

ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА
і.м. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА
НАН УКРАЇНИ

К Н Я Ж А

XVI

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

ДОБА

І С Т О Р І Я І К У Л Ь Т У Р А

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Леонтій ВОЙТОВИЧ

Віра ГУПАЛО

Юрій ДИБА

Олександр СИТНИК

Ігор СОЛЯР

Дюра ГАРДІЙ

Марта ФОНТ

ЛЬВІВ 2023–2024

УДК 930.85(477)“08/14”

Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023–2024. Вип. 16. 272 с.

Випуск пропонує дослідження вибраних аспектів історії і культури українських земель княжих часів від переддержавної та ранньої княжої доби до завершального етапу еволюції традиції. Звично тематика немало зосереджена насамперед на західноукраїнському регіоні. Запропоновано також студію балканської кампанії князя Святослава Хороброго з істотними уточненнями до сприйняття цієї важливої події старокиївської історії. Основна частина матеріалів збірника охоплює період XII–XIII ст. Увага немало сконцентрована так само на осмисленні епохи короля Данила Романовича, а також проблемі інтерпретації літописних переказів до її сприйняття й джерельному аспекті історичних досліджень загалом.

Редакційна колегія:

Александрович В., доктор історичних наук
(відповідальний редактор)

Войтович Л., професор, доктор історичних наук
(заст. відповідального редактора)

Гупало В., доктор історичних наук

Диба Ю., доктор архітектури

Ситник О., доктор історичних наук

Соляр І., професор, доктор історичних наук

Гардій Д., професор, доктор наук

Фонт М., професор, доктор габілітований

Рекомендувала до друку Вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Опубліковано за сприяння Фонду Катедр Українознавства,
освітньої неприбуткової добродійної інституції (США)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації КВ № 16443-4915 Р від 19.02.2010

ISSN 2221-6294

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023–2024

ЗАХИСНИКАМ УКРАЇНИ
від навали московської орди
24.02.2022 –

КНЯЖА ДОБА

Святослав ТЕРСЬКИЙ

**ПІВНІЧНІ ТЕРЕНИ ВОЛОДИМИРСЬКОЇ ЗЕМЛІ
ДОДЕРЖАВОЇ ТА КНЯЖОЇ ДОБИ В СВІТЛІ АР-
ХЕОЛОГІЇ: ПІДСУМУВАННЯ СУЧАСНОГО СТА-
НУ ВИВЧЕННЯ**

9

Андрій БЛЕЦЬКИЙ

**ПРО “ПОЛОНЬ БЕЩИСЛЕНЬ” І КІЛЬКІСТЬ
РУСЬКОГО ВІЙСЬКА ПІД ЧАС БАЛКАНСЬКОЇ
КАМПАНІЇ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА ХОРОБРОГО
ТА НЕОБХІДНІСТЬ НОВОГО ПОГЛЯДУ НА ЇЇ НА-
СЛІДКИ**

19

Віталій НАГІРНИЙ

**ПРО ОТОЧЕННЯ КНЯЗЯ РОСТИСЛАВА ВОЛО-
ДИМИРОВИЧА: ПОРЕЙ І ВИШАТА ОСТРОМИ-
РОВИЧ**

39

Віктор МАНДЗЯК

**НАСТАСЬКА ЧАРГІВНА (АНАСТАСІЯ ЧАГРІВ-
НА) ТА ПОЛІТИЧНО-ДИНАСТИЧНА КРИЗА
1171–1173 РОКІВ У ГАЛИЦЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ**

49

Микола КОЗАК

**ЗАХИСНИЙ ОБЛАДУНОК У ГАЛИЦЬКО-ВО-
ЛИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КНЯЖОЇ ДОБИ: ПІДСУ-
МУВАННЯ АКТУАЛЬНО ДОСТУПНИХ ВІДО-
МОСТЕЙ**

61

Володимир ПЕТЕГИРИЧ

**ЛЬВІВСЬКЕ ПИСАЛО. ДО ІСТОРІЇ ПИСЕМНОЇ
КУЛЬТУРИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
КНЯЖОЇ ДОБИ**

75

З М І С Т

Юрій ЛУКОМСЬКИЙ

ПРО ДРОГОБИЦЬКУ ЦЕРКВУ ВОЗДВИЖЕННЯ
ТА ДРОГОБИЧ КНЯЖОЇ ДОБИ ЗА РЕЗУЛЬТАТА-
МИ ОСМИСЛЕННЯ ПОПЕРЕДНІХ АРХЕОЛОГІЧ-
НИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

85

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

“И ПРИДЕ ВО ГРАДЪ ХОЛМЬ . СЪ ЧСЪТЮ И СО
СЛАВОЮ”. ПОВЕРНЕННЯ КОРОЛЯ ДАНИЛА РО-
МАНОВИЧА З ОПАВСЬКОГО ПОХОДУ ЛІТА 1253
РОКУ У ВИКЛАДІ ХОЛМСЬКОГО ЛІТОПИСЦЯ:
МІЖ ВИМОВОЮ ДЖЕРЕЛА ТА “СКАРБАМИ ІС-
ТОРІОГРАФІЇ”

111

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

“НОВИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ” ЯК ТЕКСТОЛОГІЯ ТЕК-
СТУ, НЕ ВАРТОГО ПРОЧИТАННЯ? Галицько-Во-
линський літопис: текстологія / За редакцією
О. П. Толочка. Київ, 2020. 929 с., 18 с. іл.

147

АНОТАЦІЇ

266

SUMMARY

266

Святослав ТЕРСЬКИЙ

ПІВНІЧНІ ТЕРЕНИ ВОЛОДИМИРСЬКОЇ ЗЕМЛІ ДОДЕРЖАВОЇ ТА КНЯЖОЇ ДОБИ В СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЇ: ПІДСУМУВАННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ВИВЧЕННЯ

Територія Шацького Поозер'я, прилегла зі сходу до Західного Побужжя, та розташовані поблизу верхів'я р. Прип'яті – важливий комунікаційний вузол Центрально-Східної Європи за доби Середньовіччя. Особливого значення ця територія набула за часів становлення Київської держави, що відображено в концентрації знахідок арабського срібла та вилилося у ранні походи великих київських князів на захід, зокрема на ятвягів та заснування міста Берестя. На важливість регіону для функціонування Галицько-Волинської держави вказує також утворення при польському королеві Казімежу III т. зв. "Ратнівського клину", що відрізував підпорядковану тоді литовській династії Центральну Волинь – найрозвинутішу на той час частину України-Русі – від активно наростаючої у цей період балтійської "ганзейської" торгівлі. Попри низку коротких літописних згадок про події у регіоні, загалом про ситуацію на Західному Поліссі до середини XII ст. літопис повідомлень не пропонує. Натомість важливу інформацію про неї можуть надати систематичні археологічні дослідження.

Уже перші їх огляди вказували на порівняно слабке археологічне вивчення цієї території¹. Дослідники західнополіських городищ відзначали їх певну регіональну своєрідність². Натомість загальний огляд давньоукраїнських городищ дав підставу Михайлові Кучері виділити загалом у басейні р. Західний Буг окрему їх групу – західноволинську³. Попередні короткі підсумки дослідження наявних тут на той час пам'яток підведено вже понад десятиліття тому⁴. Відтоді з'явилося чимало нових знахідок, у короткому викладі опубліковані результати окремих польових експедицій. Тому виникла потреба сучасного комплексного огляду актуально наявних на цій території археологічних джерел.

Загалом польове вивчення археологічних пам'яток княжої доби в межах річчя Західного Бугу та Прип'яті дотепер відбувається спорадично, за участю різних колективів дослідників. Тому досі не зроблено системного огляду сучасного стану вивчення даного питання. Окрім цього, відсутність уваги до осмислення археологічних об'єктів регіону частково можна пояснити як

¹ Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья *Археология СССР. Свод археологических источников*. Вып. Д1-57. Москва, 1961. 39 с.

² Ратпопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 140. Ленинград, 1967. 241 с.

³ Кучера М. П. Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. Київ, 1999. С. 132–136.

⁴ Шеломенцев-Терський С. Військова інфраструктура Волинського князівства в XI–XIV ст. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. Львів, 2011, 36 с.

крайнім рівнем корумпованості пам'яток охоронної сфери у Волинській області, так і – цілковитою байдужістю державних структур стосовно її рівня загалом. На такому тлі відкриваються нічим не обмежені перспективи для нелегальних пошукувачів і грабіжників. За цих умов до певної міри рятують ситуацію спроби керівників місцевих музеїв максимально зберегти нелегально здобуті предмети старовини власними силами, інколи на кошти меценатів. Зокрема, важливий науковий матеріал, почасти використаний у цій статті, упродовж останніх десяти років накопичено в фондах Любомльського краєзнавчого музею завдяки зусиллям його довголітнього директора Олександра Остап'юка.

Початковий етап формування території Володимирської землі дотепер розглядався переважно на основі писемних джерел. Так, за давнішим припущенням Арсенія Насонова, наприкінці XI ст. територія збору володимирської данини поширювалася найпівнічніше лише включно з верхів'ям р. Турії⁵, а зі сторони Лучеська – тільки вздовж р. Стир до Чорторийська.

Найзаселенишим регіоном Західного Полісся за середньовічної доби, окрім долини Західного Бугу та його приток, наявні матеріали дають підстави вважати Шацьке Поозер'я. Попри його недостатню дослідженість зусиллями археологічних експедицій, останнім часом нелегальні пошуковці зібрали тут чимало цікавих і вартих уваги пам'яток (рис. 1).

Так, у 2009 р. один із них виявив скарб, що нараховував 1420 дирхемів загальною вагою 4280 грамів та кілька оздоб і амулетів. За одними даними скарб віднайдено на межі Любомльського та Шацького районів, за іншими – неподалік від городища в урочищі Шопи (можливо за декілька кілометрів). Ймовірно, що його первісні власники перебували у певних відносинах із цим племінним попередником Любомля. До рук науковців потрапили світлини 324 монет (близько $\frac{1}{4}$ всього скарбу). З них у фондах Любомльського краєзнавчого музею зберігається лише близько 100 монет (з них обліковано 39). Найстарший із дирхемів виготовлений в 799/800 рр., наймолодший – 926/927 рр.⁶ За прийнятою у науці методикою скарб належить датовати 970–980-ми роками, тобто періодом просування влади Києва в цьому регіоні.

Орієнтовно за 80 км на південний схід від Любомля, поблизу с. Доросині (Луцький р-н) у 2011 р. знайдено ще один скарб, дещо раніший, з арабських дирхемів та срібних оздоб. Його закопали неглибоко в глиняному горщику, пошкодженому оранкою. У посудині виявлено лише частину скарбу – 70 монет (64 – цілих, 6 – фрагментів). Найстарша монета – 712 р., наймолодша – 908 р. Основна маса дирхемів належала до 750–860-х років⁷. Згадані срібні оздоби X ст.: шість сережок, дві лунниці та фрагмент деформованої нашійної гривни репрезентують характерну для волинян золотарську культуру. Отже, другий скарб можна віднести до третьої хвилі надходження арабського срібла до Східної та Центральної Європи. Скарби цієї групи (900–940 рр.) виявлені, зокрема, в околицях давнього Галича⁸. Знахідки великих монетних скарбів свідчать про

⁵ Насонов А. Н. "Русская земля" и образование территории древнерусского государства (историко-географические исследования). Москва, 1951. С. 133–134.

⁶ Malarczyk D., Ostapiuk O. Wczesnośredniowieczny skarb srebrny z okolic Lubomla (Wołyń, zach. Ukraina) – skład i chronologia rozpoznanej części depozytu *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомль-*

щина в українській та європейській історії. Науковий збірник. Вип. 63. Луцьк, 2017. С. 308–314.

⁷ Гулько Г. Скарб X століття з с. Доросині на Волині *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина...* С. 161–170.

⁸ Терський С. В. Нове в археології княжих столиць Волині: критичний огляд досліджень за 15 років *Студії і матеріали з*

Рис. 1. Мапа Західного Полісся. Квадратом позначено досліджувані в різний час укріплені поселення під сучасною назвою. Трикутником позначені знахідки згаданих у статті великих скарбів монет X ст. (I – околиці Любомля, II – Доросині)

високий рівень суспільного розвитку Західного Полісся на момент включення його до складу Київської держави. У цьому сприймається певна специфіка зазначеного регіону.

Про помітну роль скандинавів у контролі над цією територією та веденні торгових операцій на ній у X ст. недвозначно свідчать знахідки характерних предметів амуніції та зброї⁹.

Формування окремого угруповання волинян у суспільно-економічному плані та, можливо, інших союзних племен регіону опосередковано засвідчує поширення такої своєрідної продукції місцевих ремісників, як мергельні пряслиця. Щільноструктурна мергелиста крейда у Західному Побужжі була важливим матеріалом, з якого виготовляли найрізноманітніші предмети вжитку. Найдавніші зразки такої продукції відомі вже за римської доби¹⁰.

історії Волині. 2018 / Ред. випуску В. Собчук. Крем'янець, 2018. С. 33–34.

⁹ Іов А. В., Вяргей В. С. Гандлева-еканамічні сувязі населінства Заходняга Палесся IX–XI ст.ст. Гістарычна-археалагічны зборнік. Вып. 1. Мінск, 1993. С. 125–130; Кулаков В. И., Іов О. В. Наконечники ножен меча из курга-

на 174 могильника Кауп и с городища Франополя Краткие сообщения Ин-та археологии РАН. Вып. 211. Москва, 2001. С. 77–84.

¹⁰ Баран В. Д. Поселення I тисячоліття н. е. в с. Ракобути на Західному Бузі Матеріали та дослідження з археології Прикарпаття та Волині. Вип. 4. Київ, 1962. С. 89–90. Табл. II, 14.

Упродовж VIII–X ст. найпоширеніші вироби з цієї місцевої крейди – пряслиця трапляються під час вивчення багатьох археологічних комплексів цього часу на Волині, зокрема у Володимирі: на дитинці, в урочищі Апостольщина (об'єкт № 15), а також у кургані, окрім того, в Гусиному, Зимному, Ріпневі, Городищі Чаруківському, Луцьку, Муравиці, Шумську, Пліснеську, Буську¹¹. Масштабне виробництво подібної продукції, втім для імпорту, могло відбуватися, зокрема в районі сучасного Володимира та в інших місцевостях Західного Побужжя, де відомі численні виходи мергельної крейди на поверхню. Зокрема, склад характерних крейדיяних тягарців (понад 15 цілих та фрагментованих) знайдено у перематериковому пласті поруч із Успенським собором у Володимирі¹².

Мергельні пряслиця присутні практично у всіх ранніх містах Волині, включаючи посталий наприкінці X ст. Червен, а також на багатьох поселеннях того часу¹³. Натомість за межами історичної Волині подібна продукція практично відсутня або сприймається волинським імпортом. Наприклад, у X ст. пряслиця з мергелистого вапняку вивозилися навіть для буковинських хорватів¹⁴.

Отже, поширення даного типу виробів може вказувати на становлення за племінної доби у волинському регіоні стійких економічних зв'язків між общинами та існування спільного ринку, отож певної політичної спільноти. Фіксування характерних для волинян крейדיяних пряслиць у закритих комплексах житлових споруд, досліджених на городищі в урочищі Шопи, разом із притаманною для X ст. ранньогончарною керамікою¹⁵, а також на Шацькому городищі, де подібні пряслиця зафіксовані у комплексах IX–X ст.¹⁶, є так само свідченням тісних зв'язків цієї частини Західного Полісся із Володимирським регіоном.

Показово, що з утвердженням Київської держави у волинському регіоні в середині XI ст. крейдиані пряслиця повністю зникають із вжитку й замінюються привізною продукцією з фіолетового та рожевого овруцького шиферу. На це вказують, зокрема, результати розкопок широкими площами городищ X – початку XII ст. на р. Черногузці й у верхів'ях р. Стубли (Листвин).

Любомль та Шацьке городище у X–XI ст. були важливими дружинними осередками Західного Полісся, про що свідчать знахідки озброєння та дружинного спорядження¹⁷. Звіди ж походять прикметні для дружинної культури рогові вістря із зооморфною голівкою¹⁸ (рис. 2). Раніше зауважено, що

¹¹ Див.: Żurowski K., Mikołajczyk G. Sprawozdanie z badań kurhanu we wsi Hussynne w powiecie Hrubieszowskim *Sprawozdania Archeologiczne*. Т. 1. Wrocław, 1955. S. 266; Ауліх В. В. Основні результати археологічного дослідження древньоруського селища в с. Ріпнів Львівської області *Дисертаційний збірник (література, археологія)*. Київ, 1958. С. 45; Кучера М. П. Древній Пліснеськ *Археологічні пам'ятки УРСР*. Т. 12. Київ, 1962. С. 44; Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. Львів, 2006. С. 153.

¹² Пескова А. А. Отчет о работе Владимир-Волынского отряда архитектурно-археологической экспедиции ЛО ИА АН СССР в 1984 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф. 1984/163. С. 10. Рис. 22.

¹³ Терський С. Княже місто Володимир. Львів, 2010. С. 185.

¹⁴ Тимошук Б. О. Слово'янські гради Північної Буковини. Ужгород, 1975. С. 71.

¹⁵ Кучінко М. Археологічні рятівні розкопки на Другому любомльському городищі *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Любомль та Любомльщина...* С. 177–182.

¹⁶ Демедюк С. В., Бардецький А. Б. Дослідження на території багатощарового поселення ранньозалізного віку – XV ст. біля смт Шацьк *Археологічні дослідження в Україні 2011*. Київ; Луцьк, 2012. С. 165–167.

¹⁷ Терський С., Остап'юк О. Предмети озброєння та спорядження дружинника X–XI ст. із городища в урочищі Шопи у Любомлі (з фондів Любомльського краєзнавчого музею) *Минуле і сучасне Волині. Матеріали наукової конференції (у видавничому процесі)*.

¹⁸ Докладніше про рогові вістря, див.: Шеломенцев-Терський С. Військова інфраструк-

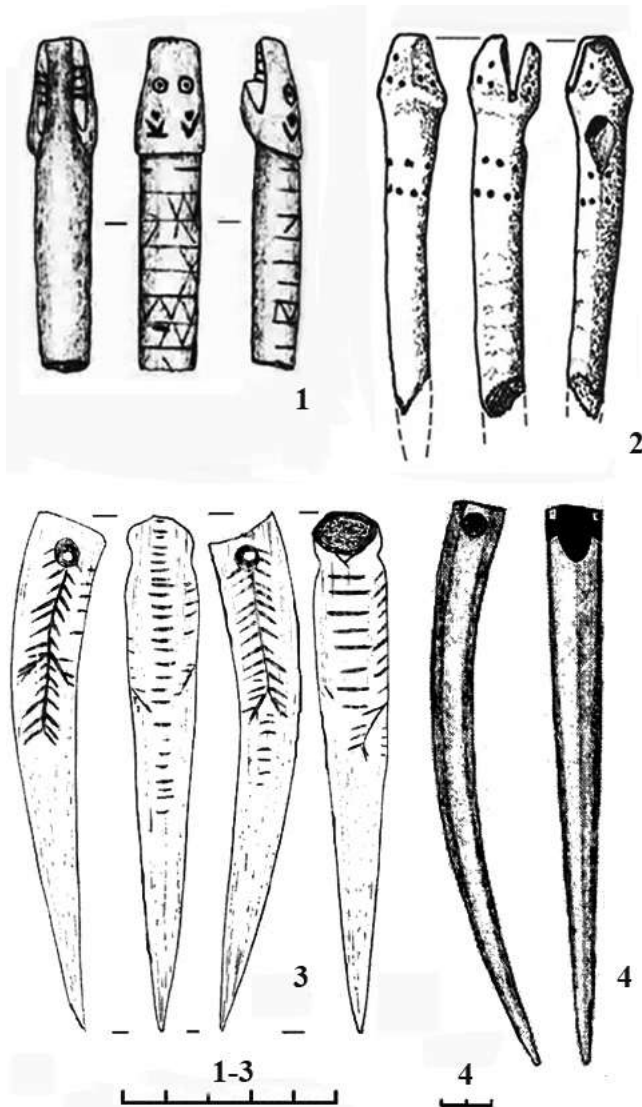

Рис. 2. Рогові вістря з розкопок передміських центрів Волині X–XI ст.: 1 – Шацьке городище (за О. Златогорським); 2 – Острог (за Б. Прищепю); 2 – Буськ (за Н. Стеблій та П. Довганем); 4 – Любомль (за О. Златогорським)

шацьке вістря має близький відповідник серед матеріалів досліджень Десятинної церкви у Києві, тобто з великою долею ймовірності воно могло належати дружиннику великого київського князя¹⁹.

тура Волинського князівства в XI–XIV ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. Львів, 2011. С. 351.

¹⁹ Златогорський О., Демедюк С. Давньоруське городище "Рай" у селищі Шацьк на Поліссі *Археологія і давня історія України*. Вип. 11. Київ, 2013. С. 47–55.

Ще однією знахідкою, яку можна вважати характерною для Західного Полісся, хоча поки що єдиною подібною на Заході України, є фрагмент меча із Любомльського краєзнавчого музею²⁰, випадково знайдений на околиці с. Підгородне (за 10–15 км від городища в урочищі Шопи). Хоча клинок зберігся надто фрагментарно, можна стверджувати з немалою долею ймовірності, що це був меч типу I за типологією Анатолія Кірпічнікова чи, як вважають білоруські дослідники та їх колеги з Прибалтики, т. зв. “Куршський” тип. Час побутування подібних мечів досить широкий – 2 половина XI–XIII ст. Добре збережена хрестовина із жовтого сплаву цікава своїм орнаментом, властивішим давньоукраїнським князівствам. Подібні хрестовини в Україні є достатньо рідкісними. Одну з близьких хрестовин має меч в експозиції Національного музею історії України в Києві.

Невдовзі після остаточного утвердження влади Києва на території Західного Побужжя та Волині загалом, що сталося як наслідок “внутрішнього” освоєння територій близько рубежу XI–XII ст., розпочинається формування нової мережі укріплень на важливіших шляхах. Результатом виділення близько середини XII ст. зі складу первісного володимирського уділу окремого Луцького князівства можна очікувати найцій території й появу певних рубежів. Одним із таких укріплень на давніх дорогах із Володимира та Лучеська до Пінська, ймовірно, були городища у с. Тоболи (Старі Червища) та Чернеч-городок²¹. Досліджене округле городище у Тоболах, в заплаві р. Стохід, діаметром близько 80 м, окрім валу вздовж периметру майданчика, з напільного боку додатково захищали сім ровів-перекопів. Селище-супутник городка, розмірами 130x145 м, знаходилось відразу за оборонною лінією²². Північніше Лучеська у XII ст. за подібною схемою зводились округлі городища, оточені двома рядами валів: у с. Любче (басейн р. Стир) та, ймовірна, літописна Мельниця (верхів’я р. Стохід)²³.

Загалом, басейн р. Стохід, що на певному етапі міг слугувати межею поміж Турово-Пінським, а також пізніше між Володимирським та Луцьким князівствами, за середньовічної доби був достатнього негусто заселеним. Окрім загальних оглядів пам’яток, про це свідчать і сучасні суцільні обстеження окремих територій у долині р. Стохід²⁴.

Найтривалішу історію дослідження в регіоні має літописний Любомль²⁵. Щоправда, після ґрунтовних спроб Мар’яни Малевської вивчити фундаменти храму святого Георгія у 1975 р.²⁶, результати усіх подальших археологічних робіт з дослідження княжого міста були надзвичайно скромними.

Без перебільшення, центральною пам’яткою у володимирській частині Західного Побужжя для періоду від середини XIII – до початку XV ст. є

²⁰ Фонди ЛКМ А-14, книга надходжень № 8600.

²¹ Шеломенцев-Терський С. Військова інфраструктура... Дисертація... С. 152.

²² Терський С. В. Дослідження Поліської археологічної експедиції у басейні р. Стохід *Археологічні дослідження в Україні 1998–1999 року*. Київ, 1999. С. 44–46.

²³ Раппопорт П. А. Военное зодчество... С. 50. Рис. 50, 51.

²⁴ Зокрема, незаселеність значних просторів у долині р. Стохід підтверджують дані сучасних археологічних обстежень на території смт Голоби, де на площі 57 га не було

виявлено жодної середньовічної пам’ятки, див.: Войтюк О., Теліженко С. Дослідження в смт Голоби у 2019 р. *Археологічні дослідження в Україні 2020 р.* Київ, 2022. С. 24–26.

²⁵ Терський С. В. Історія археологічного вивчення літописного Любомля *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск на пошану професора К. Кондратюка*. Львів, 2019–2021. С. 769–777.

²⁶ Малевская М. В. Георгиевская церковь в Любомле и ее место в русском зодчестве второй половины XIII в. *Древнерусское искусство. Русь. Византия. Балканы. XIII век*. Санкт-Петербург, 1997. С. 259–268.

літописний Угровськ. На жаль, з ініціативи керівництва Інституту археології НАН України систематичні дослідження на цій території були припинені ще наприкінці ХХ ст. і вона потерпає від грабіжницьких пошуків. Необхідно відзначити, що в результаті проведених там робіт не було належним чином стра-тифіковано знахідки. З огляду на виявлений матеріал, безсумнівним є факт існування міста упродовж майже всього ХІV ст.²⁷

Розташоване на північ від Угровська городище на східній околиці селища Шацьк за таких обставин стало однією із найкраще вивчених пам'яток не лише Поозер'я, але й усієї української частини Західного Полісся. Воно розміщене на високому мисі при березі озера Люцимир по вул. Т.Шевченка, що піднімається на 4 м над рівнем води. Культурні напластування у межах території урочища займають 5 гектарів.

Пам'ятка розкопувалась упродовж шести польових сезонів у 2009–2014 рр. експедиціями під керівництвом Олексія Златогорського, Сергія Демедюка та Андрія Бардецького. Усього упродовж цього часу суцільною площею досліджено близько 1 тис. м. кв території у підвищеній південній частині та неодноразово обстежено всю її площу (5 га) за допомогою металодетектора. Проте цілеспрямованих пошуків укріплень ймовірного дитинця чи посаду так і не проведено.

За результатами досліджень було написано археологічні звіти, опубліковано близько десятка повідомлень та статей²⁸, однак підсумкових робіт, які б давали повноцінну характеристику цієї пам'ятки, досі не зроблено. Археологи, які тут проводили систематичні польові роботи, на даний час відійшли від системної наукової діяльності у сфері археології. Натомість речові знахідки, які передавали до фондів Любомльського краєзнавчого музею, а також накопичувалися у приватній збірці С. Демедюка – одного з керівників археологічної експедиції, потребують докладнішої атрибуції для повноцінного залучення до наукового вжитку²⁹.

Як уже згадувалося, аналіз добутих розкопками матеріалів засвідчує, що у Х–ХІ ст. дане поселення було важливим дружинним осередком Західного Полісся, яке перебувало в культурній єдності з південно-волинським регіоном. Натомість, напластування ХІІІ–ХV ст. репрезентує значна колекція пам'яток тогочасних елітарних верств: свинцеві торгові пломби, три свинцеві були (одну ідентифіковано як булу турово-пінського князя Святополка-Михайла, сина князя Ізяслава-Дмитра, внука князя Ярослава Мудрого) та декілька бронзових і срібних перснів із геральдичними символами, а також значна кількість

²⁷ Терський С. В. Нове в археології... С. 28–31.

²⁸ Демедюк С. В., Бардецький А. Б. Дослідження багатошарової пам'ятки... С. 128–130; Їх же. Дослідження на території багатошарового поселення ранньозалізного віку – ХV ст. у смт Шацьк. *Археологічні дослідження в Україні 2013*. Київ; Луцьк, 2014. С. 103–104; Златогорський О., Демедюк С. Інвестиційний проект "Шацьке городище" *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Луцьк в історії Волині та України. Науковий збірник*. Вип. 35. Луцьк, 2010. С. 57–68; Їх же. Дослідження Шацького городища на Волині у 2009 році *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії Камінь-Каширщини. Науковий збірник*. Вип. 37. Луцьк, 2010. С. 245–250;

Їх же. Рятівні дослідження у селищі Шацьк на Волині 2009–2010 рр. *Археологічні дослідження в Україні 2010*. Київ; Луцьк, 2011. С. 133; Їх же. Дослідження Шацького городища на Волині у 2009 році *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Т. 31. Rzeszów, 2010. S. 115–122.

²⁹ Терський С., Остап'юк О. Предмети озброєння та спорядження дружинника ХІ–ХІV ст. із розкопок Шацького городища на Волині (з фондів Любомльського краєзнавчого музею) *VI Міжнародна наукова конференція "Дослідження, інтерпретація та музеєфікація нерухомої спадщини та культурних ландшафтів"*. Збірник тез. Львів, 2023. С. 24–26.

скляних браслетів. Характерною особливістю зібраних матеріалів є присутність у комплексі чисельних накладок із кольорових металів, частина з яких могла належати до оздоб книжкових оправ. Зокрема, знайдено книжкову застібку-“кинджальчик”³⁰.

Серед предметів озброєння та дружинного спорядження – остроги, вудила, псалії, бронзові ремінні наконечники та пряжки, а також близько 20 середньовічних залізних вістрь стріл та дротиків. Більшість черешкових та втульчастих вістрь мають широке датування в межах X–XIV ст. (втім один із широким плоским лезом, так званий “татарський”). До кінця XIII–XV ст. належать чотиригранні, ромбоподібні в перетині наконечники бронебійних арбалетних стріл.

Вказані предмети елітного вжитку свого часу дали підставу О. Златогорському та С. Демедюку розмістити на пам’ятці літописний княжий двір Рай. Уже давніше Павел Раппопорт довів необхідність локалізувати цю князівську резиденцію на шляху поміж Кам’янцем та Любомлем і вмістив її на заплавному укріпленні з невиразними культурними напластуваннями XII–XIII ст.³¹ Як відомо, у 1444 р. в цьому селі князь Олександр Сангушко заснував Яревищенський Вознесенський монастир, що успішно діяв упродовж тривалого часу³². Зазвичай, монастирі формувалися вздовж битих шляхів, часто на давніше освячених місцях, що давало їм змогу належним чином вести господарську та провідницьку діяльність. Загальновідомо, що сусідство княжих дворів із монастирями за умов того часу було звичним явищем. Враховуючи близьке розташування Шацького городища та давнього монастирища, місцезнаходження якого зафіксував ще у 1930-х роках відомий історик і краєзнавець Волині о. Михайло Тучемський, можна припустити їх початковий організаційний взаємозв’язок.

З огляду на практичну археологічну невивченість цієї частини Західного Полісся, Шацьке городище може відповідати критеріям важливих князівських або боярських осередків Волинського князівства.

Ще один важливий об’єкт місцезнаходження князівської адміністрації вдалося дослідити в урочищі Плесо на західному високому березі озера Пулемецьке на східній околиці с. Пулемець³³. Окрім півтора десятка житлових та господарських об’єктів, тут зібрано різноманітний побутовий інвентар, дрібну металопластику (персні, сережки, елементи одягу – нашивки, пряжки), а також свинцеві торгові пломби. Серед цього матеріалу привертають увагу два характерні для XIV ст. срібні персні, належні, очевидно, боярам – представникам великокнязівської адміністрації (рис. 3).

Ця територія озер як важливий регіон посередньо лаконічно відзначена в літописному переказі про монгольський набіг 1242 р. коли певний їх підрозділ, відісланий у напрямку Холму, мав дійти тільки до Володави: “Татарове воеваша до Володавы. и по шзерамъ много зла створше”³⁴. Польський історик Даріуш Домбровскі, всупереч загальновідомим не тільки історичним, а й водночас так само – географічним реаліям, помилково прийняв, нібито вказані в літопису й

³⁰ Златогорський О., Демедюк С. Давньоруське городище “Рай”... С. 50–51. Рис. 6.

³¹ Раппопорт П. А. Город Рай *Acta Baltico-Slavica*. Białystok, 1969. Т. 6. S. 175–179; *Его же*. Новые данные по исторической географии Волини *Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР*. Москва, 1964. Вып. 99. С. 55–56.

³² Тучемський М. По глухих закутках Во-

линського Полісся. Кременець, 1938 (перевидання 2007 р.). С. 32–33.

³³ Златогорський О. Є., Бардецький А. Б., Демедюк С. В. Середньовічне поселення Пулемець 1 у Шацькому Поозер’ї *Археологічні дослідження в Україні 2012*. Київ; Луцьк, 2013. С. 129–130.

³⁴ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Москва, 1998. Стб. 794.

Рис. 3. Пулемець. Срібний та позолочений перси (за С. Демедюком та О. Златогорським). Збільшено

не конкретизовані “озера” мали знаходитися на лівому березі Західного Бугу – на території нинішньої Польщі й на цій підставі зробив висновок про напад татар щойно зазначеного року на терени Холмщини³⁵. Проте насправді, як свідчить знаний літописний запис, про холмський “град” ингыи . егоже Татарове не возмогоша примати . егда Батгыи всю землю Роускоюю пойма”³⁶ з відомих подій першого татарського нападу зими 1240–1241 рр., перший, проігнорований у польського автора напад на місто відбувся саме тоді. До того ж, як показав Володимир Александрович, зазначені шкоди вчинено не на Ленчицькому Поозер’ї за Бугом на території сучасної Польщі, про що твердив Д. Домбровські, а згаданих волинських озер³⁷. Тобто, наведений лаконічний літописний переказ про набіг 1242 р. стосується власне Шацького Поозер’я і як би зі свого боку спроможний підтвердити результати проведених тут досі розглянутих археологічних досліджень та отриманих при цьому матеріалів разом зі зробленими на їх підставі висновками.

³⁵ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 1). Kraków, 2012. S. 241.

³⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 843.

³⁷ Александрович В. “Щастя” короля Данила Романовича [рец. на кн.:] Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 335. Пор. також вслід за ним: Гудима Ю. Природне середовище у Холмському літописі короля Данила Романови-

ча та його володимирському продовженні: ліси й озера *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 129–131. Д. Домбровські не міг не знати зроблених зауважень, насамперед першого докладного аргументування безпідставності запропонованого в нього трактування. Проте при новішому зверненні до часу татарського нападу на Холм, все ж, залишився при власному давніше висловленому помилковому погляді: Dąbrowski D. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) o sztuce. T. 1: Architektura (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 7). Kraków, 2023. S. 219 (тут йдеться про знану літописну церкву Святої Трійці, яка, за словами автора, “zniszczona podczas najazdu mongolskiego, najpewniej już w 1242 r.”).

Отже, терени в межиріччі Західного Бугу та Прип'яті, що в XI–XIV ст. була північною частиною Володимирської землі (після виходу зі складу первісного уділу Луцької землі), стали важливим окремим ареалом держави Романовичів. Регіони літописного Любомля та Шацького Поозер'я упродовж XII–XIII ст. збільшували свій поселенський ресурс та в період правління безпосередніх нащадків князя Романа Мстиславовича та їх наступників разом із прилеглою частиною Побужжя слугували не лише територією, на якій формувались допоміжні дружини волинських князів під час походів на розташовані північніше землі ятвягів та суміжних балтських племен, а й так само важливим тиловим доменом, де концентрувалися їхні резиденції. Досліджені на сьогодні пам'ятки відображають насамперед історичні процеси, які відбувалися тут у X–XI та XIII–XIV ст.

За сучасних умов збідніння суспільства ці важливі пам'ятки потерпають не лише від господарських робіт. Водночас їх не менше знищують численні "скарбошукачі". Тому першочерговим завданням є організація систематичних польових робіт хоча би за зразком 60–80-х років минулого століття. За таких умов українська ділянка Західного Побужжя не лише не поступатиметься своєю вивченістю суміжним територіям на лівому березі р. Західний Буг, але й надасть важливі свідчення стосовно "темних" сторінок історії нашої Батьківщини.

*Львівський історичний музей
Національний університет "Львівська політехніка"*

Андрій БЛЕЦЬКИЙ

ПРО "ПОЛОНЬ БЕЩИСЛЕНЬ" І КІЛЬКІСТЬ РУСЬКОГО ВІЙСЬКА ПІД ЧАС БАЛКАНСЬКОЇ КАМПАНІЇ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА ХОРОБРОГО ТА НЕОБХІДНІСТЬ НОВОГО ПОГЛЯДУ НА ЇЇ НАСЛІДКИ

На сьогоднішній день дискусійним залишається питання кількості війська князя Святослава під час Балканських кампаній 967–971 рр. Причину дискусій з цього приводу в літературі приховує розбіжність як у повідомленнях візантійських джерел, так і їхня невідповідність даним літописних джерел. Вперше цю проблему поставив ще Александр Чертков¹. Більшість дослідників, що вивчали військово-політичну і соціально-політичну історію Русі IX–XI ст., так чи інше вдавалися до проблеми кількості руського війська балканських кампаній київського князя. Проте в багатьох випадках вони лише або безкритично переказували відомості згаданих джерел, або тільки здійснювали їхній поверховий аналіз. Проблему визначення загальної чисельності кількості руського війська даного періоду не з'ясували навіть спеціальні дослідження його соціальної структури, які провели Борис Греков² та Ігорь Фроянов³. Зокрема, Б. Греков, опонуючи А. Черткову, що першим здійснив спробу шляхом логістичного аналізу обґрунтувати достовірність даних Повісті временних літ (далі – ПВЛ) про 10000 руського війська⁴, спробував навести аргументом на користь даних Лева Диякона про 60000 "тавроскіфів" лише те, що військо князя Святослава нібито не могло бути меншим, ніж візантійська армія імператора Іоана I Цимісхія⁵. На сучасному етапі наукових досліджень при зверненні до чисельності руського війська у зазначеній війні завдяки використанню власне логістичних принципів зарисувалася тенденція віддавати перевагу даним джерел київської традиції⁶.

Можливо, що одним із головних шляхів вирішення проблеми є філологічний аналіз літописних джерел, зокрема, відповідність певної термінології певним чисельникам, а також критичний розгляд їхніх відомостей через призму джерелознавчого аналізу, що його здійснив Алексей Шахматов, із використанням вже згаданого логістичного принципу. Наступним кроком бачиться розгляд візантійських переказів і співставлення їх свідчень із руськими.

¹ Чертков А. Описание войны великого князя Святослава Игоревича против болгар и греков в 967–971 гг. *Русский исторический сборник*. Т. 6. Москва, 1843. С. 342–355.

² Греков Б. Д. *Киевская Русь Его же. Избранные труды*. Т. 2 Москва, 1959. С. 320–353.

³ Фроянов И. Я. *Киевская Русь. Очерки социально-политической истории*. Ленин-

град, 1980. С. 185–215.

⁴ Чертков А. Описание... С. 352–357.

⁵ Греков Б. Д. *Киевская Русь*. С. 333–336.

⁶ Филлюшкин А. "...И бысть их бещисленно, сколько только бог ведает": представления о количественном составе древнерусского войска в IX–XII вв. в средневековом нарративе *Actes testantibus*. Ленинград, 2011. С. 683–690.

Незаперечним фактом сприймається те, що переважна більшість військо-вих акцій київських князів IX–XI ст. супроти Візантії, як і Хазарії, здійснювала-ся водним шляхом⁷. Тому існує необхідність встановити кількість осіб, здатних вміщатися у лодіях, оскільки руські літописи та візантійські джерела одно-стайні у тому, що на Дунай 967 р. князь Святослав як прибув, так і відбув з нього в липні 971 р. на човнах⁸.

В історіографії не існує істотних розбіжностей поглядів щодо місткості лодій. Так Владімір Мавродін провів аналогію між руськими лодіями–“моноксилами” та запорізькими “чайками” і “дубами”, в яких могло знаходитися по 50–70 чоловік⁹. Але Геннадій Літаврін цілком слушно звернув увагу на очевидний факт: на відмі-ну від руських човнів, запорізькі не ходили через Пороги, оскільки були для цього надто важкими. Тому він визначав місткість перших від 20 до 40 воїнів (max 40)¹⁰.

Ці висновки підтверджує аналіз відомостей Повісті временних літ. Так, у статті 6415(907) р. розповідається про похід князя Олега “на конехъ и в кораблехъ, и бе числомъ кораблей 2000”¹¹. При цьому йдеться про виплату данини (“дані”) на кожного воїна у “кораблехъ” (“по 12 гривне на человека, а в корабли по 40 мужъ”) із подальшим уточненням, що виплата здійснювалась тільки на греб-ців (“на ключ”). У повідомленні під 6453(945) р. про перше посольство деревлян до княгині Ольги вказано на 20 “лучшии мужи” у лодії. Тобто, уточнення про виплату тільки на гребців, яке А. Шахматов цілком оправдано вважав пізнішою вставкою, зменшує суму виплати вдвічі. У даному разі пояснення такого пізнішо-го “уточнення” лежить у контексті самого повідомлення, розпочатого від розпо-віді про рух війська князя Олега суходолом і морем, а закінченого поверненням тільки “на кораблех”¹². Цілком ймовірно, на час укладення договору поблизу Константинополю була присутня лише та частина війська, яка прибула човна-ми. Непрямим свідченням про відсутність на той момент сухопутної частини, або якісь сепаратні військові дії може бути розповідь про “корабля на колеса”. Перероблення первісного тексту зусиллями пізнішого редактора й спонукало його внести до запису уточнююче доповнення про виплату, здійснену власне на гребців. Необхідно відзначити тісну пов’язаність проблеми двох частин війська, які взяли участь у поході, із хронологією, зокрема подіями походу на Константи-нополь 941 р. Відповідно, вона вимагає окремого розгляду.

Ще одним таким аргументом може служити переказ Устюжского літопис-ного зводу (далі – УЛЗ), ніби у човнах знаходилось “по 200 муж”¹³, що може бути

⁷ Константин Багрянородный. Об управ-лении империей / Под ред. Г. Г. Литаврина. Москва, 1989. С. 45–51; Мавродин В. В. Рус-ское мореходство на южных морях. Сим-ферполь, 1955. С. 75, 77; Білецький А. В. Про проблему маршруту походу на Схід князя Святослава Хороброго Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. № 612: Держава та армія. Львів, 2008. С. 28.

⁸ Лев Диакон. История / Перевод М. М. Копыленко. Москва, 1988. С. 44, 82; Повість временних літ / Переклад В. Яре-менка. Київ, 1990. С. 102, 120.

⁹ Мавродин В. В. Русское мореходство... С. 172–173; Литаврин Г. Г. О юридическом статусе древних русов в Византии *Его же. Ви-зантійские очерки*. Москва, 1991. С. 78–79.

¹⁰ Эварницкий Д. И. Вольности запорож-ских казаков. Санкт-Петербург, 1898. С. 46.

¹¹ Повість временних літ. С. 102, 120; Шах-матов А. А. Разыскания о древнейших рус-ских летописных сводах. Санкт-Петербург, 1908. С. 542, 686.

¹² Литаврин Г. Г. О юридическом статусе... С. 80. Шахматов А. А. Начальный свод *Сбор-ник статей и материалов* / Под ред. С. Д. Об-норского. Москва; Ленинград, 1947. С. 119; Повість временних літ. С. 46; Левченко М. В. Очерки по истории русско-византийских отношений. Москва, 1956. С. 59.

¹³ Устюжский летописный свод / Под ред. К. Н. Сербиной. Москва, Ленинград, 1950. С. 22. Левченко М. В. Очерки... С. 59.

помилкою замість 20 “муж”. На підставі цього тезу Г. Літаврїна про 20–40 воїнів можна уточнити – 20 веслярів + 20 воїнів. Останні, виходячи з цілком слушних міркувань дослідника, не були пасивними пасажирами: “гребли все, но вне всякого сомнения, в две равные смены: необходим был отдых”¹⁴. Коли ж врахувати значно легший шлях Дніпром у бік моря, ніж при поверненні, а також високу воду на початок походу¹⁵, то стає цілком зрозумілим і виправданим полегшений варіант (тільки 20 веслярів) під час руху на Константинополь. Безумовно, відсутність високої води при поверненні з походу вимагала більше фізичних зусиль (кількості робочих рук) при перетягуванні або перенесенні човнів на Порогах. Принагідно хотілося б привернути увагу, що терміни “корабль” і “лодія”, як це зауважив Ніколай Воронін, означають той самий засіб для плавання¹⁶.

Наступний момент, необхідний для визначення, – кількість війська і човнів, які брали участь в походах русів як на Візантію (зокрема, в поході 907 р.) так і на Схід. Так, у ПВЛ під 6415(907) р., як уже згадано, подано 2000 човнів. У реконструкції А. Шахматова Найдавнішого зводу їх чисельність у поході князя Олега подано як сотню¹⁷. Виходячи з наведених розрахунків, кількість воїнів у човнах сягала 2000 (по 20 воїнів у 100 човнах). Отже, загалом руське військо в поході 907 р. могло нараховувати максимум 4000 воїнів (2000 гребців + 2000 “пасажирів” у човнах, за умови присутності останніх). Беручи до уваги залучення у поході на Константинополь 860 р. 200 човнів¹⁸, сумарна чисельність воїнів, що мали взяти участь у ньому, за аналогічного числа човнів, відповідно може бути такою самою, як і в 907 р., – тобто 4000. Необхідно відзначити відштовхування Владіміра Пашуто від розрахунку 200 човнів по 40 воїнів¹⁹. Михайло Брайчевський відносив до походу 860 р. повідомлення Лева Диякона, в якому йдеться про 360 човнів, визначаючи кількість воїнів на понад 14000²⁰.

Стосовно переліку північних племен, поданих як у ПВЛ (“варягъ, словень, и чюди, и кривичи, и мерю ... и радимичи”), так і УЛЗ (“варяг и словень, чюдь, кривичъ”), залучених до походу 907 р., то, виходячи зі сучасного стану вивчення ймовірності існування шляху з півночі до Києва в IX–X ст.²¹, можна стверджувати їхню причетність до походів на Константинополь як малоімовірну. З цього приводу є чітка характеристика Г. Літаврїна: “Считаем маловероятным, чтобы киевская знать и высшая знать всего Среднего Поднепровья, имея возможность воспользоваться высокой водой, по которой легко преодолеть пороги, ожидали бы не менее полутора месяцев “северян”²². На можливість подолання Порогів тільки під час весняного паводку вказував і Дмитро Яворницький²³. Виходячи від географічного розташування та принципів логістики, “на конех” могли піти хорвати, дуліби і тиверці (територія останніх розпочиналася одразу за нижнім Дунаєм), які входили до полянського племінного союзу²⁴. Безумовно,

¹⁴Литаврин Г. Г. О юридическом статусе... С. 79.

¹⁵Его же. Условия пребывания древних русов в Константинополе в X веке и их юридический статус Византийский временник: Studia Slavica. Москва, 1991. С. 85.

¹⁶Воронин Н. Н. Средства и пути сообщения История культуры Древней Руси: Домонгольский период. Т. 1: Материальная культура. Москва; Ленинград, 1951. С. 280–314.

¹⁷Шахматов А. А. Разыскания... С. 542, 686.

¹⁸Левченко М. В. Очерки... С. 59.

¹⁹Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва, 1968. С. 59.

²⁰Брайчевський М. Ю. Аскольд – цар київський Його ж. Вибране. Т. 2. Київ, 2009. С. 534.

²¹Моця О. П. Шляхи часів Київської Русі: теми руху на “путехъ” Археологія. 2010. № 2. С. 33.

²²Литаврин Г. Г. Условия... С. 85.

²³Эварницкий Д. И. Вольности... С. 49.

²⁴Брайчевський М. Ю. Походження Русі Його ж. Вибрані твори. Нью Йорк; Київ, 1999. С. 319–321.

збільшення зусиллями пізніших редакторів кількості племен, які взяли участь у поході, стало, відповідно, причиною збільшення кількості як човнів, так і воїнів. Тому збіг кількості човнів у ПВЛ (2000) і реальної кількості воїнів-гребців не є випадковим, а лише вказує на тенденцію редагування (по-суті фальшування, літописного тексту), виявлену ще зусиллями А. Шахматова. Можливо, це й стало причиною вилучення переліку будь-яких племен у запропонованих реконструкціях літописного тексту²⁵. Аналогічна тенденція спостерігається й у повідомленні під 6449(941) р. про 10000 човнів у поході князя Ігоря на Константинополь²⁶. Наведена кількість збігається з кількісними показниками Лева Граматика, згідно з якими в цьому поході взяло участь не більше 10000 воїнів²⁷. Подана явно фантастична чисельність човнів з'явилася внаслідок перетворення із наведеної у цитованого автора кількості воїнів.

Підтвердженням можливості залучення до походу 907 р. не більше 3000 воїнів можуть служити наступні аргументи. У цілому ряді джерельних переказів чисельність учасників походу характеризується поняттям “многo” або “множество”. Зокрема, це стосується також і повідомлення під 6415(907) р. (“Иде Олег на Греки... поя же множество Варягъ”). У той же час в УЛЗ у розповіді під 6430(922) р. вказано: “Игорь и Олг совокуписта вои многи, боле первых”²⁸. У цьому ж джерелі під 6524(1016) р. йдеться про перебіжчика від Святополка до Ярослава, який характеризує військо останнього словами “дружини много”²⁹. Згідно з реконструкцією А. Шахматова Найдавнішого зводу, “Ярослав... събъра вои мьногъ, Варягы и Словины”³⁰. Кількість “вои мьногъ” уточнюється у його ж реконструкції Новгородського зводу: “И събъра вои 4000: Варяг бьшеть тысяща, а Новгородцев 3000”³¹. У ПВЛ і УЛЗ відповідно: “И собра Ярослав Варягъ тысящю, а прочих 40 тысящъ”; “Ярослав пришед с новгородцы и варяг 1000. Наи новгородцев 3000”³². Підтвердженням слушності реконструкції А. Шахматова може служити повідомлення ПВЛ під 6551(1043) р.: “Посла Ярослав Володимира, сына своего, на Греки, и да ему воя многы”³³. Згідно з візантійськими джерелами, флот у цьому поході під керівництвом князя Володимира Ярославовича нараховував 400 човнів³⁴. Враховуючи попередньо вже подані розрахунки, кількість воїнів у даному поході могла сягати від 8000 до 16000. На користь першої цифри, крім наведених міркувань, можна додати ще й наступні аргументи. Варто врахувати наявність при цьому в князя Володимира крім батькової дружини ще й певної своєї. До подібного висновку схиляє повідомлення ПВЛ під 6435(1015) р. про присутню при князеві Борисові Володимировичу в поході проти печенігів так само й “отню дружину”. Натяк на можливість присутності з ним ще й своєї дружини наявний у переказі літопису: “И се слышавше вои, и разыдошасе отъ него, Борись же стояша съ отроки своими”³⁵. Згідно з даними УЛЗ, військо під керівництвом молодшого з Володимировичів мало сягати 8000 воїнів³⁶. Відповідно така кількість може сумувати чисельність двох дружин (“многo”+“многo”). Крім того, в ПВЛ розповідається про висадження на берег 6000 воїнів, що, згідно з висновками із

²⁵ Шахматов А. А. Разыскания... С. 542.

²⁶ Повість временних літ. С. 64, 558.

²⁷ Филошкин А. “...И бысть их бецисленно...” С. 684.

²⁸ Устюжский летописный свод. С. 22.

²⁹ Там же. С. 38.

³⁰ Шахматов А. А. Разыскания... С. 575.

³¹ Там же. С. 618.

³² Повість временних літ. С. 220. Устюжский летописный свод. С. 38.

³³ Повість временних літ. С. 242.

³⁴ Левченко М. В. Очерки... С. 389.

³⁵ Повість временних літ. С. 208.

³⁶ Устюжский летописный свод. С. 36.

підрахунків Митрофана Левченка, здійснених на підставі аналізу повідомлення Новгородско-Софійського зводу, повинно свідчити про конфлікт між руською та варязькою частинами війська князя Володимира Ярославовича³⁷.

Повертаючись до повідомлень візантійських джерел, зокрема Михаїла Псела, необхідно зазначити, що він вказує на вимогу русів (в особі князя Володимира Ярославовича) про сплату контрибуції у розмірі 1000 статирів на корабель. Оскільки під статиром візантійський історик мав на увазі номісму вагою 4,25–4,55 г³⁸ з обміном на срібло (дірхем вагою 3,9 г) 1/10, то відповідне переведення у вагу гривні (приблизно 200 г) дає приблизно 240 гривень на корабель, тобто 12 гривень на воїна (“на ключ”)³⁹. На такий спосіб можна вважати встановленим, що тільки гребців у човнах під час військових акцій русів було по 20 чоловік. Збільшення кількості присутніх у човні в двічі при поверненні могло статися, якщо в поході брала участь і сухопутна частина війська, або ж коли гребцями ставали полонені (про такий варіант йтиметься далі). Крім того, в даному разі можна зробити висновок, що за літописним терміном “множество” або “много” здатне стояти певне число $\min 3000$, $\max 4000$ воїнів.

Ще один факт, який необхідно відзначити, – згідно зі східними джерелами, максимальна кількість суден у військових акціях русів не перевищувала 500 човнів⁴⁰. Зокрема, виходячи з повідомлення Лева Диякона, що у поході князя Ігоря 941 р. злучено 10000 суден⁴¹, на підставі наведеного аналізу можна стверджувати про наявність тільки у човнах 10000 воїнів, розміщених відповідно на п'ятистах суднах (по 20 на кожному). Цілком можливо, Лев Диякон свідомо проводив аналогію власне з кількісними показниками війська, видавши цю кількість за чисельність човнів. Адже, згідно з даними ПВД, кількість війська князя Святослава сягала 10000⁴², у повному складі прибулих на Дунай на човнах. Неприсутність у цих човнах нікого, крім воїнів-веслувальників, може засвідчити опис зустрічі київського князя з візантійським імператором на березі Дунаю⁴³. Тобто, кількість човнів у балканських кампаніях князя Святослава могла сягати 500. Якщо ж виходити з даних Лева Диякона про 60000 Святославового війська, то відповідно човнів мало би бути 3000. У його повідомленні вказано, що руси (“скіфи”), довідавшись про наближення до Доростолу візантійського “вогненосного” флоту, яким “ромеи превратили в пепел на Евскинском [море] огромный флот Ингора, отца Сфендослава, ... собрали свои челны и подвели их к городской стене в том месте, где протекающий Истр огибает одну из сторон Дористола”. Тому малоімовірним виглядає, нібито можна було приховати від “грецького вогню” 3000 суден. Значно легше це було зробити за вигином русла Дунаю з однієї зі сторін Доростолу із 500 суднами.

У цьому контексті цікавим є повідомлення Іоана Скілиці про вилазку двох тисяч русів із князем Святославом на човнах за провіантом⁴⁴. Лише поверховий аналіз цього свідчення дає підстави сумніватися, неначе залучивши сотню човнів, можна було запастися провіантом на тривалий термін для 60000-ї армії, навіть коли на той час її чисельність і мала зменшитися через втрати. Встановити кількість здобутого провіанту дають можливість підрахунки, що

³⁷ Левченко М. В. Очерки... С. 397.

³⁸ Михаил Пселл. Хронография / Перев. Н. Я. Любарского. Москва, 1978. С. 95, 281.

³⁹ Зварич В. В. Нумизматический словарь. Львов, 1980. С. 40, 63–64, 158.

⁴⁰ Гаркави А. Я. Сказания мусульманских

писателей о славянах и русских. Санкт Петербург, 1870. С. 130–131.

⁴¹ Лев Диякон. История. С. 57.

⁴² Повість временних літ. С. 112.

⁴³ Лев Диякон. История. С. 82.

⁴⁴ Там же. С. 75–76, 128–129.

їх здійснив Г. Літаврін з розрахунку для 40 чоловік терміном на 1 місяць. Так, вага 40 чол.=3000 кг, відповідно при 20 чол. замість решти, можна взяти 1500 кг провіанту + 1200 кг провіанту місячної норми, власне, на 40 чол.+ замість 300 кг скарбу теж, оскільки, згідно із завданням, необхідно було завантажити продукти. У сумі це сягає 3000 кг продукту в одному човні, чого, згідно з місячною нормою, вистарчило на 100 чоловік. Відповідно, у 100 човнах можна було перевезти місячну норму провіанту на 10000 воїнів⁴⁵. Безумовно, дану вилазку можна було здійснити не скоріше, ніж у Подунав'ї розпочався збір урожаю, тобто десь у першій половині липня (жнива в Україні традиційно розпочинаються приблизно 20 липня).

При цьому існує очевидна необхідність аналізу відомостей візантійських джерел, зокрема Лева Диякона, про кількість руського війська під час Балканських кампаній князя Святослава. Більшість дослідників з максимальною довірою ставляться до повідомлення Лева Диякона, що наприкінці балканської кампанії з князем поверталось 22000 воїнів⁴⁶. Непрямим способом правдоподібність цих даних здатний підтвердити також Іоан Скіліца. Він вказав на частину руського війська (зі союзників: болгар, печенігів і мадярів) у кількості 308000 воїнів, загиблих поблизу Аркадіополю. У подальшому вже під Доростолом він визначав "всё множества его (Святослава – А. Б.) войска" на 330000 воїнів. Така неймовірна кількість в Іоана Скіліци могла з'явитись внаслідок простого арифметичного додавання кінцевої кількості війська при відході з Доростолу (22000), а також 308000 учасників Аркадіпольської баталії⁴⁷. Кількість у 22000 Святославова війська могла бути взятою або від Лева Диякона, або від першоджерела, яким користувалися обидва візантійських хроністи. Необхідно відзначити, що як у Лева Диякона так і Іоана Скіліци, незважаючи на "втрати" русів як під Аркадіополем, так і при взятті Преслава, йдеться про постійну і незмінну кількість війська, як на початок кампанії (в Іоана Скіліци відповідно напередодні битви під Аркадіополем), так і напередодні доростольського протистояння: 60000 і 330000 воїнів відповідно⁴⁸. Усе це дає підстави приймати очевидну відсутність втрат зі сторони руського війська, власне, на початок доростольського протистояння. Тим більше, з огляду на відзначення в обох візантійських авторів, що основу учасників битви поблизу Аркадіополю уклали союзники⁴⁹. У свою чергу, це дає підставу припустити втрати в основному серед них. Третій випадок, коли Лев Диякон, по-суті, твердить про 60000 руського війська, вказуючи як на залишок сил, так і втрати на кінець балканської кампанії: "Говорят, что из шестидесятитысячного войска росов хлеб получили только двадцать две тысячи человек избежавшие смерти, а остальные тридцать восемь тысяч погибли от оружия ромеев"⁵⁰. Загалом, якщо віднімати усі втрати від Аркадіпольської битви до укладення перемир'я, то київського війська мало залишитися тільки 9000, що дуже близько до даних про його загальну чисельність у літописах. У свою чергу, при відніманні тільки втрат під час доростольського протистояння, мало би залишитись приблизно 34 тисячі. Тобто, простий арифметичний підрахунок практично нічого не дає.

⁴⁵ *Литаврин Г. Г.* О юридическом статусе... С. 79.

⁴⁶ *Лев Диякон.* История. С. 81, 189.

⁴⁷ *Шангин М.* "Записка греческого топарха" как источник о войне русских на Балка-

нах 970 года и зимой 971 года *Исторический журнал.* 1941. № 9. С. 121.

⁴⁸ *Лев Диякон.* История. С. 44, 73, 122, 126.

⁴⁹ Там же. С. 58, 122.

⁵⁰ Там же. С. 81.

Тут хотілося б привернути увагу до наступних аспектів: по-перше, – спільність встановленої для обох джерел кількості тих, хто відбув до Русі, – 22000; по-друге, решта, яку Лев Диякон відносить до втрат руського війська під час усієї кампанії, в Іоана Скіліці теж чітко співвідноситься із частиною війська, сформованою, в основному, із союзників, зокрема тих, яким випало взяти участь у битві поблизу Аркадіополю. Можна припустити, що 308000 Іоана Скіліці є помилкою при переписуванні зі спільного джерела, де було подано 38000. Про ймовірність існування такого джерельного переказу може свідчити зізнання Лева Диякона стосовно його обізнаності з цими втратами лише опосередковано: “Говорят... остальные тридцать восемь тысяч погибли”. Крім того, користуючись його даними, Іоан Скіліца мав би співставити наведені цифри зі сумарним показником 60000. Це є ще одним аргументом на користь існування вірогідного джерела⁵¹. Отже, співставляючи дані обох візантійських авторів, можна стверджувати: подані 38000 втрат не належать до руського війська, вірніше – руської частини війська князя Святослава. Підтвердженням такого висновку здатні послужити наведені дані логістики, тобто незмінна кількість човнів, на яких руси прибули і відбули з-під Доростолу. Ощадливе ставлення до човнів відзначають візантійські джерела. Тобто, на 500 човнах могло приплисти 10000 воїнів (по 20 на 500 човнах), і відбути могло 20000 (40 на 500). Тут єдине, що залишається додати, – що 968 р. князь відбув до Києва на конях (кінна дружина 3000 вершників⁵²), а повертався на Дунай Дністром, згідно з повідомлення В. Татищева, – на човнах, захоплених додатково воеводою Вовком у болгар. Важливо відзначити: акцентуючи увагу на човнах, цитований історик ніде не вказав на можливість певного їхнього надлишку, який міг би бути покинутим⁵³. Це здатне вказувати навіть на збільшення кількості човнів на 971 р. у порівнянні з 967 р.

Виникає необхідність встановити походження 38000 втрат у Лева Диякона, цілком можливо об’єктивно відображених у його джерелі. Уже згадувалося про сумарну чисельність втрат упродовж усієї балканської кампанії, згідно з візантійськими джерелами, здатну сягати приблизно 51000. Тому перша цифра, яку необхідно проаналізувати, – кількість загиблих під час військових дій поблизу Аркадіополю.

Насамперед варто привернути увагу до того, що, згідно з даними Лева Диякона, в битві при Аркадіополі з руської сторони взяло участь понад 30000 воїнів (“больше тридцати тысяч”)⁵⁴. Це дорівнює акурат половині від загальної кількості руського війська, поданої у нього ж на 60000. У цьому контексті цікавим є співвіднесення з відповідними подіями повідомлення ПВЛ щодо твердження князя Святослава стосовно наявності у нього 20000 воїнів із подальшим уточненням літописця: “и прирче 10 тысящ; бе бо Руси 10 тысящ толко”⁵⁵.

Аналіз візантійських і руських джерел, який здійснили Євгеній Белов та Міхаїл Сюзюмов, вказав на дві тодішніх битви між руськими та візантійськими військами. Обидва дослідники чітко встановили, що візантійські джерела опустили битву, в якій перемогу здобули головні руські сили на чолі з князем Святославом, а руські джерела – битву, в якій Варда Склір переміг київську коаліцію⁵⁶. Принагідно варто б відзначити найімовірнішою причиною

⁵¹ Там же. Пор.: Шангин М. “Записка...” ... С. 121.

⁵² Фроянов И. Я. Киевская Русь. С. 58.

⁵³ Татищев В. История Российская: в 3 т. Т. 2. Москва; Ленинград, 1962. С. 51.

⁵⁴ Лев Диякон. История. С. 58.

⁵⁵ Повесть временных лет. С. 112.

⁵⁶ Белов Е. Борьба Великого князя Киевского Святослава Игоревича с императором Иоанном Цимисхием Журнал министерства

замовчування у джерелах київської традиції подій поблизу Аркадіополю власне участь у них вірних союзників князя – печенігів, щодо яких редактори (фальсифікатори) встановлювали чітку тенденцію трактування їх тільки як ворогів Києва. Цікаво пригадати також тезу В. Татіщева, в якій він стверджував, нібито решта 10000 – це союзники, серед яких відсутні печеніги, а замість них згадані власне поляки і мадяри⁵⁷. Тому стає цілком зрозумілим “уточнення” редактора щодо наведених “и прирче 10 тысяч”. Адже, якраз це число й сягає половини війська, аналогічної 30000 воїнів у Лева Диякона. Виходячи з даних візантійського хроніста про загибель з боку коаліції поблизу Аркадіополю 2/3 від усієї чисельності війська (20000 з 30000), можна вирахувати реальні втрати на основі даних літописів, що приблизно може сягати 7000 воїнів.

Наступні аналогічні кількісні показники стосовно руського війська у Лева Диякона пов’язані з обороною болгарської столиці Преслава, які сумарно сягають 15500, а також останньої битви під час доростольського протистояння – теж ще 15500 воїнів. У сумі ці втрати доходять до 31000. За таким підрахунком реальні втрати поблизу Аркадіополю (7000) і біля Преслава і Доростолу сумарно укладають 38000, що збігається з поданою у Лева Диякона підсумковою цифрою.

Щодо загиблих при обороні Преслава, то обидва візантійських хроністи вказують при цьому на русів. У той же час вже сама по собі сприймається дивною неприсутність водночас... болгарських оборонців власної столиці. Малоймовірно, аби в Преславі був відсутній болгарський військовий контингент. Підставою для такого сумніву може служити знаний опір останніх захисників болгарської столиці візантійцям у царському палаці, де, за свідченням Лева Диякона, зберігалися “скарби мисян”. З іншого боку, коли припустити чисельність тільки руського контингенту в Преславі на понад 15000 (згідно з Іоаном Скілицею, – 16500 “скіфів”), то, очевидно, не меншу кількість мав би нараховувати так само й болгарський. Лев Диякон твердить, нібито при обороні “погибло также множество мисян”⁵⁸. Безумовно, утримувати в одному місті (навіть коли це столиця) таку значну кількість війська, судячи з візантійських джерел, у мирний час не було потреби: напад Іоана Цимісіхія, як відомо, був несподіванкою. Крім того, якщо в добре укріпленому Преславі знаходилася така істотна кількість війська (навіть при втраті на його околиці 8500 воїнів), то малоймовірно, що імператор пішов би на штурм столиці. Неправдоподібність такої істотної кількості захисників Преслава відзначав ще А. Чертков⁵⁹. Аналогічно виглядає ситуація також і з Доростолом. Адже неймовірним видається само по собі перебування в обложеної фортеці понад 37000 воїнів (15500+22000) упродовж 3,5 місяців. Тим більше, перебування у ній аж 60000 воїнів. Тому тут необхідно привернути увагу до співпадіння сумарної кількості втрат при обороні Преслава та Доростолу (31000) із кількістю мобілізованого “болгарського війська, що виступило проти руського князя ще на початку балканської кампанії – 30000 воїнів: “мисяне собрали и выставили фалангу... в тридцать тысяч вооружённых мужей”. Цілком природно, переважаючою основою військового контингенту болгарської столиці мало бути власне болгарське військо. Свідченням того, що в Преславі був присутній незначний контингент русів, який, наймовірніше, вийшов зі столиці без значніших втрат, може послужити твердження Лева Диякона щодо князя Святослава: взнавши про взяття болгарської столиці, він “собрал всё войско тавроскифов, – около шестидесяти тысяч, ...

народного просвіщення. Ч. 170. 1873. Декабрь. Дьякона и Скилицы *Византийское обозрение*. С. 172–173; Сюзюмов М. Об источниках Льва Т. 2, вып. 1. Москва, 1916. С. 163–164.

выступил против ромеев”. Необхідно також врахувати досягнення кількості у 30000 воїнів болгарської армії при повній мобілізації, на момент нападу ще, однак, не проведеної. Здійснювати її після падіння Преслава, а також наступного полонення болгарського царя Бориса II із початком облоги Доростолу не було ні часу, ні можливості. Тому, цілком вірогідно, чисельність болгарського військового контингенту, ймовірно повністю знищеного візантійцями при обороні столиці, була значно меншою за 15000.

У даному разі вартим уваги є твердження Лева Диякона: “Сфендослав, узнав о поражении у Преславы”⁶⁰, здатне вказати лише на ту частину війська, якій випало взяти участь у бою на полі перед містом, тобто 8500 воїнів. Такий кількісний показник підтверджує Іоан Скіліца, уточнюючи: це військо візантійська армія застала зненацька поза межами міських стін під час військових вправ⁶¹. Жоден із візантійських авторів не подав при цьому, нібито усі ці 8,5 тисяч воїнів мали загинути біля стін Преслава. За словами Лева Диякона, вони “обратились в бегство и заперлись в стенах города”. Іоан Скіліца згідний з ним щодо останнього: “одни из них бесславно погибли, а другие укрылись в городе”. Можливо, їх остаточно знищено лише при наступній обороні царського палацу. Здійснюючи порівняння візантійських джерел, А. Чертков слушно зауважив: “Да и самое это роковое число 8000, не доказываетъ-ли, что оно поставлено на удачу ибо 8000 неприятелей выходятъ изъ Преславы, (Кедрин, Зонара, 72), 8000 убито в первый день (Лев Диякон 64), 8000 затворились въ царском дворе и все эти 8000 убиты во второй день (Кедринъ, Зонара, 73)”⁶².

Стосовно решти, то з переказу Лева Диякона стає зрозумілим: у Доростолі на момент падіння Преслава і дещо пізніше ще не було руського війська⁶³. Тому повідомлення про бій десь між Пліскою і Доростолом, можна вважати, належало стосуватися сутички між передовими силами візантійців і болгарським військовим контингентом із Доростолу. З іншого боку, не виключено, повинно йтися про залишки військового контингенту, якому вдалося вийти з болгарської столиці. Підтвердженням цього можуть служити свідчення Лева Диякона, ніби цей загін мав відділитися від сухопутного війська русів, у той час, як із подальших повідомлень стає зрозумілим – усе руське військо прибуло до Доростолу на човнах. Іоан Скіліца, описуючи зазначений бій, уточнює кількість нападаючих “несколькох одержимых отчаянной дерзостью храбрецов” – біля 7000 воїнів. Далі він повідомляє, що лише після того “скифы подняли все множество его (Святослава – А. Б.) войска”⁶⁴.

Необхідно також врахувати як відстані, так і час для приготування до виступу руського війська з Переяславця, оскільки ініціатива належала, в даному разі, імператорові (відстань між Преславою і Доростолом – 117 км; від Переяславця до Доростолу суходолом – 144 км, відповідно Дунаєм відстань довша), що теж дає підставу стверджувати про неможливість сутички власне з русами. Цілком вірогідне завдання доростольського контингенту полягало в затриманні просування візантійського війська до прибуття князя Святослава в Доростол.

З іншої сторони, цікавим є сумарний показник преславського і доростольського контингентів, який сягає 15500 воїнів, відповідаючи власне окремо взятим втратам під Преславою і Доростолом. Відповідно напрошується

⁵⁷ Татищев В. История... С. 51.

⁵⁸ Лев Диякон. История. С. 58.

⁵⁹ Чертков А. Описание... С. 410–411.

⁶⁰ Лев Диякон. История. С. 73.

⁶¹ Там же. С. 124–125.

⁶² Чертков А. Описание... С. 411.

⁶³ Лев Диякон. История. С. 73.

⁶⁴ Там же. С. 73, 126–127.

висновок про елементарне подвоєння кількості втрат у тексті Лева Диякона. Одним із мотивів застосованого подвоєння могло бути намагання підвести цю кількість під загальну чисельність мобілізованого болгарського війська. У даному разі необхідно відзначити існування певної розбіжності із показником втрат під Преславою, поданим в Іоана Скіліци, який твердить про 16500 воїнів (8500+8000). Цілком можливо, якраз ця різниця у тисячу воїнів здатна вказати на кількість руського контингенту у Преславі під керівництвом Свенельда. Деякі з дослідників вважають, що під його керівництвом була своя дружина⁶⁵, хоча, згідно з даними літописів київської традиції, для таких тверджень немає ніяких підстав. Так, ПВЛ характеризує його підлеглих поняттям “отроків” (“отроци Свендельжи”), тобто належними до молодшої дружини. Відповідно, їхня кількість не могла бути більшою, ніж 1000 осіб⁶⁶. У статті під 6601(1093) р. йдеться про конфлікт великого київського князя Святополка Ізяславовича зі старшими дружинниками (“не здума с большею дружиною”), внаслідок якого біля нього залишилось 800 отроків⁶⁷, такою ж загалом могла бути й кількість зазначених “Свендельжих отроків”.

Очевидно, та частина болгарського військового контингенту, якій випало вціліти після сутички з візантійцями по дорозі до дунайської твердині, надалі брала активну участь у доростольському протистоянні. Уже було сказано, що усі втрати, приписані русам, насправді відносилися до їхніх союзників (відповідно 38000 чи 308000 воїнів), тому умовних 155000 загиблих під Доростолом і є втратами болгар, присутності яких і – відповідно – втратам, виходячи з попереднього аналізу, належалося бути значно меншими.

Щодо знищення власне руського війська, то необхідно привернути увагу до такого факту: Лев Диякон твердить лише один раз про поховання русів-язичників після бою, фактично вже під сам кінець доростольського протистояння. Враховуючи всю епічність та яскравість опису поховального обряду, очевидним є те, що візантійський історик цей обряд, який його так вразив, мав спостерігати на власні очі. Безумовно, все руське військо було язичницьким. Згідно з твердженнями Лева Диякона, воно неодноразово зазнавало втрат, тож є досить дивним, ніби йому не випало спостерігати такого незабутнього явища, як язичницький поховальний обряд-спалення раніше, упродовж усіх 3,5 місяців доростольського протистояння. Безумовно, буденний для Лева Диякона християнський обряд поховання болгарських воїнів міг не вражати, тому у візантійського хроніста зовсім відсутні відомості про нього й, відповідно, – втрати болгарів.

Ймовірність загибелі переважної більшості болгарських воїнів сприймається дуже високою. Щодо цього може свідчити відсутність згадки про них при переговорах між князем Святославом й імператором Іоаном Цимісхієм. Необхідно також відзначити подане в Лева Диякона збирання тіл загиблих побратимів русами власне при описі язичницького поховального обряду. Щось подібне зовсім відсутнє у попередніх випадках, у чому можна вбачати ще одне свідчення вірогідної відсутності втрат серед них до 20 липня 971 р.⁶⁸ Стосовно потенційної кількості, то враховуючи, що для кожного загиблого, згідно з язичницьким обрядом спалення, було необхідно розпалити індивідуальне вогнище – таку практику підтверджує подана у візантійського історика загальна

⁶⁵ Филошкін А. “...И бысть их бесчисленно...” ... С. 341; Артамонов М. И. Воевода Свенельд *Культура Древней Руси*. Москва, 1966. С. 30–35.

⁶⁶ Фроянов И. Я. *Киевская Русь*. С. 90.

⁶⁷ *Повість временних літ*. С. 332.

⁶⁸ *Лев Диякон*. *История*. С. 78.

кількісна характеристика “разложили много костров”⁶⁹, – малоімовірно, аби повинно було йтися про кілька сотень, що більше – тисячі загиблих. Максимум 100–200 тід, а то й менше. На підставі цього міркування можна зробити висновок про стосовно незначні втрати серед власне руського війська. Тим більше, як уже відзначено, у візантійських джерелах не зафіксовано того, що при відплитті з-під Доростолу до Русі князь Святослав мав покинути певну кількість човнів, які б виявилися зайвими через зменшену на той час унаслідок знищення у протистоянні чисельність війська.

Наступне завдання полягає у з’ясуванні звідкіля у Лева Диякона й Іоана Скіліци з’явилася кількість війська, якому випало повертатися до Русі, – 22000 воїнів. Уже було відзначено, що зазначена цифра здатна цілком “вписуватися” до чисельності човнів, на яких руси прибули на Дунай у тому випадку, якщо до 20 гребців додати ще 20 пасажирів. Єдине логічне пояснення, яке можна віднайти як у візантійських, так і руських джерелах, – це згадка про полонених⁷⁰. Щодо них, то дослідники навіть висловлювали думку, ніби це могли бути болгари⁷¹. Хоча для таких припущень жодне з доступних свідчень не здатне запропонувати ніяких підстав. Якщо візантійські джерела подають інформацію на такий спосіб, ніби однією з умов перемир’я було звільнення візантійських полонених, виконання якої немовби не повинно викликати якихось сумнівів, то руські джерела, зокрема ПВЛ, навпаки, стверджують, ніби полон князь Святослав мав забрати зі собою. Необхідно відзначити також: визнання у Лева Диякона наявності військовополонених візантійців – при відсутності у всіх джерелах відомостей про полонених русів – вже само по собі свідчить на користь достовірності даних київського походження. З іншого боку, стає цілком зрозумілим пасаж візантійського історика щодо уявлень русів про смерть і потойбічне життя. А також відповідної ганьби при потрапленні до полону, що суголосно зі словами князя Святослава на “коменті” й так само віднотованою у літописах його промовою перед битвою⁷².

Ще одним аргументом на користь переваги свідчень київського походження може бути проблема, яку свого часу випало поставити Льву Гумільову. Йдеться про те, чому “вогненосний” візантійський флот з 300 кораблів не спалив руський флот при відплитті того від Доростолу⁷³. По-суті, відповідь здатна запропонувати ПВЛ та інші джерела київської традиції, адже відзначений у них “полон бещисленъ” і мав послужити однією із гарантій (таким собі “живим щитом”) від віроломності візантійців, із якою, безумовно, мусів бути добре обізнаним князь Святослав (“егда како прелестивше изъбьють дружину мою и мене”)⁷⁴.

Само наведене повідомлення ПВЛ є досить інформативним, оскільки несе у собі відтінок порівняльної характеристики: “идеть Святославъ в Русь, вземъ именье много у Грек и полон бещисленъ, а с маломъ дружины”⁷⁵. З ознаками уточнення характеристика полону подана в УЛЗ: “идет Святослав в Русь, и вземъ у грек имение много и полон много и бесчислен, с малою дружиною”⁷⁶.

⁶⁹ Моця А. П. Население древнего Поднепровья IX–XIII вв. Киев, 1987. С. 44–46, 79.

⁷⁰ Повість временних літ. С. 120; Лев Диякон. История. С. 81–82.

⁷¹ Геденов С. Варяги и Русь. Ч. 1. Санкт-Петербург. 1876. С. 56.

⁷² Лев Диякон. История. С. 79–80; Повість временних літ. С. 112–114.

⁷³ Гумилёв Л. М. Древняя Русь и Великая Степь. Москва, 1988. С. 236.

⁷⁴ Тут також варто згадати один із епізодів повідомлення Іоана Скіліци про нараду у князя Святослава перед фінальної битвою під Доростолом. На ній “одни советовали тайно удалиться ночью, другие – вернуться домой, попросив у ромеев мира и залогов верности, ибо нет другого пути к возвращению”: Лев Диякон. История. С. 130.

⁷⁵ Повість временних літ. С. 112, 116, 120.

⁷⁶ Устюжский летописный свод. С. 28.

По-суті, наведене свідчення здатне вказати на неабияку кількість військового полону, більшого навіть за руське військо. А також, незважаючи на залучене визначення “с малою дружиною”, – досить істотну водночас кількість й самого руського війська. Адже є очевидною необхідність такої чисельності, яка забезпечувала б можливість контролювати ситуацію і – відповідно – зарадити ймовірному бунтові серед проваджених полонених. Деякі з дослідників вважають лексеми зразка *множество*, *бе-щисла* і т. д. лише конструкціями, до яких звично вдавалися літописці з метою перебільшити реалії⁷⁷. Можливо, таке твердження є задовільним лише щодо кількісної характеристики речей. Що ж до чисельності людей, у даному разі воїнів або полону, то на прикладі наведеного аналізу кількісного показника руських воїнів і його взаємозв'язку з терміном “многo”, можна припустити аналогічну пов'язаність також і з окресленням “бещислен”.

У ПВЛ зазначена кількісна характеристика присутня декілька разів, зокрема в повідомленнях під 6476(968) і 6496(988) рр. У першому записі, де вона залучена двічі (“И оступиша Печенеги городъ в силе тяжце, бещисленное множество”; “идеть вои бещисленное множество”), як і в статті 6479(971) р., можливість вирахувати кількість воїнів досить проблематична. Проте вже у наступному повідомленні при розповіді про хрещення киян (“и снидешя бещисла людии”⁷⁸) завдяки встановленні у дослідженні Петра Толочка методології підрахунку чисельності населення міста, визначити її видається цілком можливим (площа міста: площа садиби помножена 60% і 6 членів однієї сім'ї). Враховуючи, що площа Києва на момент описаної події здатна була сягати 90 га, відповідно його населення доходило приблизно до 10–11 тисяч⁷⁹. Коли ж враховувати, що певна якась частина мешканців цілком могла “бойкотувати” християнізаційну акцію князя Володимира, під терміном “бещисла” належалося би вбачати 9–10 тисяч людей. Тут напрошуються певні можливі аналогії між терміном “бещисла” і зною лексемою “тъма” як відповідником чисельності у 10000⁸⁰. Це дає підстави розглядати їх вірогідними синонімами.

По-суті, прямим підтвердженням припущення про кількісний відповідник терміну “бещисла” (“бещислен”) є повідомлення Галицько-Волинського літопису (далі ГВЛ) під 6796(1288) р. про руйнування татарами на чолі з ханом Телебугою земель князя Лева Даниловича, внаслідок чого загинуло мирного населення “бесчисленное множество” з подальшим переведенням застосованого словосполучення у кількісний показник, поданий як “полътретинадешать тысяч”⁸¹. Залучений при цьому чисельник Леонід Махновець подав як дванадцять з половиною тисяч⁸², у свою чергу Микола Котляр – пів і тринадцять тисяч⁸³. У даному разі різниця в перекладі і – відповідно – кількості не сприймається принциповою. Уже відзначалося про “уточнення” в УЛЗ кількості полону, який віз із-під Доростолу князь Святослав, – “полон мног и бесчислен”. Виходячи від встановленої відповідності терміну

⁷⁷ Франчук В. Ю. Киевская летопись. Киев, 1986. С. 42.

⁷⁸ Повість временних літ. С. 102, 106, 184.

⁷⁹ Необхідно врахувати, що площа Києва тут без “города Володимира”, якого тоді ще не було, див.: История Киева. Древний и средневековый Киев / Под ред. Артеменко И. И. Киев, 1982. С. 68, 85; Толочко П. П. Древний Киев. Киев, 1976. С. 45.

⁸⁰ Рыбаков Б. А. Киевская Русь и русские

княжества XII–XIII вв. Москва, 1982. С. 255.

⁸¹ Летопись по Ипатскому списку / Издание Археографической комиссии. Санкт Петербург. 1871. С. 589.

⁸² Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 436.

⁸³ Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За редакцією члена-кореспондента НАН України М. Ф. Котляра. Київ, 2002. С. 140.

“много” кількісному показнику 3000–4000 воїнів, а також поняття “бещислен” кількості у 9000–10000 воїнів, сумарна кількість спроможна сягати між 12000-ма і 14000 чоловік. Це дає підстави стверджувати: кількісна характеристика полону в УЛЗ “мног и бесчислен”, згідно з аналогією із повідомленням у ГВЛ (“бесчисленное множество”), здатна відповідати середній цифрі 13000 чоловік. Відповідно, якщо врахувати повідомлення ПВЛ про десятитисячне військо, з яким князь Святослав мав прибути на Балкани, то сумарний показник виявляється дуже близьким до кількості людей, що відпливали до Києва з-під Доростолу. Тим більше, коли врахувати встановлену ймовірність наявних втрат як вірогідно досить незначних (див. вище).

По суті, ще одним підтвердженням повідомлень джерел старокиївської традиції про 10000 Святославого війська може служити намагання Лева Диякона переконати в тому, нібито русів найняв імператор Никифор II за 15 кентинаріїв. Тому є вартими уваги розрахунки оплати руського найманця за один похід, що їх здійснив Г. Літаврін на підставі повідомлень Константина Багрянородного. Згідно з його підрахунками, оплата довінювала приблизно 10,3 номісам⁸⁴. Відповідно, якщо поділити цю оплату на 15 кентинаріїв (1кентинарій=100літрів=7200 номіс), то маємо приблизно 10000 воїнів. Беручи до уваги ту обставину, що візантійці змушені були давати провіант і на полонених, стає зрозумілим чому на кожного було нібито видано подвійну норму хліба – по 2 медимни. Адже, по-перше, максимальний термін повернення до Києва – 37 днів, який при необхідності міг бути скорочений до 30 днів і менше (про наявність такої необхідності може свідчити відсутність допомоги з Києва⁸⁵). Крім того, князю Святославу не було потреби брати запаси хліба на всю тривалість маршруту, а лише до о. Хортиця, де, згідно з надійно засвідченими археологічними і писемними джерелами, функціонувала своя база⁸⁶. Тому проблема т. з. голоду серед руського війська на Білобережжі, згідно з повідомленням ПВЛ, є предметом окремого розгляду. По друге, самі візантійці, згідно з рекомендаціями їхніх військових трактатів, брали запасів хліба на одного воїна на 1 місяць, тобто 1 медимн, незважаючи на ймовірність протяжніших термінів тривалості військових дій⁸⁷. Аналогічно з розрахунком на місячний термін запас продуктів брали і руси⁸⁸. Так, добовий раціон хліба візантійського воїна складав 1–2 лібри. Оскільки одна лібра сягала 327 г, чого, на думку Франсуа Осареса, при сучасній йому нормі для французького солдата 600 г, було недостатньо⁸⁹. У свою чергу, поділивши 1 медимн (12,8 кг)⁹⁰ на 30 днів, отримаємо 427 г добового раціону. У даному разі необхідно також враховувати безумовну відмінність добового раціону воїна та полоненого. Виходячи від наведених розрахунків, полон міг сягати приблизно 13000 осіб, решта з 22000 – 9000 були руськими воїнами. Тому, якщо використовувати норму хліба на воїна, згідно із рекомендаціями “Стратегікону”, – 327 г на кожного з 13000 полонених, то на кожного з решти 9000 воїнів припадатиме приблизно по 570 г.

⁸⁴ Літаврін Г. Г. О юридическом статусе... С. 65.

⁸⁵ Повість временних літ. С. 116; Лев Диякон. История. С. 130.

⁸⁶ Білецький А., Шаповалов Г. Вознесенський (Кічкаський) “скарб” – поховання-спалення X ст. Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Вінники. Львів, 2014. № 7.

С. 294–297.

⁸⁷ Лютвак Э. Стратегия Византийской империи. Москва, 2010. С. 448, 472–473.

⁸⁸ Літаврін Г. Г. О юридическом статусе... С. 79.

⁸⁹ Осарес Ф. Византийская армия в конце VI века. По “Стратегікону” імператора Маврикія. Санкт-Петербург, 2007. С. 78.

⁹⁰ Лютвак Э. Стратегия... С. 540.

Загальна кількість 22000 осіб є занадто великою на 2000 чоловік для більш-менш комфортного розміщення на п'ятистах човнах по 40 осіб. Але в контексті згаданого татищевського повідомлення про додаткові болгарські човни, згідно з аналогією із переказом Іоана Скіліци про вилазку на човнах 2000 русів за провіантом, можна припустити здатність цієї додаткової кількості сягати приблизно 100 човнів. Що не все болгарське військо під Переяславець прибуло на човнах, вказував В. Татищев: "тогда болгары пришед оступили Переяславец... выйти же с войском в Русь было неудобно, зане в поле и по Дунаю в лодиях болгары крепко стерегли"⁹¹. Відповідно, на кожен човен припадало на 15 руських воїнів по 20 полонених. Цікаво відзначити, що у залишку на кожен човен припадає 1,6667 осіб, у добутку на 600 човнів даючи 1000 осіб. Така кількість співпадає із ймовірною кількістю "свенельжих отроков". Їхній статус, воїн чи полонений, згідно не визначених даних візантійських джерел, можна віднести як до одних так і інших, однак це потребує окремого дослідження. Варто лише відзначити, що виходячи з наведених розрахунків про добову норму хліба на особу, радше, їх належалося би віднести до 13000 полонених.

У цьому контексті доречно буде знову згадати повідомлення під 6476(968) р. про чисельність печенігів, які обложили Київ, як "бещисленное множество", а також кількість війська князя Святослава, яке йшло на допомогу киянам, теж охарактеризовану тим самим поняттям "бещисленное множество". Уже сам по собі факт прибуття князя до Києва "на кони", тобто в кількості, що не могла бути більшою ніж 3000 воїнів кінної дружини⁹², проти 12–14-тисячного кінного війська печенігів ще й за умов пересування їхньою територією, виглядає досить неймовірним. До сфальшованості цього повідомлення привернув увагу А. Шахматов⁹³.

⁹¹ Татищев В. История... С. 51. Дане татищевське повідомлення є цікавим також тим, що згідно з ним у другий похід на Дунай і Балкани князь Святослав Хоробрий йшов десь із Дністра. У контенксті даного повідомлення викликає джерелознавчий інтерес колядка, яку записав Сергій Килимник. У ній, на думку професора, йдеться про князя Святослава. Зокрема, вона розпочинається зі слів: "Ой у Крем'янці та на ярмарці Славний коником грає... Коником грає, військо збирає Як військо зібрав, аж землі тяжко Пускає стріли, пускає стріли Та все на Царівгород, Город ворожий, Царгород...". С. Килимник вказує на згадку про Кременець як пізнішу вставку, оскільки перша джерельна нотатка про це місто відноситься у Галицько-Волинському літописі до 1226 р. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т. 1. Львів, 1993. С. 78–80. Але, згідно з археологічними дослідженнями Олексія Ратича на Замковій горі в Кременці, поселення за старокиївської доби там було вже у Х ст.: Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. С. 65. Згадку про Кременець Борис Ельгорт віднаходить ще під 1073 р.: Крезнавчий довідник "Кременець". Київ, 1969. С. 7. Цікаво також вказати, що запис у ГВЛ під

1226 р. пов'язний з приходом військ угорського короля зі союзним польським військом під командуванням краківського воєводи Пакослава, вказує на аналогію з татищевським повідомленням з Іоакімовського літопису, що стосується якраз другого походу: "имея помосць от тестя, князя угорского и князя ляцкого...": Татищев В. История... С. 111. Свідченням про прямий стосунок до Києва земель, які пізніше входили до Галицько-Волинської держави ще до походу князя Володимира на Червенські гради у 981 р., є також і печатка князя Святослава, знайдена на городищі Пліснеська: Моця А. П., Сыромятников А. К. Княжеские тамги Святослава Игоревича как источник изучения истории древнерусских городов Древнерусский город. Киев, 1984. С. 85–86. Загалом, про ймовірний рух князя Святослава з цих земель вказує також Мацей Стрийковський, зокрема: "Так Святослав... знову пішов на Болгарію. Проходячи біля Чорного моря через Дакію і Волощину переправився через Дунай, де лежить головне місто Болгарії Переяславець та навальним штурмом здобув його": Стрийковський М. Хроніка польска, литовська, жмудська і всієї Русі Дзвін. 1990. № 2. С. 123.

⁹² Фроянов И. Я. Киевская Русь. С. 58.

⁹³ Шахматов А. А. Разыскания... С. 126.

Враховуючи участь печенігів у поході на Схід відразу після київських подій в 968–969 рр.⁹⁴, можна припустити їхню причетність до східної кампанії 964–965 рр.⁹⁵ Разом із їхньою активною участю у балканській війні проти візантійців влітку 970 р. це дає підстави прийняти їх залучення як союзників князя Святослава на її початку, в 967 р. Тому вважаємо цілком не випадковим збіг у характеристиці кількості печенігів і війська князя Святослава, поданих устами Претича поблизу Києва. Крім того, коли мати на увазі рух князя до Києва “на кони”, то безумовно, названої кількості воїнів було зовсім недостатньо для війни з імперією, яка, згідно зі свідченнями Лева Диякона, в 971 р. мала виставити проти князя Святослава 13000 вершників, окрім елітного загону “безсмертних”⁹⁶. Відповідно до аналогії із походом князя Ігоря 944 р. і свідчень Ібн Хаукаля (“шип русиев и их сила”⁹⁷), печеніги у походах князя Святослава повинні були виступати власне як кіннота. Беручи до уваги повне знищення печенігів, згідно зі свідченнями Іоана Скілиці, в оточенні поблизу Аркадіополю, і виходячи з наведеного аналізу відомостей Лева Диякона про втрату 2/3 війська союзників, можна приймати 7000 загиблих за власне степовиків⁹⁸. Коли ж врахувати, що князь Святослав міг не всіх печенігів відіслати проти Варди Скліра, оскільки недоцільно було залишати себе з мінімальною кількістю кінноти, то, цілком ймовірно, сумарна кількість печенізької кінноти (війська) як мінімум могла сягати 9000 вершників. На такий спосіб уся кіннота князя Святослава мала би нараховувати понад 12000 вершників, загалом відповідаючи при цьому наведеним зафіксованим у джерелах числовим параметрам характеристики “бещисленное множество”.

Як уже згадувалося, причиною фальшування аналізованого повідомлення є намагання виставити традиційних союзників князя Святослава печенігів за його супротивників, відповідно на такий спосіб приховуючи справжніх ворогів. У той же час, оскільки в УЛЗ вказано про “полон мног и бесчислен”, при розглянутій прийнятій кількісній характеристиці поняття “многo” у 4000 осіб повинно йтися, відповідно, про відзначених 13000 полонених.

Безумовно, запропонований висновок щодо такої чисельності військово-полонених візантійців вимагає очевидного перегляду уявлень стосовно ходу і наслідків як усього доростольського протистояння, так і прикінцевої битви під час тодішньої війни. Лише аналіз самої останньої битви вимагає окремої публікації, тому в даному разі необхідно зупинитися на констатації фактів, зафіксованих у візантійських авторів, та даних археології.

Уже відзначено, що про полон згадували як візантійські, так і руські перекази, з тією лише різницею, що перші стверджують, ніби князь Святослав мав повернути полонених згідно з договором⁹⁹. У той же час візантійські джерела вказують на цілком протилежне, подаючи при цьому текст самого договору, в якому про звільнення полонених не сказано ані слова. Попередній аналіз щодо кількості руського війська показав більшу достовірність київських джерельних свідчень стосовно обставин тодішньої війни. Тому щодо встановленої, згідно з проведеним аналізом кількості полонених, належалося би привернути увагу до наступних фактів.

⁹⁴ Калинина Т. М. Сведения Ибн Хаукаля о походах Руси времён Святослава *Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования*. Москва, 1976. С. 98–99.

⁹⁵ Там же. С. 94.

⁹⁶ Лев Диякон. *История*. С. 79.

⁹⁷ Повість временних літ. С. 66; Калинина Т. М. Сведения... С. 98–100.

⁹⁸ Лев Диякон. *История*. С. 59,123.

⁹⁹ Там же. С. 82.

Перш за все, необхідно системно врахувати археологічний матеріал знаного Вознесенського поховання на лівому березі Дніпра біля о. Хортиця, належність якого князеві Святославу, незважаючи на усю – свого часу – дискусійність, тепер виглядає практично вирішеною¹⁰⁰. У ньому віднайдено, зокрема, візантійський військовий знак – орла, що бореться зі змією. На грудях орла зображена монограма, яку Леонід Мацулевіч розшифрував як ім'я воєнначальника Петра ("Петрове"). Враховуючи датування речового комплексу поховання X ст., єдиним відомим візантійським воєнначальником цього часу з таким ім'ям є стратопедарх Петро. У Вознесенському похованні виявлено також цілий ряд військових речей візантійського виробництва, зокрема стремена (33 пари) і бляшаний панцир, які датуються другою половиною X ст. Безумовно, дані речі повинні бути інтерпретовані військовими трофеями. Це дає підставу стверджувати, що їх власник не міг бути похований сам. Оскільки є усі аргументи вважати вознесенські речові знахідки за символічне жертвопринесення, відповідно їх власники повинні бути визнані військовополоненими. Найправдоподібніше, їх теж мали принести в жертву при здійсненні поховального обряду¹⁰¹. Це, згідно з повідомленнями Лева Диякона, повинно було відповідати уявленням русів про потойбічне життя¹⁰².

Стосовно різниці між кількістю полону і кількістю речей у похованні, то безумовно, саму чисельність у ньому відображено тільки символічно, свідченням чого є перш за все орел (тут доречно згадати оцінку вознесенської кількості речей в М. Брайчевського: "тридцять вершників, крім самого начальника, це ж, – ціле військо"¹⁰³). Необхідно врахувати, що якась частина цього полону могла загинути при плаванні, особливо вгору Дніпром, оскільки безумовним є факт його використання як веслярів, або, якщо бути докладнішим, виходячи з їхнього актуального тоді статусу, – каторжан-"галерників". У свою чергу, щодо решти полону, то в даному разі привертають увагу свідчення Якова Новицького і Дмитра Яворницького про о.(Малий) Дубовий (пізніша назва Пурисів), що знаходився на північ від Хортиці, після паводку. Зокрема, Я. Новицький, згадуючи при описі його поверхні "масу костей: здесь из подъ песка, обнажались рёбра, позвонки, черепа и проч.", уточнював важливу деталь. За його словами, "в одном месте находили обезглавленные остовы, в другом – одни черепа с нижнею челюстью, без шейных позвонков, въ третьем отдельныя части скелетов"¹⁰⁴. У свою чергу, Д. Яворницький теж вказував: "При осмотре Малаго-Дубоваго острова оказалось, что вся почти поверхность его усеяна человеческими костями: там валяется рука, там торчит нога, там виднеется череп, там лежит вместе с зубами нижняя челюсть"¹⁰⁵). Цінність даного уточнення полягає у здатності відзначених при цьому відомостей дуже нагадувати обряд жертвопринесення, який здійснили повсталі бодричі з єпископом Іоаном у

¹⁰⁰ Грінченко В. А. Пам'ятка VIII ст. коло с. Вознесенки на Запоріжжі *Археологія*. Т. 3. Київ, 1950. С. 37–63; Білецький А., Шаповалов Г. Вознесенський (Кічкаський) "скарб" ... С. 285–299; Білецький А. В. Вознесенське поховання: проблема інтерпретації *Проблеми археології Подніпров'я: Науковий міжвузівський збірник з проблем археології та давньої історії*. Дніпропетровськ, 2012. С. 40–49.

¹⁰¹ Білецький А. В. Вознесенське поховання... С. 46.

¹⁰² Лев Диякон. *История*. С. 79; Грушевський М. Твори: У 50-ти т. Т. 6. Львів, 2004. С. 105.

¹⁰³ Брайчевський М. Ю. Скарби знайдені і не знайдені. Київ, 1992. С. 41.

¹⁰⁴ Новицький Я. С берегов Днепра *Сборник статей Ектеринославского научного общества по изучению края. К XIII археологическому съезду*. Екатеринбург, 1905. С. 167–168.

¹⁰⁵ Эварницкий Д. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. Ч. 1. Санкт-Петербург, 1888. С. 195.

1002 р. в Ретрі: “варвары отрубили ему руки и ноги, тело выбросили на до-рогу, голову же отсекали и воткнув на копьё, принесли её в жертву богу своему Редегасту в знак победы”. Аналогічним за характером є також опис поведінки русів із полоненим магістром Іоаном Куркуасом: “Тесно окружив [магістра], они зверским образом изрубили его вместе с доспехами своими мечами и секирами, насадили голову на копьё, водрузили её на башне и стали потешатся над ромеями [крича], что они закололи их императора как жертвенное животное”¹⁰⁶. Підсилює схожість із обрядом також те, що згадані частини тіл знаходились на острові в окремих ямах¹⁰⁷. Крім того, дослідник відзначив ще одну важливу деталь: крім людських кісток, на Малому Дубовому було виявлено також “целые груды кострищ, состоявших из золы костей и черепков глиняной посуды разной окраски”¹⁰⁸. Перелічене здатне пригадувати обряд тризни. Те, що місце для здійснення обряду не є випадковим, свідчать як назва острова, його розміщення, так і перекази про одного з трьох Зміїв, який проживав на ньому (ще один на Хортиці і Цар-Змій на острові Перун)¹⁰⁹. Побутування такого обряду жертвопринесення серед слов'ян, зокрема русів, спроможні доводити також і фольклорні дані¹¹⁰.

Ще одним важливим непрямим свідченням як про полон, так і неоднозначне положення візантійської армії після останньої битви поблизу Доростолу, є повідомлення болгарської хроніки Манасії, згідно з якою, з-під Доростолу князь Святослав “дошедь въ Печенегѣ тамо скончася со всеми своими вземъ вься царския белеги (белеги – знаки)”¹¹¹. Якщо ПВЛ термін “вземъ” вживає у значенні майна, то ГВЛ у значенні майна і полону¹¹². Враховуючи відсутність прикладів залучення терміну “вземъ” після походів князів Олега та Ігоря, оскільки при цьому відсутні сутички з візантійською армією (у 941 р. руська флотилія зазнала поразки) і захоплення міст, можна стверджувати приховування під наведеним терміном як військових трофеїв, так і полону. Необхідно підкреслити також відповідність і адекватність терміну “вземъ” термінові “дань”. Наступне, що хотілося би відзначити в даному повідомленні, це виділення з-поміж трофеїв царських знаків – “белег” (А. Чертков пояснює даний термін так: “это слово, у южных Словенъ, употребляется вместо нашихъ: знакъ, примета, знамение”¹¹³). Безумовно, ніяк не можуть при цьому магіся на увазі болгарські царські знаки як трофеї, забрані після перемоги Іоана Цимісіхія до Константинополю¹¹⁴. У контексті повідомлення ПВЛ про “вземъ имения много у Грек” повинно йтися тільки про царські знаки візантійського імператора.

До матеріальних свідчень цих знаків може відноситися й уже пригадане військове навершя у вигляді орла¹¹⁵. Свого часу Л. Мацулевіч здійснив спробу розтлумачити 12, згідно з його термінологією, “накладок-шариков” вздовж спини орла. Зокрема, він, згадуючи про винятково шанобливе ставлення до числа 12 у Східній Римській імперії, в основі якого лежало християнське тлумачення цього

¹⁰⁶ Славянские хроники. Адам Бременский, Гельмольд из Босау, Арнольд Любекский / Перевод В. Дьяконова, Л. Разумовской. Москва, 2011. С. 180; *Лев Диакон. История*. С. 78.

¹⁰⁷ *Новицкий Я. С берегов Днепра...* С. 167.

¹⁰⁸ *Его же. Остров Хортица на Днепре, его природа, история, древности. Запоріжжя*, 2005. С. 53.

¹⁰⁹ Там же. С. 16.

¹¹⁰ *Рыбаков Б. А. Язычество Древней Руси*. Москва, 1987. С. 222.

¹¹¹ *Геодеонов С. Варяги...* С. 56.

¹¹² *Летопись...* С. 529, 582.

¹¹³ *Чертков Д. Ч. О переводе Манассиной летописи на словенский язык Русский исторический сборник*. Т. 6. Москва, 1843. С. 118.

¹¹⁴ *Лев Диакон. История*. С. 82–83.

¹¹⁵ *Білецький А. В. Вознесенське поховання...* С. 46.

числа як дванадцяти апостолів, за часів імператора Юстиніана I відображене в легенді про “чудесний” 12 легіон, парадоксальним способом здійснив спробу заперечити візантійське походження самого наверхшя. Хоча подальші його висновки лише підтверджують таке походження, як і постійне й безперервне використання цього військового значка аж до воєнних дій на Балканах у 970–971 рр.¹¹⁶

Цікаво відзначити свідчення Прокопія Кесарійського. Розповідаючи про “чудесне” віднайдення решток 40 легіонерів 12 легіону при будівництві в Константинополі церкви святої Ірини, він перед тим навів аналогічну розповідь про появу тіл трьох апостолів під час реконструкції храму Дванадцяти апостолів, що ставить у пряму залежність і взаємозв'язок як самі розповіді, так і водночас їхню ідеологічну символіку¹¹⁷. Особливого значення ідеологічний (релігійний) фактор у Візантії набуває за часів воєнної діяльності імператора Никифора Фоки¹¹⁸.

У контексті розуміння як самого наверхшя, так і т. з. “накладок” цікавими є повідомлення з “Алексиади”. Так, імператор Олексій I перед битвою з Боемундом “передал им (своім воєнначальникам – А. Б.) не только отряды, но и все императорские знамёна... С восходом солнца Боэмунд увидел построённые в фаланги ромейские отряды, царские значки, копья, усаженые серебряными звёздами, и коней, покрытых царскими пурпуровыми сёдлами... Построив таким образом войско, он (Боемунд – А. Б.) вновь поступает по своему обычаю: считая что в этом месте, где он увидел царские знамёна, находится и самодержец”. Ярослав Любарській уточнив у коментарях, чому Боемунд був впевнений у присутності імператора: “Алексей обрядил своего брата Адриана в императорские одежды, дал ему войско и приказал стоять против войска Роберта”¹¹⁹. У доповненні до цього варто б навести ще одне характерне повідомлення з цитованого джерела: “Император сразу же отобрал лучших из имевшихся при нём воинов, дал им значки и обитые серебряными звёздами скипетры и отправил на помощь Абу-Касиму”. У коментарях до цього повідомлення дослідник, зокрема, уточнив наступне: “Мы сохраняем термин скипетры... у византийских авторов он нередко употребляется в значении “знамя”, “значок”¹²⁰.

Така важлива ознака царських знаків, як срібні цвяхи дає підстави ототожити з ними вознесенського (нешкребівського) орла, вздовж спини якого вони якраз знаходяться. На підставі того факту, що подібні військові знаки надавалися найкращим добірним загонам візантійської армії, тобто “безсмертним”, які знаходилися при імператорові, можна стверджувати про присвоєння їм, відповідно, легендарного номеру з належною символікою з дванадцятьох срібних цвяхів на спині орла¹²¹. Отже, повний набір царських знаків (інсигній) імператора у поході і під час бою, згідно з повідомленнями “Алексиади”, наступний: царські знаки – скипетри, оббиті срібними цвяхами (орел), коні, покриті царськими пурпуровими сідлами, і царський (імператорський) одяг.

Безумовно, під імператорським одягом мається також на увазі й вінець, оскільки ці поняття вважались нероздільними¹²². Згадка про присутність

¹¹⁶ Мацулевич Л. А. Войсковой знак V в. Византийский временник. Т. 16. Москва, 1959. С. 196–199, 199–205; Білецький А. В. Вознесенське поховання... С. 44–46.

¹¹⁷ Прокопий Кесарийский. О постройках / Пер. Кондратьева С. П. Вестник древней истории. № 4. Москва, 1939. С. 215–219.

¹¹⁸ Лев Диакон. История. С. 11; Стратегика императора Никифора / Изд. Кулаков-

ский Ю. А. Записки Императорской академии наук. Т. 8. № 9. Санкт-Петербург, 1908. С. 39.

¹¹⁹ Анна Комнина. Алексиада / Перев. Я. Н. Любарского. Москва, 1965. С. 167–168, 507.

¹²⁰ Там же. С. 195, 524.

¹²¹ Лев Диакон. История. С. 70, 80.

¹²² Там же. С. 82–83; Анна Комнина. Алексиада. С. 61; Константин Багрянородный. Об управлении... С. 55.

царських знаків під час антируської кампанії Іоана I Цимісіях у квітні 971 р. збереглася у Лева Диякона¹²³. У той же час після доростольського протистояння Іоану Цимісіяху для тріумфу городяни винесли “венцы и скипетры, отделанные золотом и драгоценными камнями”¹²⁴. Розглядати це як необхідну процедуру немає підстав, адже вона неприсутня при описі тріумфу імператора Никифора II Фоки¹²⁵. Крім того, постає питання відсутності згаданих під Преславою золотих імператорських знаків, що сяяли чудесним блиском, на час проведення тріумфу. Ситуація ускладнюється ще й тим, що імператор відмовляється піднятися на колісницю, порушуючи тим самим усталену процедуру святкування тріумфу. Загалом, весь тріумф був обставлений так, що перемога при цьому святкувалася винятково над болгарами, безпосередньо виступаючи детронізацією болгарського царя, якого, по-суті, обманом привезли до візантійської столиці¹²⁶. Описана поведінка далекого від ідеалів скромності Іоана Цимісіяха сприймається тим дивнішою на тлі його попередника – суворого аскета Никифора Фоки. Після значно скромнішого за його масштабами і досягненнями сирійського (зняття контрибуції з двох міст) походу восени 972 р. Іоан Цимісіях в’їхав до столиці з тріумфом¹²⁷. Очевидно, одним із подібних царських знаків (скіпетрів) є вознесенський орел, а 33 пари стремени могли належати власне “безсмертним”, про що свідчить бляшаний панцир¹²⁸. Крім того, як зазначав Михайло Міллер, у самому вознесенському похованні “було чимало частково стоплених, або поламаних – срібних речей, з яких більшість – церковне начиння: кадила, чаші, дискоси і т. п. Деякі речі не було відзначено взагалі, оскільки весь матеріал не було науково оброблено”¹²⁹. Звідсіля ймовірність присутності решти царських знаків у похованні як жертвопринесення видається дуже переконливою.

Ще одним істотним фактором, здатним проливати світло на стан візантійської армії після доростольського протистояння, є розгляд у Лева Диякона на рівні з руською також ще й арабської загрози¹³⁰. Напад арабів відбувся, згідно з повідомленням Ях’ї Антіохійського, десь між жовтнем 970 та вереснем 971 р. Однак вирішувати нововиниклу проблему Іоан Цимісіях розпочав лише у вересні-жовтні 972 р., тобто щонайменше через рік і два місяці¹³¹. І це при тому, що Ях’я виправдовував таке відкладення реакції щодо нововинкової арабської проблеми зайнятістю імператора війною з русами, яка закінчилася наприкінці липня 971 р. По-суті, істориків з Антіохії на такий спрост випало висловитися стосовно стану візантійської армії після нещодавно закінченої війни на Дунаї, а також причин самого цього стану. Тому єдиним поясненням пригаданої “скромності” (відмови від тріумфу) у поведінці Іоана Цимісіяха, як і відсутності необхідних при імператорові царських знаків та винесення “запасних”, а також відкладення вирішення більше ніж на рік нової східної проблеми, було катастрофічне становище власне візантійської армії після Доростолу, свідомо замовчане як у візантійських джерелах, так і в Ях’ї. У цьому контексті складно назвати співпадінням наведеної, згідно з проведеним аналізом, кількості

¹²³ Лев Диякон. История. С. 71.

¹²⁴ Там же. С. 82.

¹²⁵ Там же. С. 36.

¹²⁶ Там же. С. 82.

¹²⁷ Там же. С. 19, 175, 36.

¹²⁸ Білецький А. В. Вознесенське поховання... С. 45–46.

¹²⁹ Міллер М. Могила князя Святослава Старожитності. № 7–8, 9–10. Київ, 1993. С. 57–58.

¹³⁰ Лев Диякон. История. С. 55.

¹³¹ Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского / Перевёл Барон В. Р. Розень. Санкт Петербург, 1883. С. 181, 184.

полону з кількістю візантійської кінноти у болгарському поході Іоана Цимісіхія (13000 вершників, не враховуючи “безсмертних”, чисельність яких сягала 504 або навіть 384 вершників)¹³² зі знайденим у вознесенському похованні як жертвопринесення спорядженням кіннотників візантійського виробництва. Безумовно, не усі полонені були кіннотниками, як і не усі “безсмертні” потрапили до полону, але власне їхнім розгромом поблизу Доростолу можна пояснити відсутність відомостей про них не тільки в найближчих наступних військових кампаніях Іоана Цимісіхія, а й надалі – аж до самої середини XI ст.¹³³

Отже, співставлення даних археології із переказами літописів київської традиції та результатами аналізу візантійських джерел дає підстави зробити висновок про катастрофічне становище візантійської армії на чолі з імператором Іоаном I Цимісіхієм після доростольської війни. Це підтверджує кількість руського війська і чисельність візантійського полону, виявлена завдяки аналізу з використанням принципів логістики, що, по-перше дає підставу стверджувати більшу достовірність даних київських джерел, по-друге, вимагає докладнішого поглибленого аналізу перебігу подій доростольського протистояння, зокрема, останньої битви, і, відповідно, – наслідків балканських кампаній загалом. Крім того, черговий раз підтверджено висновок А. Шахматова щодо вставного (сфальшованого) характеру повідомлення про договір князя Святослава з імператором Іоаном I Цимісіхієм¹³⁴.

Технологічний коледж Національного лісотехнічного університету України

¹³² Кучма В. В. Византийские военные трактаты VI–X вв. как исторический источник *Византийский временник*. Т. 44. Москва, 1979. С. 68; Лев Диакон. История. С. 70.

¹³³ Шилов К. К вопросу о военных ре-

формах Никифора II Фоки их социальных последствиях *Византийский временник*. Т. 60(85). Москва, 2001. С. 42–43.

¹³⁴ Шахматов А. История русского летописания. Санкт-Петербург, 2003. С. 23.

ПРО ОТОЧЕННЯ КНЯЗЯ РОСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА: ПОРЕЙ І ВИШАТА ОСТРОМИРОВИЧ*

Князь Ростислав Володимирович належить до тієї категорії Рюриковичів, які лише декілька разів з'явилися на сторінках писемних джерел. Така слабка зацікавленість руських книжників його діяльністю, незважаючи на належність Ростислава до найстаршої гілки Ярославовичів, була зумовлена випаданням нащадків князя Володимира Ярославовича зі системи престолонаслідування на Русі, що її запровадив великий київський князь Ярослав Володимирович. Крім того, діяльність Ростислава виявилася пов'язаною здебільшого з периферією руських земель, що очевидно мало цікавило київських літописців.

Дослідникам достеменно відомі всього лише декілька фактів із біографії князя Ростислава. Без сумніву, він був старшим сином новгородського князя Володимира Ярославовича і найстаршим внуком київського князя Ярослава Володимировича¹. У шлюбі з невідомою на ім'я дружиною у подружжя народилося щонайменше троє дітей – сини Рюрик, Володар і Василько². Так само не викликає заперечень, що від 1064 р. доля Ростислава була пов'язана із руською Тмутароканню³ і що саме там він зустрів свою смерть 3 лютого 1067 р., отруений невідомим на ім'я візантійським котопаном⁴. Що ж стосується життя і діяльності князя Ростислава в 50-х і на початку 60-х років XI ст., то тут дослідники обертаються винятково в сфері гіпотез і припущень. Починаючи від Василія Татищева, частина авторів пов'язувала князя із Володимиром на Волині⁵. Інша група вчених – на

*Присвячую цей текст пам'яті Професора Леонтія Вікторовича Войтовича (16.05.1951–7.02.2023), якого мав честь назвати одним із моїх вчителів.

¹ Baumgarten N., de. *Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*. Roma, 1928. Tab. III. S. 15; *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 322–323.

² Войтович Л. Княжа доба... С. 327–331; *Його ж.* Перша галицька династія *Генеалогічні записки*. Вип. 7. Львів, 2009. С. 2–4.

³ Детальніше про Тмутарокань наприкінці X – в XI ст. див.: *Чхайдзе В. Н.* Тмутарокань – владение Древнерусского государства в 80-е гг. X – 90-е гг. XI веков *Вестник Московского городского педагогического университета*. Серия "Исторические науки". Вип. 1(5). Москва, 2010. С. 20–37.

⁴ *Ипатьевская летопись Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРЛ). Т. 2. Санкт-

Петербург, 1908. Стб. 152–153, 155; *Лаврентьевская летопись ПСРЛ*. Т. 1. Ленинград, 1926–1928. С. 162–163, 166. Див. також: *Войтович Л.* Галицько-волинські етюди. Біла Церква, 2011, С. 154; *Роменский А. А.* Последний пир князя Ростислава: политический контекст отношений Руси и Византии на Тамани и в Таврике в 60-е – 70-е гг. XI в. *Материалы по археологии и истории античного и средневекового Крыма*. Вип. 7. Севастополь; Тюмень; Нижневартовск, 2015. С. 214–222; *Слядзь А. Н.* Предыстория византийской аннексии Приазовья: князь-изгой Ростислав Тмутараканский *Проблемы истории, филологии, культуры*. Вип. 2. Москва; Магнитогорск; Новосибирск, 2015, № 2. С. 161–171.

⁵ *Татищев В.* Собрание сочинений: В 8-ми т. Т. 2–3: История Российская. Ч. 2, репринт с изд. 1963–1964 гг. Москва, 1994. С. 83; *Андрияшев А.* Очерк истории Волинской земли до конца XIV века. Киев, 1887. С. 106–107; *Соловьев С. М.* История России с древнейших

чолі із Михайлом Грушевським – вважала, що в даний період син Володимира князював у Перемишлі⁶. У свою чергу Олег Рапов відстоював думку, що Ростислав у 1052 р. отримав Ростово-Суздальську землю, у якій перебував до 1060 р., і тільки після цього його переведено на Волинь⁷. Більшість істориків, однак, сходяться на тому, що близько 1064 р.⁸ Ростислав зробив спробу повернутися до Новгороду і посісти батьківський трон⁹, що може підтвердити інформація пізнішого *Тверського літопису*¹⁰. Очевидно, дана спроба була невдалою, після чого князь опинився у Тмутарокані, найпівденнішому і віддаленому володінні Рюриковичів.

Так само надзвичайно мало відомо про найближче оточення Ростислава Володимировича. Тут у розпорядженні дослідників є лише одна скупа літописна звітка. Йдеться про наступне повідомлення: “Бъжа Ростислава . къ Тмутароканю . снѣ Володимиръ . внукъ Їрославль . и с нимъ бѣжа Порѣи . и Вышата снѣ Устромиръ . воєводи Новгородського . и пришедь выгна Глѣба изъ Тмутарокана . а самъ сѣде в него мѣсто”¹¹. Як бачимо, це повідомлення надзвичайно коротке. Все ж, можна спробувати відтворити деякі штрихи з біографії осіб, які супроводжували князя Ростислава в його подорожі до Тмутарокані 1064 р.

Порей (Порѣи). *Повість минулих літ* називає його тільки на ім'я, вказане в різних списках одноставно без різночитань¹². Дослідники розходяться в поглядах щодо його етимології. На думку Анджея Поппе, ім'я Порей могло

времен. Кн. 1, т. 1–2. Москва, 1959. С. 352; *Гадло А. В.* Тмутароканские этюды. IV. Старшие Ярославичи и Ростислав *Вестник Ленинградского университета.* Серия 2. Вып. 4(23). Ленинград, 1990. С. 5–6. Із певними застереженнями до цієї думки прихилився також: *Назаренко А. В.* Древняя Русь и славяне (историко-филологические исследования). Москва 2009. С. 65.

⁶ *Грушевський М.* Історія України-Руси. Т. 2: XI–XIII вік. Київ, 1992. С. 47, 53, 363; *Плахонін А.* Князь Ростислав Володимирович і Волинь *Київська старовина.* Вип. 5(335). Київ, 2000. С. 15–17; *Його ж.* Перша волинська криза (1084–1087 рр.) *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.).* Вип. 3. Київ, 2003. С. 66–67.

⁷ *Рапов О. М.* Княжеские владения на Руси в X – первой половине XIII века. Москва, 1977. С. 68.

⁸ Здається, тільки А. Гадло допускав можливість того, що Ростислав прибув до Тмутарокані раніше, ніж в 1064 р. – в 1061 або 1062 р. Див.: *Гадло А. В.* К истории Тмутароканского княжества во второй половине XI века *Историко-археологическое изучение Древней Руси. Итоги и основные проблемы /* Под. ред. И. В. Дубова. Ленинград, 1988. С. 205. Його припущення не знайшло підтримки в науковій літературі.

⁹ Див. наприклад: *Гадло А. В.* Тмутароканские этюды. С. 6–7; *Плахонін А.* Князь Ростислав Володимирович... С. 16–17. До такого висновку схилився і: *Роменский А. А.* Последний пир... С. 17.

¹⁰ *Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью ПСРЛ.* Т. 15. Санкт-Петербург 1863. С. 153. На думку Дмитрія Ліхачова, цьому повідомленню можна довіряти, оскільки *Тверський збірник* у частині до 1074 р. опирався на *Початковий звід*. Див.: *Лихачев Д. С.* Археографический обзор списков “Повести временных лет” *Повесть временных лет /* Под. ред. В. П. Адриановой-Перетц. Ч. 2: Приложения. Москва; Ленинград, 1950. С. 172, 393. На перебування князя Ростислава в Новгороді вказує і *Никоновский літопис*. Див.: *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью ПСРЛ.* Т. 9. Санкт-Петербург, 1882. С. 92.

¹¹ *Ипатьевская летопись.* Стб. 152. Так само: *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов /* Под. ред. А. Н. Насонова. Москва; Ленинград, 1950. С. 184; Усі три збережені списки *Лаврентьевского літопису* об'єднуються тільки згадкою про втечу Ростислава до Тмутарокані, але нічого не говорить про осіб, які йому товаришували. Див.: *Лаврентьевская летопись.* С. 163 (і прим. П); так само *Радзивилівський літопис*, див.: *Радзивилловская летопись ПСРЛ.* Т. 38. Ленинград, 1989. С. 70.

¹² *Ипатьевская летопись.* Стб. 152, 191; *Лаврентьевская летопись.* С. 163; *Новгородская первая летопись...* С. 184; *Радзивилловская летопись.* С. 81. Так само й пізніші літописи: *Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью.* С. 153; *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью.* С. 92, 107.

бути слов'янською версією скандинавського імені *Farrt*¹³. Не виключав цього і Тадеуш Скуліна, хоча більше схилився до того, що аналізоване ім'я мало слов'янську структуру і могло виводитися від староруського “сьпоръ” (укр.: спір, суперечка) чи російського “пороть”, “порю” (укр.: пороти, розрізувати)¹⁴. За міркуванням Павла Чучки, це особове ім'я здатне походити від давньоруської форми назви рослини пирій (“пыръй”)¹⁵. Така розбіжність думок унеможливає впевненість твердження про походження особової назви Порей. Однак пізніше поширення у польських і чеських землях близьких за звучанням імен “Poraj”, “Porej”, “Pořej”¹⁶ схиляє до думки про її слов'янську етимологію.

Скупість літописних даних і відсутність згадки про патронім Порей не дають змоги встановити його родовід чи родинні зв'язки в бічній лінії. Однак привертає увагу присутність імені Порей тільки в іменослові мешканців Новгородської землі¹⁷. Ця обставина дає підстави твердити про його новгородське походження. На зв'язки Порей із Новгородом спроможний вказувати і той факт, що саме з цього регіону він вирушив на Русь¹⁸. Можна також припустити його належність до боярського стану.

Порей з'являється на сторінках *Повісті минулих літ* двічі. Вперше його відзначено у вже згаданій літописній статті 6572 (1064/1065) р.¹⁹ Дана інформація, хоч і є надзвичайно лаконічною, все ж дає змогу зробити певні висновки. Відношення Порей поряд із Вишатою, належність якого до новгородських еліт не викликає сумнівів, дає підстави вважати, що він теж належав до новгородської знаті, мабуть, – тієї її частини, яка підтримала Ростислава в його спробі зайняти батьківський престіл. Очевидно, після невдачі намірів Ростислава Порей не міг залишатися у Новгороді й спільно з князем відбув на Русь, а згодом – до Тмутарокані, де допомагав йому у боротьбі за місцевий престіл. Кидається у вічі також згадка Порей перед Вишатою, що може свідчити на користь його старшинства у порівнянні з сином Остромира, або ж він перевершував того своїм статусом і впливовістю. Можна вважати також, що Порей залишався на службі у Ростислава аж до смерті останнього на початку лютого 1067 р.

Очевидно, після отруєння князя Ростислава Володимировича Порей повернувся на Русь і перейшов на службу до котрогось із Ярославовичів, ймовірно князя Всеволода. До такого висновку схиляє інформація *Повісті минулих літ* під 6586 (1078/1079) літописним роком²⁰, де вміщено опис битви над річкою

¹³ Poppe A. *Porej Słownik Starożytności Słowiańskich*. T. 4: P–R. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1970. S. 231.

¹⁴ Skulina T. *Staroruskie imiennictwo osobowe*. Cz. 2. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. S. 64.

¹⁵ Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород, 2011. С. 286. Так само вважали: Беседовская А. В., Мысенко О. М. *Личные имена “Повести временных лет” как отражение картины мира средневекового человека Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. Т. 13, № 2(2). Самара, 2011. С. 392.

¹⁶ *Słownik staropolskich nazw osobowych* / Red. i oprac. W. Taszycki. T. 4: N–R. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1974–1976. S. 324–325; *Urbańczyk S. Pořej (Porej) Słownik Starożytności Słowiańskich*.

T. 4. S. 237; *Karwasińska J. Pořej (Porej, Pořej, Bořej) Słownik Starożytności Słowiańskich*. T. 4. S. 237–238; *Pleskalová J. Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno, 1998. S. 138.

¹⁷ Древнерусские берестяные грамоты. № 493 (<http://gramoty.ru/birchbark/>) (доступ: 21.01.2022); *Зализняк А. А. Древненовгородский диалект*, 2-е издание, переработанное с учетом материала находок 1995–2003 гг. Москва, 2004. С. 784.

¹⁸ Пізніші руські літописи прямо вказують, що Ростислав і Порей відбули до Тмутарокані із Новгороду. Див.: *Летописный сборник, именуемый Тверскою летописью*. С. 153. *Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью*. С. 92.

¹⁹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 152; *Новгородская первая летопись...* С. 184.

Сожиця²¹. У цьому протистоянні, яке відбулося 25 серпня 1078 р., зійшлися війська чернігівського князя Всеволода Ярославовича і князів-ізгоїв – Олега Святославовича, Бориса Вячеславовича та союзних їм половців. Саме останні зламали спротив воїнів князя Всеволода, які зазнали значних втрат. Тоді ж загинули такі особи із оточення Всеволода, як Іван Жирславович чи брат колишнього вишгородського посадника Чудина Туки²². *Ипатьевский список Повісті минулих літ* називає серед загиблих також Порей²³. Літописець так описав цю подію: “приведе Шлегъ и Борисъ поганыхъ на Рускую землю . и поидоста на Всеволода с Половцѣ . Всеволодъ же изоиде противу ему и(ма) на Съжици . и побидиша Половцѣ Роусь . и мнози оубьени быша тоу . оубень быс ту Иванъ Жирславичъ . и Тюкы . Чюдинъ брагъ . Порѣи . и ини мнози . мѣа . августа . кѣ . днь”²⁴.

Цитований літописний фрагмент дає підставу вважати, що в 1078 р. Порей перебував на службі у чернігівського князя і належав до вищих воєначальників Всеволода Ярославовича. Підстави для останнього твердження дають слова *Лаврентьевского списка Повісті минулих літ* про те, що в битві загинули “Порѣани мнози”²⁵. Очевидно, в даному разі йшлося про воїнів, командування якими здійснював Порей.

Важче натомість з'ясувати, чи Порей насправді завершив свій життєвий шлях у вищезгаданій битві. Як уже відзначено, *Ипатьевский список Повісті минулих літ* називає його серед загиблих дружинників Всеволода²⁶. Цікаво, однак, що *Лаврентьевский список Повісті* не згадує про смерть Порей, твердячи тільки, що в битві загинули Іван Жирславович, Туки і “Порѣани мнози”²⁷. Останній факт може вказувати на можливість для Порей уникнути смерті під час битви на Сожиці й тоді він помер уже після 25 серпня 1078 р.

Повна відсутність джерельних даних не дає змоги з'ясувати можливі родинні пов'язання та вірогідних потомків Порей чи його майнове становище і земельні володіння.

Співставлення антропонімічних даних і літописної інформації дає підстави приймати походження Порей із Новгородської землі і вбачати початок його кар'єри власне там. Не виключено, він повинен припадати ще на часи правління у Новгороді батька Ростислава, князя Володимира Ярославовича. Пізніше Порей пов'язав свою долю із Ростиславом Володимировичем і підтримав його претензії на новгородський престіл. Після провалу намірів Ростислава щодо обійняття влади в Новгороді, Порей пішов вслід за князем до Тмутарокані, де допоміг йому утвердитися на місцевому троні. Очевидно, він був одним із найближчих до Ростислава людей і служив своєму правителю аж до його смерті в лютому 1067 р. Подальша доля Порей була пов'язана вже зі службою у князя Всеволода Ярославовича. Невідомо достовірно, коли і при яких обставинах він

²⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 191. Так само: Радзивилловская летопись. С. 81.

²¹ Сучасна р. Сож, ліва притока Дніпра, Чернігівська обл., Україна. Див.: Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Ред. О. С. Стрижа. Київ, 1985. С. 151–152.

²² Біограми Чудина і Туки див.: *Nagirmyy V. Urzędnicy ziemi kijowskiej od drugiej połowy XI do pierwszej połowy XIII wieku. Studium prozograficzne*. Kraków, 2021. S. 215–221, 241–246.

²³ Ипатьевская летопись. Стб. 191. Так

само: Радзивилловская летопись. С. 81.

²⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 191. Цікаво, що цю битву коротко описав також Ян Длугош, щоправда під 1076 р., відзначивши, що в ній загинули “*Gywan Ziroslawicz, item Tukicz, item Pokey*”: *Ioannis Dlugossi. Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae. Lib. 3–4. Varsaviae 1970. S. 125.*

²⁵ Лаврентьевская летопись. С. 200.

²⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 191. Так само: Радзивилловская летопись. С. 81.

²⁷ Лаврентьевская летопись. С. 200.

мав опинитися в оточенні князя Всеволода, можна ствердити тільки – не пізніше серпня 1078 р. Не підлягає сумніву, що служба Порей у чернігівського князя була пов'язана із військовою справою. Очевидно, він мав належати до воевод князя Всеволода. Неможливо достовірно з'ясувати чи Порей насправді загинув у битві над р. Сожиця 25 серпня 1078 р. Імовірно також, його смерть могла статися уже після цієї події.

Вишата Остромирич (Вишата снъ Встромирь). *Повість минулих літ* називає боярина на ім'я і засвідчує його родовід²⁸. Що стосується першого із них – особового імені – то воно, на думку Т. Скуліні і П. Чучки, мало слов'янське походження, базувалося на прислівнику “выше” (укр. “більше”) і могло бути усічено-суфіксальною версією двоосновних чоловічих імен “Вышеборъ”, “Вышегнъвъ”, “Вышемиръ” чи “Вышеславъ”²⁹.

Крім подання особового імені Вишати, літописець також наголосив на його походженні: “снъ Встромирь . воеводы Новгородского”³⁰. Таке підкреслення не залишає місця для жодних сумнівів щодо Остромира як батька Вишати. Стосовно нього відомо про його належність до новгородської знаті, християнське ім'я Йосиф і можливе походження як сина колишнього новгородського посадника Коснятина та внука новгородського посадника і воеводи Володимира Святославовича – Добрині. У 1054 р. Остромира призначив новгородським посадником великий київський князь Ізяслав Ярославич. Дану посаду він обіймав принаймі до 1057 р.³¹ Як посадник він відзначився військовими діями проти чуді³² та замовленням *Остромирового Євангелія*, яке переписав для нього диякон Григорій у 1056–1057 рр. (завершене 12 травня 1057 р.)³³. Після передачі новгородського трону синові Ізяслава Мстиславу Остромир міг виконувати при ньому функції воеводи³⁴. Із *IV Новгородського літопису* відомо, що Остромир загинув під час очолюваного ним походу проти чуді³⁵. Даний похід літописець датував 1054 р., але дослідники сходяться на думці, що він відбувся після 1057 р.³⁶ А. Поппе взагалі вважав, ніби це могло статися аж після 1064 р.³⁷ Теза польського дослідника цікава, але навряд чи цю військову акцію Остромира можна датувати серединою 1060-х років. Цьому явно суперечить одне міркування. Літописна стаття 6572 (1064/1065) р. *Тверського літопису* свідчить, що Вишата “побѣжавъ изъ Новагорода”, тобто він був вимушений покинути місто над Волховом. Очевидно, це сталося внаслідок невдачі плану Ростислава зайняти новгородський трон. Оскільки Вишата, найправдоподібніше, підтримував Ростислава, сумнівно, щоб після його втечі із Новгороду його батько

²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 152; Лаврентьевская летопись. С. 163.

²⁹ Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe. Cz. 2. 29, 35; Idem. Wyszata Słownik Starożytności Słowiańskich. Т. 6: Т–W. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1977. S. 652; Чучка П. П. Слов'янські особові імена... С. 100.

³⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 152.

³¹ Там же; Новгородская первая летопись... С. 471; Новгородская IV и V летописи ПСРЛ. Т. 4, вып. 1. Петроград, 1915. С. 118; Остромирово Евангелие 1056–1057 года. Факсимильное воспроизведение рукописи. Москва, 1988. Л. 294 об.; Poppe A. Ostromir Słownik Starożytności Słowiańskich. Т. 3: L–O. Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. S. 549; Ego же. Фео-

фана Новгородская *Новгородский исторический сборник*. Вып. 6(16). Санкт-Петербург, 1997. С. 105; Янин В. Л. Новгородские посадники. Москва, 1962. С. 70–71, 79, 508.

³² Новгородская IV и V летописи. С. 118.

³³ Остромирово Евангелие... Л. 294 об.

³⁴ До такої думки схиляє повідомлення *Повісті минулих літ* із 1064/1065 р., в якому Остромира названо не посадником, а воеводою: Ипатьевская летопись. Стб. 152; Новгородская первая летопись... С. 184.

³⁵ Новгородская IV и V летописи. С. 118.

³⁶ Poppe A. Ostromir. S. 549; Ego же. Феофана Новгородская. С. 105; Янин В. Л. Новгородские посадники. С. 70–71.

³⁷ Поппэ А. Феофана Новгородская. С. 105.

Остромир – навіть якщо він ще був живим на цей час – зберіг свою посаду при дворі князя Мстислава Ізяславовича. Дане міркування схиляє до думки, що похід Остромира проти чуди і його смерть відбулися ще перед 1064 р.

Післямова до *Остромирового Євангелія* дає змогу також пролити світло на питання про матір Вишати. Із запису можна дізнатися, що Остромир був одружений із жінкою на ім'я Феофана³⁸. На думку А. Поппе, Феофана могла бути донькою Володимира Святославовича і грецької царівни Анни, а її мезальянс із Остромиром був вимушеним і стався у 20-х – на початку 30-х років XI ст.³⁹ Теза варшавського історика добре аргументована і видається переконливою. Якщо Феофана справді походила із династії Рюриковичів, то це дає підстави говорити не тільки про належність Вишати до знатного новгородського роду, але водночас також і його родинні зв'язки з нащадками князя Ярослава Володимировича⁴⁰, втім і з Ростиславом Володимировичем.

У цитованій післямові згадані також “чада” й “подружия чад” Остромира і Феофани⁴¹. Тобто, йдеться про їхніх дітей та дружин або чоловіків цих дітей. Характерно, що в даному фрагменті вжита не однина чи двійна форма, а саме множина, що дає підстави твердити не менш як про трьох потомків Остромира і Феофани. Відповідно, Вишата мав не менше двох братів або сестер. Очевидно, що в 1057 р. всі вони були вже в дорослому віці, оскільки в джерелі згадано їхнє подружжя⁴². Це дає підстави датувати їх народження 1030-ми роками. А. Поппе допускає, що одним із братів Вишати міг бути Євстафій, відомий із численних печаток, віднайдених у Новгороді⁴³ (збереглося 14 печаток з його іменем⁴⁴). Але дане припущення неможливо підтвердити з огляду на стан актуально доступної джерельної бази.

В історичній науці вже тривалий час ведеться активна дискусія навколо можливого ототожнення Вишати, сина Остромира, із Вишатою з літописної статті 6651 (1043/1044) р. Про останнього відомо, що він був одним із воєвод, яким київський князь Ярослав Володимирович доручив командувати руськими військами під час походу на Візантію у 1043 р. Після розгрому руського флоту і поразки військ князя Володимира Ярославовича поблизу Варни, Вишата потрапив у полон і разом із 800-ми іншими руськими воїнами був відправлений до столиці Візантії. На Русь воєвода мав повернутися не раніше 1046/1047 р.⁴⁵ і його подальша доля не відома.

Згадана дискусія загалом зводиться до двох основних підходів. Згідно з першим із них воєвода Володимира Ярославовича, Вишата і Вишата, син новгородського посадника Остромира, – одна і та ж особа. Прихильники такого погляду вважають, що Вишата був сином Остромира, внуком новгородського посадника Коснятина та правнуком Добрині, новгородського посадника і воєводи князя Володимира Святославовича. На їх думку, на початку 40-х років XI ст. він

³⁸ Остромирово Евангелие... Л. 294 об.

³⁹ Поппэ А. Феофана Новгородская. С. 109–119.

⁴⁰ На родинні зв'язки батька Вишати, Остромира, із князем Ізяславом Ярославовичем чітко вказує післямова *Остромирового Євангелія*: Остромирово Евангелие... Л. 294 об.

⁴¹ Остромирово Евангелие... Л. 294 об.

⁴² Там же. Див. також: Поппэ А. Феофана Новгородская. С. 107–108.

⁴³ Поппэ А. Феофана Новгородская. С. 118

(і прим. 47).

⁴⁴ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси. Т. 1. Москва, 1970. С. 64–67.

⁴⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 142; Лаврентьевская летопись. С. 154; *Swoboda W. Wyszata Słownik Starożytności Słowiańskich*. Т. 6. S. 652.

⁴⁶ Прихильниками такого підходу були, між іншим: *Прозоровский Д. И.* О родстве св. Владимира по матери *Записки Императорской академии наук*. Т. 5. Санкт-Петербург, 1864. С. 17–26; *Шахматов А. А.* Разыскания

був уже в зрілому віці й посідав високе становище воеводи князя Володимира Ярославовича. Окремі з істориків намагаються також провести рід Вишати аж до Малка Любечанина та воеводи Свенельда⁴⁶. Згідно другого підходу, в 40–60-х роках XI ст. *Повість минулих літ* віднотувала дві різні особи з іменем Вишата. Один із них був воеводою, який брав участь у поході на Візантію в 1043 р. і належав до київських еліт. Іншим був Вишата із оточення князя Ростислава Володимировича, син новгородського посадника, а згодом воеводи Остромира⁴⁷. Саме цей погляд видається переконливішим. На його користь свідчить передусім той факт, що при описі подій 1064 р. літописець свідомо підкреслив, що Вишата був “снѣмъ Встромирь . воеводи Новгородського”⁴⁸, тобто протиставив його воеводі Вишаті, якого окреслив як “Вышатѣмъ вѣцю Янѣву”⁴⁹. Очевидно, в статті 6672 (1064/1065) р. йшлося про ще досить молоду людину⁵⁰, яка не була ширше відомою на Русі і яку можна було ідентифікувати власне через підкреслення її належності до добре знаного новгородського роду. У разі, якщо б йшлося про воеводу Вишату із літописної статті 6651 (1043/1044) р., таке підкреслення було б позбавлене сенсу, оскільки в середині 60-х років це вже мала бути літня людина, яка після подій 1043 р. була добре знаною літописцям. Привертає увагу й той факт, що руський книжник згадав Вишату після Порєя, що, як уже відзначено, є додатковим свідченням на користь молодого віку першого із них.

Відкинувши тезу про ідентифікацію воеводи Вишати із Вишатою Остромировичем, можна ствердити, що єдиною достовірною інформацією про діяльність останнього є свідчення *Повісті минулих літ*, яка говорить про перебування Вишати разом із Ростиславом Володимировичем і Порєєм у Тмутарокані в середині 60-х років XI ст. Невідомо які саме функції син Остромира

о древнейших русских летописных сводах. Санкт-Петербург, 1908. С. 340–377; Лихачев Д. С. “Устные летописи” в составе Повести временных лет *Исторические записки*. Т. 17. Москва, 1945. С. 208–213; Рыбаков Б. А. Остромирова летопись *Вопросы истории*. 1956, № 10. С. 48–49 (обмежився тільки родинним зв’язком Вишати до покоління Добрині); Свердлов М. Б. Генеалогія в изучении класса феодалов на Руси XI–XIII веков *Вспомогательные исторические дисциплины*. Т. 11. Ленинград, 1979. С. 222; Гадло А. В. Тмутароканские этюды. С. 6 (обмежився тільки ототожненням двох Вишат); Гимон Т. В. Янъ Вишатич и его предки: новые соображения *Восточная Европа в древности и средневековье: устная традиция в письменном тексте: XXII Чтения памяти чл.-кор. АН СССР В. Т. Пашуто. 14–16 апреля 2010 г., Москва. Материалы конференции*. Москва, 2010. С. 69–71, 76–82; Аристов В. Ю. Из биографии Янъ Вишатича *Ruthenica*. Вип. 9. Київ, 2010. С. 141–142 (із обмеженням зв’язків Вишати до покоління Добрині); Роменский А. А. Последний пир... С. 216 (із обмеженням зв’язків Вишати до покоління Добрині).

⁴⁷ Прихильниками такого погляду були, наприклад: *Приселков М. Д.* История русско-го летописания XI–XV вв. Санкт-Петербург,

1996. С. 51–54; *Стендер-Петерсон А. И.* Остромир–Вышата–Янь: генеалогическая заметка *For Roman Jakobson: essays on the occasion of his sixtieth birthday: 11 october 1956 / Ed. M. Halle et al.* The Hague, 1956. С. 537–539; Müller L. War Jan Wyšatič ein Enkel des Ostromir? *Die Welt der Slaven*. Jahr. 3, H. 3. 1958. S. 253–256; *Poppe A.* Opowieść latopisarska o wyprawie “na greków” w 1043 roku: Jej redakcje i okoliczności powstania *Slavia Orientalis*. R. 16, nr 4. 1967. S. 354–357; *Ego же. А. А.* Шахматов и спорные вопросы начала русского летописания *Древняя Русь. Вопросы медиевистики*. 2008. № 3(33). С. 81–82; *Swoboda W.* Wyszata. S. 652–653; *Стефанович П. С.* Князь и бояре: клятва верности и право отъезда *Древняя Русь: очерки политического и социального строя*. Москва, 2008. С. 226–227, 233; *Шайкин А. А.* Окружение князя в “Повести временных лет” *Труды Отдела древнерусской литературы*. Т. 60. Санкт-Петербург, 2009. С. 290–291.

⁴⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 152.

⁴⁹ Там же. Стб. 142; Лаврентьевская летопись. С. 154.

⁵⁰ На думку А. Поппе, Вишата міг бути ровесником князя Ростислава Володимировича: *Поппэ А.* Феофана Новгородская. С. 118, прим. 48.

виконував на службі в Ростислава Володимировича. Але якщо твердження А. Поппе про русько-візантійське походження матері Вишати, Феофани, вірне, то він мав знати грецьку мову, а також міг добре орієнтуватися у візантійських реаліях⁵¹. Це, без сумніву, робило його цінним помічником для Ростислава і давало можливість використовувати Вишату у дипломатичних контактах Тмутароканського князя із Візантією.

Про долю Вишати Остромировича після 1064 р. нічого не відомо. Можна тільки гадати чи він повернувся на Русь після смерті Ростислава, чи, так само як і його князеві, йому теж випало завершити життєвий шлях у Тмутарокані⁵².

В історичній науці вдається натрапити на думку, що сином Вишати Остромировича був Янь Вишатич, урядник князя Святополка Ярославовича та київський тисяцький Всеволода Ярославовича і Святополка Ізяславовича⁵³. Однак такий підхід цілком позбавлений історичного підґрунтя, оскільки *Повість минулих літ* чітко вказує, що батьком Яня був воєвода Вишата із літописної статті 6651 (1043/1044) р.: “воєводство поручи Вышатѣ шїю Іъневу”⁵⁴. Так само немає жодних підстав вважати, нібито сином Вишати Остромировича був воєвода і київський тисяцький князя Святополка Ізяславовича Путятя⁵⁵. Можна тільки констатувати брак у збережених джерелах будь-яких відсилянь до можливих потомків Вишати Остромировича.

Відсутність джерельних переказів не дає змоги прослідкуватися майнове становище Вишати Остромировича. Без сумніву, він володів якимись землями та іншим майном в Новгородській землі. Не відомо, однак, чи вдалося йому зберегти їх після того, як він покинув місто над Волховом у 1064 р.

У світлі викладеного можна частково відтворити біограму Вишати Остромировича. Не викликає сумнівів, що він походив із Новгородської землі і належав до знатного новгородського роду. Його батьком був Остромир, новгородський посадник Ізяслава Володимировича і, ймовірно, воєвода Мстислава

⁵¹ На те, що Феофана під час свого перебування у Новгороді підтримувала контакти з візантійським середовищем вказував: Поппе А. Феофана Новгородская. С. 118.

⁵² Можливість смерті Вишати невдовзі після 1064 р. допускав: Аристов В. Ю. Из биографии... С. 144, прим. 6.

⁵³ Див., наприклад: Гимон Т. В. Янь Вышатич... С. 76–82 (з історіографією питання); Аристов В. Ю. Из биографии... С. 141–142.

⁵⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 142; Лаврентьевская летопись. С. 154. Див також: *Nagirnyu V. Urzędnicu...* S. 84–87.

⁵⁵ Так вважали, наприклад: *Погодин М. О наследственности древних сановъ Архив историческо-юридических сведений, относящихся до России /* Ред. Н. В. Калачов. Кн. 1, отд. 1. Москва, 1850. С. 83; *Соловьев С. М. История России...* С. 409–410; *Воронков Н. В. Путятя Вышатич Русский биографический словарь.* Т. 15: Притвиц–Рейс. Санкт-Петербург; Москва, 1910. С. 156; *Шахматов А. А. Обзорение русских летописных сводов XIV–XV вв.* Москва; Ленинград, 1938. С. 100; *Каргер М. К.*

Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры древнерусского города. Т. 1. Москва; Ленинград, 1958. С. 281; *Halbach U. Der russische Fürstenhof vor dem 16 Jahrhundert. Eine vergleichende Untersuchung zur politischen Lexikologie und Verfassungsgeschichte der Alten Rus'.* Stuttgart, 1985. S. 162; *Korpela J. Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte und Prosopographie der Kiever Rus' bis zum Tode von Vladimir Monomach.* Jyväskylä, 1995. S. 201; *Свердлов М. Б. Генеалогия...* С. 225. *Москаленко О. Усні перекази і рід Вишатичів у “Повісті временних літ” Київська старовина.* 2001. № 6. С. 37; *Кучкин В. А. Тысяцкие в Киевском княжестве в XI–XIII в. Древняя Русь. Вопросы медиевистики.* 2016. № 3(65). С. 8. Братом Вишати Путятю названо також у вказівниках до видань літописів: *Именной и географический указатель к Ипатьевской летописи ПСРЛ.* Т. 2. Москва, 1998. С. XXV; *Лаврентьевская летопись.* С. 552; *Радзивилловская летопись.* С. 170. Спростування тези про спорідненість Вишати і Путятя див.: *Аристов В. Из биографии...* С. 142–144; Див. також: *Nagirnyu V. Urzędnicu...* S. 86–87, 93.

Ізяславовича. Матір'ю Вишати була Феофана. Є поважні підстави вважати її донькою князя Володимира Святославовича та візантійської царівни Анни, в 20-х або на початку 30-х років виданої заміж за Остромира. Таке походження Вишати означало, що він не тільки належав до новгородської знаті, але й був спорідненим із династією Рюриковичів, втім і князем Ростиславом Володимировичем. Орієнтовним часом народження Вишати можна вважати 30-ті роки XI ст. Боярин мав не менше двох братів або сестер. Встановити ким були його родичі в бічній лінії не дає змоги стан джерельної бази. Немає жодних підстав вважати, що Вишата Остромирович і воєвода Вишата, який очолював похід руських військ на Візантію в 1043 р., – це одна і та ж особа. Вишата Остромирович з'явився на Русі не раніше 1064 р., коли спільно із Ростиславом Володимировичем покинув Новгород. Єдиною підтвердженою інформацією про діяльність сина Остромира є розповідь *Повісті минулих літ* про його перебування разом із князем Ростиславом у Тмутарокані в 1064 р. Ймовірні грецькі корені Вишати дають підстави припустити можливість його залучення до дипломатичних контактів із Візантією. Можна твердити також, що в 1057 р. Вишата вже був одружений, але немає можливості встановити його дружину та кількість дітей, народжених у цьому шлюбі. Так само немає підстав вважати, що синами Вишати Остромировича були Янь Вишатич і Путята. Час смерті Вишати Остромировича невідомий, можна ствердити тільки, що вона настала не раніше 1064 р.

Ягеллонський університет

Віктор МАНДЗЯК

НАСТАСЬКА ЧАРГІВНА (АНАСТАСІЯ ЧАГРІВНА) ТА ПОЛІТИЧНО-ДИНАСТИЧНА КРИЗА 1171–1173 РОКІВ У ГАЛИЦЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ

Про постать Анастасії Чагрівни, зневажливо названої в літописі “Настаською”, до нас дійшла тільки одна-єдина коротка згадка на сторінках Київського літописного зводу, укладеного зусиллями ігумена Михайлівського Видубицького монастиря у Києві Мойсея: “и поиде Володимиръ къ Червну и с мтрью . и оустрѣте и вѣсть ѿ Стополка из Галича . поѣдь страпать . шѣа ти есмы ѿли и приатели его . Чаргову чадь избилѣ а се твои ворогъ . Настаська Галичани же накладъше вгнь сожгоша ю а сна еѣа в заточение послаша . а княза водивше ко крѣту ѿко ему имѣти княгиню въ правду . и тако оуладивъшеса”¹.

Цей уривок породив низку історіографічних версій про етнічне походження, а також страту “Настаськи”. Адже дослідники Галицького князівства Ростиславовичів чи княжої України не могли оминати такої унікальної романтично-трагічної історії в особистому житті наймогутнішого володаря Русі-України другої половини XII ст. – галицького князя Ярослава Володимировича (Ізидор Шараневич, Михайло Грушевський, Степан Томашівський, Дмитро Дорошенко, Наталія Полонська-Василенко, Іван Крип'якевич, Микола Котляр, Леонтій Войтович).

З останніх звернень до теми стосунків галицького князя та його фаворитки й ситуації навколо них варто виокремити розвідки Петра Толочка з аналізом літописного джерела², Ігоря Коваля та Івана Миронюка, які впровадили до наукового вжитку нові археологічні знахідки³, Євгена Луняка (з низкою історіографічних неточностей і нічим не оправданих літературних домислів)⁴. Важливою є також недавня публікація Олександра Алфьорова про випадково знайдену золоту каблучку Анастасії⁵.

Треба зазначити, що в середньовічному українському (руському) суспільстві XI–XII ст. шлюбна невірність не була рідкісним явищем і не трактувалася великим гріхом. Звичайно, Церква не заохочувала до перелюбства, але й не карала за нього надто суворо, намагалася не афішувати позашлюбні стосунки. “Заповіді” київського митрополита Георгія (1062–1073) передбачали, що без вінчання дружини не мати нікому: ні багатому, ні убогому, ні жебраку, а також згадували про прошарок “троеженців”, яким заборонялося вінчання із третьою дружиною⁶.

Івано-Франківськ, 2015. С. 173–182.

¹ Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 564.

² Толочко П. П. *Дворцовые интриги на Руси*. Санкт-Петербург, 2003. С. 181–184.

³ Коваль І. М., Миронюк І. Ф. *Сучасна археологія княжого Галича і Галицької землі*.

⁴ Луняк Є. *Минуле України в романтичних історіях*. Ніжин, 2007. С. 44–47.

⁵ Алфьоров О. *Каблучка Анастасії “Чагрович” Галич. Збірник наукових праць*. Вип. 4. Івано-Франківськ, 2019. С. 22–26.

⁶ Толочко П. П. *Дворцовые интриги...* С. 181–182.

Про існування чоловіків-“двоєженців” твердив інший київський митрополит – Іоан II (1076–1089). Він погрожував тим чоловікам, які не прагнуть розірвати стосунки з другою дружиною, відлученням від Церкви. Водночас простолюдини вступали у шлюб без вінчання. Вони вважали, що церковна санкція стосується винятково князів та бояр, тому їхні весілля здійснювалися за давнішими язичницькими обрядами. Таких християн Церква трактувала звичайними перелюбниками та зобов'язувала накладати на них покарання-покуту. Ще в 1166 р. новгородський архієпископ Іоан вимагав, щоб парохі не допускали шлюбів без церковного благословення і вінчали вірних навіть тоді, коли в них уже були спільні діти⁷.

Прагнучи ліквідувати такі ганебні з огляду прийнятих норм суспільні явища, Церква пропагувала моногамію у сімейному житті, а при порушенні чоловіком подружньої вірності захищала інтереси його законної дружини⁸.

До писемних джерел XII ст. де-не-де просочувалися відомості стосовно князівських бастардів: справжніх, як-от волинського князя Мстислава Святополковича (1097–1099)⁹, чи надуманих, наприклад, берестейського князя Святослава Мстиславовича (1182–1183)¹⁰. Останні з галицьких Ростиславовичів утвердилися хрестоматійними прикладами шлюбної невірності в середньовічній історії династії Рюриковичів.

“Шлюбна дипломатія” сватів Володимирка Володаревича та Юрія Володимировича Долгорукого не породила великого кохання їхніх дітей – Ярослава Володимировича та Ольги Юрїївни. Шлюб, укладений для забезпечення зовнішньополітичної стабільності на Русі, в якому народилося четверо дітей (трьоє доньок і син-спадкоємець Володимир), несподівано виявився причиною політично-династичної кризи в Галицькій землі.

Приводом до неї стало захоплення в середині 1160-х років галицького князя молодого дівчиною Анастасією зі знатного (“боярського”¹¹) роду Чагрів (така версія подана в літописі). Вірогідно, родина Анастасії іменувалася насправді “Чагри” й літописець – ігумен Мойсей, або монахи-переписувачі Київського літописного зводу допустили звичайну опіску. По-перше, недалеко від Крилоса (тепер село Івано-Франківської обл.), що був центром княжого Галича, знаходиться село Чагрів, вказуючи на саме таке справжнє прізвище цього роду. По-друге, під 1167 р. (у літописі помилково вказано 1169 р.) згадані хани-брати Чекман, Тошман і Моначюк Чагровичі – союзники колишнього великого князя київського Володимира Мстиславовича, який втратив престіл на користь свого племінника, володимирського князя Мстислава Ізяславовича¹².

Виходячи з контексту цієї літописної оповіді, Дмитрій Расовській зробив висновок, що Чагровичі належали до берендейського ханського роду¹³. Цей погляд поділяють Володимир Пархоменко¹⁴ та Євген Луняк¹⁵.

Натомість Пйотр Голубовській відніс Чагровичів до половецького ханського роду¹⁶, чим спричинив появу “половецької версії” етнічного походження

⁷ Гальковській К. М. Борьба христианства с остатками язычества в Древней Руси. Т. 1. Харьков, 1916. С. 144.

⁸ Толочко П. П. Дворцовые интриги... С. 182.

⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 245.

¹⁰ Magistri Vincentii Chronicon Polonorum Monumenta Poloniae Historica. Т. 2. Lwów, 1872. P. 407–409, 412.

¹¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2: XI–XIII вік. Київ, 1992. С. 442.

¹² Ипатьевская летопись. Стб. 536.

¹³ Расовский Д. Половцы, торки, печенегі, берендеи. Москва, 2016. С. 178.

¹⁴ Пархоменко В. Чорні клубуки Східний світ. 1928. № 5. С. 244.

¹⁵ Луняк Е. Минувле України... С. 45.

фаворитки галицького князя, яку спопуляризували Іван Крип'якевич¹⁷, Леонід Махновець¹⁸ та Богдан Томенчук¹⁹.

Погляди стосовно її православно-болгарського чи католицького (польське, або угорське) походження як полонянки²⁰ можна відкинути як занадто претензійні й водночас також не підтверджені жодними джерелами.

Відомо, що кочовики були союзниками теребовельського князя Василька Ростиславовича (1086–1124). Літописець Нестор під 1092 р. занотував участь половців у поході цього князя проти польського князя Владислава I Германа²¹. Про плани залучити берендеїв, печенігів, торків (так званих чорних клобуків) до майбутнього антипольського походу, який так і не відбувся, Василько Ростиславович признавався у 1097 р., перебуваючи після осліплення в полоні у володимирського князя Давида Ігоревича²².

На основі літописних переказів про тісні контакти теребовельського князя з кочовиками наприкінці XI ст. М. Грушевський зробив висновок, що Василько Ростиславович планував заселити підвладне йому так зване Галицьке Пониззя вихідцями з вищезгаданих тюркських племен (але не половців) та навіть втікачами із підвізантійської Болгарії²³.

Як свідчать топонімічні дані, тюркські вихідці розселилися по всій території Галицької землі окремими поселеннями. Наприклад, є згадки про село Берендевичі в околицях Перемишля, село Торчиновичі поблизу Старого Самбора, селище міського типу Печеніжин біля Коломиї, місцевість “могила Печеніги” коло Звенигороду неподалік від Львова²⁴. Їхні поселення спершу могли виглядати аналогічно до тюркських становищ на території Київської та Переяславської земель. Це були військові табори з юрт, оточені дерев'яним палисадом. Як свідчать матеріали археологічних досліджень, “чорні клобуки” залишалися язичниками та ховали померлих у курганах із власною традиційною обрядовістю²⁵. Поступово вони прийняли осілий спосіб життя, але продовжували управляти скотарство, втім важливе для середньовічної доби розведення бойових коней. І. Крип'якевич вважав, що мешканці с. Торки поблизу Перемишля, які в XVI ст. доглядали королівські стада худоби, могли це робити й давніше, а саме ще за часів існування окремого Галицького князівства²⁶.

Отже, можна припустити, що прийшли Чагровичі були галицькою гілкою берендейського ханського роду та, правдоподібно, залишалися язичниками. Вони на правах служилого боярства отримали в користування землі в околицях Галича від теребовельського князя Василька Ростиславовича, або пізніше – його наступників на галицькому престолі: сина Ігоря-Івана Васильковича, брата Володаря Ростиславовича чи племінника Володимирка Володаревича.

¹⁶ Голубовский П. В. Печенеги, торки и половцы до нашествия татар. История южно-русских степей IX–XIII вв. Москва; Берлин, 2019. С. 232–233.

¹⁷ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. С. 79.

¹⁸ Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 292.

¹⁹ Томенчук Б. Ландшафтно-географічні особливості і просторово-територіальна організація давнього Галича. *Збірник наукових праць*. Вип. 6. Івано-Франківськ, 2021.

С. 31.

²⁰ Коваль І. М., Миронюк І. Ф. Сучасна археологія... С. 176, 181–182.

²¹ Іпат'євская летопись. Стб. 206.

²² Там же. Стб. 240.

²³ Грушевський М. Історія... С. 416.

²⁴ Расовский Д. Половцы, торки... С. 171.

²⁵ Пилипчук Я. В. Огузько-кипчацькі відносини у XI–XIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 39. Запоріжжя, 2013. С. 23.

²⁶ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. С. 40, 71–72.

У Київському та Галицько-Волинському літописах тричі згадані легкі бойові скакуни-“фарі” арабської породи (від арабського слова “фарас” – кінь) в руських та угорських арміях під 1151, 1221 і 1230 рр.²⁷ Вважається, ніби арабські скакуни, які були рідкістю на Русі й потрапляли на її терени через посередництво степових кочівників, стали основою легкої породи, від якої походить сучасний український кінь²⁸. Тому вірогідно, що галицькі князі, маючи союзниками тюркських ханів, могли поселити їхніх родичів у межах своїх володінь для розведення легких бойових коней задля “використання” їх у власних збройних формуваннях.

Становище князівської фаворитки дало змогу Анастасії отримати маєток між її родинним гніздом у Чагровичах і Галичем, з якого пізніше постало село Насташине, розташоване на відстані одностороннього переходу від Галича (сучасного Крилоса).

Крім того, князь звів для неї великий укріплений двір у самому Галичі – неподалік від збудованої перед 1152 р.²⁹ Спаської церкви. На його подвір’ї спеціально споруджено квадрифолій – чотирипелюсткову ротонду, в археології відомий під назвою “Полігон”. Храми такого зразка, які належали до романського мистецького стилю в архітектурі, були поширеними на території теперішніх Моравії, Польщі, Угорщини та Хорватії. Для оздоблення підлоги ротонди використали полив’яні плитки, втім і рельєфні із зображенням фантастичних звірів (це була партія плиток, яка залишилась після побудови Успенського собору), а також плитки із зображенням орла з розгорнутими крилами (подібні плитки віднайдено у Василеві, розташованому при переправі через Дністер)³⁰. Тому версія Б. Томенчука про функціонування на цьому місці невеликого католицького монастиря, фундаторкою якого мала бути знатна угорка, дружина князя Володимирка Володаревича³¹, видається неприйнятною.

Тут теж треба підкреслити той факт, що ротонди розглядалися своєрідними місіонерськими храмами для поширення євангелізації серед язичників³². Це може опосередковано підтверджувати припущення про походження Анастасії Чагрівни з язичницької родини та охрещення коли вона отримала статус позашлюбної дружини князя Ярослава Володимировича. Її християнство, зрештою, підтверджує напис на згаданому золотому персні.

Результатом відкритого зв’язку князя із фавориткою стало народження десь наприкінці 1160-х років їх сина Олега³³. Як бастард Олег Ярославович не міг мати кормильцем когось із середовища галицького боярства. Можна припустити, що в нього, як у знаній ситуації із Володимиром Святославовичем Великим³⁴, таке становище міг зайняти котроїсь із братів матері (“вуй”).

Відповідно, це підвищувало статус прийшлої родини Чагрів серед місцевої аристократії, що спровокувало першу політичну кризу в Галицькому

²⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 416, 737, 761.

²⁸ Мердер И. К., Фирсов В. Э. Русская лошадь в древности и теперь: историко-этнологическое исследование. Санкт-Петербург, 1896. С. 17–18.

²⁹ Вперше згадана в літописі власне під значним роком при описі передсмертної активності князя Володимирка Володаревича: Ипатьевская летопись. Стб. 462.

³⁰ Коваль І. М., Миронюк І. Ф. Сучасна археологія... С. 176–177, 180–181.

³¹ Томенчук Б. Ландшафтно-географічні особливості... С. 31.

³² Тарас Я. Українсько-хорватські паралелі в середньовічній сакральній архітектурі *Народознавчі зошити*. Львів, 2013. № 4(112). С. 733.

³³ Ипатьевская летопись. Стб. 564.

³⁴ Гарданов В. К. “Кормильство” в Древней Руси (К вопросу о пережитках родового строя в феодальной Руси IX–XIII вв.) *Советская этнография*. 1959. № 6. С. 48–49.

князівстві другої половини XII ст., коли дві групи боярства розпочали боротьбу за вплив на князівську політику, а сам володар прагнув досягнути одноосібного правління.

Конфронтації у сім'ях середньовічних європейських володарів інколи виявлялися назовні у вигляді політичної кризи. Такі події відбулися, зокрема, в тодішній "Анжуйській імперії", де трапилася низка збройних конфліктів між англійським королем Генріхом II Плантагенетом (1154–1189) та його синами від Елеонори Аквітанської. Король спершу вийшов переможцем у боротьбі з принцями Генріхом Юним і Річардом Левове Серце у так званій Війні принців (1173–1175), за спинами яких стояв французький король Луї VII Молодий. Однак він остаточно програв наступну війну зі сином Річардом, якого підтримав новий французький король Філіп II Август та на бік якого перейшов улюблений королівський син – Іоанн Безземельний, чия зрада спровокувала передчасну смерть Генріха III³⁵.

Подібне збройне протистояння могло охопити все Галицьке князівство. З появою двох спадкоємців на престол – Володимира й Олега – неминучою стала боротьба між їхніми угрупованнями за вплив на політику князя Ярослава Володимировича. Стосовно старої аристократії, то, найправдоподібніше, в конфлікті батька зі сином вона не займала одностайної позиції (принаймні доступні писемні джерела не підкреслюють такої особливості), але прагнула усунути від впливу на князя нову знатну родину Чагровичів. Цілком очевидно, що в цьому сімейному конфлікті юний Володимир, вихований поза батьківським домом, прийняв сторону покривдженої матері.

Вже на початку 1171 р. фіксується перша втеча сімнадцятирічного на той час Володимира (з матір'ю Ольгою Юрївною) до Польщі³⁶. Куди саме – київський літописець ігумен Мойсей не вказав, тому можна припустити, що їхній шлях проліг до Сандомежа, який від 1168 р. належав великому князю польському Болеславу IV Кендзержавому (1146–1173), вдруге одруженому (від 1151 р.) з галицькою князівною Марією Володимирівною, яка доводилася стрийною (сестрою батька) Володимирові Ярославовичу³⁷.

З утікачами подалося чимало галицьких бояр, а також керівник київського походу, воевода Коснятин Сірославич, що, мабуть, був ініціатором такого вчинку юного княжича та галицької княгині. У Сандомежі втікачі пробули вісім місяців, коли до них прибули посланці з Галича від службового князя Святополка Юрїйовича з пропозицією повернутися. Адже змовники готували заколот проти Ярослава Володимировича, який став відкрито жити з Анастасією Чагрівною³⁸.

Перша згадка про цей "дуєт" галицьких вельмож – Святополка Юрїйовича і Коснятина Сірославича – збереглася з кінця 1156 р., коли вони як посланці галицького князя прибули до Києва щоб забрати до Галича важливого бранця – законного спадкоємця Галицького і Теревельського удільних князівств, князя ізгоя Івана Ростиславовича. Однак ця дипломатична акція Ярослава Володимировича завершилася невдачею³⁹.

Тим часом княжич Володимир Ярославович, законний спадкоємець галицького престолу, вперше в своєму житті виступив на політичній арені. Він уклав угоду з новим (від 1170 р.) берестейським князем Святославом

³⁵ Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium aevum: Середні віки*. Львів, 2010. С. 240, 262.

³⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 564.

³⁷ Войтович Л. *Княжа доба на Русі: портрети еліти*. Біла Церква, 2006. С. 346.

³⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 564.

³⁹ Там же. Стб. 488.

Мстиславовичем. Згідно з нею, Володимир отримав Червенську землю, пообіцявши взамін, коли він в недалекому майбутньому стане галицьким князем, віддати берестейському князеві Бужськ (теперішній Буськ) разом з трьома сусідніми містами, тобто ті волинські землі, які свого часу захопив його дід Володимирко Володаревич.

Там же у Червені в листопаді 1171 р. до сина з матір'ю вдруге прибуло посольство від князя Святополка Юрійовича з проханням негайно повернутися до Галича, оскільки змовники-бояри знищили берендейських прихильників галицького князя – Чагровичів, а його фаворитку – спалили⁴⁰.

М. Грушевський наводив дві причини такого антикнязівського виступу галицького боярства. Перша полягала в тому, що боярство “занадто зрослося, закоренилося в землі”, щоб воно покинуло свої маєтки і втекло “світ за очі”. Інша – в тому, що боярство не могло закликати на престіл іншого, постороннього Рюриковича через значний авторитет князя Ярослава Володимировича⁴¹.

Різничитання літопису стосовно присуду бастардові Олегові дало змогу історикам виробити дві гіпотези щодо нього. Згідно з першою, Олега було кинуто до столичної в'язниці⁴², а за іншою – відіслано на заслання⁴³.

Хоча в Київському літописі не вказано судового вироку, за яким Анастасію Чагрівну страчено таким винятковим в історії української княжої доби способом, окремі автори без наведених аргументів ствердили, що обвинуватили її у “чарах” (Іван Огієнко (митрополит Іларіон)⁴⁴, Степан Томашівський⁴⁵, Дмитро Дорошенко⁴⁶, Наталія Полонська-Василенко⁴⁷, Леонтій Войтович⁴⁸, Євген Луняк⁴⁹).

Згідно зі “Статутом святого Володимира”, духовенство мало судити справи, пов'язані з відьомством, ворожбитством, еретицтвом тощо. За “церковним статутом” Ярослава Мудрого покаранню за такі дії підлягали не тільки жінки, а й чоловіки. Покарання підозрюваних осіб, згідно з “Правилем” київського митрополита Іоана II, виглядало так: спершу обвинувачених намагалися словесно переконати в необхідності розкаяння за подібні нечестиві дії, а коли такі настанови не допомагали, то їх суворо карали, але не вбивали, чи калічили, бо цього не допускали церковні канони⁵⁰.

За восьмим правилом святого Василя Великого заборонялися таємні зілля, до яких часто вдавали жінки для зваблення чоловіків. Тому ненавмисна смерть чи затьмарення розуму чоловіка від споживання такого “приворотного трунку” прирівнювалося до чародійства і трактувалося як умисне вбивство⁵¹.

Звичайно, якщо б Анастасію Чагрівну визнали винною в такому злочині та стратили, то Ярослав Володимирович, який залишався живим, у такому разі міг бути відстороненим від влади, як жертва “чарів” і влада легітимно б перейшла до його законного спадкоємця – сина-втікача Володимира, чого

⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 564.

⁴¹ Грушевський М. Історія... С. 480.

⁴² Шараневичъ И. Історія Галицко-Володимирской Руси отъ найдавнішихъ времень до року 1453. Львовъ, 1883. С. 54.

⁴³ Грушевський М. Історія... С. 443.

⁴⁴ Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Київ, 1992. С. 182.

⁴⁵ Томашівський С. Українська історія. Т. 1. Львів, 1919. С. 80.

⁴⁶ Дорошенко Д. І. Нарис історії України.

Том 1 (до половини XVII століття). Київ, 1992. С. 82.

⁴⁷ Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 1. Київ, 1992. С. 165.

⁴⁸ Войтович Л. Галицька земля в кінці X–XII ст. Його ж. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. С. 176.

⁴⁹ Луняк Є. Минуле України... С. 46.

⁵⁰ Гальковській К. М. Борьба христiанства... С. 229.

⁵¹ Там же. С. 228.

не трапилося. Отже, Анастасія Чагрівна не була звинувачена у “чарівництві”. Опосередковано на користь такого висновку свідчить подальша доля її сина Олега, якого не спалили як “відьминого сина”.

Натомість більшість істориків вказували, що приводом до обраного способу страти був її соціальний статус князівської нешлюбної дружини, тобто публічної фаворитки-коханки правителя (Ізидор Шараневич⁵², Михайло Грушевський⁵³, Іван Крип'якевич⁵⁴, Микола Котляр⁵⁵, Петро Толочко⁵⁶, Наталія Яковенко⁵⁷, Александр Майоров⁵⁸). Зокрема, останній, послідовно проводячи версію стосовно ролі міської общини в житті Галича, твердив, що головним ініціатором розправи мало бути не опозиційно налаштоване боярство, а власне столична міська громада.

Ігумен Мойсей під 1113 р. описав покарання у вигляді вкидання перелюбників у “піч огненну”, переказуючи візантійський міф про єгипетських царів-язичників Гефеста-Сварога та Сонця-Даждьбога. Там же літописець вказав на інші карні методи щодо перелюбників: блудницю страчували, або після тортур водили “по землі з ганьбою”, а розпуснику відрубували голову⁵⁹.

Водночас тодішні церковні канони не були такими нещадними. Так, чоловік, який розірвав шлюб з першою дружиною й одружився із другою, очікував дворічний піст та щоденні поклони в кількості 700. Натомість, якщо чоловік одружиться з іншою жінкою, не розірвавши шлюбу з першою, то Церква мала захистити шлюбні права першої дружини, а другу взяти у “дім церковний”, що, напевно, означало постриження у монахині⁶⁰.

Тому факт спалення Анастасії Чагрівни наводить на думку, що справжнім приводом для обраного виду страти могло стати надумане обвинувачення князівської фаворитки в сповідуванні прихованого язичництва, тобто віровідступництві. Таку версію вперше висунув Б. Томенчук⁶¹ і ми хочемо її обґрунтувати, наводячи приклади того, що на території Галицького князівства поряд із впливовою християнською монотеїстичною громадою (до якої належала вся боярська аристократія і князівська династія) існували осередки місцевих поган-політеїстів не тільки з-поміж тюркських переселенців.

Відомо, що серед європейських середньовічних язичницьких спільнот християнство поширювалося повільно, поганські звичаї ще тривалий час зберігалися поміж населенням. Характерною рисою тодішнього релігійного сприйняття була розмитість граней між обома віровизнаннями.

На доказ версії про обвинувачення Анастасії Чагрівни у віровідступництві можна навести три аргументи. По-перше, підставою для такої інкримінації могло служити власне її етнічне походження з берендейського роду. Тобто, вона могла бути нещодавно охрещеною язичницею (з цією метою і була

⁵² Шараневич І. Історія... С. 54.

⁵³ Грушевський М. Історія. С. 443.

⁵⁴ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. С. 79.

⁵⁵ Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі. Київ, 2009. С. 128.

⁵⁶ Толочко П. П. Дворцовые интриги... С. 183–184.

⁵⁷ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2005. С. 99.

⁵⁸ Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь.

Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община. Санкт-Петербург, 2001. С. 316.

⁵⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 278–279.

⁶⁰ Толочко П. П. Дворцовые интриги... С. 182.

⁶¹ Томенчук Б. П. Чотири княжі двори літописного Галича. Підсумки археологічних досліджень палацових комплексів (1991–2012 рр.) *Археологія і давня історія України*. Вип. 11. 2013. С. 167.

зведена ротонда на її дворі в столиці), а категорія так званих нових християн завжди була вразливою для звинувачень належних до неї у віровідступництві, як це, зокрема, нерідко відбувалося в Іспанії за умов перших десятиліть після завершення Реконкісти.

По-друге, у тодішньому католицькому світі, з яким на західних кордонах межувало православне Галицьке князівство, до віровідступників (єретиків) застосовувався спалення, поряд з іншими методами: вигнанням, конфіскацією майна, відрубанням язика, штрафами їхнім спільникам⁶².

По-третє, це існування певної кількості язичників серед слов'янського населення Галицького князівства. Про нього відомо з окремих писемних джерел середини – другої половини XII ст. та матеріалів археологічних досліджень.

Насамперед, можна опертися на відомості арабського мандрівника, географа і картографа аль-Ідрісі, який у 1154 р. виготовив на замовлення свого патрона, сицилійського короля Рожера II карту (так звана Табула Рожеріана) з розлогим коментарем до неї під назвою “Книга розради для того, хто прагне подорожувати по областях”. Зокрема, в ній аль-Ідрісі писав, що Карпати (гори Караку) відмежовують Угорське королівство (Ункарійю) від Польщі (Будунійю) та землі аль-маджус⁶³. Цим терміном (буквально “вогнепоклонники”, чи “маги”) аль-Ідрісі окреслював як місцевих язичників, так і прибалтійських язичників⁶⁴. Надалі арабський вчений не згадував про “аль-маджусів”, однак описав країну ар-Русійю, що межувала з Польщею та Угорщиною. За цим іменем ховалося Галицьке князівство, в якому аль-Ідрісі виділяє чотири міста: Сармалі, Зака, Бармуні та Галісійя⁶⁵. Ці галицькі міста ідентифікують з Перемішлем, Звенигородом-на-Білці, що періодично були центрами удільних князівств, Пятрою-Нямц (на території теперішньої Румунії) та столичним Галичем⁶⁶. Тобто, можна зробити висновок, що аль-Ідрісі констатував проживання певної кількості язичників у межах Галицького князівства.

На існування галицьких слов'ян-язичників натякає також візантійський ритор Ніцетас Хоніат. У своїй “Історії” він занотував про обвинувачення імператора Андроніка I Комніна в практикуванні язичницького обряду людського жертвоприношення, з яким той нібито познайомився під час свого перебування на вигнанні у Галицькому князівстві⁶⁷. В історіографії можна натрапити на твердження, що в 1164–1165 рр. Андронік Комнін отримав від Ярослава Володимировича невеликий уділ на кордоні з польськими землями⁶⁸, але це не відповідає дійсності. Ніцетас Хоніат прямо писав, що Андронік жив та обідав у столичній резиденції галицького князя, полював разом із ним та навіть брав участь у роботі князівської ради⁶⁹. Отже, цей візантійський утікач якщо й міг ознайомитися з кривавими язичницькими обрядами, то не десь на периферії Галицького князівства, а саме в околицях його столиці.

⁶² Зеленина Г. С. Огненный враг марранов. Жизнь и смерть над надзором инквизиции. Москва; Санкт-Петербург, 2018. С. 16.

⁶³ Ал-Идриси. Отрада страстно желающего пересечь мир Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы. Москва, 2006. С. 112.

⁶⁴ Коновалова И. Г. Ал-Идриси... С. 150, 259.

⁶⁵ Ал-Идриси. Отрада... С. 114.

⁶⁶ Коновалова И. Г. Ал-Идриси... С. 149, 160–167.

⁶⁷ Никиты Хониата История, начинающаяся с царствования Иоанна Комнина / Пер. под ред. В. И. Долоцкого *Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1860. С. 395.

⁶⁸ Козлов М. Н. Антихристианские движения в Карпато-Днестровском регионе (конец X – вторая половина XII вв.) *Исторический журнал: научные исследования*. 2016. № 3(33). С. 245.

⁶⁹ Никиты Хониата История... С. 167.

Про людські жертвоприношення століттям пізніше згадував довголітній ігумен Києво-Печерського монастиря Серапіон († 1275). У своєму четвертому посланні він писав наступне: “Ви ще тримаєтесь поганських звичаїв: вірите волхвінництву [ворожбі] і спалюєте вогнем невинних людей, збуджуєте вбивство”⁷⁰.

Своєрідною сенсацією можна назвати виявлення значної кількості слідів людських жертвоприношень під час археологічних досліджень двох слов'янських язичницьких городищ-святилищ “Богіт” і “Звенигород” на ріці Збруч. Аналіз цих решток показав, що це були діти віком від одного до чотирнадцяти років та дорослі чоловіки віком від двадцяти до сорока п'яти років, убиті упродовж XI–XIII ст.⁷¹ Дослідники підсумовували, що “для благополуччя і процвітання громади найшанованіших їхніх членів урочисто ховали на найпочеснішому місці перед ідолом. Ворогів – вірогідно, християн – вбивали і приносили в жертву, щоб змилостивити богів. Вбитих ворогів залишали зв'язаними у скорченому положенні або розчленовували на частини, щоб перешкодити їхньому поверненню на землю і нанесенню шкоди живим людям. У найвідповідальніші моменти приносили в жертву дітей як найцінніший і найдієвіший дар богам”⁷².

На існування проблеми охрещення місцевих язичників вказує ще одна археологічна знахідка. Це хрест, знайдений 8 грудня 1911 р. під час корчування дерев у лісі поблизу с. Яксманичі, розташованого за 10 км на південь від Перемишля. Виготовлений з доброякісної бронзи, двораментний шестикінцевий хрест з обох сторін мав виконані в техніці наведення золотом написи. З однієї сторони – монограма, що розшифровується як “Ісус Христос – Переможець”, а з іншої – напис “Перемога над бісами” із зазначеним роком виготовлення – 1181. Сам напис здатний свідчити про боротьбу з рештками поганських пережитків, що зберігалися серед місцевого населення⁷³.

Те, що вони залишалися у народній пам'яті тривалий час, показує грамота галицького князя Лева Даниловича Перемишльському єпископству від 8 жовтня 1302 р., де згаданий Перунів Дуб в околицях приміського села Рушевичі (теперішні Грушовичі)⁷⁴.

Про проведення евангелізації галицьких язичників свідчить також зведення ротонди в Олешкові (тепер село Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.) у XII ст. Цей місієйний храм за своєю конструкцією подібний до ротонд у Задарі (XI ст.) та Шлезвігу (X ст.) Останні ж були споруджені, відповідно у Хорватії та Німеччині, коли там інтенсивно йшов процес охрещення місцевих поган⁷⁵.

Тобто, існування залишків язичницької спільноти на території Галицького князівства другої половини XII ст. могло стати основним приводом, з допомогою якого антикнязівська опозиція змогла легко сфабрикувати обвинувачення та швидко засудити до смерті новонавернену в християнство берендейку за її приховане поганство. Водночас таке рішення дало змогу галицькому князеві

⁷⁰ Гальковській К. М. Борьба христианства... С. 230.

⁷¹ Русанова И. П., Тимощук Б. А. Языческие святилища древних славян. Москва, 2007. С. 127–140.

⁷² Там же. С. 139.

⁷³ Петегирич В. Християнські культові вироби XI–XIII ст. з Перемиської землі Перемишль і Перемиська земля протягом віків. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної наукової конференції, організованої

Науковим товариством імені Т. Шевченка в Польщі 24–25 червня 1994 року у Перемишлі. Львів; Перемишль, 1996. С. 27–37.

⁷⁴ Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пешак. Київ, 1974. С. 19; Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. Львів, 2004. С. 681.

⁷⁵ Тарас Я. Українсько-хорватські паралелі... С. 733.

зберегти свою владу, а його бастардові – життя. Цим власне можна пояснити пасивність самого Ярослава Володимировича в тодішніх подіях та у перші місяці після розправи над Анастасією Чагрівною, коли він не міг одразу відкрито помститися її кривдникам, а також не допустити ув'язнення їхнього сина Олега. Останній з'являється знову щойно через багато літ тільки в 1187 р. коли Ярослав Володимирович готувався проголосити його спадкоємцем.

Вірогідно процедура судового процесу проходила наступним способом. Спершу мав відбутися церковний суд під головуванням єпископа. Ним міг бути Кузьма, який у 1165 р. очолював посольство до Константинополю⁷⁶. До наших днів дійшло декілька артефактів, пов'язаних із цим єпископом: три олов'яні печатки-молівдули⁷⁷ та різьблений камінь з кириличним написом "Господи, Кузьма писав..."⁷⁸, хоча Володимир Александрович висунув версію про існування місцевого різьб'яря з ідентичним ім'ям⁷⁹. Анастасію Чагрівну спершу визнали віровідступницею, що повернулася до язичництва своїх предків, після чого її передали до світського суду для підтвердження цього обвинувачення та подальшого винесення засудженій смертного вироку.

Фаворитку галицького князя спалили в столиці на поховальному кургані раннього періоду епохи бронзи (народна пам'ять ще в ХІХ ст. зберегла назви цього кургану: "Чагуров" чи "Чагровом"), розташованому за 250 м від фундаменту церкви святих Кирила і Мефодія. Власне у верхній частині давнього кургану були віднайдені дрібні грудочки перепаленої глини і шар вугликів, що сприйнято доказом місця смерті Анастасії Чагрівни в 1171 р.⁸⁰

У 2010 р. на відстані 50–60 м на схід від фундаментів Анастасіїної ротонди (храму "Полігон") на полі "Карпів Гай" (інші назви: "Карпиця", "Сади") випадково були знайдені коштовні артефакти: скроневе срібне кільце, мідний хрестик, прикрашений жовтою емаллю, та золотий перстень із звертанням "ГОПОДИ ПОМОЗИ РАБЕ СВОЄІ НАСТАСІИ"⁸¹.

Золотий перстень утворений поперемінним чергуванням кружалець з меншими овалами. Його виготовлено методом лиття з подальшим обробленням із застосуванням гравіювання та накладанням червоної емалі. Розміри персня наступні: зовнішній діаметр – 17 мм, товщина – 1,5 мм, діаметр кружалець – 6,5 мм, розміри овалів – 5х3 мм, вага – 3,8 г.⁸²

Останній параметр навів О. Алфьорова на здогад про виготовлення персня з одного візантійського соліда, середня вага якого тоді сягала 4 г золота. Палеографічні особливості напису, на думку того ж автора, дають підстави датувати час виготовлення між 1160 і 1200 рр.⁸³

Можна навіть звузити вірогідні часові межі другою половиною 1160-х років, коли, після обміну посольствами між Галичем та Константинополем у 1165 р. в справі візантійського втікача та родича галицького князя Андроніка Комніна, золоті соліди, вивіз яких із території імперії було суворо заборонено, змогли потрапити до князівської столиці.

⁷⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 524.

⁷⁷ Грушевський М. Печатки з околиць Галича його ж. Твори: у 50 т. Т. 7: Серія "Історичні студії та розвідки (1900–1906)". Львів, 2005. С. 322–324; Пастернак Я. Старий Галич: археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. Краків; Львів, 1944. С. 200–202.

⁷⁸ Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В. Різьблений камінь ХІІ ст. з галицького ди-

тинця Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 4. Дрогобич, 2000. С. 324–326.

⁷⁹ Александрович В. Мистецтво Галицько-Волинської держави. Львів, 1999. С. 51–52.

⁸⁰ Коваль І. М., Миронюк І. Ф. Сучасна археологія... С. 178–179.

⁸¹ Там само. С. 175–178.

⁸² Алфьоров О. Каблучка... С. 23.

⁸³ Там само. С. 26.

Отож, випадкова археологічна знахідка коштовної каблучки з християнським звертанням підтверджує нашу думку, що боярська опозиція, використовуючи етнічне походження Анастасії Чагрівни та факт існування язичницьких осередків у князівстві, здійснила розправу над князівською нешлюбною дружиною за надуманим обвинуваченням її у віровідступництві, хоча насправді чогось подібного вона й не повинна була вчинити.

Після такого жахливого покарання Анастасії Чагрівни змовники примусили Ярослава Володимировича під хресною присягою відновити шлюбне життя з княгинею Ольгою Юрїівною⁸⁴.

Трагічні особисто для себе події кінця 1171 р. і свою поразку князь Ярослав Володимирович невдовзі зумів обернути на власний тріумф. Це трапилося через півтора року в першій половині 1173 р., коли він здійснив своєрідний державний контрпереворот, ймовірно обезголовивши опозиційну боярську верхівку⁸⁵. Адже постать головного боярина-супротивника Коснятина Сірославича зникає зі сторінок літопису, а князь Святополк Юрїйович утік до рідної Туровської землі, яку невдовзі успадкував після смерті свого старшого брата Івана у 1170-х роках і де правив до самої смерті 19 квітня 1190 р.⁸⁶

У результаті, княжич Володимир Ярославич зі своєю матір'ю Ольгою Юрїівною вдруге залишив Галич, утікши тепер до луцького князя Ярослава Ізяславовича. Ярослав Володимирович відреагував миттєво: за 3000 гривень срібла він залучив польських найманців. Літопис не уточнює, який саме вождар надіслав допомогу галицькому князеві, адже після смерті великого князя Болеслава IV Кендзержавого (5 січня 1173 р.) польські землі були фактично розділеними. Тож, зважаючи на витрачену суму і, відповідно, – значну кількість найманців, можна припустити, що тим союзником, найправдоподібніше, міг стати тодішній князь-принцєп Мешко III Стари, а не князь Казімеж II Справедливі – зверхник невеликого Сандомежского князівства. Військо спроваджених найманців знищило два не названих волинських міста, після чого галицький князь відіслав посланців до луцького князя, шантажуючи останнього: “Пусті сина мойого до мене, а то піду на тебе раттю”. Шантаж подіяв, хоча Ярослав Ізяславович не віддав втікачів на суд-розправу галицькому князю, а відіслав їх до брата княгині Ольги – торчеського князя Михалка Юрїйовича. Там вони довго не затрималися і на заклик тестя княжича (а це свідчить, що з Володимиром була його молода дружина), чернігівського князя Святослава Всеволодовича, опинилися у Чернігові. Ігумен Мойсей писав, що князь Святослав Всеволодович мав намір відіслати їх до владіміро-суздальського князя Андрея Юрєвіча, але не зробив цього, а цинічно використав зятя “козирем” у своїй політичній грі: обміняв Володимира Ярославовича у нового великого князя київського Рюрика Ростиславовича на усунутого князя Всеволода Юрїйовича. Оскільки Рюрик Ростиславович був союзником галицького князя Ярослава Володимировича (його молодший брат, торопецький князь Мстислав Храбрый, доводився зятем Ярославові Осмомислу), можна здогадатися, що син із невісткою невдовзі мали опинитися у Галичі під пильним наглядом батька⁸⁷.

Щодо Ольги Юрїївни, то вона більше не побачила ані свого сина, ні чоловіка, а повернулася до рідної Суздальщини разом із молодшим братом Всеволодом, який від 1176 р. став правити у Владімірі-на-Клязьмі. З літописних переказів відомо, що 25 жовтня 1179 р. вона стала хресною матір'ю своєї племінниці

⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 564.

⁸⁵ Там же. Стб. 571.

⁸⁶ Войтович Л. Княжа доба... С. 359–360.

⁸⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 571–572.

Збислави-Пелагеї Всеволодівни⁸⁸, а 4 липня 1182 р. померла під іменем черниці Єфросинії⁸⁹.

Однак події 1173 р. не засвідчили встановлення самодержавного правління Ярослава Осмомисла. Помстившись особистим ворогам, князь надалі правив, звертаючи увагу на інтереси, потреби та очікування великих боярських родів, представники яких, без сумніву, входили до його ради. Такий симбіоз породив установа тривалішого спокою усередині Галицького князівства та зростання авторитету його володаря на міжнародній арені. У підсумку, наймогутніший представник династії галицьких Ростиславовичів отримав своє знамените посмертне прізвисько "Осмомисл" на сторінках "Слова о полку Ігоревім".

Кандидат історичних наук, м. Стрий

⁸⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 613.

⁸⁹ Там же. Стб. 624.

Микола КОЗАК

ЗАХИСНИЙ ОБЛАДУНОК У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КНЯЖОЇ ДОБИ: ПІДСУМУВАННЯ АКТУАЛЬНО ДОСТУПНИХ ВІДОМОСТЕЙ

У сучасному українському історичному зброєзнавстві недостатньо вивченим залишається розвиток комплексу озброєння середньовічного воїна, зокрема генеза окремих його складових елементів та пошук регіональних особливостей разом зі шляхами й механізмами зовнішніх запозичень. В історичному зброєзнавстві чільне місце належить розвитку захисного спорядження, зміни у якому були пов'язані із загальною еволюцією військової справи та наступальних видів озброєння.

Захисний обладунок, разом зі всіма належними до нього елементами, такими, як шолом, щит чи натільний обладунок, за княжої доби пройшов чималий шлях розвитку від повсюдного використання кольчуги головним засобом натільного захисту за часів раннього Середньовіччя до появи повного так званого "білого обладунку" у XV ст.¹

Усупереч авторитетній думці британського дослідника Клода Блера, що 1066–1250 рр. були добою кольчуги², удосконалений обладунок зі скріплених між собою залізних пластин насправді побутував у Європі й раніше. Зокрема, появу пластинчатого обладунку на теренах Київської держави прийнято пов'язувати із запозиченням від кочівників³.

У цій публікації на матеріалах широкого узагальнення привернемо увагу до деяких показових на наш погляд ілюстративних даних щодо розвитку натільного обладунку у галицько-волинських землях за княжої доби, залучаючи при цьому нововизначені автентичні пам'ятки, які досі перебували поза науковим вжитком.

Терени сучасного Заходу України зі складу Галицької і Волинської земель щодо розвитку озброєння періоду Середньовіччя особливо репрезентативні, оскільки їм випало стати зоною західних контактів із водночас немало розбудованою самостійною місцевою традицією.

Упродовж усього Середньовіччя для Європи був характерним кольчужний обладунок зі з'єднаних між собою кілець, літописні "броні"⁴. Кольчуги широко відомі за княжої доби ще у X ст. Варто пригадати одні з найдавніших знахідок

¹ Бехайм В. Энциклопедия оружия. Руководство по оружейведению. Оружейное дело в его историческом развитии от начала средних веков до конца XVIII в. Санкт-Петербург, 1995. С. 112, 126; Блэр К. Рыцарские доспехи Европы. Универсальный обзор музейных коллекций. Москва, 2008. С. 48–81.

² Блэр К. Рыцарские доспехи... С. 8–28.

³ Медведев А. Ф. К истории пластинчатого доспеха на Руси *Советская археология*. 1959. № 2. С. 126.

⁴ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Доспех, комплекс боевых средств IX–XIII вв. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Вып. Е1–36, вып. 3. Москва; Ленинград, 1971. С. 7–11.

Рис. 1. Ціла кольчуга з колишнього Кременецького повіту (Волинь)
(за А. Кірпічником)

цілих кольчужних сорочок X–XI ст. з курганів літописного Пліснеська⁵. До давніше віднайдених докладніше не задокументованих належать об'єкти з міста Володимира та села Вигаданка в його околицях⁶. Остання з них, вилучена з р. Буг, була виявлена разом із кістяком, шоломом та мечем⁷.

⁵ Там же. Кат. Кольчуги IX–X вв. № 23; *Liwoch R. Zabytki z wykopalisk Teodora Nieczuja-Ziemieckiego w latopisowym Pleśnisku (Podhorce na Ukrainie) / Artefacts from excavations by Teodor Nieczuja-Ziemiecki in mediaeval Plisnes'k (Pidgirci in Ukraine) (Biblioteka Muzeum Archeologicznego w Krakowie. T. 7). Kraków, 2018. S. 24, 70.*

⁶ *Кірпічников А. Н. Древнерусское оружие. № 21–22, Там же. Кольчуги XI–*

XIII вв. № 71. Пор.: Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі –ЗНТШ). Т. 154. Львів, 1937. С. 190, 204; Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові за час від 1933–1936 ЗНТШ. Т. 154. С. 261. Сучасне місце знаходження не відоме.

⁷ *Цинкаловський О. Матеріали... С. 190.*

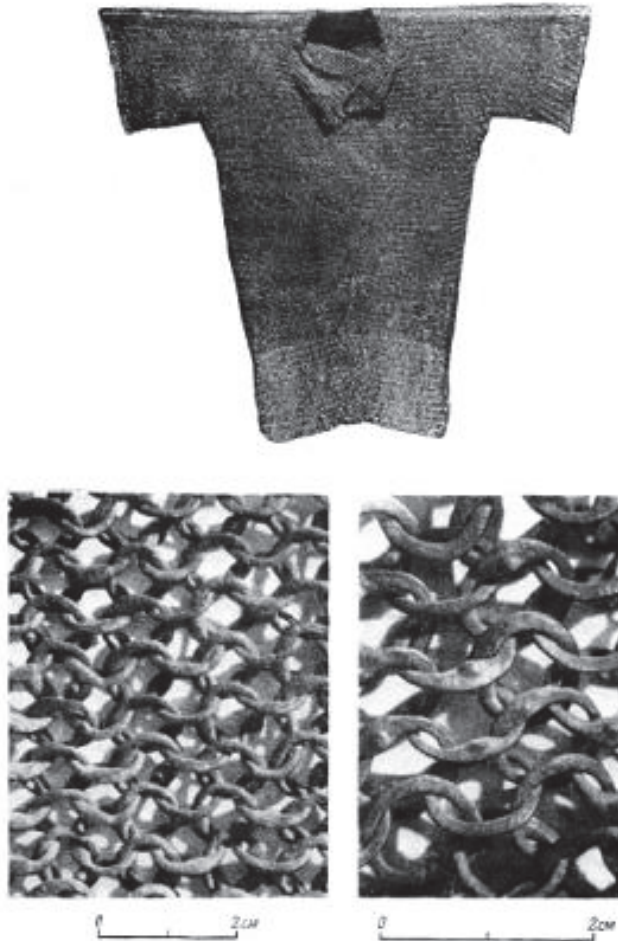

Рис. 2. Кольчуга з Райків (за А. Кірпічніковим)

У широких часових межах XII–XIII ст. датовані кольчуги зі східних теренів сучасної Польщі, які за княжої доби належали до Галицько-Волинської держави, і деяких археологічних пам'яток відповідного періоду в Україні. Це, зокрема, з городищ Трепча в Сяноцькій землі поблизу міста Сянок⁸, Черемно⁹ та Городок над Бугом¹⁰ (усі – на території Польщі). Фрагментарні екземпляри того ж періоду відомі так само з міст Холм¹¹ та Берестя¹² (тепер

⁸ Strzyż P. Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce *Acta Archaeologica Lodziensia*. Vol. 52. Łódź, 2006. Tabl. XI: 25–26.

⁹ Kuśnierz J. Militaria z Czermna nad Huczwą. Próba rekonstrukcji sposobu ataku Tatarów na gród (w 1240 r.). Na podstawie dotychczasowych badań archeologicznych *Acta Militaria Mediaevalia*. Vol. 1. Kraków; Sanok, 2005. S. 125. Tabl. V: 38.

¹⁰ Ejsdem. Z badań nad militarnym znaczeniem Gródka nad Bugiem (Wołyńia) we wczesnym średniowieczu *Acta Militaria Mediaevalia*. Vol. 2. Kraków; Sanok, 2006. S. 88, 85. Tabl. V: 14.

¹¹ Кучинко М. М. Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях. Луцьк, 2009. С. 273.

¹² Лысенко П. Ф. Открытие Берестя. Минск, 1989. С. 90.

Рис. 3. Фрагмент спеченої кольчуги з Галича (ЛІМ № КР-16154) (фото автора)

на території Білорусі). Рештки двох кольчужних сорочок віднайдені також в Ізяславі¹³.

Особливої уваги заслуговує знахідка цілої кольчужної сорочки з околиць міста Кременець Тернопільської обл. (можливо, втрачена)¹⁴. Вона цікава, перш за все, тим, що відображає фасон кольчужної сорочки XII–XIII ст. з довгим подолом, розрізами спереду та ззаду, які утворюють дві лопаті, в чому прийнято вбачати західні впливи¹⁵. Характерний поділ сорочки вказує на її належність до спорядження вершника (рис. 1). Деяко інший фасон у вигляді сорочки з короткими рукавами (типовий для українських земель княжої доби), мають дві знахідки з території Райковецького городища в Чернівецькій обл.¹⁶ (рис. 2).

Щонайменше дві знахідки кольчуги відомі з Давнього Галича. Це, зокрема, згадана ще в Ярослава Пастернака (XIII ст.?) із терену Золотого Току, спечена в пожежі, із наконечниками стріл¹⁷. Ще одна подібна знахідка, найімовірніше з Крилосу, зберігається у фондах Львівського історичного музею (фондова група “Київська Русь”) № КР-16154 (рис. 3). Фрагмент кольчужного полотна складається з круглих у перетині кілець із зовнішнім діаметром близько 1,1 см (спосіб

¹³ Кирпичников А. Н. Вооружение древнего “Изяславля”. Летописный “Изяславль”: Большое Шепетовское городище в свете археологии. Т. 1: Материалы раскопок М. К. Каргера 1957–1964 годов в исследованиях 1960–1980-х годов. Санкт-Петербург, 2020. С. 93–95.

¹⁴ *Его же*. Древнерусское оружие. Кольчуги XI–XIII вв. № 69.

¹⁵ Макушиников О. А., Лупиненко Ю. М. Кольчатый доспех восточно-славянского ратника конца XII – начала XIII вв. *Материялы на археологіі Беларусі*. Вып. 12: Археалогія

эпохі сярэднявкоўя. Мінск, 2006. С. 163.

¹⁶ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. Кольчуги XI–XIII вв. № 67; Гончаров Р. Райковецкое городище. Киев, 1950. С. 145. Табл. XV.

¹⁷ Пастернак Я. Старий Галич (архітектурно-археологічні досліді у 1850–1943 рр.). Краків; Львів, 1944. С. 183–187; Медведев А. Ф. К истории кольчуги в Древней Руси *Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры*. Вып. 49. Москва, 1953. С. 30.

поєднання за актуального стану фрагменту не прослідковується). Разом із цим фрагментом спечене також пряме перехрестя романського меча або шаблі, морфологія якого не дає змоги датувати його раніше XII ст.

Відносно пізня кольчуга походить із городища XIV ст. Зелена Липа на Буковині¹⁸.

Для періоду XI–XIII ст. властиві гарнітури з однаковим діаметром кілець, де чергувалися ряди зварних (суцільних) кілець та кілець із заклепкою, коли одне із заклепкою поєднувалося із чотирма зварними¹⁹.

На межі XII–XIII ст. з'являються кольчужні кільця, сплющені у перетині, що забезпечувало можливість для покриття більшої площі без збільшення водночас загальної ваги обладунку²⁰. З теренів Волині таким прикладом є, зокрема, фрагмент з Ізяслава²¹.

Кольчуга не виходила з ужитку і в XV та XVI ст. Зокрема, в Івано-Франківському обласному краєзнавчому музеї експонується комплекс озброєння (кольчуга, шолом і меч), найімовірніше, виявленого разом. За інформацією від працівників музею, вони походять зі села Сапогів Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл.²² Типологія меча і шолому унеможлиблює датування їх часом до XV ст. Подібна пізня кольчуга відома так само з міста Луцьк²³.

Кольчужне плетиво було також органічним елементом засобів захисту кінцівок, кольчужних ногавиць, рукавиць і капюшонів, які виготовляли з дещо дрібніших діаметром кілець²⁴. Зокрема до XIV–XV ст. належить фрагмент такого кольчужного полотна з Ринкової площі в місті Кросно на території Польщі²⁵. На підставі знахідок дрібних кілець виробництво такого гарнітуру можна запідозрити в майстерні зброяря з білоруського міста Гомель²⁶. Дрібні кільця діаметром 0,7–0,8 см, при товщині 0,01 см, датовані XIII ст., відомі і з міста Ізяслав²⁷.

Паралельно з кольчужним обладунком відбувався так само розвиток пластинчатого обладунку, укладеного з поєднаних між собою металевих пластин, що набув популярності дещо пізніше. Він характерний для періоду з-перед появи суцільного “білого обладунку”. Його прийнято поділяти на т. зв. ламелярний (зі зв'язних шнурівкою пластин) і лускатий (такий, що кріпився безпосередньо на тканинну чи шкіряну основу)²⁸.

Із території заходу України походять одні з найдавніших знахідок елементів пластинчатого обладунку. Це підквадратна, зі згладженим боком пластина із долішніх археологічних верств давнього Пліснеська²⁹. Вона є синхронною

¹⁸ Пивоваров С. В. Городище другої половини XIV ст. в с. Зелена Липа на Буковині *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*. Вип. 1. Київ, 2010. С. 368.

¹⁹ Киртичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 12.

²⁰ Там же. С. 13.

²¹ Там же. Кольчуги XI–XIII вв. № 68.

²² Козак М. До питання мечів у Галицькій землі в період високого і пізнього середньовіччя (за матеріалами Івано-Франківського обласного краєзнавчого музею і Національного історико-культурного заповіднику “Давній Галич”) *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 37. Львів, 2023. С. 110, 111.

²³ Терський С. В. Лучеськ X–XV ст. Львів, 2006. С. 182.

²⁴ Киртичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 13–14; Макушиников О. А., Лупиненко Ю. М. Кольчатый доспех... С. 164.

²⁵ Kotowicz P. N., Muzyczuk A. Militaria średniowieczne z Królewskiego Miasta Krosna *Acta Militaria Mediaevalia*. Vol. 4. Kraków; Sanok, 2008. S. 144–148.

²⁶ Макушиников О. А., Лупиненко Ю. М. Кольчатый доспех... С. 164.

²⁷ Киртичников А. Н. Вооружение древнего “Изяславля”... С. 93–95.

²⁸ Плавинский Н. А. Узбраенне беларускіх земляў X–XIII стагоддзяў. Мінск, 2013. С. 85.

²⁹ Киртичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 15. Табл. 3.

раннім зразкам із Хотомля в білоруському Поліссі та молдовського Алчедару³⁰. Появу пластинчатого обладунку у слов'ян, як і Європі загалом, прийнято пов'язувати зі східним впливом³¹.

На терені згаданого молдовського Алчедару, де за умов відповідного періоду були розселені літописні племена тиверців, виявлено як елементи кольчуг та пластин обладунку, так і належний інструментарій для їх виготовлення – пробійники, наковальні, напівфабрикати (непробиті пластини) та ін.³² Отже, у тиверців на X ст. уже функціонували спеціалізовані майстерні з виготовлення обладунків. Варто також згадати, що Алчедар був важливим осередком чорної металургії. На його території віднайдено 26 сиродутних горнів і 8 печей збагачення руди³³. Отож, наявність зброярської майстерні неподалік від місця отримання необхідної сировини відображає повний цикл професійної активності майстра-бронника.

Микола Котляр на підставі переказу в тексті “Слова о полку Ігоревім” припускає, що значного поширення серед волинської дружини пластинчаті панцирі мали набути за часів князя Романа Мстиславовича (†1205)³⁴. За словами дослідника, є “вагомі підстави думати, що Роман повсюдно замінив у озброєнні своїх дружинників поширену на тогочасній Русі кольчугу панцирем”³⁵. Таке припущення ґрунтується на тексті похвали князю в “Слові о полку Ігоревім”: “Суть бо у ваю желѣзныи папорзи подѣ шеломы латынскими. Тѣми тресну земля”³⁶.

У широких часових межах XI–XIII ст. датовані знахідки окремих пластин обладунку із села Листвин (одна пластина XI ст.)³⁷, міста Пересопниця (одна пластина XII–XIII ст.)³⁸, міста Дорогобуж (одна пластина XI–XII ст.)³⁹ (усі на території Рівненської обл.), фортеці Урич (декілька пластин XIII ст.?)⁴⁰ на території Львівської обл. і Черемна, тепер на території Польщі (одна пластина XII–XIII ст.). Декілька (з'єднаних?) пластин XIII ст. відомі з міста Берестя⁴¹. Наближеними до D-подібної форми є пластини з найчисельнішої досі колекції, віднайдені в урочищі Замчисько біля Сяноку, де виявлено понад 30 пластин ламелярного обладунку XII–XIII ст.⁴²

³⁰ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 15. Табл. 3.

³¹ Медведев А. Ф. К истории пластинчатого доспеха... С. 119–134.

³² Там же. С. 126.

³³ Трачук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V–X ст.). Київ, 2017. С. 194. Табл. 14. № 3.

³⁴ Котляр М. Ф. Військова справа у Галицько-Волинській Русі XII–XIII ст. *Жовтень*. 1984. № 1. С. 97; *Його ж.* Данило Галицький: біографічний нарис. Київ, 2002. С. 168.

³⁵ *Його ж.* Данило Галицький... С. 168.

³⁶ Ироическая песнь о походе на половцъ удельного князя Новагорода-Северского Игоря Святославича, писання старинным русским языком в исходе XII столетия с переложением на употребляемое ныне наречие. Москва, 1800. С. 31–32.

³⁷ Чайка Р. М. Давньоруське городище

Листвин і його околиці у X–XI ст. / Упоряд. Т. Мілян. Львів, 2009. С. 74.

³⁸ Терський С. Спорядження дружинника Наддублянщини – волості княжого міста Пересопниці у XII–XIV ст. *Вісник Національного університету “Львівська політехніка”*. № 693: Держава та армія. Львів, 2011. С. 19.

³⁹ Прищепя Б. А. Дорогобуж на Волині у X–XIII ст. Рівне, 2011. С. 177.

⁴⁰ Kotowicz P. N., Myska R. Sredniowieczne elementy uzbrojenia ochronnego z twierdzy “Tustan” koło Urycza *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Карпат. Матеріали V міжнародної наукової конференції до 50-річчя експедиції в Тустані. 30 вересня – 1 жовтня 2021 року*. Львів, 2021. С. 33–34.

⁴¹ Лысенко П. Ф. Открытие Берестья. С. 89–90.

⁴² Kotowicz P. N. Wojowie i rycerze. Uzbrojenie średniowieczne na pograniczu polsko-rusko-słowackim. Warriors and knights.

Рис. 4. Пластина (рондель?) з Крилосу (Фонди НІКЗ "ДГ") (фото автора)

Рис. 5. Фрагмент пластинчатого обладунку з ур. Шевчуків, давнього Галича (Фонди НІКЗ "ДГ") (фото автора)

Особливої уваги заслугоує знахідка підквадратної пластини з Дорогобужа, на якій вміщено рельєфне тиснення⁴³. Це може свідчити про імпорт із Чернігівської землі, де є підстави підозрювати осередок виготовлення таких тиснених пластин⁴⁴. Хоча сам обладунок міг потрапити на Волинь й за інших обставин.

Без сумніву, впродовж XIII ст. пластинчаті обладунки на Сході Європи входять до комплексу захисного спорядження поруч із кольчугою й органічно її доповнюють⁴⁵.

Крім того, літопис фіксує наявність на озброєнні полків Данила Романовича шкіряних (або комбінованих з металевими вставками) обладунків вершника і бойового коня, запозичених від монголів⁴⁶. Ці перетворення, які пов'язують із воєнними реформами короля Данила Романовича⁴⁷, не були довготривалими. Літописне відсилення до монгольського обладунку перегукується хіба що зі

Medieval armament from the Polish-Rus-Slovak borderland. Sanok, 2004. S. 40–41. Kat. nr 161–165; Fedyk R., Kotowicz P. N. Zamczysko. Średniowieczne grodzisko w Sanoku-Białej Górze. Cz. 1: Zabytki metalowe i kamienne. Muzeum Historyczne w Sanoku. Sanok 2006. Kat. nr 16–47.

⁴³ Прищепя Б. А. Дорогобуж... С. 177.

⁴⁴ Лутиненко Ю. Доспешные пластинки с тиснением с территории Черниговского княжества в контексте древнерусского защитного вооружения X–XIII вв. *Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої*

літописної згадки про Чернігів. Чернігів, 2007. С. 332–339.

⁴⁵ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 14–21.

⁴⁶ Козак М. "Нѣмци же дивашеса шроужью татарьскомоу": яку зброю описував літописець в епізоді зустрічі в Пожоні та яке її походження? *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 67. Київ, 2022. С. 7–16.

⁴⁷ Войтович Л. Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст. *Вісник національного університету "Львівська політехніка"*. № 571: Держава та армія. Львів, 2006. С. 89–93

згадкою про монгольських союзників короля Данила Романовича, який виступив на боці угорського короля Белли IV 1260 р. у битві біля міста Кресенбунн, про що чеський король писав у листі до папи Олександра IV⁴⁸. Проте побачені при цьому монгольські союзники руського короля, яких зауважив чеський король Пшемисл II Оттокар, цілком могли виявитися руськими дружинами в обладунках монгольського походження⁴⁹. Зрештою, обладунки воїнів Данила Романовича могли бути тільки прийняті за монгольські. Крім того, на пізніх печатках володарів Королівства Русь такий обладунок відсутній⁵⁰, отже він мав побутувати лише в 40–60-х роках XIII ст.

Наприкінці XIV ст. під впливом звичної уже на той час західноєвропейської практики набуває поширення обладунок тулубу за типом “бригантина”, коли залізні пластини нашивалися із внутрішнього звороту тканинної основи. Зовні візуально виднілися тільки заклепки, які фіксували такі пластини. Зокрема, три оздоблені посрібленням сталеві пластини такого обладунку віднайдено в місті Луцьк⁵¹. Численні зразки подібних пластин XIV–XV ст. походять із території малого городища у місті Буськ Львівської обл.⁵² та городища XIV ст. в селі Зелена Липа на Буковині⁵³. У Сяноку на городищі Бяла Гура теж віднайдена ціла колекція подібних наближених до квадратної форми пластин⁵⁴.

У XV ст. розвиток обладунку з тенденцією до загального збільшення ваги і розмірів складових елементів призвів до появи т. зв. “білого обладунку”, кожен елемент якого був частиною взаємопов'язаної системи.

На підставі зображень Радивилівського літопису XV ст., де такий обладунок присутній аж тричі⁵⁵, знаходимо підтвердження припущенню Юрія Бохана, що в період Великого князівства Литовського наявні як західні впливи, так і продовження місцевої традиції зброярства⁵⁶.

У цьому контексті варто пригадати знахідку специфічної пластини з Крилошу. Вона знаходиться у науково-допоміжних фондах Національного історико-культурного заповідника “Давній Галич” (далі – НІКЗ “ДГ”), без інв. № (рис. 4) і, найімовірніше, походить зі садиби Шевчуків, на території якої відкрито чималий ремісничий комплекс⁵⁷. Про це свідчить напис при збереженому старому

⁴⁸ Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарагивні джерела XIII–XV століть. Львів, 2018. С. 182–183.

⁴⁹ Там само. С. 182–183; Федорук А. “Danielem regem Russiae et filios eius”: військова діяльність у великих битвах періоду війни за “австрійську спадщину” 1246–1278 рр. *Colloquia Russica*. Сер. 2. Ч. 3: Данило Романович і його часи. Івано-Франківськ; Краків, 2017. С. 234–235.

⁵⁰ Козак М. Військова справа Королівства Русі у сфрагістичних джерелах XIII–XIV ст. *Людина, суспільство, влада в давній та ранньомодерній Україні: контексти історичної презентації*. Київ, 2020. С. 274–291.

⁵¹ Терський С. В. Лучеськ... С. 178. Рис 155, 182.

⁵² Steblij N., Dovhan P. Sprzęt wojskowy z różnośredniowiecznego zamku Motte-and-Bailey w Busku nad Zachodnim Bugiem

Acta Militaria Mediaevalia. Vol. 17. Kraków; Sanok; Wrocław, 2021. S. 117–118.

⁵³ Пивоваров С. В. Городище... С. 367–368.

⁵⁴ Fedyk R., Kotowicz P. N. Zameczysko. Kat. Nr 16–47; Kotowicz P. N. Wojowie... S. 40–41. Kat nr 161–165.

⁵⁵ Плавинский Н. Миниатюры Радзивилловской летописи как источник по истории древнерусского оружия: к постановке вопроса *Археология и история Пскова и Псковской земли*. № 29. Псков, 2014. С. 388–401.

⁵⁶ Бохан Ю. Еще раз к вопросу об особенностях вооружения белорусских земель Великого Княжества Литовского в конце XIV–XV вв. *History of Antique Arms. Researches* 2016. Vol. 1. Киев, 2017. С. 203–223.

⁵⁷ Баран В. Археологічні дослідження давнього Галича *Українознавство*. 2009. № 2. С. 213.

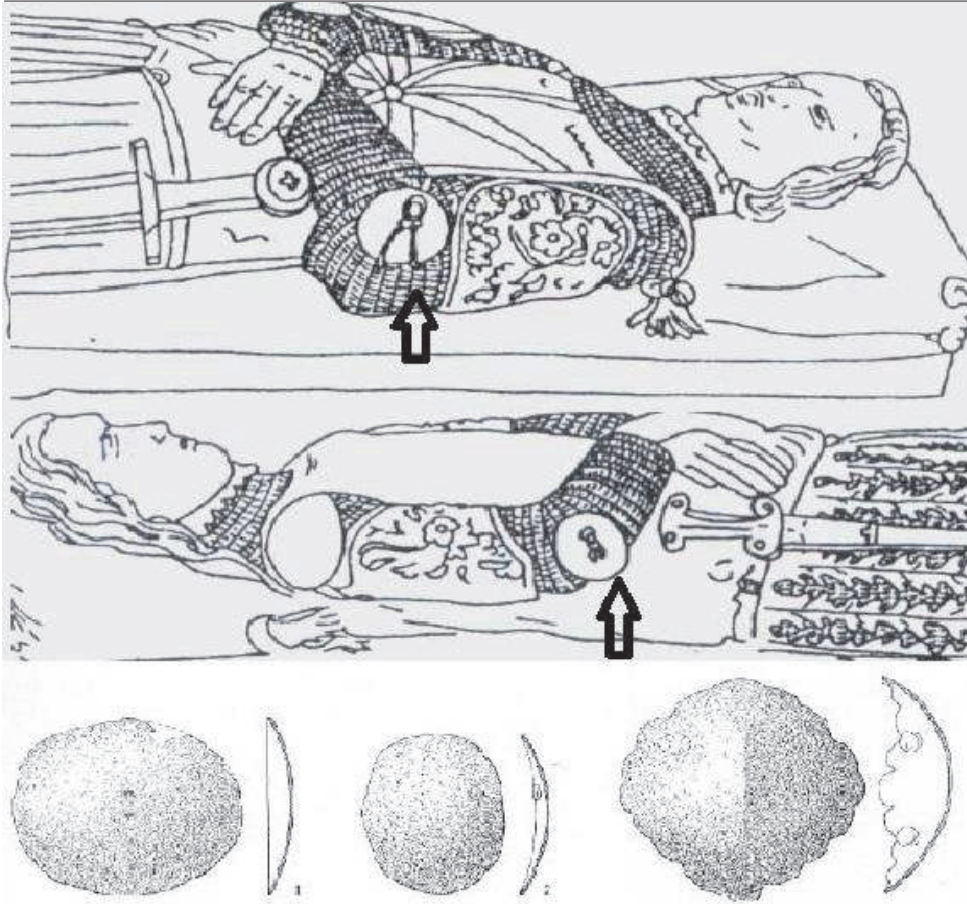

Рис. 6. Угорі ронделі на надгробку XIV ст. в храмах Салерно і Неаполі в Італії (за Д. Ніколь). На долі круглі наколінники (ронделі?) з поля битви поблизу Вісбю у Швеції (за Б. Тордеманом)

інвентарному номері з іншої частини пластинчатого обладунку тієї ж колекції (рис. 5). Вона має близьку до овалу форму, 9,3х5,2 см. З огляду на наявність центрального отвору, пластину можна з певним застереженням пов'язати з т. зв. плечовим диском або ронделем⁵⁸. Подібні пластини фігурують на низці візуальних джерел XIV–XV ст., зокрема надгробних плит у храмах Італії, втім собору в місті Салерно та церкви святої Клари в місті Неаполь⁵⁹ (рис. 6). Подібні пластини з центральним одним чи двома отворами (плечові диски або наколінники) відомі також із поля битви 1361 р. біля Вісбю на о. Готланд у Швеції⁶⁰ (рис. 6).

Очевидно, як і зображення на деяких надгробних плитах, такі пластини кріпилися при одному отворі за допомогою вузла і захищали вразливі місця, як підпахви чи ліктвовий згин.

⁵⁸ Блэр К. Рыцарские доспехи... С. 86, 247; Бейхейм В. Энциклопедия оружия... С. 60.

⁵⁹ Nicolle D. Arms and Armour of the Crusading Era, 1050–1350: Western Europe and

the Crusader States. London, 1999. P. 269–270.

⁶⁰ Thordeman B. Armour from the battle of Wisby 1361. Vol. 1: Text. Stockholm, 1939. P. 111–115.

Рис. 7. Ікона Св. Георгій Змієборець. Друга половина XIV ст. З церкви Собору святих Йоакима і Анни в селі Станіля. НМЛ

До унікальних для регіону знахідок відноситься елемент рукавиці з боярської садиби в селі Якторів Львівського р-ну Львівської обл. Святослав Терський відніс його до XIII ст.⁶¹ На наш погляд, судячи з датування низки аналогій, зокрема з поля битви 1361 р. біля Вісбю на о. Готланд⁶², елемент цілком може бути сприйнятий і в межах XIV ст.

Нам відомо про грабіжницьку знахідку унікального для заходу України повного комплекту ламелярного обладунку з території Золочівського району Львівської обл. (рис. 8). Він виявлений за допомогою металошукача на глибині близько 20 см. Комплект складається із 51 пластини різних розмірів і збереженості, близько 8,5х3см із розміщеними по кутах отворами для кріплення. На деяких пластинках вміщені симетричні виїмки з одного боку, які, можливо, означають зовнішню частину пластинки, яка накладалася поверх сусідньої. Найближча аналогія, схожа за формою до деяких пластин гарнітуру (?) з Нижнього Замку в місті Вільнюс⁶³. Відтак, згаданий обладунок, як і зазначену литовську аналогію, можна датувати останніми десятиліттями XIV ст.⁶⁴

⁶¹ Терський. С. Демський. Н. Озброєння та спорядження воїна XIII ст. за знахідками із досліджень боярської садиби в околицях с. Якторів Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки. III Міжна-

родна наукова конференція 28 лютого 2023 р.: Збірник тез доповідей. Львів, 2023. С.19.

⁶² Thordeman B. Armour... P. 213–244.

⁶³ Бохан Ю. Еще раз к вопросу... Рис. 1.

⁶⁴ Там же. С. 207.

Рис. 8. Комплект ламелярних пластин з грабіжницьких розкопок на Львівщині (фото власника)

Подібні до литовської знахідки і пластини, знайденої на Львівщині, можна простежити також на зній іконі кінного святого Георгія з церкви Собору святих Йоакима і Анни в с. Станія Дрогобицького р-ну Львівської обл. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)])⁶⁵ та іншій репліці того ж зразка – з церкви Перенесення мощів святого Миколая у селі Старий Кропивник того ж району (Львів, Музей митрополита Андрея Шептицького)⁶⁶, де подано пластини, мінімально накладені одна на одну, а відтак, імовірно, їх подібним способом прикріплено шнурівкою із багатьох сторін. Цікаво, що на зображенні такий захист, набраний так само з пластин, поширюється водночас також і на плечі (рис. 7).

У контексті захисту кінцівок варто пригадати унікальну знахідку шарнірного наруча XIII ст. з городища Черемно. Єдині аналоги таких наручів відомі зі села Сахнівка Черкаської обл.⁶⁷ та майстерні зброяра з Гомеля⁶⁸, географічно немало віддалених. Подібно до гомельської аналогії, знахідка з городища Черемно має отвори для кріплення елементів. Хоча такі наручі з'являються на території Київської держави раніше, ніж у Європі, існує дискусійна думка щодо їхнього монгольського походження або запозичення⁶⁹.

⁶⁵ Гелитович М. Українські ікони XIII – початку XVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького: альбом-каталог. Київ, 2014. № 6.

⁶⁶ Кольорові репродукції див., зокрема: Гелитович М. Українські ікони... С. 11. Іл. 4; Александрович В. Найдавніші ікони батьківщини Івана Франка Садиба Франка. Науковий збірник заповідника Нагуєвичі. Кн. 2. Дрогобич; Нагуєвичі, 2021. Іл. № 4.

⁶⁷ Кирпичников А. Н. Древнерусское оружие. С. 19.

⁶⁸ Макушников О. А., Лупиненко Ю. М. Ламелярний доспех восточнославянського ратника початку XIII в. (по матеріалам розкопок в Гомелі). Гістарычна-археалагічны зборнік. Вып. 18. Мінск, 2003. С. 216–217.

⁶⁹ Świątosławski W. Uzbrojenie koczowniców Wielkiego Stepu w czasach ekspansji Mongołów (XII–XIV w.). *Acta Archaeologica Lodziensia*. Nr 40. Łódź, 1996. S. 15–16.

Рис. 9. Св. Дмитрій. Іконка з Бакоти, приблизно 1200–1250 рр. Кам'янець-Подільський історичний музей (за А. Кірпічниковим)

Очевидно, в галицько-волинських землях використовували наручі та поножі з поєднаних видовжених пластин⁷⁰, як це можна прослідкувати на знайдений на Поділлі (Бакота?) іконці святого Дмитрія Солунського (Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник) (рис. 9)⁷¹. До подібного захисного гарнітуру могла належати й одна з пластин із фондів галицького заповідника ("НКЗ "ДГ") (рис. 10). Вона має видовжену форму з заокругленими краями з одного боку та поступовим звуженням з іншого. Найвний також монтажний отвір посередині і вигин звуженої сторони.

Згадані частини захисту кінцівок мали бути складнішими у виготовленні, аніж сам натільний обладунок (кольчуга чи пластини), й передбачали певну спеціалізацію майстра-бронника та відповідну цінову кон'юнктуру виробів.

Такі предмети могли бути атрибутом дружинної верхівки, про що свідчить як невелика кількість знахідок, так і їхня вартість. Щодо останнього маємо пряме літописне свідчення, коли князь Володимир Васильович (†1288) у заповіті зазначає, що придбав с. Березовичі, зокрема, за якийсь обладунок, названий "броні дощатие": "а село есмь коупиль . Березовичѣ . оу Ръевича оу Давыдовича . Фодорка . а дальесмь на немь . н̄ . гривень коунъ а . е̄ . локоть .

⁷⁰ Макушников О. А., Лупиненко Ю. М. Ламеллярный доспех... С. 217.

⁷¹ Архипова Є. Іконки X–XIII століть з ка-

меню, кістки та кераміки з України. Каталог. Київ, 2021. Кат. № 125. С. 174–175.

Рис. 10. Пластина обладунку з Крилосу (монтажний отвір у центрі)
(Фонди НІКЗ “ДГ”) (фото автора)

скорлата . да бронь дощатые”⁷². Тут “броні дощаті” виступають не лише маркером озброєння феодальної верхівки, а й певним цінованим грошовим еквівалентом при торговій операції.

Надалі, за литовсько-польської доби, центрами виробництва обладунків стали великі міські осередки, як, зокрема, Львів. Найстарша актова книга міста Львова фіксує майстрів із виготовлення обладунків наприкінці XIV ст.⁷³ Згадані в ній ремісники були поєднані, зокрема, родинними зв'язками, з майстрами Кракова й іншими містами Центральної та Східної Європи⁷⁴. Зв'язок поміж майстрами-бронниками різних міст і залучення до їхнього складу вихідців з різних частин Європи пояснює деяку спільність розвитку обладунків на сході Європи у пізньому Середньовіччі.

Численні згадки літописів про сяючі обладунки закутих в залізо дружинників виключають сумніви щодо існування таких ремісників на Русі до XIV ст.

Тут можна згадати зазначену тезу Ю. Бохана про інтенсивність західних впливів на комплекс озброєння руських земель на рубежі XIV–XV ст., перш за все впливів польських земель⁷⁵, викликаних загальновідомими історичними обставинами, складеними від другої половини XIV ст. Водночас, місцева традиція не згасає зовсім.

⁷² Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей*. 2-е изд. / Под ред. А. Шахматова. Т. 2. Санкт-Петербург, 1908. Стб. 905.

⁷³ Szymczak J. Organizacja produkcji i ceny uzbrojenia *Uzbrojenie w Polsce średniowiecznej 1350–1450*. Warszawa; Łódź, 1990. S. 227; Po-

mniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta. T. 1: Najstarsza księga miejska 1382–1389 / Wydał A. Czołowski. Lwów, 1897. S. 31.

⁷⁴ Szymczak J. Organizacja produkcji... S. 225–247.

⁷⁵ Бохан Ю. Еще раз к вопросу... С. 203–223.

Відтак, бачимо, що розвиток захисного обладунку у Галицькій і Волинській землях за княжої доби відбувався як під впливом сусідніх традицій і культур, так і з урахуванням місцевого досвіду. Зауважмо, що аналізуючи речові джерела, часто неможливо розмежувати, коли зовнішні запозичення стають складовими місцевої мілітарної культури, а коли йдеться про трофеї чи втрачені в ході воєнних зіткнень або ж за якихось інших обставин предмети. Так чи інакше, невелика кількість актуально доступних знахідок⁷⁶ ніяк не здатна відображати цілого різноманіття елементів захисного обладунку. Говорячи про орієнтовний відтинок XIII–XV ст., можна побачити перетин місцевої традиції із привнесеною західною, що, на наш погляд, підтверджують так само й нагромаджені поки все ще достатньо скромні археологічні матеріали.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України*

⁷⁶ Зброя та елементи озброєння на полях битв ретельно визбирувалися. Показову картину подібної активності зберегла, зокрема, лаконічна розповідь Холмського літопису короля Данила Романовича під 1258 р. про подібну діяльність місцевого населення після погрому литовських нападників в околицях міста Луцьк: “слоужашии же князи Данилови . и людєе Василькови . Юрьи . Шле́за дворьскыи инѣи ѣхаша на нѣ ѣхавшии же на нѣ . внѣмъ же притекшимъ . соупротивъ ко строузѣ . сноузникомъ же сразившимса . не стерпѣша

но на бѣгъ вбратишася . шни же сѣкоуше я и бодоуше вогнаша а . во шзеро . і . можь . вдиного кона мнаше . ѣко конь вынесеть ны и тако погразахоу . англмъ . потоплаеми ѿ ба посланымъ . и награже шзеро троуповъ . и щитовъ . и шеломовъ . тозѣмьцѣ же великоу користь имахоу волочаще я (виділено – М. К.)”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 840–841. Звісно, подібний “промисел” належав не тільки до місцевого населення: йому, безперечно, звично мали віддаватися також й безпосередні учасники самих військових дій.

Володимир ПЕТЕГИРИЧ

ЛЬВІВСЬКЕ ПИСАЛО

До історії писемної культури західноукраїнських земель княжої доби

Під час досліджень Львова другої половини ХХ ст. – перших десятиліть ХХІ ст. археологи виявили на Замковій горі та в старій центральній частині міста рештки оборонних споруд і сліди дерев'яної забудови, репрезентовані комплексами житлових, господарських та виробничих будівель, віднайшли чималі колекції виробів із заліза, кольорових і благородних металів, глиняного посуду, предметів, виготовлених із каменю, кістки і дерева. Ці знахідки підтверджують високий рівень розвитку різноманітних ремесел, культури, побуту й торгівлі ранньосередньовічного Львова¹.

¹ Ратич О. О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957; Його ж. Раскопки на Замковой горе во Львове в 1955 г. *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*. Вып. 7. Киев, 1957. С. 109–110; Його ж. Древньоруські матеріали з розкопок 1955–1956 рр. на Замковій горі у Львові *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 3. Львів, 1961. С. 115–127; Багрій Р. С. Археологія стародавнього Львова *Жовтень*. 1982. № 8. С. 102–106; Його ж. Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова *Київська Русь: культура, традиції*. Київ, 1982. С. 28–35; Його ж. Львов *Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды)*. Киев, 1990. С. 116–119; Петегірич В., Івановський В. Середньовічна археологія Львова: підсумки і перспективи досліджень *Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези доповідей та повідомлень Міжнародної наукової конференції 19–21 серпня 1993 р.* Галич; Львів, 1993. С. 41–43; Петегірич В. Середньовічний Львів, відкритий археологами *Дзвін*. 1995. № 4. С. 130–135; Петегірич В., Филипчук М. Город під Золотим Левом. Нотатки археологів Львів: історичні нариси. Львів 1996. С. 24–28; Петегірич В. Найдавніше слов'янське житло зі Львова *Галицька брама*. 1996. № 12. С. 3; Петегірич В., Івановський В. Три скарби монет зі Львова *Га-*

лицька брама. 1996. № 12. С. 13; Петегірич В., Филипчук М. Город під Золотим Левом *Українська народна енциклопедія*. Львів, 1996. С. 272–278; Петегірич В., Шуст Р. Нумізматичні пам'ятки середньовічного Львова (монетні знахідки, виявлені під час археологічних досліджень у 1992 р.) *Львівські нумізматичні записки*. 2006. № 3. С. 43–48; Петегірич В. Найдавніше слов'янське житло у Львові *Наш Львів. Альманах*. Ч. 1. Львів, 2006. С. 30–31; Його ж. Археологічні пам'ятки *Історія Львова: У 3 т.* Т. 1: 1256–1772. Львів, 2006. С. 30–33; Його ж. Село над Полтвою – попередник Львова *Історія Львова... С. 34–37*; Його ж. Про розвиток ювелірного ремесла у Львові в часи Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2007. С. 233–242; Терський С., Войнаровський В., Овчинников О. Чинбарський спеціалізований комплекс XV–XVI ст. з розкопок на площі Старий Ринок у Львові *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 11. Львів, 2007. С. 295–314; Мацкевий Л. Археологічні пам'ятки Львова. Львів, 2008. 224 с.; Скарби підземного Львова. Львів, 2011. 132 с.; Петегірич В., Лукомський Ю. Заселення території Львова від V/VI до середини XIII ст. / Settlements on Lviv territories dated from the 5–6 centuries to the middle of the 13 centuries *Атлас українських історичних міст*. Т. 1: Львів / Ukrainian historical Towns Atlas. Т. 1: Lviv. Київ, 2014. С. 14–17.

Рис. 1. Писало
із Львова

Серед усього різноманіття археологічних артефактів виявилася одна рідкісна знахідка, яку детальніше подамо й проаналізуємо в пропонованій публікації. Її віднайдено 1975 р. біля підніжжя Замкової гори по вул. Замковій 4, в саду школи № 19 (тепер Лицей “Галицький” Львівської міської ради). Дослідження на зазначеній території проводила експедиція під керівництвом відомого українського археолога Олексія Ратича з Інституту суспільних наук (тепер Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України). У розкопі площею 268 кв. м археологічних об'єктів не виявлено, а в культурному шарі траплялися окремі знахідки XII–XIII ст., серед яких віднайшовся предмет, виготовлений із бронзи у вигляді загостреного з одного боку круглого у перерізі стержня, завершеного плоскою лопаточкою на іншому кінці (рис. 1).

Інформацію про результати розкопок у різних частинах Львова, втім і згадку про цю знахідку, опубліковано в короткому археологічному повідомленні майже пів століття тому². Від того часу кількість подібних виробів, знайдених в українських ранньосередньовічних містах та на сусідніх територіях, відчутно збільшилася, що забезпечує можливість розглянути львівську знахідку в ширшому контексті.

Насамперед необхідно зупинитися на призначенні таких виробів. Встановлено, що подібні предмети використовувалися як спеціальні інструменти для письма. Традиція їх застосування для навчання грамоти та необхідних коротких записів тягнеться ще від античних часів (рис. 2). Такі інструменти називали латинською “stylus”, грецькою “stylos” – загострений кістяний або металевий стержень з наверхшям у формі лопаточки³. Вони виготовлялися з кістки, заліза або бронзи й, мабуть, дерева, але дерев'яні до нас не дійшли, оскільки найшвидше піддаються знищенню. Гострим кінцем таких знарядь продряпували написи на покритій воском дощечці, березовій корі, глині, тиньку чи навіть свинцевій табличці⁴. Лопаточкою виправляли або зовсім загладжували написане на такій дощечці (її називали *цера*) і саме тому в класичній латині виник вислів “saepe stilum verte” (частіше повертай стилус), що у переносному розумінні означало частіше “поправляй”, “витирай” написане, тобто “пиши більше”. У Старокиївській державі такі знаряддя називали “писало”. Етимологія самого поняття досить прозоро відповідає знаряддю письма. Тексти на таких *церах* завжди мали перехідне значення – це були короткотермінові квитанції і рахунки, чорнові записи, вправи і рисунки школярів, інтимні листи та ін.⁵ Інколи по

² Багрий Р. С., Мозитич І. Р., Ратич А. А., Свешников І. К. Раскопки во Львове *Археологические открытия 1975*. Москва, 1976. С. 298.

³ Словарь античности / И. Ирмшер, Р. Йоне (сост.). Перевод с немецкого. Москва, 1989. С. 550.

⁴ Нещодавно в Україні вперше знайдено свинцеву грамоту. Її виявлено 2021 р. під час археологічних досліджень літописного міста Полонного на Хмельниччині. До того часу дві знахідки свинцевих грамот засвідчено тільки в Новгороді. Грамота з Полонного має записи

про торгівлю худобою і пов'язані з цим колізії. Написи, які попередньо датують кінцем X – 1 пол. XII ст., вміщено на обох поверхнях збереженої згорнутою свинцевої пластини. Детально див.: Бобровський Т. А., Нечитайло П. О., Голуб В. М., Тимчук Д. В. Знахідка давньоруської свинцевої грамоти в м. Полонному Хмельницької області *Археологія*. 2022. № 4. С. 60–71.

⁵ *Добиаш-Рождественская О. А.* История письма в средние века. Руководство к изучению латинской палеографии. Изд. 3-е. Москва, 1987. С. 24–25.

Рис. 2. Зображення писал і дощочок для письма на античних артефактах

кутах таких табличок робили отвори для шнура, яким одна табличка скріплювалася з іншою чи кількома, утворюючи на такий спосіб цілі невеликі зв'язки або книжечки – диптихи, триптихи і поліптихи. Практичність невеликих записів на церах полягала й у тому, що одна табличка часто переміщувалася між адресатами, які, прочитавши лист, загладжували написане і писали відповідь на тому ж полі. Популярність та масовість виготовлення таких середньовічних “ручок” і “зошитів” засвідчують не тільки археологічні знахідки, антична та середньовічна іконографія, а й повідомлення писемних джерел, які згадують про існування в XIII ст. цілих цехів майстрів воскових табличок⁶.

На усій території Київської держави за приблизними підрахунками знайдено під час археологічних досліджень або випадково більше трьох сотень писал, які за формою лопаточки розділено на майже 20 типів⁷. Львівське писало і кілька подібних до нього виділено в п'ятий тип, датований XII–XIII ст. До того ж, зняряддя зі Львова вирізняється серед усіх найдосконалішою формою, доброю збереженістю та малопоширеним способом оформлення лопаточки.

Писало зі Львова має круглий у перерізі стержень загострений до долішнього кінця й плоску лопаточку, профіль якої нагадує келих з відігнутими назвні краями. Найбільший діаметр стержня сягає 0,4 см. Загальна довжина писала 12 см, висота лопаточки 2,0 см, ширина 1,9 см. Центральну частину лопаточки займає наскрізний проріз у вигляді чотириконечного хреста з прямокутними раменами. Горішній край лопаточки виділений горизонтальною заглибленою лінією. Лопаточка відділена від стержня шістьма рельєфними валиками, які, крім чисто декоративного, мали й практичне призначення. Так було зручніше тримати пальцями писало, коли виникала потреба загладити віск на дерев'яній дощечці, поправити або витерти написане.

Уперше аналогічне до львівського писало знайдено ще наприкінці XIX ст. на городищі над р. Дністер в с. Городниця на Івано-Франківщині. Воно зберігається у Віденському музеї природи та історії і без будь яких коментарів було опубліковане на початку XX ст.⁸ (рис. 3). Це писало теж належить до п'ятого типу і виділяється серед інших хрестовидним прорізом на фігурній лопаточці.

⁶ Там же. С. 26.

⁷ Медведев А. Ф. Древнерусские писала X–XV вв. Советская археология. 1960. № 2. С. 73–79; Овчинникова Б. Б. Писала – стилоусы древнего Новгорода X–XV вв. (свод археологического источника) Новгородская Русь:

историческое пространство и культурное наследие (Проблемы истории России. Вып. 3). Екатеринбург, 2000. С. 47–61.

⁸ Przybysławski W. Repertorium zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicyi Wschodniej. Lwów, 1906. Tabl. IV, 10.

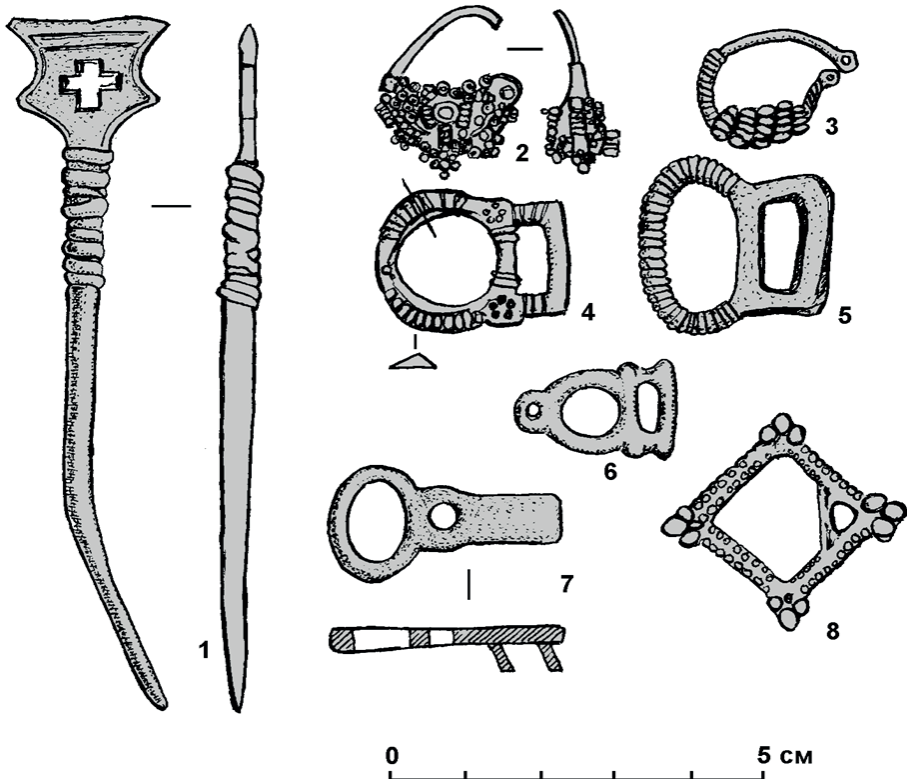

Рис. 3. Бронзові вироби з Городниці (*Naturhistorisches Museum Wien*). Розкопки В. Пишибиславського 1897 р. 1 – писало, 6–7 застібки від книг, 2–3 кульчики, 4–5, 8 пряжки

Під лопаточкою на стержні розміщені рельєфні округлі потовщення. Його розміри – довжина 10,2 см, висота лопаточки 1,7 см, найбільша ширина 2,1 см, хрестоподібний отвір має розміри 0,7x0,7 см. Мені відомо про знахідки дуже подібних писал ще з восьми місцевостей. Найближчою аналогією до львівської знахідки є писало зі Звенигорода, світлину якого з підписом відомого археолога Ярослава Пастернака виявлено нещодавно серед негативів на склі в архіві відділу археології Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України⁹ (рис. 4). Крім Львова, Городниці та Звенигорода, подібні зразки віднайдені також у Луцьку на Волині¹⁰, Галичі¹¹ і Витичеві у Подніпров'ї¹². За межами сучасної України аналогічні інструменти для письма відомі з досліджень

⁹ Дякую кандидатці історичних наук Наталії Булик за інформацію про цю знахідку. Дещо неточний рисунок звенигородського писала опублікував: Ратич О. Древноруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ, 1957. Табл. 12, 28.

¹⁰ Кучінко М. М. Культура населення Волині в давноруський час. Нариси культури

давньої Волині. Луцьк, 2004. С. 509. Рис. 3, 1.

¹¹ Коваль І. М., Миронюк І. Ф., Білик О. В. Сучасна археологія княжого Галича і Галицької землі. Івано-Франківськ, 2015. С. 97, 222.

¹² Медведєв А. Ф. Древнерусские писала... С. 76.

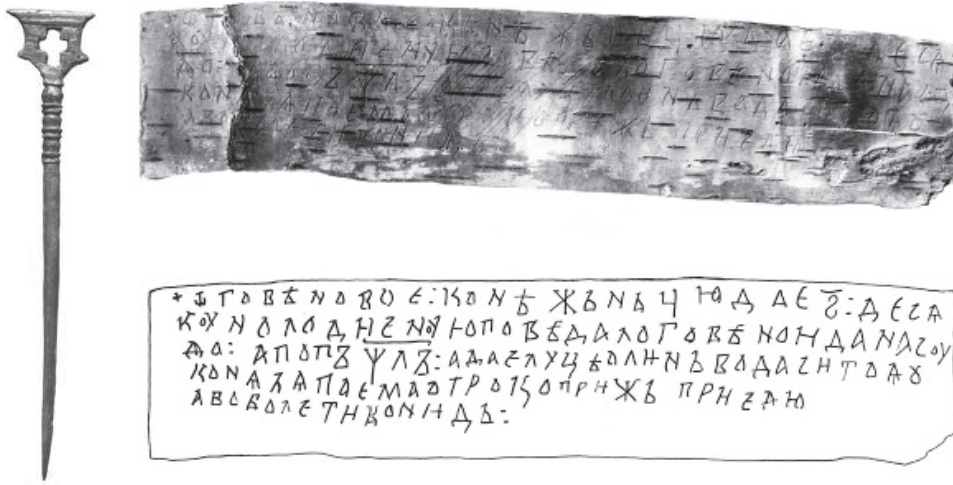

Рис. 4. Писало і берестяна грамота зі Звенигорода

в Бресті¹³ й Волковиську¹⁴ на території Білорусі та з Топорниці¹⁵ і Червена¹⁶ на сусідній території Польщі. Головною ознакою, призначеною об'єднувати усі ці писала в один спільний тип, є хрестоподібний виріз на їх лопаточках. Можливо, це є свідченням їх належності духовним особам, оскільки відомо, що саме церкви й монастирі займалися навчанням освічених людей. У цьому контексті вартий уваги факт знаходження бронзового писала, аналогічного до львівського, в княжому Галичі, біля фундаментів Спаської церкви¹⁷.

Картографування знахідок інструментів для письма цього типу показує їх виразну зосередженість на сучасній території Західної України і частково – землях сусідньої Білорусі і Польщі, які в XII–XIII ст. належали до Галицького та Галицько-Волинського князівства у межах південно-західних теренів Київської держави. Фактично, тільки писало з Витичева опинилося за межами основної території їх поширення (рис. 5). Майже усі перераховані писала були знайдені в містах, про які маємо згадки у літописах, в культурних напшаруваннях XII–XIII ст. Дещо незвично виглядає лишень локалізація одного бронзового стилуса, випадково знайденого в Польщі поблизу села Топорниці Замойського повіту. Знахідка, що її передав для наукового опрацювання колекціонер, завжди ставить під сумнів докладність географічної локалізації предметів стосовно певних пунктів. До того ж, це єдине писало, нібито виявлене поза давніми міськими осередками цього регіону. Цілком ймовірно, що знахідку треба пов'язувати з неподалік розташованими літописними місцями Червен або Волинь. Писало, зафіксоване 2002 р., належить до п'ятого

¹³ Лысенко П. Ф. Берестье. Минск, 1985. С. 390. Рис. 260.

¹⁴ Зверуго Я. Г. Древний Волковыск (X–XIV вв). Минск, 1975. Рис. 38, 13.

¹⁵ Kłosińska E. Brązowy stylus z Topornicy, pow. Zamość *Archeologia Polski Środkowo-wschodniej*. T. 7. 2005. S. 235–240.

¹⁶ Czerwień – gród między Wschodem a

Zachodem. Katalog wystawy / Červen' – eine Burg zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog / Červen' – un castrum tra Oriente e Occidente. Catalogo della mostra / Червень – град між Сходом і Заходом. Каталог виставки. Tomaszów Lubelski; Leipzig; Lublin; Rzeszów, 2012. S. 389. Tabl. II. 6: 5.

¹⁷ Коваль І. М., Миронюк І. Ф., Білик О. В. Сучасна археологія... С. 97, 222.

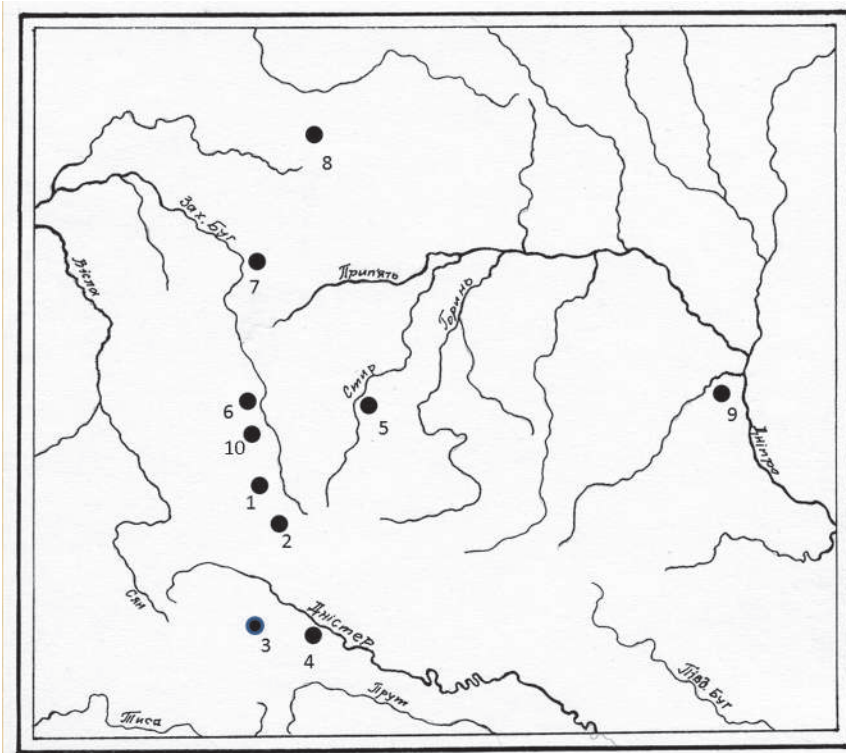

Рис. 5. Карта-схема поширення писал з хрестовидним прорізом на лопаточці. 1–Львів, 2 – Звенигород, 3 – Галич, 4 – Городниця, 5 – Луцьк, 6 – Топорниця, 7 – Берестя, 8 – Волковиськ, 9 – Витичів, 10 – Червен

типу за класифікацією А. Медведєва і виділяється серед інших хрестоподібним прорізом на фігурній лопаточці. Його розміри – довжина 9,2 см, висота лопаточки 2 см, найбільша ширина 2,1 см, хрестоподібний отвір має розміри 0,7×0,9 см¹⁸. Можна погодитися з усіма висновками, що їх запропонувала Е. Клосіньська, щодо цієї знахідки, окрім твердження про її зв'язок із впливами “руського середовища” на Люблінщині. Територія, де, ймовірно, виявлено цей стилус, у XII–XIII ст., тобто за часів побутування таких виробів, власне і була тим середовищем. Дослідниці також невідомі дуже подібні вироби з Берестя, Волковиська та Луцька¹⁹. А згадуючи такі ж писала зі Львова та Городниці на Дністрі, вона відкликається до статті Єжи Гінальського²⁰, який, розглядаючи фрагменти двох стилусів з городища у Терепчі біля Сяноку, помістив нашу ілюстрацію з публікації 1997 р.²¹

¹⁸ Kłosińska E. Brazyowy stylus... S. 235–240.

¹⁹ Лысенко П. Ф. Берестье. С. 390. Рис. 260; Зверуго Я. Г. Древний Волковыск. Рис. 38, 13; Кучинко М. М. Культура населения Волині... С. 509. Рис. 3, 1.

²⁰ Ginalski J. Fragmenty dwóch stylusów z grodziska “Horodyszczce” w Trepczy koło Sa-

noka Polonia Minor medii aevi. Kraków; Krosno. 2003. S. 374. Рис. 6: 14, 18.

²¹ Петегирич В. Про знаряддя письма та кириличні написи на предметах XI–XIV століть з Галицької землі Записки Наукового товариства імені Шеченка. Т. 233. Львів, 1997. С. 206–213. Рис. 1.

Що стосується Городниці, то вона, хоч і не згадується в писемних джерелах, однак археологічні матеріали дають усі підстави вважати, що за княжої доби тут існував доволі значний міський осередок. Міста були центрами грамотності та “книжної премудрості”, речовими доказами яких у Городниці служать знайдені писала й застібки до книг. Тут знаємо чотири писала й дві застібки від книг, тобто більше, ніж у таких містах Галицької землі, як Теревовлячи чи Перемишль. Міську традицію передає й назва сучасного села, влаштованого біля підніжжя гори, на якій розташоване городище²².

Отже, маємо приклади дуже подібних писал з десяти місцевостей. До того ж, спостерігається їх виразна зосередженість у межах Галицько-Волинської держави за винятком одинокі витичівської знахідки, віднайдені у Подніпров'ї (рис. 5). Це дає підстави припускати, що виготовлення стилюсів з хрестоподібним прорізом на лопатці було налагоджено в одному з великих міст Галицько-Волинського князівства. Імовірно, це міг бути Галич, з якого знаємо не тільки доволі значну колекцію металевих писал, а й так само форми для відливання таких інструментів²³.

Наявність однотипних бронзових писал з хрестоподібним прорізом у різних, часто досить віддалених між собою, пунктах Галицько-Волинської землі та й поза її межами вказує на жваві культурні й освітні контакти, що існували між міськими осередками. Відзначимо ще одну цікаву закономірність. Серед виявлених у містах писал бронзові інструменти трапляються винятково на теренах тих міських ділянок, на яких фіксуються сліди проживання представників заможних верств тогочасного населення. Аналогічні залізні вироби, навпаки, знаходять на міських посадах та приміських оселях і монастирищах. Усі відомі на сьогодні залізні й бронзові писала типологічно і хронологічно пов'язуються із головним масивом таких знахідок на території Старокиївської держави і Галицько-Волинського князівства. У сусідній Польщі переважають писала не з лопаткою, а з головкою стержня у вигляді літери “Т”, що було викликано західними німецькими впливами²⁴.

Як уже згадано, писала використовувалися не тільки для записів чи вправ із письма на покритій воском дощечці, а й на бересті, спеціально підготовленій березовій корі (так звані берестяні грамоти). Найбільше таких грамот знайдено під час досліджень Новгороду, де дерево добре зберігається в умовах сильно зволжених ґрунтів. На берестяних грамотах написи виконані дорослими особами стосувалися боргових зобов'язань, щоденних турбот, повідомлень про народження чи смерть, заповітів, господарських записів, найбільше було приватних листів, серед яких зізнання у коханні. Інколи з допомогою таких знарядь не тільки писали, але й малювали.

В Україні вперше – і поки єдиний раз – берестяні грамоти знайдено неподалік від Львова у стародавньому Звенигороді – центрі однойменного князівства, який згадується у літописах починаючи від 1086 р.²⁵ Тут під час досліджень

²² Його ж. Городниця над Дністром – невідоме місто княжої доби в Галицькій землі *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 23. Львів, 2019. С. 126–153.

²³ Його ж. Про знаряддя письма... Рис. 1; Коваль І. М., Миронюк І. Ф., Білик О. В. Сучасна археологія... С. 94–98.

²⁴ Żak J. Z dziejów znajomości pisma w Polsce *Slavia Antiqua*. Т. 5. Poznań, 1956. S. 377–

387; Kaźmierczyk J. Zagadnienie piśmienności w miastach śląskich w świetle źródeł archeologicznych XI–XII w. *Śląski kwartalnik historyczny “Sobótka”*. 1994. R. 2, nr 5. S. 213–227.

²⁵ Свешніков І. Звенигородські грамоти на бересті *Дзвін*. 1990. № 6. С. 127–131; Німчук В. Берестяні грамоти в Україні *Мовознавство*. 1992. № 6. С. 11–14; Мельник Р. І. Берестяні грамоти XII століття *Архіви України*. 2011.

1988–1989 рр. на передмісті княжої столиці виявлено три грамоти, одна з яких повністю збережена (рис. 4). На ній писалом зроблено запис, у якому йдеться про повернення боргу. Текст грамоти за перекладом Василя Німчука звучить так: “Від Говінової до Ніженця. “Дай шістдесят кун лодійних (за користування човном, човнами) узві (дядькові)”, – повідав (казав) Говін(о), йдучи на суд. А піп (за)писав. А (від)дай Луці. Коли не (від)даси (не повернеш), то я, в князя взявши (буквально: беручи) отрока-служителя, прижену (або: раніше) прийду (повернуся). А (тоді) в більше тобі обійдеться”²⁶. Знайдені неподалік від Львова берестяні грамоти у Звенигороді та й львівське писало можуть свідчити, що писемність на бересті функціонувала і в цьому місті, але не скрізь ґрунт на тих ділянках Львова, де проводилися археологічні дослідження, сприяв збереженню таких грамот.

Львівське писало наштовхує також на припущення про існування у місті школи грамоти, основним завданням якої було навчити дітей читати і писати. Наші археологічні дослідження у найдавнішому місті Львівщини – княжому Белзі, відомому від 1030 р., віднайшли сліди діяльності такої школи. Тут на території урочища Монастирище, де у XII–XIII ст. існувало приміське поселення, виявлено заглиблену будівлю розмірами 4х3,2 м, у якій відсутня піч. Тому цю напівземлянку не можна віднести до житлових споруд. У її центральній частині влаштовано округле підвищення з міцно збитої глини, а на долівці знайдено залізне писало. Ще одне залізне писало виявлено поряд із цим об’єктом²⁷. Можливо, це якась громадська будівля – спеціальне приміщення для навчання письма, своєрідна “літня школа”. Цікаво, що подібну знахідку маємо у Звенигороді, де на підгородді О. Ратич віднайшов заглиблену споруду, в якій теж віднайдено залізне писало²⁸.

Про існування таких шкіл також можна зробити висновок на підставі свідчень писемних джерел про іконописця, а згодом митрополита Петра Ратенського, походження якого пов’язують із Белзькою землею. У сім років батьки передали його “книгам вчитися”, до того ж, відзначено, що учитель був добросовісним, а хлопчик спершу навчався погано й лише згодом перевершив своїх однолітків²⁹.

Яскравими є згадки писемних джерел про поширення грамотності і писемності серед тогочасної еліти, особливо XIII ст. Серед цих переказів найвиразнішими є свідчення літописця про одного з найвідоміших волинських князів Володимира Васильковича (1247–1288) у т. зв. “Заповіті князя Володимира”. У повідомленнях про його численні фундації для церков знаходимо також інформацію про те, що “Євангеліє він списав апракос..., Апостола апракос, Пролог (збірник коротких житій) списав він..., і Мінеї (збірник поширених житій у хронологічному порядку, слів, повчань) [на] дванадцять [місяців] списав, і Тріоди,

№ 5(275). С. 191–195; Нещодавно зібрано доволі повну бібліографію в українських та закордонних виданнях щодо звенигородської грамоти № 2, див.: Луцик І. Звенигородська берестяна грамота № 2: відкриття, прочитання, інтерпретації *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 24. Львів, 2020. С. 361–372. Цю бібліографію можна б доповнити ще однією статтею І. Свешнікова, в якій дослідник висловив версію, що грамота № 2 була надіслана до Звенигороду з Перемишля: *Swiesznikow I. List z Przemyśla z początków XII wieku Rocznik Przemyski*. Т. 31, з. 1:

Archeologia. Przemyśl, 1995. S. 47–53.

²⁶ Німчук В. Берестяні грамоти... С. 11–14.

²⁷ Петегірич В. Звіт про роботу Сокальської госпдоговорної археологічної експедиції в 1987 р. С. 7–8. Рис. 4, 13.

²⁸ Ратич О. О. Звіт про археологічні дослідження в с. Звенигороді на Львівщині в 1973 р. С. 29. Табл. II, 9.

²⁹ Ключевский В. О. Древнерусские жития святых как исторический источник. Москва, 1871. С. 77; Книга Степенная царского родословия *ПСРЛ*. Т. 21, ч. 1. Санкт-Петербург. 1908. С. 322.

і Октай, і Ермолой; списав він також і Службник (різні типи богослужбних книг) [церкві] святого Георгія, і молитви вечірні і заутренні списав"³⁰. Такий унікальний опис численних надань книжок церквам у багатьох містах, до появи яких доклався сам князь, дав підставу літописцю цілком справедливо назвати Володимира Васильковича "книжником великим і філософом, якого не було у всій землі і після нього не буде"³¹.

Немає сумніву, що крім князів, бояр грамотними були й інші представники тогочасної еліти. У Галицько-Волинському літописі знаходимо повідомлення про діяльність "премудрого книжника Тимофія" з Галича, "славного співака Митусу" з Перемишля, "мужа-умільця, будівничого Олексу" з Володимира³². Один із галицьких священників залишив автограф далеко поза межами своєї землі на мармуровій балюстраді хорів у константинопольській Софії: "Матфѣи попь галичскїи"³³. Однак про грамотність рядових мешканців міст писемні джерела мовчать.

І тільки завдяки археологічним дослідженням у багатьох містах Галицько-Волинського князівства віднайдено зняття для письма й предмети з кириличними написами. Це монограми й написи на християнських реліквіях (напрестольних хрестах, хрестах-енколпіонах та кам'яних і металевих іконках), написи на амфорах, свинцевих вислих печатках, перснях, пряслицях (їх робили, як правило, жінки), виробх із кістки і дерева, уже згаданих берестяних грамотах зі Звенигорода, архітектурних деталях, графіті на стінах церкви святого Пантелеймона й Успенського собору в Галич³⁴ та собору святого Іоана

³⁰ Літопис Руський. За Іпатським списком переказав Леонід Махновець. Київ, 1989. С. 447–448.

³¹ Там само. С. 442.

³² Там само. С. 371, 400, 430.

³³ *Horbatsch O.* Einige slavische Pilgerschriften in der Hagia Sophia-Kathedrale in Konstantinopel *Di Welt der Slaven*. 1977. Vol. 22,1. S. 86–88.

³⁴ *Poppe A.* Napis staroruski z XII w. na rekojeści noża z Drohiczyzna *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 1955. R. 3. S. 621–624; *Idem.* Zabytek epigrafiki staroruskiej z Drohiczyzna: napis na rekojeści noża z XII w. *Studia Źródłoznawcze*. 1956. T. 1. S. 89–108; *Ego же.* Древнерусская надпись XII ст. на рукоятке ножа из Дрогичина *Проблемы источниковедения*. 1956. Вып. 5. С. 328–333; *Тимошук Б. А.* Об инструментах для письма ("стилях") *Краткие сообщения Института истории материальной культуры*. Вып. 62. Ленинград, 1956. С. 155–158; *Ego же.* Ленковецкое древнерусское городище *Советская археология*. 1959. № 4. С. 250–257; *Петегирич В.* Археологічні джерела про писемність на південно-західних землях Київської Русі *Київська Русь. Культура і традиції*. Київ, 1982. С. 39–45; *Його ж.* Про один тип давньоруських писал XII–XIII ст. *Минуле і сучасне Волині (Тези доповіді та повідомлень Волинської регіональної історико-краєзнавчої конференції 26–28 вересня*

1985 р.). Луцьк, 1985. С. 256–257; *Ego же.* Памятники эпиграфики и сфрагистики *Археология Прикарпаття...* С. 171–174; *Kokowscy E. i A.* Trzy znaleziska wczesnośredniowieczne z Gródka nad Bugiem, woj. Zamość *Archeologia Polski*. T. 37, z. 1–2. 1992. S. 209–214; *Петегирич В.* Про зняття письма... С. 206–214; *Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В.* Різблений камінь XII ст. з Галицького дитинця *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вып. 4. Дрогобич, 2000. С. 323–331 (передрук: Вісник Інституту "Укрзахідпроєктреставрація". Ч. 14. Львів, 2004. С. 286–289); *Piotrowski A.* Przyczynek do znajomości pisma we wczesnośredniowiecznym Drohiczyźnie *Hereditatem cognoscere. Studia i szkice dedykowane Profesor Marii Miśkiewicz*. Warszawa, 2004. S. 247–253; *Петегирич В.* Писемна культура еліти та "мовчазної більшості" у містах Надбужанщини княжої доби *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вып. 14. Львів, 2010. С. 135–149; *Wołoszyn M., Florkiewicz I., Jusupović A., Michalik M., Paszkowski M., Kuligiewicz A., Osładacz M., Pavlenko S., Tomaševskij A.* Między skryptorium a laboratorium. Przegląd z Czernina (badania 1952 r.) w świetle analiz archeologicznych, geologicznych i paleograficznych *Od Bachorza do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego* / B. Chudzińska, M. Wojenka,

Богослова в Луцькому замку³⁵. Саме ці знахідки, кількість яких постійно зростає, і серед яких найістотнішу частку укладають писала, щораз повніше доповнюють згадки писемних джерел про поширення писемності й грамотності та показують, що таке культурне явище було властиве не тільки елітарній частині суспільства, а й багатьом представникам “мовчазної більшості” міського населення, серед якої бралися за науку грамоти також тогочасні школярі.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України*

М. Wołoszyn (red.). Kraków; Rzeszów, 2016. S. 597–612; Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.) / За ред. М. Волощука. Серія 2. Вип. 3. Івано-Франківськ, 2018. 528 с.; Антонів О., Петегірич В. Бронзовий хрест XII століття з Аксманич

Наша спадщина. 2021. № 3(27). С. 24–33.

³⁵ Малевская М. В. Церковь Иоанна Богослова в Луцке – вновь открытый памятник архитектуры XII века *Древнерусское искусство. Исследования и атрибуции*. Санкт-Петербург, 1997. С. 20.

Юрїї ЛУКОМСЬКИЙ

ПРО ДРОГОБИЦЬКУ ЦЕРКВУ ВОЗДВИЖЕННЯ ТА ДРОГОБИЧ КНЯЖОЇ ДОБИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОСМИСЛЕННЯ ПОПЕРЕДНІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Найбільше поле для застосування методів архітектурної археології* віднаходиться в історичних містах – вузлах зосередження пам'яток архітектури: сакральних споруд, фортифікацій, житлової і громадської забудови, брукованих чи встелених деревом давніх вулиць/площ, важливих ремісничих будівель, інженерних споруд і навіть садово-паркових комплексів, від яких теж залишилися під землею сліди. Архітектурно-археологічного дослідження вимагають не лише втрачені й забуті релікти колишньої архітектури та містобудування, а й водночас також – збережені актуально існуючі пам'ятки, які необхідно реставрувати для підкреслення тяглості розвитку, спадкоємності, самобутності нашої культури.

Метою статті є впровадити до наукового вжитку результати архітектурно-археологічного зондування пам'ятки архітектури національного значення – дерев'яної церкви Воздвиження Чесного Хреста в місті Дрогобич Львівської області, а також уточнити висловлену раніше гіпотезу (див. далі) про можливе місце розташування раннього поселення княжої доби поблизу центру сучасного Дрогобича.

У процесі передпроектних комплексних наукових досліджень пам'ятки архітектури національного значення (ох. № 378) церкви Воздвиження в Дрогобичі** (рис. 1) розроблено програму архітектурно-археологічного зондування при її фундаментах*** (рис. 2)¹. Перед зондуванням відбулося детальніше ознайомлення з історією пам'ятки² і введено наявну інформацію до укладеної за його результатами хронологічної таблиці.

Згідно з писемними джерелами, згадки про храм сягають другої половини XV ст., однак сама споруда, яка збереглася до наших часів, за написом на хрестовому сволюку датується 1613 р. Відповідно за історичною інформацією, відображеною у доступних тепер писемних джерелах, відзначено сім будівельно-поновлювальних періодів в історії існуючої будівлі – від початку XVII ст. й дотепер (табл. 1).

* Архітектурна археологія – це субдисципліна археології, скерована на вивчення рукотворних конструкцій, збережених під землею.

** Проект розробляє Науково-дослідна лабораторія (НДЛ) 104 Національного університету "Львівська політехніка" (далі – НУЛП), Львів, вул. С. Бандери, 12/327. Керівник лабораторії – д. арх., проф. Бевз М. В.

*** Виконавець проекту – архітектор-реставратор Дубик Ю. Я., виконавець зондажів – архітектор-археолог, к. арх. Лукомський Ю. В.

¹ План за: Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Т. 3. Киев, 1985. С. 97.

² Слободян В. М. Церква Воздвиження Чесного Хреста в Дрогобичі. Історична довідка. Машинопис. 2017. 17 с. Архів Інституту "Укрзахідпроектреставрація".

Таблиця 1. Будівельна періодизація об'єкту на основі писемних джерел.

Дата, рік	Подія	№ буд. періоду
1460	Найдавніша згадка про існування церкви в Дрогобичі	
1496	Перша згадка про церкву Чесного Хреста у Дрогобичі	-2
1499	Церква згоріла під час турецько-татарського нападу	
1507	Церкву відбудовано	-1
1613	Постала сучасна церква Воздвиження Чесного Хреста	1
1661	За пароха о. Антонія Чеснохрестського церкву розширили, побудувавши над бабинцем горішню церкву або каплицю Різдва святого Іоана Предтечі	2
1715	За пароха о. Стефана Глібковича ремонт церкви ("оновлення")	3
1738	Ремонт церкви за пароха Василя Глібковича	4
1823	Обнова церкви – "важили", тобто підіймали для встановлення на новий мурований фундамент	5
Початок 1920-х	У долішній галереї влаштовано присінок	6
1963	Пам'ятка внесена до національного реєстру пам'яток України під охоронним № 377	
1967	Проведено дослідження пам'ятки (архітектор Ігор Старосольський)	
1970–1971	Реставрація (архітектор Іван Могитич). Тоді розібрали оббудову і присінок при бабинці та вкрили церкву новими гонтами, частково відреставрували стінопис.	7
1987	Церква Воздвиження Чесного Хреста належить до відділу пам'яток дерев'яної архітектури музею "Дрогобиччина"	

Метою передпроектних зондувань було з'ясування будівельно-технічних особливостей, будівельної періодизації та стану збереження фундаментів під усіма чотирма складовими частинами об'єкту (рис. 2). Польові роботи тривали з 12 по 20 листопада 2021 р.*

Методика виконання зонд архітектурно-археологічна – поштихове заглиблення площ з описовим, графічним й фотографічним фіксуванням планіграфічної та страгіграфічної інформації, виявлених нерухомих об'єктів, відбір рухомих артефактів з культурних нашарувань. Обміри виконувалися за допомогою мірничих інструментів від умовних нулів, "прив'язаних" до наземних підвалів споруди.

Зонду 1 (1×1 м) розплановано при південно-східному вінці підвалів нави.

* Виконавці: експедиція НДЛ104 НУЛП (керівник експедиції – автор, доцент кафедри АТР, ст. н. с. відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Допомогу в польових роботах надавала Археологічна лабораторія історичного факультету Дрогобицького

педагогічного університету ім. І. Франка (д. і. н. Леонід Тимошенко), а також студент 2-го курсу цього факультету Василь Сиворотка. Епізодично в експедиції брав участь н. с. Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького Тарас Іванишин.

Рис. 1. Загальний вигляд церкви Воздвиження Чесного Хреста на Зварницькому передмісті в Дрогобичі з південного заходу (Фото автора)

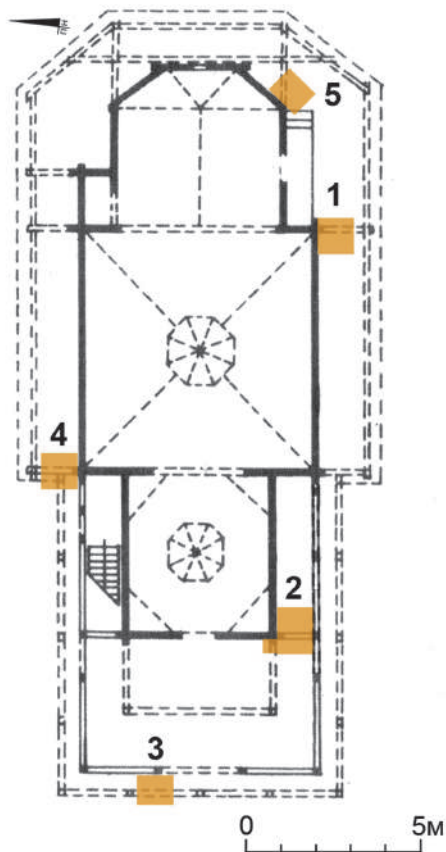

Рис. 2. План церкви із реалізованими зондами

*Рис. 3. Зонда 1 на кінцевій стадії розкриття. Вигляд з півдня, згори.
(Фото автора)*

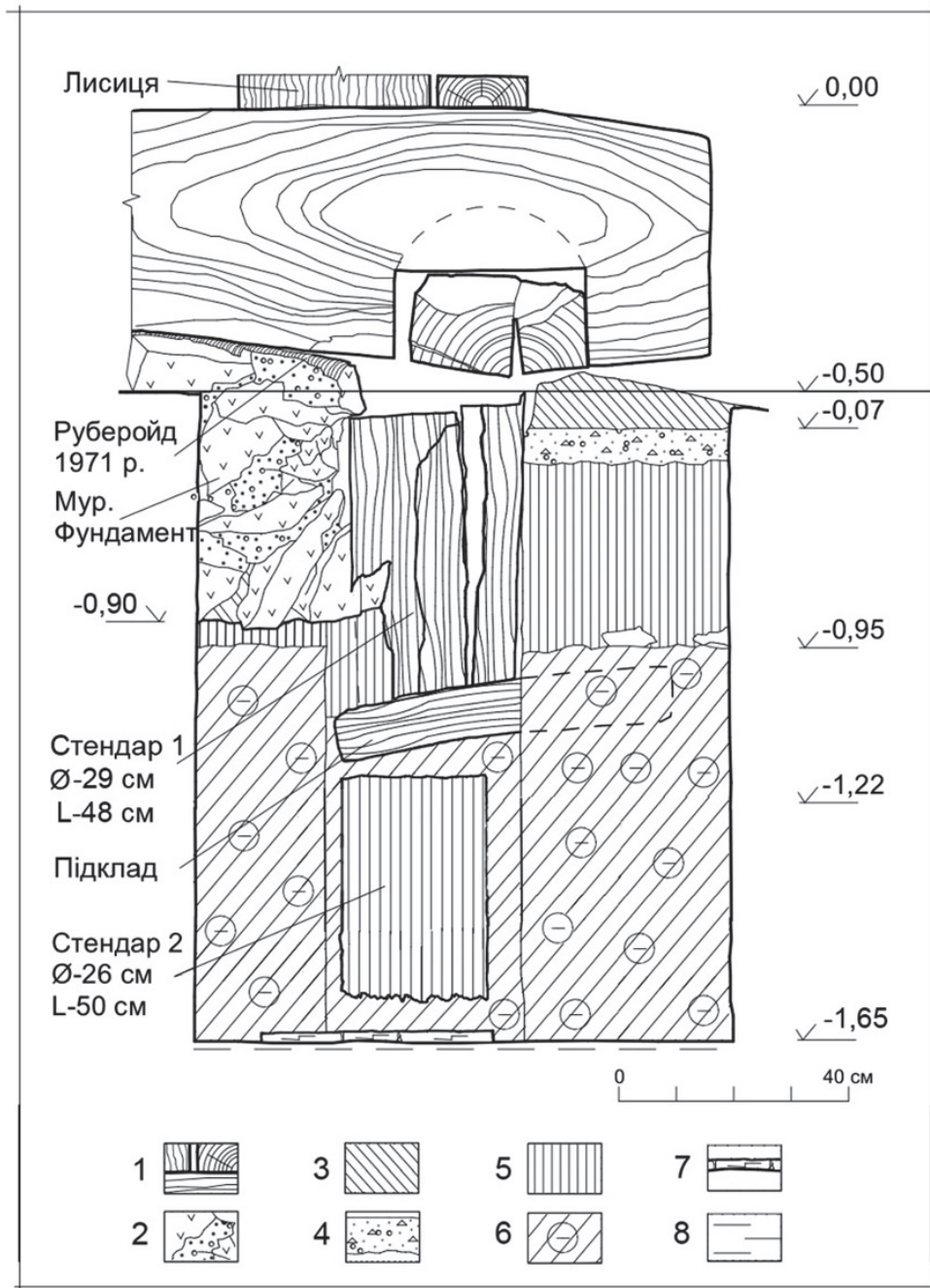

Рис. 4. Зонда 1. Північна стінка в масштабі 1:10: 1 – дерев'яні конструкції; 2 – мурований фундамент; 3 – сірий суглинок; 4 – прошарок вапняно-піщаного розчину; 5 – сіро-коричневий суглинок; 6 – коричнево-жовтий суглинок; 7 – вапнякова плита-підклад; 8 – материкова жовта глина

Вона примикала до нього від півдня. Східна межа зонди співпадала з торцем поздовжньої підвалини (рис. 2). У межах зонди виявлено цікаву опорну конструкцію з двох різночасових стендарів*, розташованих один над одним, частину мурованого фундаменту, з'ясовано стан збереження підземних конструкцій та зібрано археологічний матеріал. Виходячи зі стратиграфічного методу відносного датування, висновую, що стендар 2** відноситься до одного з ранніх періодів зведення чи ґрунтової направи церкви – 1613 або 1661 рр., стендар 1 з підкладом під ним*** – до одного з її згаданих ремонтів упродовж XVIII ст. (1715 або 1738 рр.), а мурований фундамент**** – до капітального оновлення храму 1823 р., при якому зруби споруди спеціально підважували³ (рис. 3, 4).

Стратиграфія у бічних стінках зонди майже відсутня. У нижній її частині – строката коричнево-жовта суміш суглинків – заповнення значно ширшої за межі

* Стендар (нім.: der Ständer – стояк, філяр, опора) – відрізок колоди без кори, торці якого оброблялися сокирою для кращого збереження деревини в ґрунті. Стендар встановлювали або вбивали вертикально для опирання на нього вінця підвалин дерев'яної будівлі.

** Стендар 2, розташований під стендаром 1 у вертикальному положенні. Його діаметр сягав 26 см, а довжина – 50 см. Він збережений у гіршому стані за перший. Стендар 2 не має обробленого завершення. Можливо, його горішню частину усунуто перед встановленням конструкції пізнішого стендара 1. Під основою стендара 2 виявлено рештки відносно тонкої (1,5–2 см) плити-підкладу з щільного вапнякового каменю у розтрісканому стані. Формат її ~40×40 см. Пливу було встановлено на горизонтально зрізаній поверхні жовтої материкової глини, тобто на поземому дні ями (позначення -1,63 м), у якій влаштувалася конструкція (рис. 3, 4). Краю ями в межах частини заглибленої зонди виявити не вдалося.

*** Стендар 1 у вигляді кругляка з рівно рубаною торцевою поверхнею, діаметром 29–30 см, без кори, напівзігнилий, значно розтрісканий у поздовжньому напрямі виявлений строго під вінцем зрубу. Його довжина сягала 48 см. Деревина була розтріскана доцентрово, а її серцевина зігнила. Місце сперхлих чи утворених внаслідок усихання деревини ділянок зайняв сипкий ґрунт. Стендар 1 було оперто на поперечний горизонтальний підклад з відрізка дошки завтовшки 10 і завширшки ~24 см. Дошка розташована паралельно до південної підвалини, тобто за напрямком схід–захід. Західний край дошки-підкладу рівно обрубаний, відповідає спроектованому контуру стендара, а східний – продовжується за межі розригтя. За допомогою шупа визначено довжину підкладу – ~58 см. Отже, стен-

дар 1 було оперто на один бік підкладу без пазу для кріплення. У процесі роботи конструкції західна сторона підкладу осіла і сам фрагмент дошки-підкладу перехилився на ~10° від первісного, мабуть, горизонтального положення (рис. 3, 4). Осідання дошки-підкладу вказує, що стендар до часу підведення мурованого фундаменту виконував свою опорну функцію, а після появи стрічкового підмурку усихання деревини стендара привело до появи проміжку 5–8 см між горішнім його торцем і підвалиною (рис. 3, 4).

**** У північно-західному куті зонди досягнуто підосви частини стрічкового підмурку південної підвалини. Його муровано з лупаного щільного пісковика та граніту на середньо-міцному вапняно-піщаному розчині сірого кольору. Верстви у муруванні не простежуються. Шви між каменями без слідів затирання. Можливо, конструкцію мурували з протилежного, внутрішнього боку споруди. Ширина фундаменту у горішній частині сягає близько 40 см, а додолу незначно зростає до ~50 см. Підосва підмурку залягає на рівні -0,95 м, тобто висота його конструкції доходить до 50–55 см. Підмурок встановлено на мішаному ґрунті. Судячи з характеру поверхні, конструкція мурована відкритим способом. Фундамент примурований до стендару 1 (рис. 3, 4).

Між поверхнею підмурку та підвалиною під час останніх реставраційних робіт 1970–1971 рр. було підведено гідроізоляцію у вигляді руберойду. Під час цього процесу зруб нави мали б злегка підважити. Стан збереження підвалини над гідроізоляцією задовільний (рис. 3, 4).

³ Вуйцик В. Про датування церкви Воздвиження Чесного Хреста у Дрогобичі Його ж. *Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження* (Вісник інституту Укрзахідпроектреставрація. Вип. 14). Львів, 2004. С. 187.

нашої зонди ями. У її заповненні виявлено дрібні уламки керамічного посуду, скла, цегли. Найпізнішими знахідками комплексу вважаємо уламки тонкостінної, полив'яної з обох боків керамічної тари, яка датується XVII–XVIII ст. З огляду на останнє визначення, яма з не вловленими зовнішніми контурами, у якій було встановлено стендар 2 із пізнішою його заміною на стендар 1, може бути датована радше другим, а не першим будівельним періодом (табл. 1). Визначальним аргументом на користь першого чи другого припущення могли б стати результати дендрохронологічного аналізу решток стендара 1, на фрагменті якого збереглося близько 40 річних кілець, дотичних до луб'яного шару деревини.

У західній стінці зонди 1 простежується профіль ще однієї ями, впущеної в попередню. Дно її горизонтальне, рівнем кореспондується з рівнем підоскви мурованого фундаменту (-0,9 м). На віддалі 85 см від контуру підмурку дно ями переходить у похилу, під кутом ~60°, бічну стінку. У заповненні ями присутні вкраплення згустків вапняно-піщаного розчину, який кореспондується із заправою підмурку. Очевидно, ця яма походить з часу оновлення церкви 1823 р., коли під неї підводили мурований фундамент (рис. 3, 4).

Зонду 2 закладено при південно-західному нарізнику бабинця, переважно від півдня та частково із заходу. Її параметри в плані: 1,3х1,0 м з доповненням 0,4х0,2 м при самому вінці зрубу (рис. 2). Грунт під настилом галереї перемішаний, сухий. У ньому присутні дерев'яні перегнилі тріски, згустки вапняно-піщаного розчину, вкраплення жовтої глини, перевідкладені рештки людських кісток. На загал, це мішаний коричневий суглинок. Очевидно, зонда потрапила в колишній ширший перекоп. На рівні -0,85 м досягнуто підоскви мурованого фундаменту (рис. 5)*.

У зонді 2 обстежено й зафіксовано стендар 3*, частину конструкції підмурівку під бабинцем**, а також основу підвалин долішньої

* Це кругляк діаметром 24 см та довжиною 85 см. Стан збереження його незадовільний, подібний до стану збереження стендара 2, тобто деревина втратила повністю несучу здатність, зігнула, але на час розкриття ще зберігала форму своєї колишньої оболонки з волокнами. Цю оболонку зруйнували з протилежного східного боку при спорудженні мурованого фундаменту, один з каменів якого практично прорізує деревину (рис. 5). Отже, 1823 р., коли підводили муровану конструкцію, деревина стендара 3 була вже у зігнутому стані. На північ від стендара 3 конструкції кам'яного підмурку не виявлено.

Стендар 3 встановлено безпосередньо на горизонтально зрізаній площині материкової глини. Позначка – -1,37 м. Країв ями, у якій його поставлено, не виявлено. Стратиграфію північної стінки зонди формують три верстви. Горішній пласт – насипний сірий суглинок із рештками дерева до позначки -30 см; середній – світло-коричневий насипний суглинок із вкрапленнями материкової глини та фрагментів напівзігнилого дерева, до позначки -0,90 м; долішній – темно-коричневий суглинок із дрібними крупинами материкової глини та деревним гліном. Усі

три верстви насипні, в сухому стані. Дві долішні з них стосуються засипаного матеріалу ями стендара. Горішня – сформована пізніше, напевно під час останньої реставрації пам'ятки (рис. 6). Датуючого археологічного матеріалу в насипних шарах не виявлено.

** Конструкція фундаменту зведена відкритим способом. Матеріалом для підмурку служив лупаний щільний пісковик сірого забарвлення, а також граніт (можливо, аркозовий пісковик?), на загал рожевуватого кольору з темними та світлими кутастими вкрапленнями польового шпату, кварцу та кристалічних пластинок-блискіток слюди. Каміні різної форми, переважно з одною/кількома природно утвореними або сколеними рівними поверхнями. Муровання скріплене вапняно-піщаним розчином світло-сірої барви. За матеріалом та технікою виконання підмурок подібний до мурування, виявленого у зонді 1 (рис. 5, 6).

Стопа фундаменту викладена значно ширше за його горішню частину, на 20–27 см. Контури долішньої верстви нерегулярні. Її товщина сягає 18–20 см. Наступна верста мурована постелистими каменями й досягає у товщину 10 см. Третю

галереї* та стендар 4**. Конструкції долішньої галереї виглядають набагато свіжішими за попередні. Їх появу належить датовати в межах XIX–XX ст. Збереження конструкцій – незадовільне: стендар 4 – у напівзігнилому стані, а в конструкціях підвалин простежуються тріщини. Судячи зі стану й вигляду стендара 3, його, як і стендар 2, необхідно датувати не пізніше за перші два будівельні періоди – 1613 чи 1661 рр. (табл. 1).

Підвалини з'єднані цікавим скритим косим замком. Горішня частина випуску поперечної підвалини, мабуть, була втрачена ще перед останніми реставраційними роботами, на що вказує її нерівна поверхня, покрита, разом із бічною лицевою площиною прилягаючої поздовжньої підвалини, червоною фарбою як антисептиком. Досить рівно відколений вінець поперечної підвалини напевно виповнював доверху порожнину під врубанням горішньої підвалини. Торець горішньої підвалини виразно оброблений сокирою (рис. 5, 6).

На відміну від зрубу нави, між фундаментами та підвалинами бабинця не було підведено гідроізоляції, через що стан долішніх частин дерев'яних конструкцій у місцях стику з муруваннями незадовільний. Деревина обох підвалин в долішній частині підгнила на товщину 5–7 см (рис. 5).

Зонда 3 (1×0,8 м) розташована при північному стоякові головного входу до долішньої галереї. Довшою своєю стороною вона зорієнтована за напрямком північ–південь. Зонда прилягає до підвалин долішньої галереї (рис. 2, 7).

У зонді 3 простежено рештки ще одного стендара під вузлом підвалин долішньої галереї – стендара 5***, виявлено рештки поховань прицерковного некрополю, а також у скупченні уламків цегли визначено фрагменти двох цегляних плиток****, які можуть походити з колишньої підлоги храму. За складом

верству складають камені підкубічної форми, встановлені в ряд майже під саму долішню грань підвалини. Товщина верстви 20 см. Поверхню її вирівняли дрібнішими каменями і залили верствою розчину, в яку опустили або “втопили” підважений вузол підвалин (рис. 5). Розчин із зовні часто у вигляді застиглих патьоків, без слідів затирання. Отже, фундаментну конструкцію закладали з протилежного, внутрішнього боку споруди. На південному лиці мурування простежується значна кількість порожнин. Характерною рисою, яка засвідчує підведення фундаменту під існуючі підвалини, є те, що розчин частково охоплює основу підвалини, утворюючи своєрідний бортик заввишки і завширшки декілька сантиметрів (рис. 5).

* Підвалини (14x14 см) розташовані вздовж контуру галереї й підтримують її стовпи (рис. 2). Вони з'єднані “в лапу”. Місця з'єднань не співпадають зі стовпами.

** Під вузлом з'єднання периметральних підвалин долішньої галереї у південно-західному куті зонди розкрито частину стендара 4 діаметром 20 см та довжиною 35 см (рис. 6). Стендар 4 встановлено без підкладу, просто на ґрунті. Між його верхом та з'єднанням підвалин підставлено обрізок із дошки завтовшки 3 см та завширшки 20 см.

*** Діаметр його – 22–25 см, а довжина –

37 см. На відміну від попереднього стендара 4, що стосується тієї самої конструкції основи долішньої галереї, під стендаром 5 виявлено горизонтальний підклад у вигляді кам'яної гранітної плити прямокутної або квадратної форми. Вона – завтовшки 3–3,5 см й габаритами ~30x30 см (рис. 7). Між верхом стендара та з'єднанням підвалин, упоперек до них, підкладено обрізок дошки завтовшки 2,5 см. Стендар зберігся лише частково. Серцевина його цілковито зігнила.

**** Скупчення уламків цегли залягало між позначками -0,35–0,65 м. Серед них виявлено дві майже цілі цегляні плитки. Їх формат 16x14x4–4,5 см. Плитки суцільно пропечені, тобто добре випалені. У керамічному тісті середньої щільності простежуються домішки кварцового піску, присутнього особливо на долішній, а також на бічних поверхнях. Горішня постіль плиток досить сходжена, тобто зглажена тертям. Отож, вони походять із керамічної підлоги, яка функціювала тривалий час (рис. 8).

Разом із фрагментами керамічних плиток у скупченні траплялися уламки цегли завтовшки до 5,5 см. Вони настільки фрагментовані, що інші габарити залишаються невідомими. Склад керамічного тіста такий самий, як і в плитках. Уламки мають зглажені ребра. Можливо, це ті самі плитки, тільки менше стерті внаслідок функціонування.

Рис. 5. Зонда 2 на кінцевому етапі опрацювання. Вид з південного заходу, згори.
(Фото автора)

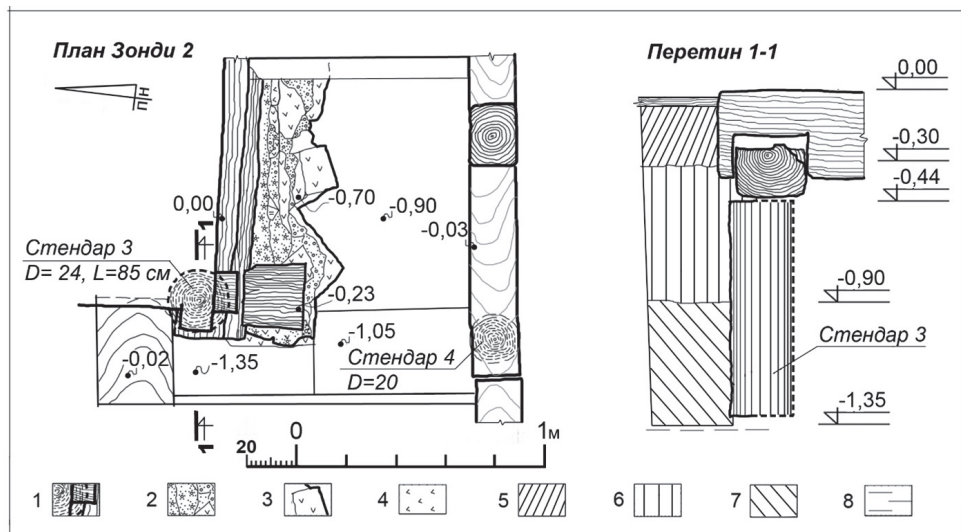

Рис. 6. Зонда 2. План і стратиграфічний перетин: 1 – дерев'яні конструкції; 2 – мурований фундамент; 3 – щільний пісковик; 4 – граніт; 5 – сірий суглинок; 6 – світло-коричневий суглинок; 7 – темно-коричневий суглинок; 8 – материкова глина

тіста, технологією виготовлення та типологією їх можна попередньо відносити до періодів ренесансу й бароко в архітектурі, тобто до кінця XVI–XVIII ст. (рис. 8).

При північній стінці зонди, у північно-західному куті, на глибині -0,45 м, виявлено людський череп – поховання 1 (рис. 9). Вирішено не обстежувати поховання і залишити його на місці, а заглиблюватися лише в південній частині зонди до материкового горизонту. На глибині -0,85 м зачищено пляму темного ґрунту. У ній виявлено частину поховання 2* (рис. 7, 9). Поверхні материкового горизонту досягнуто в середній частині зонди на рівні -0,95 м. Можливо, вона зрізана, оскільки перехід між материком та перемішаним ґрунтом досить різкий (рис. 9).

Зонду 5 здійснено при підвалинах першого південно-східного залому вівтарного зрубу. Площа зонди 1x1 м зорієнтована під кутом 45° до сторін світу, тобто рівнобіжно до зламаної грані вівтарного зрубу (рис. 2, 10: 1).

Підвалини вівтарного зрубу забезпечені гідроізоляцією (під ними прокладено руберойд) і перебувають в доброму стані збереження. На глибині двох штихів (-0,5 м**) розкрито мурований фундамент, аналогічний до того, який було описано в зондах 1 та 2. Горизонтальний зріз культурного шару на вказаній позначці демонструє переважно сіро-коричневий сухий суглинок із дрібними вкрапленнями материкової глини, дробинок цегли та деревного вугілля.

Загалом, у зонді 5 вдалося розкрити і зафіксувати частину мурованого фундаменту**, а також рештки початкової основи храму у вигляді стендара 6****. Його було оперто не на материковій основі, а на культурному шарі. Мабуть, через це в його основі покладено дві плити з дотриманням напрямку і послідовності встановлення підвалин вівтарного зрубу****.

Бічні сторони зонди до певної міри відображають формування прилеглої стратиграфії. На північно-східному борті зонди виразно простежується межа між сіро-коричневим та темно-коричневим пластами на рівні -0,5 м, яка горизонтальна. Оскільки у горішньому пласті присутні крупини вапняно-піщаного розчину, вжитого у підмурку, логічно співвідносити його формування з улаштуванням мурованого фундаменту 1823 р. Долішній горизонт відноситься до ранішого періоду. Він рівномірно перемішаний у процесі функціонування прицерковного некрополю, на об'єкти якого належить очікувати нижче (рис. 10: 2).

У південно-західному борті зонди зори добре помітний світлий просторок перевідкладеного вапняно-піщаного розчину, який теж належить

* У межі зонди потрапили стегнові кістки, частково таз і гомілки ніг. Поховання залягає на рівні -0,90 м. Кістяк у витягнутому положенні, навзніж, головою на захід. Довжина стегнової кістки – 41 см (ріст особи – ~1,64 м). При північній стінці поховальної ями виявлено фрагмент цвяха з рештками дерева *in situ*, що засвідчує наявність труни, слідів від якої не вціліло (рис. 9).

** Рівень умовного "0" обмірів відповідає долішній поверхні підвалини.

*** Конструкція підмурку складена досить недбало з необроблених брил/каменів граніту і вапняку. Цю "недбалість" випадає пов'язувати з тим, що тут фундамент викладали, мабуть, із протилежного боку, з інтер'єру, і ми бачимо тильний бік мурування. З'ясовано, що підосва мурованого

фундаменту залягає на позначенні -0,53 м.

**** Підмурок повністю накриває залишки стендара 6. Горішня частина останнього зруйнована при закладанні підмурку. Діаметр стендара – 30 см, а вціліла довжина – 22 см. За станом збереження й характером деревини він аналогічний до стендарів 2 та 3 (рис. 10: 2).

***** На рівні -0,71 м основу стендара було оперто на два яруси плит пісковіку. Горішня з них, завтовшки 4 см, має кремевий відтінок. Формат: 0,45x0,40 м. Друга – завтовшки 12 см і довжиною 60 см. Плити покладені горизонтально на рівні -0,91 м, одна на одну у "зрубний спосіб", тобто долішня плита – вздовж ламаної, а горішня – вздовж бічної південної грані вівтаря, в аналогічній до підвалин послідовності (рис. 10: 2).

*Рис. 7. Зонда 3 на кінцевому етапі розкриття. Вигляд із заходу, згори.
(Фото автора)*

прив'язувати до спорудження фундаменту 1823 р. Над ним зберігся прошарок глиняного замка. На це місце фундаментна яма не поширювалася. Можливо, його займали конструкції важелів, якими підносили зруб вітваря. З рівня -0,45 м у правій (західній) частині стінки добре простежується скісний контур ями, яка провадить під вінець зрубу. Найправдоподібніше, це яма для влаштування конструкції стелю 6. Вона заповнена коричневим суглинком, перемішаним із крупинами жовтої материкової глини та дрібними уламками цегли. Над цією ямою, заповнення якої було ще відносно пухке, щойно згаданий будівельний прошарок виразно осідає (рис. 10: 2).

Ще старші верстви у стратиграфічному профілі знаходяться у лівій (східній) долішній частині між позначеннями -0,5–1,0 м. Тут присутні нерівномірно змішані ґрунти з перевідкладеними у них фрагментами людських кістяків.

Таке змішання характерне для культурних верств, сформованих над християнськими некрополями.

На рівні -1,00 м у зонді 5 виявлено фрагмент вінця кружального горщика*. За морфологічними ознаками він може бути датований у межах XII–XIII ст.⁴ Деяка трансформація обрисів вінця, характеристики гончарного тіста (присутність подрібненого шамоту та жорстви) і випал (недопал) уподібнює цю кераміку до зразків із фортеці Тустань, датованих другою половиною XIII ст.⁵ (рис. 13: 2). Враховуючи мету розвідкової зонди, на цьому рівні її розкриття вирішено припинити.

Зонду 4 (1x1 м) розплановано при північно-західному наріжнику нави так, що її вісь північ–південь проходить уздовж стику зрубу нави і долішньої галереї (рис. 2). На початкових стадіях заглиблення розкрито торцеву частину, найправдоподібніше, – стрічкового мурованого фундаменту**, встановленого

* Начиння виконане із добре відмученої глини зі середнім вмістом дрібнозернистого піску та незначним домішком подрібненого шамоту і жорстви; поверхня рівна, шерехата, випал тришаровий – на поверхні темно-бежевого кольору, а в серцевині темно-сірого відтінків, текстура пориста. Профіль характеризується дугасто вигнутою назовні шийкою. Форма вінця належить до валико-манжетної моделі, але відрізняється від “класичного” варіанту деформованими обрисами. Вершину вінця сформовано у вигляді маленького валика, добре профільованого із-зовні, а з внутрішньої поверхні підкресленого закраїнкою. Із зовнішнього боку валик різко переходить у косо зрізану грань, підбиту валикоподібним потовщенням, що надає їй вигляду манжети. За морфологічними ознаками, характеристиками гончарного тіста і випалом горщик може датуватися другою половиною XIII ст.

⁴ Гуцало В. Д. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). Львів, 2014. С. 169. Рис. 52: 1.

⁵ Її ж. Кераміка Тустані: впровадження до проблеми датування *Фортеця*. Науковий збірник *заповідника Тустань*. Кн. 4. Львів, 2020. С. 52–53.

** Фундамент під вінцем зрубу мурований з каменю-вапняку щільної породи на міцному розчині кремового відтінку. Підмурок споруджували відкритим способом. Його встановлено на платформі з великих плит такого ж міцного каменю (рис. 12: 2).

Перед спорудженням підмурку частково засипано яму, яка врізалася у глиняний шар над об'єктом 1 (рис. 12: *перетини* 3–3, 4–4). На цьому засипанні встановлено горизонтально дві кам'яні плити, фронтальні частини яких розкрито у зонді. Перша з них, східна, має довжину – >43 см і товщину – 24 см. Плита продовжується у східному напрямку за межі зонди. Із заходу видно, що вона має

Г-подібну в перетині форму, що схоже до уламку кам'яного саркофагу із суміжними стінками завтовшки ~10 см (рис. 12).

Друга, західна плита завтовшки 10–12 см залягає із незначним ухилом і видима у зонді на довжину 47 см. Вона продовжується у західному напрямку за межі розкриття. Частина торцевої площини плити гладка, що уподібнює її до надмогильної плити або віка саркофагу.

На краї обох плит, між якими проміжок – 12 см, покладено першу верству мурованого фундаменту. Більший камінь має плитоподібну форму, завтовшки 16 см. Його оперто на східну плиту. На північному лиці каменю виразно простежуються вертикальні сліди двох просвердлених отворів діаметром 3,5 см. Ці сліди пов'язані із видобуванням каменю в каменоломні за допомогою свердління серії пунктирних отворів. Другий камінь першої верстви значно менший. Його оперто на край західної плити. Обидва камені скріплені вапняно-піщаним розчином. Ширина мурування – 42 см (рис. 12: *перетин* 4–4).

Друга верства фундаментної конструкції товщиною 16 см нагадує дволицеве мурування – з боків встановлено більші камені, а простір між ними заповнений дрібним камінням на заправі. Третю верству мурування шириною 34 см і товщиною 14 см укладають два частково оброблені камені з коленими і природно-рівними поверхнями. Четверту верству творить один постелистий вапняк, який за структурою трохи відрізняється від ужитих до фундаменту, хоча може належати і до первісного мурування, оскільки під ним частково зберігся шов, заповнений “рідним” розчином, а також на його горішній постелі простежуються фрагменти цієї ж заправи. Водночас на поверхні каменю зауважено й інший вапняно-піщаний розчин зеленавого відтінку, на якому встановлено лист руберойду й оперто нову, додану від долу під

Рис. 8. Зонда 3. Фрагменти двох цегляних плиток підлоги (Фото автора)

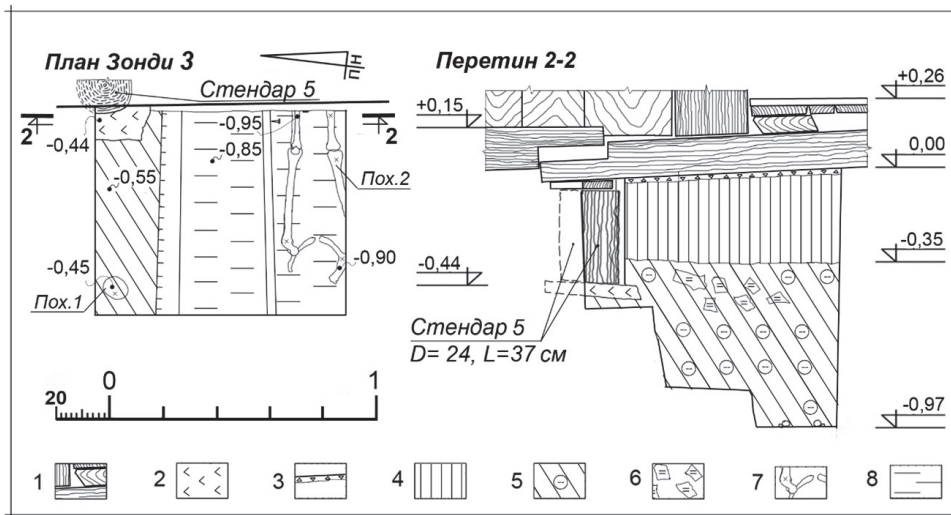

Рис. 9. Зонда 3. План та східна стінка в мірилі 1:20: 1 – дерев'яні конструкції; 2 – гранітна плита; 3 – прошарок щебеню; 4 – сірий суглинок; 5 – коричневий суглинок з глиною; 6 – скупчення цегли; 7 – людські кістки; 8 – материкова глина

вздовж західної поперечної підвалини зрубу нави. Грунт у зонді відрізнявся від дотепер описаних притаманним йому темним забарвленням, гумусованістю суглинку та значнішою вологістю (рис. 11: 1).

На рівні -0,5-0,6 м* при західній стінці та в північно-східному куті зонди виявилися дві плями жовтого кольору, якого надавав їм вміст материкової глини (рис. 11: 1). Вибираючи темне заповнення з-поміж материкових останців, виявлено заглиблений археологічний об'єкт 1 – частину ями з вертикальними материковими стінками і горизонтальним дном на рівні -1,68–1,72 м. Бічні стінки об'єкту в плані утворюють прямий кут. Вони зорієнтовані за сторонами світу (рис. 11: 2; 12: план).

У долішній частині заповнення об'єкту 1 виявлено фрагмент вінця керамічного кружального горщика** (рис. 13: 1). Морфологія вінця дискусійна. За типологією обрисів кераміку можна відносити до групи I і датувати кінцем XI – першою половиною XII ст. Водночас за окремими специфічними особливостями*** фрагмент горщика, на думку Віри Гупало****, може бути датований і другою половиною XIII ст.³⁰

Отже, в зонді 4 виявлено об'єкт 1, заглиблений до материкової основи, який належить датувати періодом княжої доби (кінець XI – перша пол. XII ст. або друга пол. XIII ст.), а також конструкцію мурованого фундаменту, опертого на розлогі кам'яні плити, що за археологічним комплексом датується в межах XVII – першої половини XIX ст. За технікою виконання, параметрами й характеристиками розчину фундамент подібний до підмурків 1823 р., хоча в конструкції не простежено вживання граніту, мурування місцями дволицеве, а вжитий розчин має кремове, а не сіре забарвлення, як у попередніх випадках. На цій підставі влаштування підмурку можна датувати не п'ятим, а другим-четвертим будівельними періодами, тобто відносити його появу до другої половини XVII чи першої половини XVIII ст. (табл. 1).

Важливий вузол археологічних об'єктів, зафіксований у зонді 4, потребує детальнішого розгляду та інтерпретації. Долішня частина котловану об'єкту 1

старою, реставраційну підвалину у вигляді грубої дошки. Це сліди реставрації пам'ятки 1971 р. (рис. 12: перетин 4–4).

Розрита конструкція підмурку складається із трьох-чотирьох верст каменів напів-обробленого щільного вапняку, мурованого на розчині (рис. 12). З обох боків її оточує насипний сіро-коричневий суглинок, який практично не відрізняється від того, що залягає у заповненні ями під плитами в основі фундаменту. Чи підмурок має характер стовпця, чи стрічки, яка може прямувати вздовж поперечної підвалини нави, встановити не вдалося, хоча логічніше припускати його стрічкову, а не стовпоподібну форму в плані (рис. 2, 12).

* Рівень умовного "0" обмірів відповідає позначенню поверхні реставраційної підвалини, встановленої під історичною по-вздовжньою підвалиною нави (рис. 12).

** Він виконаний із добре відмученої глини зі значним вмістом дрібнозернистого піску та невеликою часткою подрібненого

шамоту й жорстви; поверхня рівна, шерехата, випал рівномірний до темно-бежевого кольору зовнішньої і внутрішньої поверхонь, тришаровий на зламі (серцевина темно-сірого відтінку), пористої текстури. Для начиння притаманна горловина дугасто вигнута назовні. Зовнішня поверхня вінця сформована у вигляді манжета, косо зрізаного на зовні, площину якого злегка профільовано двома неглибокими борознами; на внутрішній поверхні вінця простежуються слабкі сліди майже повністю знівельованого валика. Горщик оздоблений прямолінійним орнаментом, який у вигляді широких нерегулярних борозен нанесено вістрям при основі шийки та у горішній ділянці плічок.

*** Знівельовані обриси валика на внутрішній поверхні, розмитість контурів шийки та плічок і особливо значна кількість домішок, зокрема дрібнотовченої жорстви та шамоту.

**** Автор щиро дякує д. і. н. В. Гупало за надану консультацію.

³⁰ Гупало В. Кераміка Тустані... С. 52–53.

Рис. 10. Зонда 5:1 – місце розпланування зонди, вигляд зі сходу; 2 – фрагмент комбінованої муровано-дерев'яної конструкції фундаменту під вістарним зрубом, вигляд з південного сходу. (Фото автора)

заповнена темним гумусованим суглинком. Його перекривав насип жовтої глини. Він зберігся у лівій, північній половині перетину. З правого, південного боку в глиняний пласт входить яма, заповнена сіро-коричневим суглинком з укріпленнями дрібного будівельного сміття та материкової глини (рис. 12: перетин 3–3).

Шар сіро-коричневого суглинку, який вривається у пласт жовтої насипної глини над об'єктом 1, відноситься до будівництва або ремонту церкви, оскільки

Рис. 11. Зонда 4: 1 – зачистка на рівні 0,6 м; 2 – кінцевий етап розкриття, вигляд з півночі, згори

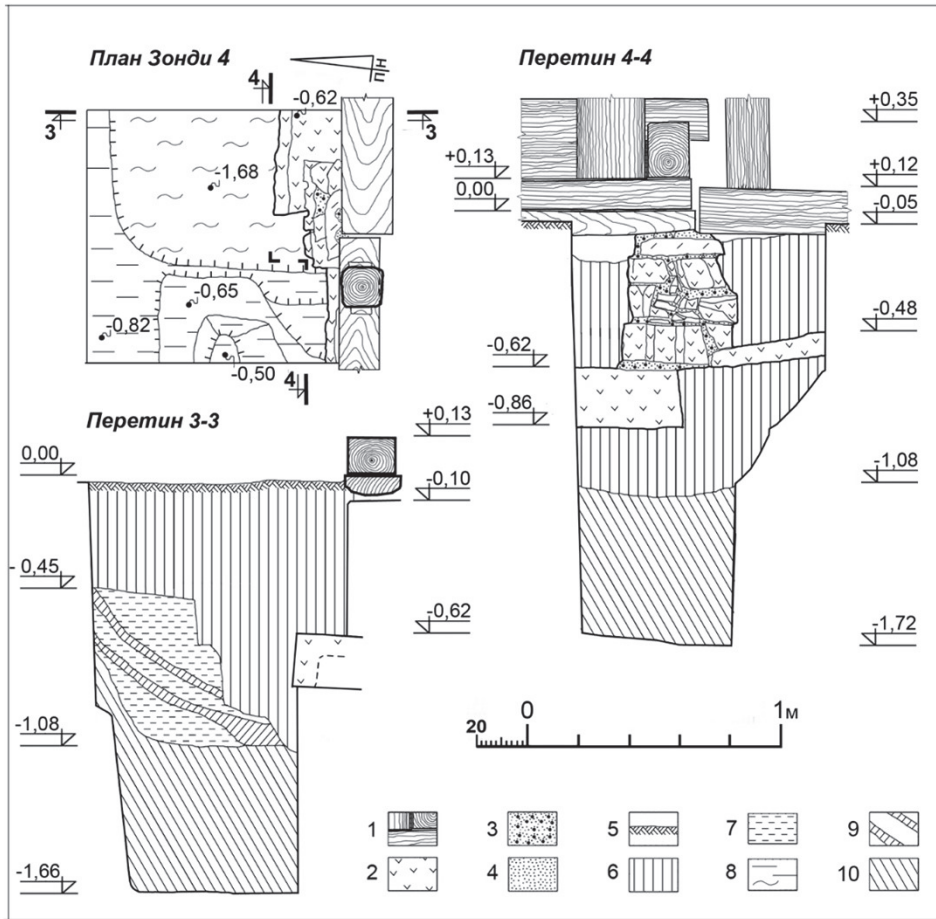

Рис. 12. Зонда 4. Графічна фіксація плану та перетинів у мірилі 1:20:1 – дерев'яні конструкції; 2 – щільний ватняк; 3 – розчин кремовий; 4 – розчин зеленуватий; 5 – дерновий шар; 6 – сіро-коричневий суглинок; 7 – насипна глина; 8 – материкова глина; 9 – прошарки коричневого суглинку; 10 – темний гумусований суглинок

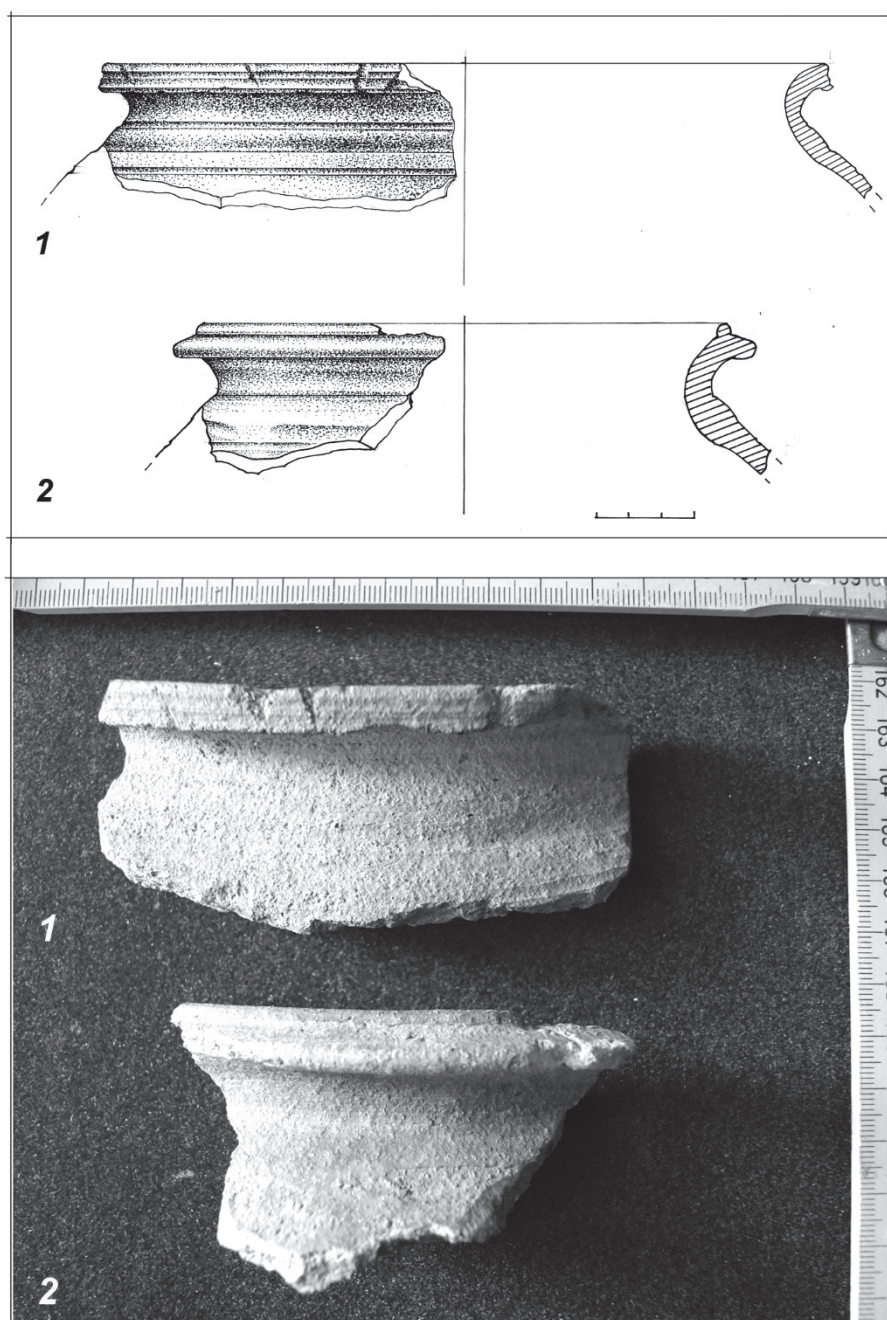

Рис. 13. Вінець кружальних горщиків: 1 – із заповнення об'єкту 1; 2 – із зонди 5

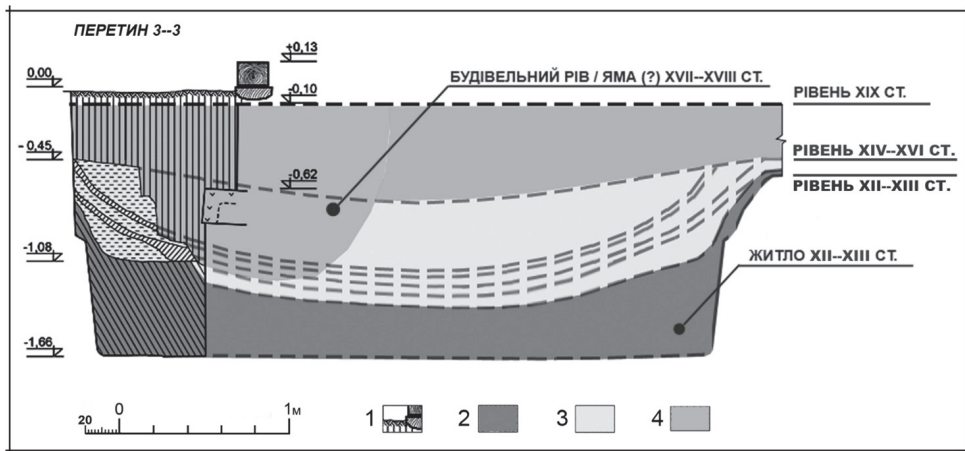

Рис. 14. Гіпотеза формування культурного шару над об'єктом 1: 1 – північна підвалина нави церкви з прилеглою денною поверхнею; 2 – темний гумусований суглинок зі знахідкою XII–XIII ст.; 3 – пласт насипної глини XV–XVI ст.; 4 – шар сіро-коричневого суглинку з матеріалами XVII–XVIII ст.

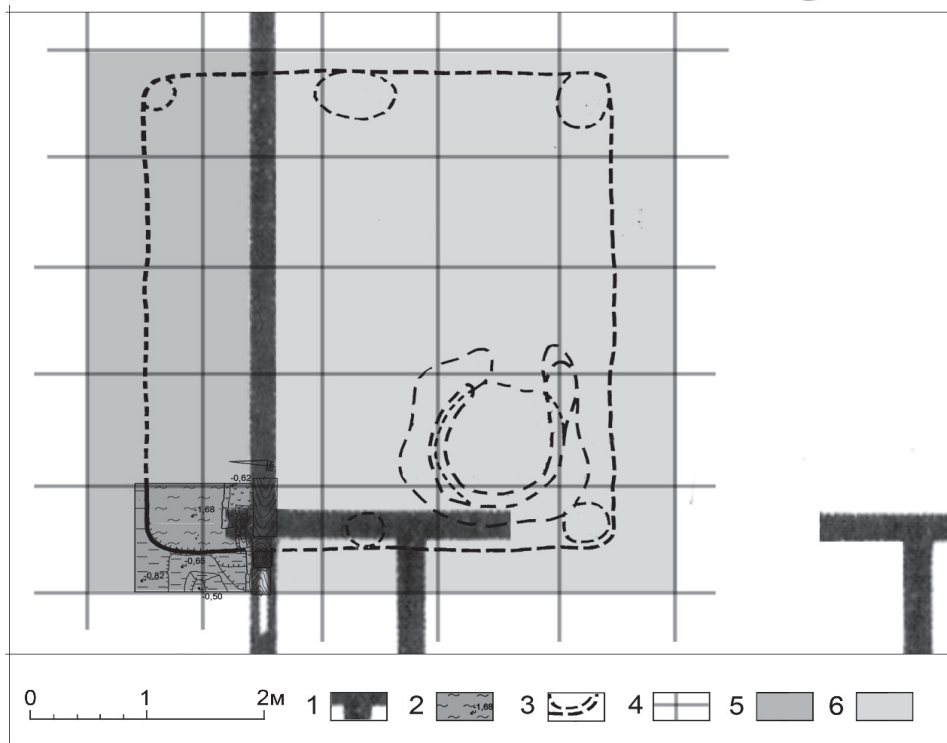

Рис. 15. Програма перевірки гіпотези: 1 – підвалини дерев'яної церкви; 2 – реалізована зонда 4; 3 – план гіпотетичного пів-землянкового житла княжої доби; 4 – сітка археологічних квадратів 1×1 м; 5 – перша черга перевірки гіпотези; 6 – друга черга підтвердження гіпотези

в ньому перебуває мурований фундамент північно-західного наріжника її найбільшого зрубу (рис. 12: перетин 3–3). У долішній частині заповнення цього шару виявлено фрагмент цегли завтовшки 5,5 см* та дерева у вигляді відламку дошки із залишками цвяхів**.

У відлілій частині пласту насипної жовтої глини простежуються темніші прошарки коричневого суглинку, які залягають скісно із характерними прогинами. Кривизна прошарків засипання дає підстави припускати, що котлован заглибленого об'єкту 1 має простягатися значно далі у південному та східному напрямках, а темніші постфункційні прошарки осіли з часом у середню частину його заповнення (рис. 12: перетин 3–3).

Розкрита північно-західна частина об'єкту 1 за характерними особливостями дуже нагадує кут пів-землянкового житла періоду княжої доби. Найвище збережений рівень материкового горизонту знаходиться при західній стінці зонди. Тут він сягає позначення -0,50 м (рис. 12). Дно об'єкту 1 залягає на рівні -1,68 м. Тобто, висота західної стінки котловану сягала понад 1 м (~1,18 м). Ця характеристика вповні збігається з котлованами пів-землянкових жител княжої доби⁷. У першій половині XII ст. пів-землянкові житла будувалися й експлуатувалися у столичних містах Галицької землі⁸. Периферійні центри могли затримати традицію їх зведення й до другої половини XIII ст. На цій підставі висуваю гіпотезу з визначенням об'єкту 1 як залишків пів-землянкового житла княжої доби (рис. 14).

Згідно з аналізом стратиграфії, можна припускати, що після припинення функціонування об'єкту 1 або ймовірного житла княжої доби, його заглиблену частину було засипано темним гумусованим суглинком. Очевидно, це пухке заповнення давало осідання, що призвело свого часу до появи пласту глини на місці западини. Лише після цього відзначаємо виникнення ями, пов'язаної із будівництвом дерев'яної церкви. Ймовірно, першою конструкцією фундаменту споруди міг бути стендар, подібний до виявлених первісних стендарів під іншими наріжниками споруди. Однак така конструкція досить швидко почала б осідати у заповнення ранішого об'єкту, що призвело до її кардинальної заміни підмурком, встановленим на платформі з кам'яних плит. Ці ймовірні етапи не вдається простежити археологічно, оскільки яма, пов'язана із заміною фундаменту, повністю поглинула попередні втручання до культурного шару, співвіднесені із конструкцією дерев'яної опори. Хоча можливий і варіант одноразового первісного встановлення підмурку на кам'яних плитах на початку XVII ст., тобто за першого будівельного періоду існуючої споруди 1613 р.^{***} (рис. 12; табл. 1).

* Цегляний фрагмент за товщиною та складом керамічного тіста подібний до описаних плиток із зонди 3. На відміну від них, він відрізняється гладкою площиною горішньої постелі, зрізаною при формуванні пласким стрихульцем. Мікро-борозни від стрихульця вказують на напрямок зрізання сирцю. Долішні ж ребра виробу згладжені аналогічно до плиток. Можна припускати, що цей уламок походить від такої ж плитки, яка, однак, не була вживаною. На основі типологічної подібності фрагменту до плиток, його випадає датувати поки що широкими межами – від кінця XVI до XVIII ст. Відповідно яма, у заповненні якої його виявлено, теж виникла не раніше цього періоду.

** Відламок дошки із залишками цвяхів

має параметри: 20x7,9x2,6 см. На ньому нараховується лише 18 річних кілець без луб'яного шару. Тому цей фрагмент деревини не надається для дендрохронологічного аналізу.

⁷ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище. Свод археологических источников. Ленинград, 1975. С. 50–115.

⁸ Войнаровський В. М., Лукомський Ю. В., Петрик В. М. Археологічні об'єкти на Крилоській горі, перекриті Успенським собором XII ст. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 244. Львів, 2002. С. 608–644.

^{***} Попередні два можливі періоди будівництва та відбудови після пожежі церкви 1496 та 1507 рр. на цьому місці археологічно поки не простежено (табл. 1).

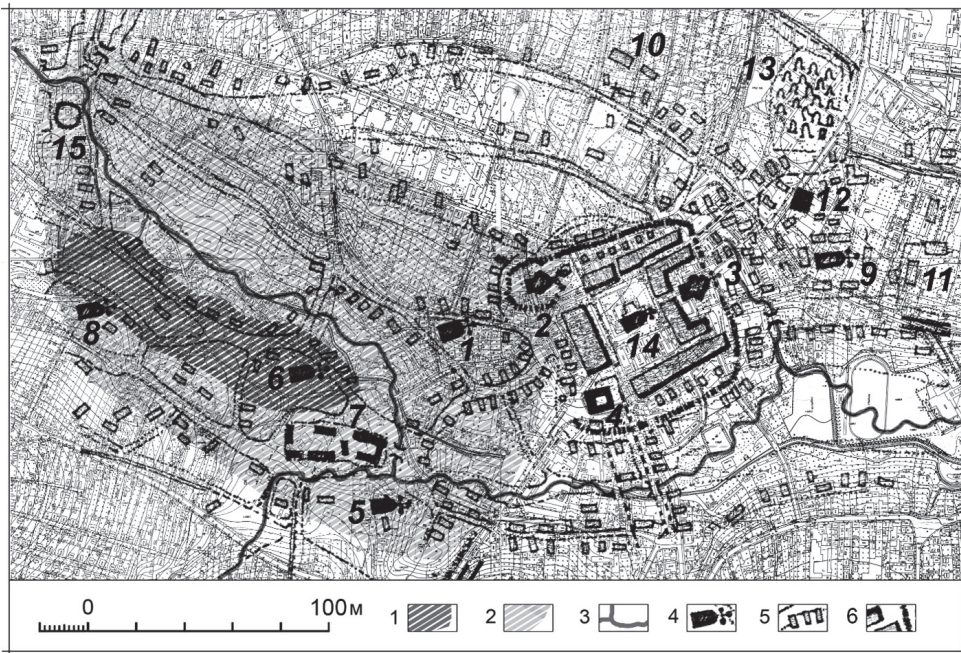

Рис. 16. Гіпотеза планувального розвитку Дрогобича XII–XV ст.: 1 – площа неукріпленого поселення солеварів XII–XIII ст.; 2 – планувальний ріст селища солеварів впродовж XIII–XIV ст.; 3 – водяні потоки; 4 – сакральні споруди; 5 – житлова забудова XVIII ст. 6 – середмістя. Елементи локаційного міста кінця XIV–XVII ст., зафіксовані на мапі Ф. фон Міа кінця XVIII ст.: 1 – церква Пресвятої Діви Марії; 2 – костел св. Варфоломія; 3 – церква Св. Трійці; 4 – Монастир Кармелітів; 5 – церква св. Юра; 6 – церква Воздвиження Чесного Хреста; 7 – жуна (солеварні); 8 – церква св. Параскеви П'ятниці; 9 – василіянський монастир свв. Петра і Павла; 10 – монастирський двір (?); 11 – старостинський замок; 12 – си-нагога; 13 – єврейський цвинтар; 14 – ратуша на Ринку; 15 – “Медвеже дворище” (?). (за: Бевз М., Петришин Г., Петрик В. Нові картографічні матеріали... С. 550. Рис. 4)

Підтвердити або спростувати гіпотезу пів-землянкового житла княжої доби можна лише через подальші археологічні дослідження. Насамперед необхідно поширити площу зони 4 у східному напрямку і виявити північно-східний кут ймовірного житла. Якщо гіпотезу вдасться аргументувати, можна буде обґрунтувати питання якомога повнішого розкриття решток житла з боку інтер'єру церкви, збагачуючи пам'ятку старшими яскравими реліктами, які можна було б продемонструвати або відзначувати на місці (рис. 15).

Гіпотеза урбаністичного розвитку Дрогобича

Про з'ясування раннях етапів формування Дрогобича за княжої доби – до його локації на магдебурзькому праві із захопленням цієї частини західноукраїнських земель Польщею – в літературі існує чимало гіпотез⁹. Найдокладніше обґрунтовану з них щодо місця розташування найстарішого поселення княжої доби – попередника теперішнього локаційного міста XIV ст. на Зварницькому передмісті та солеварному заводі, висунули д. і. н. Леонід Тимошенко разом з істориком Андрієм та архітектором Василем Петриками на підставі планувального аналізу, археологічних наглядів, спостережень та досліджень на терені міста¹⁰. Археологічні дослідження та урбаністичний аналіз активно проводилися на початку третього тисячоліття. Результати розкопок 2001 р. близько перехрестя вулиць Адама Міцкевича та Юрія Дрогобича, на місці найдавнішої дрогобицької церкви Зачаття Пресвятої Богородиці першої половини XIV ст., яку 1339 р. переосвятили на костел, а також 2003 р. – на території Дрогобицького солеварного заводу¹¹ зі знахідками в обох випадках перевідкладених матеріалів XII–XIII ст., дали підставу для висунення вказаної гіпотези. Натомість досить фундаментальні архітектурно-археологічні дослідження при дзвіниці костелу святого Варфоломія поблизу ринкової площі Дрогобича, проведені впродовж 2015–2016 рр., переконують у формуванні культурного шару на території теперішнього Середмістя починаючи щойно від XIV ст.¹²

Виявлення об'єкту 1, подібного за характеристиками до жител, та знахідка в його заповненні вінця горщика XII–XIII ст. дає підставу для підкріплення й уточнення цієї гіпотези локалізацією першого нерухомого об'єкту давнішого

⁹ Mściwujewski M. Z dziejów Drogobycza. Cz. 1. Drogobycz, 1935. S. 9–13; Олійник О. Містобудівний розвиток західних земель України: між Сходом та Заходом Архітектурна спадщина України. Вип. 1: Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування / За ред. В. Тимофієнка. Київ, 1994. С. 58–61; Тимошенко Л. Найдавніший Дрогобич у світлі писемних згадок, легенд, топонімій, артефактів <https://zbruc.eu/node/10194>; Гаврилук М. Історична топографія середньовічного Дрогобича *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 3. Дрогобич, 1998. С. 164–172; Ісаєвич Я. Д., Тимошенко Л. В. Легенди, перші письмові згадки, походження назви. Територія *Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)* / Наук. ред. Л. Тимошенко. Дрогобич, 2009. С. 23–32.

¹⁰ Петрик А., Петрик В., Тимошенко Л.

Проблеми та перспективи історико-археологічних досліджень Дрогобича *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 4. Дрогобич, 2000. С. 47–53; Тимошенко Л. В. Проблеми історичної топографії давнього Дрогобича *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Т. 1. Київ; Львів, 2004. С. 727–745; Петрик А. М. Найдавніший Дрогобич і його околиці. Археологічні дослідження *Нариси...* С. 9–21.

¹¹ Петрик, А. М. Охоронні археологічні дослідження на території солеварного заводу в Дрогобичі *Літопис Бойківщини*. Ч. 2/67(78). Дрогобич, 2004. С. 40–69.

¹² Лукомський Ю., Миська Р., Тимошенко Л. Археологічні дослідження вежі-дзвіниці костелу святого Бартоломея в Дрогобичі 2015 р. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Вип. 19–20. Дрогобич, 2017, с. 9–55.

походження, дуже правдоподібно, – одного із заглиблених жител поселення, що існувало тут за умов княжої доби. Він розташований на правому березі потоку Побук або Серет, що, огинаючи узвишшя теперішньої центральної частини міста з півдня, перебігає через передмістя Зваричі вздовж однойменної з ним вулиці поміж територією солеварні і середмістям Дрогобича (рис. 16). Враховуючи рівень денної поверхні, з якого опущено котлован об'єкту (-0,5 м), він знаходився на висоті 2–2,5 м над рівнем потоку. Аналіз рельєфу місцевості та деякі закономірності формування поселень вздовж потоків чи річок приводить до висновку, що поселення могло розташовуватися вздовж Побуку на корінному його березі. Найімовірніше, воно мало лінійну планувальну структуру, формовану вздовж берегової лінії та дороги, що перебігала правим берегом потоку. Особливості рельєфу місцевості, який тут не має різких заломів чи природних рубежів, не дають підстави твердити, що поселення було захищене значними зовнішніми укріпленнями. Найправдоподібніше, це могло бути неукріплене селище відносно невеликих розмірів. Такого типу неукріплені прирічкові сільські поселення – селища були витягнуті неширокою смугою 40–60 м упродовж берега на довжину в середньому 500 м¹³, хоча, звичайно, відомі й значно більші за площею (0,8–1,5 га) поселення¹⁴. Враховуючи матеріали XII–XIII ст., виявлені експедицією Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка (ДДПУ) 2001 р. на протилежному лівому березі Побуку, накладаючи на сучасну топогеодезичну підоснову Дрогобича прорис карти Ф. фон Міга 1779–1782 рр.¹⁵, можемо припускати, що первісне неукріплене поселення сільського характеру в XII–XIII ст. могло лінійно простягатися вздовж правого берега Побуку, а далі розвинулося у ширше селище, освоюючи південний схил лівого берега річки, де спостерігається давній уклад вулиць і де в першій половині XIV ст. заснована найстарша церква Зачаття Пресвятої Богородиці. Центр нового локаційного міста з окремо укріпленим костелом 1392 р. та Ринковою площею перелому XIV/XV ст. був розпланований на північний схід від раннього протоміста княжої доби (рис. 16). З цього огляду логічно видається також поява згодом скупчення церков – не тільки Воздвиженської та розташованої неподалік від неї Юрївської, а й інших – саме в цій віддавна заселеній історичній частині міста княжої доби.

Архітектурно-археологічне зондування підмурків пам'ятки дерев'яної архітектури – церкви Воздвиження Чесного Хреста XVII ст. у Дрогобичі разом із віднайденими при цьому археологічними матеріалами дає підставу для низки висновків:

1. Виявлено кілька різночасових систем фундаментних конструкцій, з'ясовано стан збереження долішніх частин об'єкту, зафіксовано профілі прилеглої стратиграфії, вловлено кілька поховань прицерковного некрополю, відібрано проби розчинів та рухомий археологічний матеріал, а також розкрито частину археологічного об'єкту, датованого раніше за будівництво храму, XII–XIII ст.

¹³ Куза А. Неукрепление поселения Древняя Русь. Город, замок, село / Ред. Б. Колчин. Москва, 1985. С. 98.

¹⁴ Кучера М. Археологія Української РСР. Київ, 1975. С. 300.

¹⁵ Бевз М. В., Петрик В. М. Дрогобич на карті Ф. фон Міга Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 5. Дрогобич, 2001. С. 330–336;

Бевз М., Петришин Г., Петрик В. Нові картографічні матеріали до вивчення планувального розвитку Дрогобича в кінці XVIII століття Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. 7. Дрогобич, 2003. С. 546–551; Von Mieg F. Karte des Koenigsreichs Galicien und Lodomerien Kriegsarchiv in Wien B,IXa, 390. (Reinausfertigung).

2. Найраніша система фундаментних конструкцій дерев'яної церкви складалася зі стндарів. Їх встановлювали під вінцями підвалин у ямах безпосередньо на зрізану поверхню материкової глини або на підклади з кам'яних плит, після чого засипали ґрунтом. Рештки таких стндарів ідентифіковано під вінцями зрубів нави, вівтаря та бабинця в зондах 1–3 та 5. Зафіксована довжина стндарів сягала 70–85 см, а діаметр – 26–30 см. Архаїчною належить вважати систему підкладу з двох ярусів плит, встановлених на насипному ґрунті в “зрубний спосіб”, віднайдену під вівтарним вінцем зрубу (зонда 5). На підставі типологічного аналізу рухомого археологічного матеріалу появу конструкцій стндарів 2, 3 та 6 попередньо варто відносити до часу зведення церкви на початку XVII ст., тобто до 1613 р., або до наступного будівельного періоду 1661 р.
3. Заміну стндара 2 новим стндаром 1, на дерев'яному підкладі, зафіксовану в зонді 1, належить відносити до ремонтних робіт близько 1715 або 1738 р. Можливо, це вдасться уточнити шляхом дендрохронологічного аналізу частково збереженого стндара 1.
4. Систему стндарів, відкрити в зондах 2 та 3 під підвалинами долішньої галереї, необхідно відносити до XIX–XX ст. Стндари діаметром 20–25 см та довжиною 35–37 см. Під одним із них віднайдено підставу у вигляді гранітної плити. Стндари дійшли до нашого часу у напівзгнилому стані й потребують заміни.
5. Муровані фундаментні конструкції виявлено під зрубами вівтаря, нави і бабинця, але не під усім периметром існуючої тридільної церкви. Судячи з подібної техніки виконання, параметрів й структурних характеристик уживаного розчину, оцінених поки лише візуально, а також на підставі стратиграфічних спостережень, стрічкові муровані фундаменти варто пов'язувати з обною церкви 1823 р., коли споруду підважували для підведення мурованої основи. Стрічкові підмурки викладали відкритим способом з необробленого щільного вапняку та граніту на вапняно-піщаному розчині в широких фундаментних ровах глибиною ~50 см. Є підстави вважати, що переважно їх мурували зі сторони інтер'єру, оскільки із-зовні вони виглядають мало регулярними. Суцільну стрічкову конструкцію підмурків належить передбачати під південним фасадом тридільного ядра пам'ятки. Також її коронка простежується під усім вівтарним зрубом. Натомість з північного та західного боків об'єкту муровані конструкції не суцільні. Їх відсутність констатовано під західною підвалиною бабинця (зонда 2), а також під північною підвалиною нави (зонда 4). Фрагмент підмурку, виявлений у зонді 4, відрізняється від усіх інших мурованих фундаментів особливою основою з великих кам'яних плит, забарвленням розчину, відсутністю в його муруванні каменів граніту, а також дволицевою технікою зведення. Йому, мабуть, випало замінити попередню конструкцію стндара. Явище осідання ґрунту над глибоким ранішим об'єктом напевно спонукало будівничих до застосування настилу плит в основі фундаменту. Впевнено датувати час появи цієї конструкції поки не вдається. Тому до обнови церкви 1823 р. її віднесено цілком умовно.
6. Вивчення прилеглої до пам'ятки стратиграфії дає підстави стверджувати, що первісний материковий горизонт у вигляді чистої жовтої глини залягає у зонді 4 на глибині -0,5 м відносно сучасної денної поверхні. У всіх інших зондах, окрім п'ятої, досягнуто материка у зрізаному стані. Культурні

шари при об'єкті значно перемішані у зв'язку з ямами для встановлення стендарів, а також функціонуванням прицерковного некрополю. З пізніших об'єктів у стінках зонд вдалося локалізувати лише уривки контурів фундаментних ровів кам'яних підмурків 1823 р. (зонди 1 та 5).

7. Перед західним фасадом церкви (зонда 3) локалізовано два поховання, здійснені за християнською традицією. Одне з них (поховання 2) було частково розкрито, зафіксоване і законсервоване на місці. Культурний шар з усіх боків біля церкви насичений перевідкладеними палеоантропологічними матеріалами. У складі наступних експедицій, пов'язаних із розкопками на пам'ятці чи при будь-яких інших земляних роботах, необхідна присутність антрополога.
8. Серед рухомого археологічного матеріалу відібрано виявлені фрагменти ужиткової кераміки, будівельної кераміки, скла, металу, дерева для лабораторного опрацювання та зберігання. Вони датуються в межах XII–XIX ст., вказують на глибоку традицію заселення місцевості, на якій було споруджено храм, а також дають підставу для висунення аргументованих гіпотез щодо його будівельної періодизації.
9. Будівельна кераміка репрезентована уламками цегляних плиток прямокутної форми з габаритами 16x14x4–5,5 см. Їх виявлено у зондах 3 та 4, хоча цегляні уламки траплялися і в інших зондах. Плитки походять від цегляної підлоги, яка може належати до історичного інтер'єру церкви XVII–XVIII ст.
10. Знахідки двох уламків кружальних горщиків XII–XIII ст. разом із характеристиками нерухомого об'єкту 1 та особливостями стратиграфії його заповнення дали підставу інтерпретувати сам об'єкт 1 нарізником півземлянкового житла та очікувати локалізацію поселення Дрогобича княжої доби в районі Зваричького передмістя.
11. Запропоновано двостадійну програму археологічної ідентифікації та максимального розкриття ймовірного житла.
12. Розвинуто гіпотезу-реконструкцію планувального розвитку раннього Дрогобича: 1) неукріплене поселення солеварів XII–XIII ст.; 2) протоміське селище солеварів XIII–XIV ст.; 3) локаційне укріплене місто кінця XIV–XV ст.
13. У разі підтвердження висунутих гіпотез необхідно буде скорегувати пам'яткоохоронну документацію, особливо в частині зон охорони археологічно важливого культурного шару історичного міста Дрогобича.
14. Церква Воздвиження Чесного Хреста у Дрогобичі – надзвичайно цінний і перспективний об'єкт архітектурного та археологічного вивчення. Окрім початкового з'ясування стану збереження і періодизації підземних конструкцій пам'ятки, які вимагають проведення комплексу першочергових реставраційних заходів, під її підвалинами виявилися прихованими артефакти і релікти значно ранішого освоєння урочища під назвою “Зваричі”, а саме – періоду княжої доби. Отже, це багатошарова пам'ятка як архітектури, так і археології. Подальше її вивчення повинно бути міждисциплінарним та якомога комплекснішим.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України
Національний університет “Львівська політехніка”*

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**“И ПРИДЕ ВО ГРА^А ХОЛМЬ . СЬ Ч^СТЬЮ И СО СЛОВОЮ” .
ПОВЕРНЕННЯ КОРОЛЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА З
ОПАВСЬКОГО ПОХОДУ ЛІТА 1253 РОКУ У ВИКЛАДІ
ХОЛМСЬКОГО ЛІТОПИСЦЯ: МІЖ ВИМОВОЮ ДЖЕРЕЛА
ТА “СКАРБАМИ ІСТОРІОГРАФІЇ”**

Влітку 1253 р. король Данило Романович за наполяганням свата – угорського короля Бели IV на підтримку його військового походу, спрямованого на Моравську область Чеського королівства з центром в Оломоуці, організував спільну разом із залученими на цю нагоду зятем угорського короля – краковським князем Болеславом Встидливим та опольським князем Владиславом Казімежовичем “паралельну” допоміжну військову експедицію. Йшлося про сприяння угорському монархові у розгорнутому тоді його протистоянні навколо “австрійської спадщини” з чеським герцогом Пшемислом Оттокаром, у недалекому майбутньому – чеським королем Пшемислом Оттокаром II. Зусилля організованих на такий спосіб союзників у безперечному, хоч і прямо не засвідченому в літописній розповіді цілковитому порозумінні з ініціатором в особі угорського короля, було скеровано на розташоване на північ від Оломоуцу чеське місто Опава та його історичну область, прилеглу до володінь обох польських князів. Після успішного завершення недовготривалої військової кампанії, зосередженої, як і організована водночас паралельна акція угорського ініціатора, насамперед на всемірному “пустошенні” території противника, зі своїм зібраним на цю нагоду військом через Кракув та Сандомеж король Данило Романович повернувся додому й прибув до столиці – Холму.

Літопис – як фактично одиноке вимовнішого характеру джерело відомостей з відповідного приводу – загалом достатньо докладно описав не лише поодинокі вузлові епізоди перебігу недовготривалого воювання на Опавській землі¹, а й так само обставини його завершення. До цього оповідання,

¹ The Old Rus'Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. The Ostroz'kyj (Chlebnikow) and Četvertyn's'kyj (Pogodin) Codices / Vit an Introductions by Omeljan Pritsak *The Garvard Biblioteque of Early Ukrainian Literature. Texts.* Vol. 8. Harvard, 1990. P. 347–350; Ипатьевская летопись *Полное собрание русских летописей.* Т. 2. Москва, 1998. Стб. 821–826. Конкретно про датування та тривалість походу, які при давніших незмінно насамперед побіжних зверненнях до нього здебільшого не привертала окремої уваги, див.: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań*

nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Т. 1). Kraków, 2012. S. 344–346. Там же найдокладніший досі огляд перебігу самої кампанії та супутніх їй обставин: *Ibidem.* S. 336–344. Правда, далеко не з усіма запропонованими при цьому міркуваннями та трактуваннями як окремих епізодів, так і всієї експедиції загалом разом водночас із літописним її викладом випадало би погодитися. Загалом, хіба вже звично для новітньої літератури, перегляд, як виявилось, засновано на досить поверховому читанні літопису, див.: *Александрович В. “Щастя” короля Данила Романовича [Рец. на кн.]*

зосередженого на нечисленних епізодах перебігу подій по дорозі до Опави та біля неї, уже після закінчення викладу додано стислу реляцію про повернення короля із відбутого походу з прибуттям до своєї столиці та наступним відвіданням собору Богородиці² й після нього – церкви святого Іоана Златоустого. Правда, само воно як на тлі попереднього викладу дій спільників в опавському регіоні об'єктивно щось не до порівняння скромніше, немов відповідно до його значення, подане загалом достатньо лаконічно. Хоча наведена розповідь охоплює декілька зіставлених разом наче відособлених моментів, вона вміщена до унікальної для літописання короля Данила Романовича одинокої, проте водночас розбудованої місткої фрази з підібраним досить скромним та звично для літописної розповіді незмінно скупо запрезентованим переліком конкретних обставин. Запропонований виклад зосереджено на послідовно зіставлених один за одним трьох окремих епізодах, які стосуються відвідання найперше собору Богородиці (в оригіналі – “домъ . Пречѣтоѣ”³), далі винятково лаконічно

Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – T. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 341–343. Про таку приметну, хоча й далеко не унікальну особливість засвідченого при цьому індивідуального методу польського автора див.: Там само. С. 309–350. Новіший, найдокладніший аналіз самого походу на підставі ретельнішого від практикованих досі аналізу літописної розповіді та небагатьох супутніх джерельних переказів із критичним вивірнням нагромаджених у літературі навколо нього численних недоречностей – втім, як виявилось, навіть і явних зовсім несусвітніх вигадок – запропоновано: *Його ж. Опавський похід короля Данила Романовича 1253 року*. Про ремесло історика, осмислення історії та засновані на них неунікненні зобов'язання (у видавничому процесі). Пор. також окремий розгляд польського контексту тодішнього спільного воювання: *Його ж. Військові кампанії короля Данила Романовича разом із польськими спільниками*. Зі студій над літописною традицією як відображенням західноукраїнської історії XIII століття у її військовому аспекті і не тільки *Галицько-волинська доба*. Вип. 2: Студії над часами Романовичів / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2022–2023 С. 104–155.

²У новішій літературі в контексті широко закроених зусиль із “переосмислення” усієї західноукраїнської літописної традиції через послідовне підважування вимови літопису з'явилось категоричне заперечення існування Холмської єпархії й водночас собору уже за часів короля Данила Романовича. Її заснування віднесено при цьому щойно

до початку XIV ст., нібито на потребу забезпечення створеної акурат тоді Галицької митрополії: Толочко А. П. Основание Холмской епископии *Palaeoslavica. International Journal for the Study of Slavic Medieval Literature, History, Language and Ethnology*. Vol. 25, no 1. Cambridge, 2017. P. 254–277; *Його ж. бѣ бо преже того пискоупѣ. Асафѣ... Галицько-Волинський літопис: текстологія / За редакцією О. П. Толочка*. Київ, 2020. С. 202–221. На підставі першої із наведених публікацій запропоновану насправді, як випало показати через конкретні залучені аргументи, цілеспрямовано змістифіковану версію, засновану на послідовному достосуванні фактів на потребу задалегідь прийнятої “дорогої концепції”, спростовано: Александрович В. Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 12 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2018. С. 75–110. Пор. також: *Його ж. “Новий літописець” як текстологія тексту, не вартого прочитання?* [Рец. на кн.:] *Галицько-Волинський літопис: текстологія / За редакцією О. П. Толочка*. Київ, 2020. 929 с., 18 с. іл. *Княжа доба: історія і культура* (див. у пропонованому вип., с. 209). Як при цьому виявилось, з очевидної та явної на те потреби “непотрібні” прямі відсилання літопису до функціонування єпархіального осередку в безперечному глумачному екстазі залюбки практикованим методом, не вдаючись до будь-яких доказів, “зручно” проголошено “пізнішими вставками”: Толочко А. П. Основание... С. 263, 264, 266, 270, 271–272. Увагу до цього вияву очевидних “наукових хитрощів” привернуто: Александрович В. Холмський єпархіальний осередок... С. 106–107.

³Почерпнуті з літопису цілком виразні аргументи на доведення статусу церкви як

пригаданій зустрічі з братом – князем Васильком Романовичем й так само докладніше не засвідченого, такого, що відбулося ніби після обох наведених раніше фактів, тобто пізнішого “перебування” у холмському храмі святого Іоана Златоустого. Їх подано в акурат такій власне автентичній послідовності:

“и приде во град Холмь . съ чстью и со славою в домъ . Пречетоѣ . падъ поклониса . и прослави Ба̄ . ѡ бывше^м не бѣ бо никоторыи князь . Роускыи воеваль землѣ . Чѣшьское . и видѣвса со браѣмъ своимъ . и бы^е в радости велицѣ . и прибываше в домоу стго Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Ба̄ и прч^етоую его мтръ . и стго Ивана Златауста”⁴.

Цей вимовний за приданим йому в літописі змістом завершальний відгук короткотривалої⁵ військової кампанії у “землѣ . Чѣшьское”, як і водночас теж своєрідне немов підсумування відбутого походу – не дивлячись на винятковість цього запису не лише для західноукраїнської, а й водночас загалом літописної традиції старокиївського родоводу, – за дотеперішнього стану історичних досліджень донедавна не привертав особливої уваги. Здебільшого в контексті викладу опавської експедиції разом із її завершенням зазначеного холмського повернення навіть не відзначали. За практикованих багато в чому найперше незмінних поверхово-“літописних” підходів до його сприйняття та викладу видавалося, наче цей холмський літописний епізод нічого істотнішого на зазначену конкретну потребу неспроможний був додати. Сам він, при послідовному зосередженні на відбутому поході, як здатний переконати перегляд поодиноких позицій літератури, до того ж, незмінно трактувався принагідно, побіжно й при тому не інакше, як найперше достатньо поверхово. Показовим прикладом може бути вже давній виразно вільний переказ ще Діонісія Зубрицького: “он отправился чрезъ Судомирскую землю въ Холмъ, вступилъ тамо въ церковь Пречистой Богородицы и Св. Іоанна Златоуста, молился, прославилъ и поблагодарилъ Бога, и былъ съ радостію привѣтствованъ братомъ своимъ Василькомъ”⁶ (див. далі).

Стосовно докладніше на описаному в літописі поверненні – разом так само зі супутніми йому обставинами – зупинився щойно Петро Толочко. “Після повернення з чеського походу Данило “приде во град Холмь съ чстью и со славою в домъ Пречистоѣ, падъ поклонися, и прослави Бога”. Коли ж у Холм прибув і брат Василько, князі відправилися “в дом святого Ивана во городѣ Холмѣ с весельемъ, слава Бога и Пречистую его Матерь, святого Ивана Златоуста”⁷. Далі наведено ще одне принагідного характеру окреме звернення до завершальної частини фрази: “Після чеського походу... Данило славив не тільки Бога і

собору від самих початків його існування наведено: *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 97–107.

⁴ *The Old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles.* P. 350; *Ипатьевская летопись* Стб. 826.

⁵ На недовготривалості послідовно акцентував Даріуш Домбровскі, окресливши час усього перебування спільників на опавській землі одним тижнем: *Dąbrowski D.* *Daniel Romanowicz...* S. 346.

⁶ *Зубрицкий Д.* *История древняго Галичско-русскаго княжества.* Ч. 3. Львов, 1855. С. 171.

⁷ *Толочко П. П.* *Давньоруські літописи і літописці X–XIII ст.* Київ, 2005. С. 328. У цитаті (збережено правопис оригіналу) привертає увагу нерідко практиковане в давнішій літературі очевидне “приспосовування на потребу” наведеної фрази, поданої, однак, як нібито автентичний літописний текст та її явна русифікація зусиллями автора (докладніше див. далі).

Пречисту його матір, а й Іоанна Златоуста. Таким чином зусиллями єпископа Івана святий Іоанн Златоуст став фактично покровителем нової столиці Галичини міста Холма⁸.

У контексті біографії короля Данила Романовича стисло переказав відповідну літописну розповідь також Д. Домбровські. При цьому теж не обійшлося без очевидних нічим не вмотивованих зовсім довільних доповнень уже починаючи від викладу самих вступних слів: “Uroczystości powitalne wracających z “czcią i sławą” z bardzo przecież dalekiej wyprawy odbyły się w Chełmie. Przy tej okazji kronikarz gloryfikując swojego władcę ponownie zapisał⁹, że żaden inny ruski książę nie wojował z czeskiej ziemi”¹⁰. Далі подано теж звично для автора не позбавлений елементів “незалежної творчості” (докладніше див. далі) коментований переказ засвідчених моментів перебігу подій вже безпосередньо в самому Холмі: “Relacja o powrocie zawiera kilka bardzo ciekawych szczegółów kulturowych. Daniel przyjechawszy, udał się do soboru Bogurodzicy i padł [w akcie proskinezis] – jak pisze źródło pokłoniwszy się i wślawił Boga za to, co się stało. Szkoda tylko, że nie jesteśmy w stanie stwierdzić czy Romanowicz udał się do katedry prosto z drogi, czy też jakiś czas później, oporządziwszy się i odpocząwszy. Następnie nastąpiło spotkanie księcia z bratem, a potem zapewne msza dziękczynna w cerkwi św. Iwana Złotoustego. Źródło podkreśla radość z powodu szczęśliwego powrotu i wspomina o dziękczynnych modłach wznoszonych do Boga, Matki Boskiej i św. Jana Złotoustego”¹¹.

У другому томі біографії короля вимовний і яскравий холмський епізод завершення походу Д. Домбровські спершу пригадав через існуючі – згідно з вміщенням у ньому свідченням – уже на той час холмські церкви Богородиці та святого Іоана Златоустого¹². У продовженні з окремими авторськими коментарями – так само не завжди обумовленими (певні з них виразно показують очевидне нерозуміння висловлювання джерела – див. далі) – викладено літописну

⁸ Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 329 (збережено правоспис оригіналу).

⁹ Не згаданий при цьому зафіксований у літописній розповіді про Опавський похід перший такий приклад вміщено на початку викладу: “не бѣ бо в земль Роусѣи первое . иже бѣ воевалъ землю . Чьськоу ни Стославъ хоробры . ни Володимеръ стѣи”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 751. Саме його Д. Домбровські й мав на увазі (докладніше наведено пригадування розглянуто далі).

¹⁰ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 348.

¹¹ Ibidem. S. 349. Окремі критичні зауваження до побудованого на такий спосіб викладу наведено: Александрович В. “Щастя”... С. 343. У примітці до поданої згадки про собор стверджено: “Jest to przy okazji świadectwo, że w owym momencie sobór Uspienski (sic!) już został zbudowany”, див.: Ibidem, przyp. 919. До побутування у літературі цього помилкового посвячення увагу привернуто: Александрович В. Мистецтво Холма доби князя Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаевич. Львів, 2007. С. 148; *Його ж. Мис-*

тецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 13–14. Київ, 2009. С. 68, приміт. 192. Пор. також: *Його ж. “Щастя”... С. 343, приміт. 64*. Насправді літопис загалом звично не віднотував конкретного посвячення храму. У пізнішій традиції він виступає як собор Різдва Богородиці й не випадає сумніватися, що воно було первісним: *Його ж. Мистецькі сюжети... С. 68, приміт. 192*. З цього приводу пор. також: Dąbrowski D., Wojtowicz L. *Analiza źródeł pisanych*. 2.1. Okres od XIII do 2. połowy XIV wieku *Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodzenia MNP w Chełmie. Wyniki badań interdyscyplinarnych sezonu 2013–2014*. Chełm, 2016. S. 37–40.

¹² Див.: Dąbrowski D. *Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w.* (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 4). Kraków, 2016. S. 285.

розповідь із показовими на тлі попереднього висловлювання двома принципового характеру доповненнями. Перше з них стосується молитви в соборі начебто “przed jakimś ze świętych wizerunków”, а інше – не зауваженої давніше нібито... “учти” “podczas pobytu w domu cerkiewnym”, під яким розуміється холмська церква святого Іоана Златоустого: “W 1253 r. po powrocie z wyprawy opawskiej do Chełma, książę “wszł do domu Bogurodzicy i padł [przed jakimś ze świętych wizerunków], pokłoniwszy się, i wysławiał Boga, następnie zaś spotkał się z bratem, i przebywali w domu św. Jana [...], weseląc się, sławiąc Boga i przyczystą jego Matkę i świętego Jana Złotoustego”¹³. На завершення цього короткого далеко не у всьому коректного переказу додано: “Użyty zwrot o weseleniu się podczas pobytu w domu cerkiewnym dość wyraźnie świadczy o odbyciu się tam wówczas uczty”¹⁴.

У новішому польському перекладі літопису невеликий текст розбито на окремі короткі речення, причому зроблено це не завжди вмотивовано та вдало: “i przyszedł do grodu Chełma z czcią i ze sławą. W Domu Przeczystej padłszy, pokłonił się i wysławiał Boga za to, co zaszło. Nie był bowiem ani jeden książę ruski wojował ziemi czeskiej”¹⁵. При переказі “післясоборної” частини запису його також поділено на два окремі речення¹⁶. Стосовно перебування у церкві святого Іоана Златоустого при цьому виразно вказано на самого лише короля (“przebywał”), без відкликання до присутності також і молодшого брата. Причому, сам виклад теж не обійшовся без неоправданих доповнень: “I spotkawszy się z bratem swoim i był w radości wielkiej. I przebywał w Domu świętego Jana w grodzie Chełmie weseląc się, sławiąc Boga i Przeczystą Jego Matkę i świętego Jana Złotoustego”¹⁷.

Новіший польський огляд літопису цілком лаконічно пригадав повернення короля до Холму як окремий акцент загального опису Опавського походу, на завершальному холмському епізоді окремо, однак, не зупиняючись¹⁸.

Серед тих, хто в новітній літературі, викладаючи Опавський похід, зовсім не згадав його літописного холмського повернення, були Александр Майоров¹⁹ та Віталій Нагірний²⁰. Цілком поминула цю тему так само й Ітка Комендова при огляді зосередженого найперше на поодиноких здебільшого новіших позиціях історіографії “чеського погляду” стосовно літньої експедиції Данила

¹³ Dąbrowski D. Król Rusi... S. 285–286.

¹⁴ Ibidem. S. 286. Критичні зауваження до вміщеного тут коментування окремих аспектів літописної розповіді про повернення короля див.: Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”: король Данило Романович як опунктована “істота біологічна”? [Рец. на кн.:] Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 4). – Kraków, 2016. – 412 с., іл. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 11: Княжий Львів 1256–2016 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017. С. 168–170, 184–185 (докладніше див. далі).

¹⁵ Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów / Tłumaczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski i A. Jusupović. Kraków; Warszawa, 2017. S. 348.

¹⁶ Ibidem. Так само ще раніше його трактовано: Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 412.

¹⁷ Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów manowiczów / Tłumaczenie... S. 192.

¹⁸ Jusupović A. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019. S. 103.

¹⁹ Майоров А. В. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studioium Slavicozum Orbis. Т. 1). Санкт-Петербург, 2011. С. 675–677.

²⁰ Нагірний В. Polityka zagraniczna księstw ziem Halickiej i Wołyńskiej w latach 1198 (1199)–1264 (Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej. Т. 12). Kraków, 2011. S. 276.

Романовича з його польськими спільниками до Опави 1253 р.²¹ Показово, що про повернення до Холму разом із вміщеними в ньому важливими акцентами стосовно самого походу не згадав також Алексей Мартинюк²², незрозуміло поверхово та майже не вдаючись до конкретних засвідчених у літописі фактів, “обговорюючи” в спеціальній статті, на його власне твердо виражене переконання, “крайне неудачный с военной точки зрения поход Даниила Галицкого (sic!)”²³. При цьому – без найменшого заглиблення до викладеного в літописній розповіді та супутніх джерелах перебігу подій на Опавській землі – запропоновано однозначно “погромну” характеристику усїєї військової експедиції заодно із явно категорично “нелюбою” автору особою її організатора²⁴.

Тільки зовсім принагідно й винятково побіжно, у цілком іншому інтересі вдався до завершального епізоду опавського воювання Олексій Толочко в розважаннях щодо обставин появи Холмської єпархії. Зосереджено заперечуючи, як зазначено, її існування уже за часів короля Данила Романовича в середині XIII ст., він наголосив, зокрема, на відсутності в тексті літопису згадки про холмський собор. На його переконання: “Ни один из трех храмов”²⁵ (у

²¹ Комендова Й. Опавский поход Даниила Романовича: чешский взгляд *Colloquia Russica*. Seria 1, t. 4: Rurikids in dynastic relations: politics, customs, culture, religion (10th–16th c.) / Wyd. W. Nagirnyj. Kraków, 2014. S. 159–160.

²² Мартинюк А. В. “Хронографу же нужна есть писати все”, или как Даниил Галицкий не взял Оломоуц, а летописец превратил поражение в победу *Письменность Галицко-Волынского княжества: историко-филологические исследования / Komendova J. a part*. Olomouc, 2016. С. 127.

²³ Там же. С. 128.

²⁴ Там же. С. 127–128. Стосовно постаті Данила Романовича – організатора Опавського походу автор, як усе переконув, схильний був сумніватися, вбачаючи у твердженні про таке становище короля насамперед нібито цілком приватне зацікавлене “зусилля” літописця: “Превратив Даниила в главу коалиции и предводителя военной кампании 1253 г. (виділено – В. А.) хронограф выполнил свою задачу придворного панегириста”, див. Там же. С. 128. При цьому за практикованого надто своєрідного “проникнення” у послідовно явленому в цитованій статті завідомому “тлумачному екстазі” найочевидніше випало навіть сплутати особи... керівника Опавського походу – короля Данила Романовича та всієї тодішньої античеської коаліції – його свата, угорського короля Бели IV!

²⁵ Як уже була нагода зауважити (Александрович В. Холмське будівництво короля Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 39, 40–41, 48–57), насправді літопис зафіксував у тогочасному Холмі не

три, а чотири церкви. Тут пропущено згадану при короткому літописному викладі про перший монгольський набіг на місто церкву Святої Трійці: “тогда и црѣвь стои Троиць зажьжена быѣ . и паки создана быѣ”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 843. Новіше звернення до цього переказу... заперечило існування храму взагалі, в завідомому коментаторському піднесенні проголошуючи відповідний запис постолюю нібито через непорозуміння “глосою”: “Поштовхом до цієї глоси, судячи з усього, стало двозначне формулювання Данилової обітницї поперед у тексті: “ѡбѣщаса Бѡу и стѡму Иваноу . Златооустоу . да створить во има его . црѣвь”. “Во има его” глосатор зрозумів як “в ім’я Господа” і створив на полях відповідну церкву (виділено – В. А.), відсутню в переліку холмських храмів”, див.: Толочко О. Якоже древле писахомъ . во Коуремьсиноу рать... *Галицко-Волыньский літопис: текстологія / За редакцією О. П. Толочка*. Київ, 2020. С. 516. Однак насправді давній “глосатор” не міг чогось такого “втяти” ніяк: історія не знає церков, посвячених “в ім’я Господа”. Стверджене – очевидна “ересь” недовченої недалекої фантазії поатеїстичної доби. Того, що “церква з глоси на полях”, згідно з вміщеною у самій же “глосі” інформацією, при набігу “зажьжена быѣ . и паки создана быѣ”, тобто, як при цьому цілком виразно стверджено, існувала насправді, – за засвідченої “проникливості сприйняття” згадувати, цілком очевидно, не належиться... Безперечним є також у наведеній пропозиції явне перетворення “на потребу” й самого посвячення Святій Трійці. Очевидним свідченням зовсім “особливого проникнення” випадає сприйняти

тогочасному Холмі – В. А.) не указан как “епископия”, то есть как кафедральный собор*. Два из них освящены в честь патрональных святых епископов Козьмы и Иоанна, что идентифицирует их как, в некотором роде, “частные” заведения, возможно, монастыри. Более того, есть основания полагать, что и третья церковь – Богородичная – также была монастырским храмом. Вернувшись из чешского похода, Даниил Романович “приде во гра^а Холмь [...] в домъ . Преч^атоѣ . пады поклониса . [...] и видѣвса со бра^амъ своимъ . и бы^а в радости велицѣ . и прибываше в домоу стго Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ [...]”. ГВЛ является одним из первых летописных памятников, и, кажется, первым в XIII в., именующим религиозное учреждение (sic!) “домом” соответствующего небесного персонажа. Примечательно, что кроме двух холмских, в этой летописи так же назван Выдубицкий монастырь под Киевом (“домъ архистратига Михаила . рекомыи Выдобичъ”)²⁶. Продовження зосереджене на завершени аналізованого запису, присвяченого церкві святого Іоана Златауста, з явно аж надто “своєрідним” на тлі автентичної літописної розповіді, цілковито вдуманим, зовсім неймовірним за змістом авторським додатком: “Даниил и Василько “прибываше в домоу стго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ”. Иными словами, “дом св. Иоанна” смог принять и разместить князей с их многочисленной свитой, и при этом вся эта орава (sic!) какое-то время пиrowала (sic!) там (“прибываше [...] с веселиемъ”). Следовательно, в нашем сообщении о доме св. Иоанна речь, конечно же, шла не о городском храме (виділено – В. А.), а о комплексе монастырских зданий, подобных тому Михайловскому монастырю во Владимире, где в другом рассказе ГВЛ “стоял” князь Войшелк”²⁷. Показово, що наведено завершення цитати “прибываше в домоу стго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ” за такого трактування... зовсім не передбачало врахування наявного в літописі, притаманного йому невід’ємного продовження й водночас істотного за приданою однозначною вимовою підсумування стосовно самого зазначеного при цьому перебування – “слава Ба̄ и прч^атоую его мтр̄ . и стго Ивана Златауста”. Наскільки засвідчений у наведеному звороті характер перебування спроможний відповідати прийнятому в автора “веселию пирующей оравы” розважати, звісно, зайве...

Відповідний погляд буквально – з непринципового характеру нечисленними змінами та додатками (див. далі) – повторено так само в новішому коментованому виданні вибраних фрагментів західноукраїнського літопису XIII ст.²⁸ З-поміж змін виявилось, зокрема, усунути визнане, очевидно, надто

так само й визнання, нібито запис про храм мав бути “глосою на полях” оригіналу літопису: автору ідеї випало прозорливо узріти таке його розміщення через товщу новіших копій... До не пережитого вульгарно-атеїстичного досвіду минулих часів відсилають і наведені в продовженні вимовні “частные” заведения” – можливі монастирі та “религиозное учреждение”, іменоване “домом” соответствующего небесного персонажа”... Ніякої відшуканої винятково не інакше, як теж тільки з міркувань усе тієї ж очевидної на те потреби “двозначності” у літописному викладі наведеної обітничі короля Данила Романовича за адекватного читання, звісно,

також не віднаходиться...

* Само поширене в літературі й залюбки стосовне загальнозживане поняття “кафедральный собор” нелогічне з огляду церковної традиції, оскільки термін “собор” передбачає функціонування при ньому владичої кафедри, що показує якнайочевидніше зайвим будь-яке додаткове наголошення “кафедральності” храму такого статусу.

²⁶ Толочко А. П. Основание... Р. 270.

²⁷ Там же. Р. 271. Оскільки про сам монастир, окрім відзначеного “стояння”, нічого не відомо, порівняння, звісно, для пояснення не зовсім спроможне надаватися.

²⁸ Толочко О. б̄ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 216, 217.

“ризикованим” у попередньому зверненні твердження “и при этом вся эта орава какое-то время пировала там” із заміною його на визнане, як випадало би гадати, “нейтральнішим” “все це товариство якийсь час бенкетувало там”²⁹. Само сприйняття, однак, залишено без будь-яких змін.

У згаданому новішому українському коментованому виданні фрагментів літопису до епізоду повернення вдався ще також Ярослав Затилюк, перейнявшись, однак, при цьому не конкретною зафіксованою подією, а здебільшого історіографією цілком побіжно присутнього в літописному переказі часу канонізації принагідно згаданого на самому початку викладу Опавського походу святого Володимира Великого³⁰. Звернення виявилось у коментатора теж тільки супутнім та зовсім віддаленим за характером сюжетом вибраного на такий спосіб головного інтересу. Із літописної розповіді цього разу залучено насамперед потрібне для запропонованої побудови вирване з контексту “падъ поклониса . и прослави Ба̄ . ѿ бивше” не бѣ бо никоторыи князь . Роускыи воеваль землѣ . Чѣшьское”³¹. Завідомий “підступ літописця” при цьому “викрито” якнайочевидніше. Згідно з висловленим переконанням, “літопис намагається подати подію як звиязну, після якої князь зі славою повертається в Холм. Але, по суті, єдине, що автор може видати за доблесть свого героя, варту похвали, є лише факт походу “в чехи”. Як дає нам зрозуміти літописець, власне це й було головним смислом походу й зумовило значення події”³². Жодного іншого

²⁹ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 217.

³⁰ Затилюк Я. Даниль же снемса . с Болеславомъ... *Галицько-Волинський літопис: текстологія*. С. 456–462.

³¹ Іпатьевская летопись. Стб. 826. Переконаний у всепридавлюючій крутоверті запозичень, коментатор віддався неодмінним пошукам “взиря”, віднайшовши його в найдавнішому Київському літописі: “Звідти ж, можна припускати, запозичено фразу другого порівняння до попередніх князів, у фіналі оповіді: “падъ поклониса . и прослави Ба̄ . ѿ бивше”” (пор.: “и абѣ прозрѣ . видив же се Володимерь . напрасное исцѣление и прослави Ба̄” (ПСРЛ 2: 97), хоча тут не виключений вплив Кл), див.: Затилюк Я. Даниль же снемса . с Болеславомъ... С. 460. Вплив, звично не визнано за належне пояснювати, обмежившись констатацією без доведення визнаного факту... Хоча, окрім “и прослави Ба̄”, спільного в записах не віднаходиться. Не випадало би доводити очевидну повсюдну присутність цього звороту в тодішній релігійній та писемній культурі. Докладніше див.: *Александрович В. “Новий літописець”*... С. 249. Отже “запозичення” – одне зі звичних для трактувальників фрагментів літопису нічим не оправданих завідомих “потрібних” перебільшень за моделлю вщепленого коментаторам привичаєння до повсюдного їх визнання, віднаходження та твердження. Оскільки, окрім “безконечних запозичень”,

гроно коментаторів переслідують ще й так само не менш безконечні “редагування”, випало докластися також до продовження поверхово перейнятого від поверхового ж інтерпретування цінованих попередників погляду стосовно “невдачі” Опавського походу: “Мета редагування оповіді про Опавський похід очевидна: подати прикру невдачу як джерело гордості”, див.: Затилюк Я. Даниль же снемса . с Болеславомъ... С. 460. Глумачення літописного опису повернення до Холму подано на таким власне способом виведеному загальному тлі. Критичні зауваження до запропонованих поглядів див. далі. Пор. також: *Александрович В. Військові кампанії короля Данила Романовича разом із польськими спільниками. Зі студій над західноукраїнською історією XIII століття у її військовому аспекті і не тільки Галицько-волинська доба*. Вип. 2: Держава Романовичів у контактах із західними сусідами в XIII столітті / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2022–2023. С. 144–153.

³² Затилюк Я. Даниль же снемса . с Болеславомъ... С. 459. Не варто вдаватися до суперечки з такою позицією, оскільки вона якнайочевидніше ніяк не авторська, а заснована на поверховому відтворенні натхнення, набутого при читанні зазначеного цілковитого погрому короля, вчиненого зусиллями цінованого попередника в особі згаданого А. Мартинюка. Докладніше див.: *Александрович В. Військові кампанії*... С. 149, приміт. 171.

значення коментаторові – видно – спостерегти не вдалося, немовби заздалегідь випало працювати за званою літописною моделлю запису "не було нічого". Через зазначений "підступ" запропоновано наче ще одне й теж тільки зовсім посереднє та віддалене, мало конкретне звернення до літописного викладу про повернення з-під Опави до Холму.

Немає згадки стосовно повернення короля до Холму так само і в завершенні короткого викладу про літній похід 1253 р. у новішому підсумовуючому огляді русько-польських стосунків княжої доби³³. Найновіше звернення до повернення з Опавського походу в контексті будівництва короля Данила Романовича у короткому коментарі відзначає насамперед стверджене тут існування собору Богородиці та церкви святого Іоана Златоустого на кінець літа 1253 р.³⁴

Перегляд наведених висловлювань із приводу лаконічної літописної реляції про прибуття короля Данила Романовича до Холму після завершення Опавського походу переконує, що сама вона ніколи досі не привертала уваги як окреме самостійне явище й водночас так само самодостатня тема наукового аналізу. Найперше чи не внаслідок цього на тлі певних немало своєрідних тенденцій новітньої історіографічної практики, промовисто відображеної у дотеперішніх зверненнях до цього загалом ніби скромного літописного епізоду, вона не була сприйнята в притаманному їй власному історичному наповненні. Такого – при дотеперішньому незмінно не інакше як принагідному та поверховому залученні зусиллями поодиноких авторів джерельної розповіді разом із не рідкісним відверто упередженням сприйняттям також і самого походу – відшукати ніхто й не пробував. Навпаки, за утвердженого від початків наукової практики стійкого й немовби навіть "неунікненого" та "неподоланного" призвичаєння історіографії у цьому невеликому за обсягом тексті вдавалося відшукати немало того, що ніяк не здатне не тільки співпадати з автентичним змістом самої розповіді, а нерідко навіть хоча б бодай якось їй відповідати. Про належне коректне відтворення згадувати взагалі не випадало б, оскільки таких прикладів зафіксувати не вдалося. Разом із пропозиціями не тільки зовсім безпідставними та фактично так само цілковито безвідповідальними, а й водночас також навіть нерідко відверто анекдотичного наповнення. Вони спроможні засвідчити окремі за всіма приданими їм ознаками надто "своєрідні" з наукового огляду "можливості" новітніх успіхів трактування все ще й досі фактично так і не прочитаного тексту.

До розповіді з пропозицією викладених тут нових її тлумачень принагідно вже випало привернути увагу³⁵. При цьому йшлося тільки про вибрані відповідно до конкретної тематики окремі аспекти самого лаконічного оповідання.

Найпоказовішим свідченням дотеперішніх "здобутків" при трактуванні цього невеликого літописного тексту сприймається те, що ніхто з авторів, які так чи інакше вдавалися до нього, не зауважив його найголовнішої прикметної особливості. Вона виявляється у тому, що цей короткий літописний запис присвячено винятково королеві Данилові Романовичу³⁶. Хоча в самому тексті й

³³ Головка О. Б. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. С. 473. Автор безкритично перейняв від новітньої літератури завідомо "атракційні" "модні" погляди стосовно нібито "загального фіаско походу Данила Романовича і його союзників": Там само.

³⁴ Dąbrowski D. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) o sztuce. T. 1:

Architektura (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 7). Kraków, 2023. S. 128, 129, 217–218.

³⁵ Александрович В. "Щастя"... С. 343; Його ж. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 168.

³⁶ Вперше на неї вказано: Александрович В. "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 168. Як уже відзначено, власне так

згадано зустріч з його молодшим братом, князем Васильком Романовичам, сам він у викладі не присутній і до описаних при цьому подій не має ніякого стосунку (докладніше див. далі). Історіографія ж навпаки незмінно вбачала не тільки безпосередню присутність брата на той час у Холмі, а й його активність при описаних подіях разом із її нібито відображенням у літописній розповіді. Власне це цілком несподіване на тлі дотеперішнього одностайного із зазначеного приводу наукового досвіду відкриття стосовно одноосібної, без присутності брата, активності короля Данила Романовича при його прибутті до Холму й задало усе подальше трактування аналізованого фрагменту літописного оповідання.

Лаконічний виклад стосовно повернення короля з Опавського походу за характером не належить до істотніших у її структурі, наділених звідсіля безперечною притягальною силою моментів джерельної розповіді. Проте водночас у ньому відображено унікальну для західноукраїнської історії та літописної традиції XIII ст. ситуацію, пов'язану з самотнім далшим зарубіжним військовим походом короля Данила Романовича, потрактованим так ще в самому літописному викладі (пор. далі). Жодне інше з-поміж пригаданих у літописі повернень із досить численних бойових кампаній як самого короля, так і його наступників подібного характеру реляція не супроводить. Це стосується навіть доленосної для самого Данила Романовича ранішої Ярославської битви 1245 р., з приводу якої літописець, радше навіть несподівано, показав себе винятково лаконічним, записавши замість можливого підсумування тільки: "иде же в Холмъ . с колодники многими . иже бѣ создалъ самъ"³⁷. Не має опис аналізованого холмського завершення Опавського походу прецеденту так само і в старокіївській традиції, тобто – історії династії загалом³⁸. З цього огляду – навіть поза самим змістом – розповідь цілком очевидно повинна заслуговувати більшої уваги й водночас так само – неодмінно докладнішого розгляду. Особливо на тлі запропонованих новіших немало своєрідних трактувань як Опавського походу, так і особи самого короля у зв'язку з ним. Проте щось таке можливе, звісно, лише за умови звернення до автентичного тексту із належним врахуванням водночас його ширшого контексту та як безпосередньо записаного в самому літописі, так і окремих супутніх фактів позалітописного походження, придатних для глибшого зрозуміння поодиноких складових структури аналізованого лаконічного викладу. Необхідною передумовою такого погляду сприймається також відмежування від далеко не завжди й не у всьому прийнятної у висловлених досі твердженнях дотеперішньої історіографічної традиції. До того ж, реалізованої останнім часом найперше через немало, а то й цілковито відсторонені від самого джерела міркування підкреслено "ерудиційного" наповнення, нерідко перенасичені відвертим нічим не обмеженим фантазуванням³⁹.

перекладено запис у новішому його тлумаченні польською мовою: Kronika halicko-wołyńska. Kronika Romanowiczów / Tłumaczenie... S. 348. Проте, як видно, ця визначальна особливість переказу при цьому "традиційно" не привернула уваги.

³⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 805.

³⁸ Щось віддалено подібне в українській традиції зовсім, однак, лаконічно відновлено хіба ще тільки в завершенні "Слова о полку Ігоревім" – "Игорь ѣдет по Боричеву къ святѣи Богородици Пирогошеи". Цит.

за: *Махновець Л.* Про автора "Слова о полку Ігоревім". Київ, 1989. С. 259. Пояснення того, чому князь Ігор Святославович їхав саме до цього старокіївського храму, навіть явно ігноруючи при цьому історично складену традицію подібних відвідин київських святинь, запропоновано: *Александрович В.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. Т. 4). Львів, 2010. С. 59.

³⁹ Безперечною вершиною такого трактування є новіше обширне коментування вибраних

Лаконічний текст на 280 знаків пригадає у короткому зіставленні немов окремі факти – відвідини з поверненням собору й завершальне перебування “в дому с҃го Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Бѣ и прч҃тою его мѣрь . и с҃го Ивана Златаоуста”. Посеред них буквально в чотирьох словах вказано також на немов ніяк не узалежене від співвіднесених з обома холмськими храмами сюжетів побачення із молодшим братом – князем Васильком Романовичем. Оскільки всі ці моменти досі фактично все ще не стали об’єктом цілеспрямованої уваги в їх сукупності, вони заслуговують докладнішого послідовного розгляду насамперед кожен зокрема. Одним із завдань такого аналізу повинно, втім, стати найперше встановлення потенційного безпосереднього взаємозв’язку та взаємозалежності між ними.

Найперше випадає відзначити відсутність у літописі чогось такого, про що твердив на самому початку свого викладу з відповідного приводу Д. Домбровські: “Uroczystości powitalne wracających z “czcig i sławą” z bardzo przecież dalekiej wyprawy odbyły się w Chełmie”⁴⁰. Наведене логічно на загал нібито оправдане визнання насправді нічим, однак, не здатне пригадати самого вступного літописного фрагменту “и приде во гра^д Холмь . съ ч҃тью и со славою в домъ . Прч҃тоѣ” як єдиного джерельного переказу, спроможного виступити підставою для сприйняття засвідчених початкових кроків короля одразу після повернення, вже на холмській землі. Згідно зі сформульованим на наведений спосіб текстом, чогось подібного на якісь “uroczystości powitalne” тоді найочевидніше як зовсім не передбачалося, так і не повинно було відбутися. Принаймні нічого відповідного наведеному сприйняттю літопис не зафіксував й у самому зацитованому викладі ніщо до чогось такого не здатне відсилати ніяк. Виразно та однозначно стверджено: в’їхавши до столиці, король одразу спрямувався безпосередньо до собору із подячною молитвою. Згідно з літописом, будь-чого іншого, як видно, за засвідчених обставин при цьому не мало відбутися. Тобто, згадані “uroczystości powitalne” – не що інше, як знаного цілком загального походження породження особистого досвіду автора. Однак у конкретній аналізованій ситуації на стосовну нагоди це завідома “wiedza pozażródłowa”.

Водночас перший задокументований крок короля із прибуттям до столиці не позбавлений своєї очевидної власної вимови й із огляду приданого йому змісту здатний заслуговувати окремої уваги. У дотеперішніх зверненнях до цитованої реляції все ще не випало нагоди з належним усвідомленням наголосити на якнайочевидніше відображеній в аналізованому записі особі короля Данила Романовича – християнського володаря, який складає подяку Всевишньому за дарований не лише пам’ятний, а й винятковий, згідно з твердженням самого літопису, на тлі не лише власного, а й історичного досвіду всієї традиції військовий успіх. За практикованого незмінно послідовно применшуючого, без огляду на непідважальне становище найвизначнішої постаті української історії XIII ст., ставлення до короля⁴¹ чогось такого – хоча ніби й цілком очевидного – досі... не випало нагоди як зауважити, так і визнати.

фрагментів літопису: Галицько-Волинський літопис: текстологія... Численні, без ліку, критичні зауваження до нього (без претензії, звісно, на вичерпність) випало запропонувати: Александрович В. “Новий літописець” ... С. 147–265.

⁴⁰ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 348.

⁴¹ Найновішим прикладом такого цілеспрямованого насадження зусиллями пев-

них кіл сприйняття короля став чималий набір без перебільшення відверто скандальних виявів трактування його особи в новішому українському коментуванні фрагментів західноукраїнського літопису XIII ст.: Галицько-Волинський літопис: текстологія. З цього приводу див.: Александрович В. “Новий літописець” ... С. 194–235.

При тому літописний виклад найперше фіксує прикметне повернення “сь чѣтью и со славою”. Це не надто часто стосоване, хоча й загалом знане окреслення переможних реляцій виступає у декількох моментах літописного оповідання й навіть засвідчене з очевидним розвитком самої залученої при цьому формули. Проте його ніколи більше не вжито в присутньому в аналізованому фрагменті найдокладніше опрацьованому формулюванні. Вперше його початкову, ще тільки немов попереднього характеру, часткову версію включено до тексту літописної розповіді під 1213 р. про надто лаконічно викладені події, як вважають, весни 1219 р. Тоді краківський князь Лешек Бяли у відповідь на перший самостійний військовий похід короля, внаслідок якого від польського сусіда й недавнього “опікуна” відібрано території на захід від ріки Буг, що їх він за якийсь час до того мав захопити, організував похід у відповідь на щойно відвойовані терени. Супроти нього послано воєвод, які зуміли розгромити нападників. Підсумовуючи припалий тоді важливий успіх, літописець відзначив щодо переможців: “и возвратишася в Володимерь . с великою славою”⁴². Далі, в уже зовсім наближеному й цього разу навіть так само двоскладовому варіанті, окреслення використано в загалом аналогічного до аналізованої характеру, проте значно скромніший за змістом реляції про повернення короля із Калішського походу на територію Польщі 1229 р.: “возвратистася... в домъ свои с чѣстью . в Бѣу поспѣвающую има . створиста емоу помощъ великою . и внидоста со славою . в землю свою”⁴³. Тут, правда, вжите словосполучення подано не в притаманній уже пізнішому часові “остаточній” лаконічній холмській редакції, а ще немов розділеним іншою важливого для тогочасної свідомості наповнення формулою стосовно санкції звища: “Бѣу поспѣвающую има”. Проте обидві основні складові повідомлення про повернення переможця із честю та славою як найдокладніше опрацьованого в літописному досвіді варіанту подібних реляцій стосовно переможно завершених військових походів уже відображено цілком виразно.

Холмська версія запису для західноукраїнського літописання XIII ст. мало не виявилася унікальна ще тільки розповідь під 1256 р. про воювання ятвягів завершує аналогічне підсумування “приде в землю свою со чѣстью и славою”⁴⁴. Ще незадовго перед тим Холмський літопис раз згадує про повернення – цього разу тільки зі славою – під 1251 р. у реляції про завершення спільного з польськими князями воювання проти ятвягів: “и придоста со славою на землю свою”⁴⁵. У володимирському продовженні західноукраїнського літописання XIII ст. ця формула неприсутня взагалі. Натомість за аналогічних обставин неодноразово йдеться про повернення винятково “із честю”⁴⁶. Тому – з огляду наявного формулювання – запис про прибуття короля Данила Романовича до Холму при поверненні з Опавського походу “сь чѣтью и со славою” фактично здатний пропонувати одинокий подібний приклад для усього XIII ст.

Проте для ширшої національної традиції разом із літописною практикою він виявляється ніяк не унікальним. Київський попередник XII ст. вдається до

⁴² Ипатьевская летопись. Стб. 732.

⁴³ Там же. Стб. 757–758.

⁴⁴ Там же. Стб. 835.

⁴⁵ Там же. Стб. 813.

⁴⁶ Там же. Стб. 856 (1262), 862 (1264), 878 (1278), 886 (1281).

⁴⁷ Там же. Стб. 286 (1120 р., князь Георгій Володимирович “ходи на Болгары . по Волзѣ . и вза полонъ многъ . и полкы ихъ

побѣди . и воевавѣ приде . по здорову . с чѣстью и славою”), 479 (1155 р., князь Василько Юрійович “Берендичи спосигъ изби ѣ . а другыи изоимаша . и приѣха къ ѿцю съ славою и чѣтью”), 602 (1176 р., князі Михалко і Всеволод Юрійовичі після перемоги над князем Ярополком Ростиславовичем “поѣхаста въ Володимирь . съ славою и съ чѣтью великою”), 608 (1178 р., новгородський

подібної формули неодноразово, причому не тільки в аналогічного характеру реляціях про завершення певних військових походів⁴⁷, але водночас так само навіть і поза власне такими обставинами⁴⁸. З цього огляду залучене одиноким в усьому тексті формулювання західноукраїнського літопису повинно бути визнане безперечним прикладом очевидного продовження зафіксованої у старокиївському літописанні практики та її відображення за посередництвом певної літературної формули. Отже, це не зауважений досі ще один важливий приклад перебування у колі єдиної спільної традиції. Незалежно навіть від того, чи за найновішою модою⁴⁹ вбачати тут незмінне для новітніх трактувальників "запозичення", чи цей конкретний факт сприймати насправді позалітературним та призначеним відображати ширшу спільність загального історичного досвіду. Безперечно, не дивлячись на посилено пропаговані новомодні "бачення", логічно повинно йтися насамперед про єдиний культурно-історичний контекст та його віддзеркалення на ґрунті як старшого київського, так і молодших холмського й володимирського середовища. З огляду наведених прикладів нечисленність залучення аналізованого формулювання у поодинокі сюжети західноукраїнського літописання XIII ст. повинна сприйматися своєрідним виявом його очевидного пізнього "затухання" на західноукраїнському ґрунті. Сама наявність у Холмському літописі й відсутність у володимирському продовженні здатна виразно відсилати водночас так само й до неодноразово в численних виявах засвідченої на сторінках літопису званої прикметної для середовища короля Данила Романовича присутності київської традиції за очевидної відсутності чогось такого в колі його племінника – князя Володимира Васильковича⁵⁰. Описану ситуацію належить також сприймати й не зауваженим досі окремим важливим свідченням стосовно короля Данила Романовича як спадкоємця старокиївської традиції⁵¹.

князь Мстислав Ростиславович після розгрому чуді "возвратишаса во своаси . приимше ѿ Ба на поганьга побѣдоу . славою и чѣтью великою"), 632–633 (1183 р., великий київський князь Святослав Всеволодович і князь Рюрик Ростиславович, розгромивши половців, "приемше ѿ Ба на поганьга побѣдоу и возвратишаса во своаси съ славою и чѣтью великою"), 659 (1187 р., посланий за задумом великого київського князя Святослава Всеволодовича й князя Рюрика Ростиславовича, воевода, розгромивши половців, "возвратишаса во своаси со славою . и чѣтьстю великою"), 672 (1190 р., князь Ростислав Рюрикович "прѣхѣ в Торцькьи свои . съ славою . и чѣтью великою . победивъ Половци"), 678 (1193 р., князь Ростислав Рюрикович після розгрому половців "возвратишаса во своаси . со славою и с чѣтью великою"). Так само за подібних обставин практиковано відсилення і до самої тільки честі: Там же. Стб. 312 (1142 р., переяславський князь Ізяслав Мстиславович у поході проти чернігівських князів "повоевавъ волость ихъ . възратиса въ своаси съ чѣтью великою"). Водночас Повість временних літ пропонує також запис,

у якому йдеться лише про славу: Там же. Стб. 255 (1103 р., руські князі, розгромивши половців і чорних клобуків, "приидоша в Русь . с полономъ великимъ . и съ славою . и с побѣдоу великою оу своаси").

⁴⁸Ипатьевская летопись. Стб. 607 (1178 р., князь Мстислав Ростиславович у Новгороді Великому "сѣде на столѣ дѣда своего . и шѣа своего . со славою и с чѣтью великою").

⁴⁹Як уже була нагода показати, ідею "запозичень" у багатьох моментах до очевидного абсурду вдалося довести авторам найновіших коментарів до західноукраїнського літопису XIII ст.: *Александрович В.* "Новий літописець" ... С. 247–250.

⁵⁰*Александрович В.* Король Данило Романович як спадкоємець старокиївської традиції. Не зауважений аспект викладу Холмського літопису та історичної свідомості середини XIII століття *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 17 / Відп. ред. В. Александрович (у видавничому процесі).

⁵¹Докладніше про це не зауважене давніше й щойно тепер сприйняте окреме явище свідомості холмського середовища короля Данила Романовича див.: *Александрович В.* Король Данило Романович...

Наступний найістотнішого наповнення момент розповіді співвідноситься із так само лаконічно відображеною далі, після розглянутого вступного формулювання, подячною молитвою у соборі, коли король одразу ж після повернення прийшов “в домъ . Пречѣтоѡ . падъ поклониса . и прослави Ба . w бывше⁵²”. Свого часу вже була нагода відзначити цей запис не зауваженою давніше першою джерельною нотаткою стосовно існування та функціонування холмського собору⁵². При подальшому осмисленні унікальне літописне свідчення використано одиноким за приданою йому вимовою конкретною підставою для датування водночас так само й усієї ранньої будівельної активності на терені новозаснованої столиці – з віднесенням докладених при цьому зусиль до 1240-х років⁵³.

З огляду викладеного зауваження про скерування короля безпосередньо після прибуття до собору цілком позбавленим сенсу сприймається розвиток здогадів з приводу того, чи відвідання собору відбулося при самому поверненні чи через якийсь час, пізніше, немовби лише після можливого “відпочинку”⁵⁴. Не тільки, як зазначено, літописна розповідь, а й так само незмінна звична практика поверхово допущеної при цьому якоїсь “іншої” можливості не передбачали зовсім⁵⁵.

Виклад стосовно відвідання собору випадає розпочати від не зауваженого досі винятково своєрідного трактування відповідного літописного запису в Д. Зубрицького: “он отправился въ Холмъ, вступилъ тамо въ церковь Пречистой Богородицы и Св. Іоанна Златоуста, молился, прославилъ и поблагодарилъ Бога”⁵⁶. Важлива в аналізованому контексті своєрідність прихована в тому, що собор подано як “церковь Пречистой Богородицы и Св. Іоанна Златоуста”, тобто... з подвійним посвяченням. Зайве розважати щодо можливості чогось такого в тогочасних холмських (українських загалом) реаліях⁵⁷. Важливе інше. Здійснене “об’єднання” обернулося... відсутністю в трактуванні Д. Зубрицького завершальної частини розповіді, зосередженої на перебуванні короля у церкві святого Іоана Златоустого.

Сам запис про відвідання собору привернув увагу щойно в новітній літературі. При зверненні до відповідного фрагменту П. Толочко передав його з очевидними відхиленнями від буквальної вимови оригіналу, ствердивши: “Після повернення з чеського походу Данило “приде во град Холмъ съ честью и со славою в домъ Пречистоѡ, падъ поклониса, и прослави Бога”⁵⁸. Причина цього конкретного уславлення Всевишнього в оригінальному продовженні “и прослави Ба . w бывше⁵² не бѣ бо никоторыи князь . Роускыи воевалъ землѣ . Чѣшское” в наведеному виданому за нібито цитату з літопису цілком вільному викладі при цьому, як видно, опущена.

⁵² Александрович В. Холмська ікона Богородиці (Історичні та культурологічні студії. Т. 1). Львів, 2001. С. 34; *Ejusdem. Sztuka XIII-wiecznego Chełma. Zasadnicze problemy badawcze Do piękna nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymskokatolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego*. Т. 1: Referaty. Chełm, 2003. С. 56; *Його ж. Мистецтво Холма...* С. 141.

⁵³ *Його ж. Холмське будівництво...* С. 38–60.

⁵⁴ До такого розумування вдався: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* S. 349 (“nie jesteśmy w stanie stwierdzić czy Romanowicz udał się do katedry prosto z drogi, czy też jakiś czas

różniej, oporządziwszy się i odpoczywszy”).

⁵⁵ Увагу до цієї обставини привернуто: Александрович В. “Щастя”... С. 343.

⁵⁶ *Зубрицкий Д. История древняго Галичско-русскаго княжества*. Ч. 3. Львов, 1855. С. 171.

⁵⁷ З цього приводу див. у зверненні до... повторення аналогічного погляду в новітній літературі: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 48; *Його ж. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”...* С. 176

⁵⁸ Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 328. Збережено правопис оригіналу, який замість цитати пропонує довільний, до того ж ще й русифікований виклад джерела.

Д. Домбровскі переказав запис майже дослівно: "udał się do soboru Bogurodzicy i padł [w akcie proskinezis] – jak pisze źródło pokłoniwszy się i wysławił Boga za to, co się stało"⁵⁹: в оригінальному словосполученні "падъ поклониса" цілком виразно йдеться про падіння на землю в поклони, тобто, інакше кажучи, стверджено, що король мав не тільки стати навколішки, а й водночас скласти при цьому доземний уклін. Запис завершено уславленням Бога – "прослави Б̄а" – з важливим у контексті описаної ситуації додатком "w бывше"⁶⁰, виразно відсилаючи на такий спосіб безпосередньо до відбутого походу й – отже – уславлення Бога у виразі вдячності за успіх, дарований під час військових дій у чужій землі. Проте продовження зі ствердженням унікальним для руських князів воюванням Чеської землі тут так само виявилось випущеним.

Натомість новіше звернення до того ж літописного висловлювання супроводить доповнення із явним свідченням очевидного нерозуміння як викладу, так і водночас й самої традиції загалом. Йому випало засвідчитися через надто довільне за самим характером твердження, згідно з яким король нібито "wszedł do domu Bogurodzicy i padł [przed jakimś ze świętych wizerunków], pokłoniwszy się i wysławił Boga"⁶⁰. При цьому не відзначена безпосередня конкретна мотивація уславлення Бога. Тобто, як і в попередньому випадку, теж опущено важливе відсилання до самого відбутого походу, виняткового для власної історичної традиції, істотність якого обстоювати не випадало б. Твердження "i wysławił Boga" так само не зовсім відповідає оригінальному "прослави Б̄а", нічим не оправдано звично пропонуючи замість авторської завершеної дії свою відмінну – з очевидним нехтуванням, як видно, не тільки належної наукової дисципліни залучення джерела.

Як цілковито безпідставним, так і водночас виразно суперечним загально-відомій традиції сприймається також подане в новішій публікації твердження, нібито в соборі король "padł [przed jakimś ze świętych wizerunków]". Не випадало би доводити, що подячна молитва за засвідчених обставин не могла виступати адресованою до певної окремої конкретної ікони. Принаймні чогось акурат такого в самому джерелі нічим не відзначено – зовсім навпаки. Вона була скерована Богові, до вдячного уславлення якого цілком виразно відсилає так само й вимовне та однозначне під цим оглядом зігнороване безпосереднє продовження й завершення аналізованої частини розповіді⁶¹.

Фактично з очевидними довільностями переказав відповідний фрагмент запису й новіший польський переклад літопису. При відзначенні приходу короля "do grodu Chełma z czcią i ze sławą", далі стверджено: "W Domu Przechyściej padłszy, pokłonił się i wysławił Boga za to, co zaszło"⁶² замість оригінального "и приде во гра^д Холмь . съ ч^стью и со славою в домъ . Преч^стоѣ . падъ поклониса . и прослави Б̄а . w бывше"⁶⁰. За такого трактування фактично повинно йтися не про виклад, а досить приблизний та при цьому насамперед явно немало довідальний за всіма притаманними йому ознаками переказ.

⁵⁹ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349.

⁶⁰ Ejusdem. Król Rusi... S. 286.

⁶¹ Звичну за таких обставин формулу адресування фіксує, зокрема, літописний запис під 1178 р. коли запрошений на престіл до Новгороду Великого князь Мстислав Ростиславович "пришедшоу емоу . к Новоугородоу . и оусръте еп^стъ кр^сты . и с Новгородци . и игоумены . и вси шедше

во стоюу Софью и поклониса . стмоу Спсоу и стѣи Бѣи": Ипатьевская летопись. Стб. 607. Залучене формулювання зі згадкою про поклоніння якнайочевидніше не передбачає прикметного для холмської ситуації опускання на коліна, принаймні щось таке в наведеному записі не згадано.

⁶² Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Tłumczenie... S. 192.

Подальше – не випадало би здогадуватися наскільки усвідомлено – опущене у відзначених викладах П. Толочка та Д. Домбровського твердження про прославлення “Ба . w бивше⁶³ не бѣ бо никоторы князь . Роускыи воеваль землѣ . Чѣшьское” разом з аналогічного ж змісту відсиленням на самому початку розповіді про Опавський похід (див. далі) у новітній літературі нерідко трактується свідченням поширеного в новітніх коментаторських зусиллях визнання немало “улюбленого” у відповідному колі – “помилки літописця”. Мовляв, майже за сто вісімдесят років до того, в 1075–1076 рр. похід до Чехії відбув князь Володимир Мономах⁶³. З приводу наведеного нібито прецеденту існує як лаконічна літописна згадка⁶⁴, так і власне пригадування самого князя у “Повчанні дітям”⁶⁵. Проте звична для літератури останнього часу неодноразово виявлена й засвідчена готовність повсюдно вбачати та зосереджено “викривати” неодмінні безконечні “помилки літописця”⁶⁶, здається, мала допуститися у даному конкретному випадку ще однієї цілком очевидної тепер уже власної помилки. Зазначений похід чотири рази пригаданого в Холмському літописі короля Данила Романовича пращура⁶⁷ відбувся, як цілком однозначно випало висловитися з цього приводу літописцеві, “Лахомъ в помочь на Чехы”. Князь Володимир Всеволодович ходив за дорученням великого київського князя Святослава Ярославовича на допомогу польському князеві Болеславу Смялому. Натомість Данило Романович, стосовно чого виразно здатна переконувати вся сукупність викладу його літописця, цілком очевидно не тільки “ходив” сам, а й навіть із безперечно підпорядкованими йому, згідно з виразними неодноразовими відсиленнями того ж таки літописця, польськими спільниками⁶⁸. Тому з наведеного огляду опавської експедиції як цілком окремого самостійного діяння холмський літописець, ні в чому насправді не “помиляючись”, ніби мав усі належні підстави записати своє ствержене “не бѣ бо никоторы князь . Роускыи воеваль землѣ . Чѣшьское”.

Цей “соборний початок” лаконічної літописної розповіді не дочекався досі уваги й ще в одному аспекті. Адже на тлі пов’язаних з особою короля Данила Романовича доволі численних різнорідних релігійних акцентів літопису він повинен бути визнаний коли не найяскравішим взагалі, то принаймні одним із найяскравіших свідчень релігійності володаря: ситуація під відповідним

⁶³ Новіше принагідне пригадування: Мусін А., Войцещук Н. Перемишль та “гірська країна перемишльська”: межі землі й грані історії Княжа доба: історія і культура. Вип. 14: Княжий Перемишль / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2020. С. 56, 58–59. Пор. також: Затилюк Я. Даниль же снемса . с Болеславомъ... С. 456, 458–459, 460, 461.

⁶⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 190. Пор.: Лаврентьевская летопись ПСРЛ. Т. 1, вып. 1: Повесть временных лет. Ленинград, 1926. Стб. 199.

⁶⁵ Лаврентьевская летопись. Стб. 247.

⁶⁶ До явного абсурду такий погляд доведено в новішому коментуванні вибраних фрагментів літопису, див.: Александрович В. “Новий літописець”... С. 261.

⁶⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 716, 744.

⁶⁸ У літературі лише при згаданому

переповненому рішучості “погроми” короля Данила Романовича у зв’язку з Опавським походом, як зазначено, в очевидному пориві “усепідважування” та “всезаперечення” й водночас – явно без врахування як можливого, так і прийняттого в літописних реаліях зродилося навіть переконання, нібито керівне становище короля при цьому повинно бути винятково... “плодом творчості” працюючого “панегіриста”: “Превратив Данила в главу коалиции и предводителя военной кампании 1253 г., хронограф выполнил свою задачу придворного панегіриста”, див.: Мартынюк А. В. “Хронографу же нужна есть...”... С. 128. Стосовно цієї за всіма приданими їй ознаками явно позаджерельної версії докладніше див.: Александрович В. Військовій кампанії... С. 108.

оглядом не потребує коментарів. Однак релігійна сторона постаті короля для дослідників досі незмінно виявлялася мало притягальною. Внаслідок цього відповідний винятково вимовний аспект розповіді й не привертав уваги зовсім. А самотні дві версії спеціального звернення до проблем релігійності центральної постаті української історії XIII ст. навіть схильні повчати, ніби він "nie mógł być uznany za człowieka religijnego"⁶⁹. Як признався сам автор, єдиним аргументом запропонованого висновку належалося стати тій обставині, що укладач літописної посмертної похвали "ani słowem nie zająknął się na temat robożności władcy" (sic!)⁷⁰. Якнайочевидніше, як самих підстав, так і залученої аргументації вкотре не випадало би не подивляти...

Наступна після викладу, зосередженого на соборі, коротка фраза з продовження переказу початкових кроків Данила Романовича при поверненні до Холму "и видѣвса со браѣмъ своимъ" дотепер незмінно сприймалася та переконано подавалася відображенням начебто присутності князя Василька Романовича в Холмі при поверненні старшого брата з походу та його прямої причетності до описаних в аналізованому тексті тогочасних подій. Від такої впевненості мала виводитися немовби засвідчена, на переконання дотеперішніх коментаторів, у завершальній частині літописної реляції прийнята нібито насамперед спільна активність братів. Правда, П. Толочко, виходячи, як випадає здогадуватися, від послідовності поодиноких моментів викладу й розділивши сюжет із в'їздом на дві частини, твердив, буцімто молодший брат мав прибути до міста лише "пізніше". До цього повинно було дійти наче вже тільки після того, як король побував у соборі: "Коли ж у Холм прибув і брат Василько"⁷¹. Хоча сам літописний виклад насправді не подає для залученої очевидної цілковито позаджерельної маніпуляції ніяких підстав.

Д. Домбровські після переказу короткої реляції стосовно відвідин собору, явно буквально та механічно відтворюючи на власне уподобання як порядок, так і характер поодиноких самостійних складових літописної розповіді, ствердив, немов після собору: "Następnie" nastąpiło spotkanie z bratem"⁷². Оскільки – за прийнятою логікою – до зустрічі з братом, як і в попередника, повинно було дійти тільки "następnie", тобто вже після відвідання собору, неunikнено повинно виникнути не зауважене, однак, в обох цитованих авторів логічне запитання, де князеві Василькові належалося перебувати... "до того". Чому, як фактично стверджено через таке визнання, йому не випало привітати старшого брата безпосередньо при в'їзді до міста й так само піти разом із ним до собору. Набір очевидних "неunikненних" запитань, здатних постати за прийнятого

⁶⁹ Dąbrowski D. Religijność króla Daniela Romanowicza *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9. S. 90; *Ejusdem*. Król Rusi... S. 291. Пор. також: *Ibidem*. S. 170. З цього приводу, коротко див., зокрема: *Aлександрович В.* "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... S. 170–171.

⁷⁰ Dąbrowski D. Religijność... S. 90; *Ejusdem*. Król Rusi... S. 291. Уже була нагода зауважити на інших зусиллях того ж автора, що "короля схильні бачити насамперед героєм, не здатним посісти позиції героя "справжнього", з авторитетом неспівважальним, або хоча б близьким чи бодай наближеним до

нього. Причому, читання переконує, що нерідко "недопрацювання" виявляється виною не самого героя. Може навіть частіше "недопрацьовувати" (або ж, навпаки, – немало перепрацьовувати) схильний власне історик": *Aлександрович В.* "Щастя"... С. 349; *Його ж.* "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 193.

⁷¹ Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 328. При цитуванні збережено оригінальний, поданий як нібито автентична цитата зрусифікований переказ ("святого") фрагменту залученого тексту.

⁷² Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349.

трактування, свідчить, що Я. Домбровському, подібно до його попередника, також не належалося докладніше обдумати не тільки викладеної у джерелі ситуації, а й так само власного її тлумачення. Джерельне свідчення переказано явно поспішно і водночас ще також не без можливого акценту навіть певного ніби анекдотичного забарвлення. Адже так би виглядало, начебто молодшому братові, перебуваючи в Холмі, спершу немов випало... "переховуватися", не тільки не привітавши старшого брата при самому в'їзді до столиці, а й також не супроводжуючи його до собору... Для тогочасної звичаєвої практики та стосунків подібне – щось цілковито як небачене, так і неприйнятне. Коли князя Василька Романовича не було разом із братом у соборі, то таку відсутність належить сприйняти однозначним доказом його безперечної неприсутності в місті на момент тодішнього відвідання храму, тобто його відсутність за описаних обставин загалом. Власне це послідовно доводить так само й весь не визнаний у його власній автентичній вимові подальший виклад. Тому чогось такого, як ствердив Д. Зубрицький, нібито при поверненні король "быль съ радостію привѣтствованъ братомъ своимъ Василькомъ"⁷³ насправді бути не могло. Не кажучи навіть про те, що, згідно з висловлюванням самого джерела, – акурат... король "быє в радости велиць", а не його брат й це зауваження в тексті вміщено вже після лаконічної нотатки про побачення із братом та навіть уже в наступній частині розповіді. Йому власне й належить відкрити останній, третій сегмент літописного переказу, присвячений перебуванню короля "в домоу стго Ивана".

Такий цілком переконливий висновок у його розвитку зовсім очевидно вимагає логічного перегляду пропонованого дотепер сприйняття так само й окремої завершальної частини літописної розповіді, цілковито зосередженої на "перебуванні" "в домоу стго Ивана". Адже її досі незмінно будували на основі одноставно прийнятого визнання нібито послідовної співдії при цьому обох братів. Проте, як зовсім вимовно здатна переконати з належною увагою прочитана літописна розповідь, насправді, згідно з виразною та однозначною її вимовою, чогось такого якнайочевидніше бути не могло ніяк.

Стосовно активності після гаданої зустрічі – нібито надалі вже разом із братом – Д. Домбровські ствердив також і за ще однієї нагоди: "po powrocie z wyprawy opawskiej do Chełma, książę "wszedł do domu Bogurodzicy i padł [przed jakimś ze świętych wizerunków], pokłoniwszy się i wysławiał Boga, następnie zaś spotkał się z bratem, i przebywali (виділено – В. А.) w domu św. Jana"⁷⁴. В іншому місці відзначено: "Po powrocie z wyprawy opawskiej starszy Romanowicz spotkał się w Chełmie z bratem i radował się wielce. Niewątpliwie razem (виділено – В. А.) uczcili "zwycięstwo", weseląc się i modląc w niedługo wcześniej powstałych miejscowych cerkwiach (sic!)"⁷⁵. Не випадало би оминати увагою послідовно (хоча й ніби тільки принагідно) заакцентованого при цьому ще одного очевидного сумніву в переможному характері відбутого походу через окреслення його залученням на цю нагоду однозначним у вимові разом із приданим йому навантаженням поняттям "zwycięstwo".

Однак сам виклад "багатий" не тільки цим наголошенням. "Niewątpliwie razem", як зауважено, брати "uczcili "zwycięstwo", а й водночас, як стверджено, доконали цього, "weseląc się i modląc w niedługo wcześniej powstałych miejscowych cerkwiach". Наведена фраза не зовсім вдало стилізована, проте з неї цілком очевидно виявляється... сприйняття того, про що сам літопис

⁷³ Зубрицький Д. Історія... С. 171.

⁷⁴ Dąbrowski D. Król Rusi... S. 285–286.

⁷⁵ Ibidem. S. 105.

твердить винятково стосовно церкви святого Іоана Златоуста, “w niedługo wcześniej powstałych miejscowych cerkwiach (sic!)”, як нібито відбутото. в усіх холмських церквах! Політ трактування якнайвиразніше аж надто очевидний! Нічого не поробиш – такими є ствержені на письмі реалії... “Непотрібні реалії” як сказав би старий Вільям Оккам, знаний зі свого заклик до “братів-філософів” не творити “непотрібних реалій”...

Проте в новішому польському перекладі літопису, одним з авторів якого виступив той же Д. Домбровскі, явно всупереч наведеним ранішим прикладам сприйняття та водночас якнайвиразніше так само зовсім несподівано на їхньому тлі, як зазначено, вже йдеться про перебування “в домоу сґго Івана” начебто тільки... самого короля⁷⁶. Видно, всіма обставинами далеко не бідної – за уважнішого їх осмислення – на деталі літописної розповіді окремим авторам ніяк не вдається перейматися як належно коректно, так і послідовно, презентуючи при цьому власну переконану й незмінно витриману одностайну позицію...

В П. Толочка та О. Толочка молодший брат короля з’являється взагалі вже тільки при зверненні до прикінцевої частини розповіді з викладом прийнятого в обох авторів його перебування нібито разом зі старшим братом “в домоу сґго Івана”: “Даниил и Василько “прибываше в домоу сґго Івана. во городѣ Холмѣ с веселием”⁷⁷ (докладніше див. далі).

Найнеочікуваніший набір трактувань випало викликати акурат цій короткій завершальній фразі запису стосовно повернення короля: “и быѣ в радости велицѣ . и прибываше в домоу сґго Івана . во городѣ Холмѣ с веселием . слава Бѣ и прчґтоую его мґрь . и сґго Івана Златаоуста”. Доводиться розпочинати від того, що в наведеному викладі Д. Зубрицького він не фігурує взагалі. Так далеко з наступних трактувальників не пішов ніхто, проте самі тлумачення незмінно виявилися не тільки немало, а й нерідко цілковито віддаленими, а навіть і відмежованими від оригіналу.

До початкового звороту “и быѣ в радости велицѣ” окремо відкликався, здається, тільки Д. Домбровскі, хоча й при цьому знову не зовсім слушно – явно так само з очевидною не рідкісною для дотеперішньої літератури довільністю: “Źródło podkreśla radość z powodu szczęśliwego powrotu”⁷⁸. Насправді ж, згідно з оригінальним літописним висловлюванням, повинно йтися про зовсім іншу та навіть безперечно істотнішу за приданим їй конкретним змістом “radość” – “w бывше”⁷⁹, до якої зовсім виразно відсилає розглянутий завершальний зворот попереднього запису про відвідання собору. Стосовно цього наче не повинно би виникати ніяких інотрактувань, оскільки все з приводу засвідченої радості ще й додатково, зі залученням однозначної вимови формулювання пояснено в буквальному продовженні: “не бѣ бо никоторыи князь . Роускыи воеваль землѣ . Чѣшьское”. Отже, насправді цілком очевидно повинно йтися про перебування у радості з нагоди чогось безперечно істотнішого – завершення успішного зарубіжного військового походу, а не, як стверджено в коментатора, нібито – лише самого щасливого повернення із нього. Перед нами – ще один показовий у його вимові приклад того, наскільки немало поширена та загалом звична для дотеперішньої наукової практики й чомусь навіть ніби “неунікненна” для неї

Асафь... С. 217.

⁷⁶ Kronika halicko-wołyńska / Tłumczenie... S. 192.

⁷⁷ Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 328. Пор.: Толочко А. П. Основание... С. 271; Його ж. бѣ бо преже того пискоупь .

⁷⁸ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349.

“Одинокість” належить приймати не враховуючи наведеного надто своєрідного залучення самого початку зазначеного звороту в Д. Зубрицького.

немовби незначна недокладність при відтворенні автентичного переказу джерела спроможна зовсім змінити притаманний джерельному записові сенс, до невпізнання його при цьому так само спотворивши. Як перегляд наявних відкликань до аналізованого тексту, так і хіба навіть надто численні приклади іншого походження переконують у незмінному побутуванні в літературі акурат уже перетвореного наче навіть на загальностосовану та незмінну норму власне такого відверто необов'язкового й послідовно "облегшеного" за всіма приданими йому ознаками, довільного поводження із літописом⁷⁹ (це, звісно, ніяк не стосується одного цього лише конкретного сюжету, як і так само винятково літописної традиції). Що ж до особи Данила Романовича після повернення до Холму, то йому належалося перебувати в якнайочевиднішому стані зазначеної "радості велиць", викликаному військовим успіхом у "чужій землі".

Продовження "и прибываше в домоу стго Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ" розпочинає завершальний акцент розповіді, зосереджений на короткому викладі стосовно перебування короля у холмській церкві святого Іоана Златоуста. Самого святого, в ім'я якого освячено храм, неодноразово пригадано в літописі починаючи від початкового для лаконічно переказаної холмської історії запису під 1260 р. про вибір місця для спорудження майбутнього міста: "и возлюбивъ мѣсто то . и помысли да сожижеть на немь градець малъ . шбѣшася боу и стмоу Иванову . Златооустоу . да створить во има его . цркъвь"⁸⁰. Проте в дотеперішній

⁷⁹ Доказом цьому сприймаються, зокрема, численні критичні зауваження до найновіших публікацій різних авторів на матеріалах західноукраїнського літописання XIII ст., див: *Александрович В.* Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Стовп (Стоп'є) поблизу Холма [Рец. на кн.:] *Zespół wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko.* – Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. – 375 s. *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 289–301; *Його ж.* "Щастя"... С. 311–352; *Його ж.* "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 157–195; *Його ж.* "Старі" проблеми інтерпретації – нові відкриття: холмський собор короля Данила Романовича [Рец. на кн.:] *Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie.* Wyniki badań interdyscyplinarnych sezonu 2013–2014. Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza w Chełmie. Chełm, 2016. 324 s., il. *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 12 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2018. С. 173–210; *Його ж.* Холмський єпархіальний осередок... С. 75–110; *Його ж.* Kronika Romanowiczów – wersja... "ще краща"?.. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem u przypisami opatrzili D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wilkuł // *Pomniki Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI.* Kraków;

Warszawa, 2017 *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 270–295; *Його ж.* "Угорське підданство" короля Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 133–190; *Його ж.* "Задамнені" проблеми нового дослідження літописання Галицько-Волинської держави XIII століття. [Рец. на кн.:] *Adrian Jusupović. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej.* Kraków; Warszawa, 2019. 204 s., il. *Княжа доба: історія і культура.* Вип. 15 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2021–2022. С. 186–248; *Його ж.* "Новий літописець"... С. 147 – 265). Істотніших слідів виявів реакції на наведені в перелічених публікаціях численні конкретні зауваження стосовно помилкової інтерпретації поодиноких фактів літописного викладу та засвідчених у ньому обставин поміж потенційними зацікавленими досі зауважити не випало зовсім. Здебільшого – на доведення неунікненності незмінних "історичних труднощів" перебудови – надалі зосереджено повторюються уже давніше за своєю "дорогі погляди"... За таких обставин якнайочевидніше повинно йтися ніяк не про науковий пошук разом із наукою загалом, а насамперед певні послідовно навколонукові своєрідності професійної психології поодиноких представників актуального кола причетних та його репрезентантів.

⁸⁰ Іпат'євская летопись. Стб. 842–843.

літературі причині такої яскраво виявленої очевидної прив'язаності фактично все ще не випало привернути уваги. Оскільки холмське шанування святого досі здебільшого неодмінно вперто не визнавалося, заперечувалося і незмінно відкидалося⁸¹, зазначена гравітація сприймалася фактично "непотрібною" й через це не розглядалася взагалі, що власне й пояснює побутування поширеної неувagi. Принаймні за спокійніших підходів стосовно холмського шанування святого дотепер зосереджено робився вигляд, ніби чогось такого взагалі існувати не повинно. П. Толочко, наприклад, схильний був бачити тут зовсім інше явище. Не сприймаючи літописних відсилань до шанування святого в самого Данила Романовича, він без будь-яких аргументів, винятково на засаді посилюючого докладення до утвердження "уподобаної ідеї" співвідніс пошанування, зокрема, ніби через "особливе ставлення автора (літопису – В. А.) до святого Іоанна Златоуста"⁸² із холмським владикою Іоаном: "зусиллями єпископа Івана святий Іоанн Златоуст став фактично покровителем нової столиці Галичини (sic!) міста Холму"⁸³. Хоча водночас зацитовано знаний вимовний під аналізованим оглядом літописний переказ стосовно самого короля: "Під час будівництва Холму Данило побачив, "яко Богъ помощникъ ему и Иванъ спѣшникъ ему"⁸⁴. Всупереч літописному переказові, при цьому, як видно, лише в "неподоланному" бажанні неодмінно "іншого" погляду прийнято слід активності немовби винятково самого владики. Король за подібної інтерпретації виявляється "не залученим" та непричетним взагалі. При такому погляді, знову ж, звично не пояснено, в чому конкретно насамперед оті "так потрібні" владичі "зусилля" зафіксовані та як мали виражатися й на підставі чого, власне, їх прийнято немовби доведеним, реальним фактом тодішньої холмської історії. А не, як поки сприймається за результатами критичного ознайомлення із наведеною пропозицією, – цілеспрямованим намаганням будь-якою ціною неодмінно "вкинути" "інакший погляд". Існує також й інше, теж явно позаджерельне міркування: "Єпископ Іоанн, судя по летописной похвале, принимал деятельное участие в градостроительстве... Это может снять вопрос о причинах почитания святого Иоанна Златоуста в Холме. Храм, скорее всего, был патрональным для первого епископа"⁸⁵. Й відповідно в новітній публікації так само без аргументів

⁸¹ З цього приводу див.: *Мусин А.* Князь Александр Ярославович и король Даниил Романович как люди Средневековья *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9. С. 162–163; *Мусин А., Войцещук Н.* Перемишль... С. 120; *Ричка В.* Повідомлення про Данилове богомілля... *Галицько-Волинський літопис: текстологія*. С. 249.

⁸² *Толочко П. П.* Давньоруські літописи... С. 328.

⁸³ Там само. С. 329. Принагідне фактичне повторення цього погляду див.: *Мусин А., Войцещук Н.* Перемишль... С. 120.

⁸⁴ *Толочко П. П.* Давньоруські літописи... С. 329 (цитата звично для автора осучаснена та русифікована).

⁸⁵ *Мусин А.* Князь Александр Ярославович... С. 163. Акурат перед тим автор – ніби всупереч визнаному тут – пригадав знану обітницю короля спорудити церкву на честь

святого Іоана Златоустого й допустив можливість її входження до ансамблю резиденції. Згідно з принагідно зафіксованими в літописі обставинами виникнення Холму (новіше звернення до них див.: *Александрович В.* Холмське будівництво... С. 37–39), вибір місця мав відбутися не пізніше середини 1230-х років. Отже, так повинно би виглядати, ніби пізнішому літописцеві належалося послідовно "сфальшувати" це та інші аналогічного наповнення відсилання власного тексту... З цього приводу див., зокрема, також: *Його ж.* Мистецькі сюжети... С. 38–42. Датування самого вибору вдається навіть загально уточнити. Оскільки, за свідченням літопису, князь Конрад Мазовецькі 1235 р. стояв "где нынѣ градъ Холмъ . стоить" (*Ипатьевская летопись*. Стб. 775), це, звісно, навряд чи могло бути "в чистому полі". Звідсіля напрашується висновок про тогочасне "стояння"

переконано стверджено нібито загальноновизнаним фактом: “відкриття до святого Іоана Златоуста у зв’язку із заснуванням і будівництвом міста Холм пов’язані винятково з амбіціями літописця, тодішнього єпископа Холмського Іоана”⁸⁶. Що повинно доводити прийняття “деятельное участие в градостроительстве” разом з “амбіціями” – звично полишено поза рядком... Немає так само жодних доказів якогось нібито особистого тяжіння холмського владика власне до канонізованого константинопольського архиєрея. Про самого владика, правд кажучи, майже нічого не відомо. Заперечив шанування святого в короля й Александр Майоров⁸⁷. Д. Домбровські, відзначивши спорудження за обітницею церкви святого Іоана Златоуста, жодного вияву в цьому якоїсь певної окремої традиції не побачив⁸⁸. Міркування про королівське шанування святи-теля він визнав помилковим: “Pogląd ten opiera się po pierwsze na, niesłusznym zresztą uznaniu księcia za osobę tożsamą z adresatem bulli Innocentego z 3 maja 1246 r., jakoby przez papieża nazwanym Janem, po drugie właśnie na założeniu, że Daniel dążył szczególnym kultem wspomnianego świętego, co przejawiało się w ufundowaniu przez niego w rezydencji w Chełmie (виділено – В. А.) cerkwi pod takim wezwaniem. Opinia ta, opierająca się na częściowo błędnych, częściowo zaś nieweryfikowanych przesłankach, w żaden sposób nie jest potwierdzona źródłowo. Należy uznać ją za błędną”⁸⁹. Водночас він, не подаючи аргументів, заперечив також і можливість хрещення короля на честь константинопольського архиєрея: “Nie ma powodów, by uznać za patronalnego świętego starszego syna Romana Jana Złotoustego (pod wezwaniem którego ufundował on w Chełmie cerkiew)”⁹⁰. Водночас святий Іоан Златоустий принагідно виступає з окресленням “ulubionego świętego”: “Trudno obie tymczasem wyobrazić, aby w otoczeniu króla Rusi nie znano dzieł ulubionego świętego (виділено – В. А.)”⁹¹. Серед залучених доказів вибір посвячення храму при обранні місця для майбутньої столиці та співвіднесені з ним моменти не фігурують. Згадано лише як помилковий наявний у літературі погляд ніби король отримав хресне ім’я “na cześć Jana, przypuszczalnie Złotoustego (виділено – В. А.)”⁹². Не виникло перед автором також і питання, чому король, як стверджено, “spośród świętych najczęściej modlił się do do św. Jana Złotoustego”⁹³. У

неприятеля там, де на той час уже знаходився первісний холмський “градець маль”: Там же. Стб. 842. Ця не зауважена досі обставина дає змогу уточнити заснування міста разом із появу першої холмської резиденції короля Данила Романовича, як і вибір місця для них, на час перед серединою 1230-х років (пор.: Александрович В. Військові кампанії... С. 98, приміт. 66).

⁸⁶ Мусін А., Войцещук Н. Перемишль... С. 120. У такому разі належалося би визнати обітницю короля спорудити церкву на честь святого Іоана Златоустого при виборі місця для Холму не історичною реальією, а винятково так само “амбіцією” “літописця, тодішнього єпископа Холмського Іоана”. Проте чи за такого розумування не випадає заходити в трактуванні прийнятного й можливого в літописній традиції надто далеко? Слушності самого популярного свого часу погляду на владика як літописця ніщо, звісно, не здатне доводити теж. Не випад-

ково новіша література від такої версії відійшла зовсім...

⁸⁷ Майоров А. О происхождении имени и уточнении даты рождения Даниила Галицкого Украина: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20: Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Львів, 2011. С. 474–475. Пор.: Его же. Русь... С. 464–465.

⁸⁸ Dąbrowski D. Religijność... С. 84; Ejusdem. Król Rusi... S. 285. Тут у фактично повтореному тексті чомусь йдеться, однак, про святого... Іоана Хрестителя. Пор. так само: Ibidem. S. 219, прзур. 689. На підставі останнього прикладу вказане плутання відзначено: Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 176.

⁸⁹ Dąbrowski D. Król Rusi... S. 218–219.

⁹⁰ Ibidem. S. 90.

⁹¹ Ibidem. S. 142.

⁹² Ibidem. S. 218.

⁹³ Ibidem. S. 287.

тексті показовим сприймається й ще одне відкликання до архиєрея: “szereg... powodów, praktycznych, ideowych i symbolicznych, skłonił Daniela do wybudowania w Chełmie imponującego zespołu architektonicznego, niemniej wśród nich z pewnością kluczową była chęć uczczenia wybranych świętych i w ten sposób *przypodobnia się im* (виділено – В. А.), co zapewnić miało pomoc i wsparcie niebiańskich opiekunów. ... autor relacji wspomina o obietnicy złożonej przez księcia Bogu i świętemu *Janowi Chrzczicielowi* (виділено – В. А.). Miał on ufundować cerkiew pod wezwaniem ostatniego z wymienionych⁹⁴ (sic!), co zresztą uczynił⁹⁵.”

У новішому огляді літописних переказів до історії будівництва в севродовищі короля Данила Романовича при цитуванні відповідних нотаток, крім самого їх фіксування, так само відсутня будь-яка спроба витлумачити причину адресування власне до цього святого⁹⁶.

На тлі такої на різні способи проведеної й засвідченої “стійкої одностайності” тільки автору цих рядків – в очевидній незмінній самотності – випало послідовно обстоювати холмське шанування святого як патрона короля Данила Романовича, охрещеного, у чому наділена здатністю переконати вся сукупність доступних посередніх переказів, власне на честь константинопольського архиєпископа. Акурат цій обставині й належалося заземлити на холмському ґрунті не тільки не пояснену, а й здебільшого фактично навіть дружно відверто ігноровану досі в такому її значенні саму холмську традицію вшанування святителя⁹⁷.

З цього огляду завершення розповіді про повернення короля Данила Романовича до столиці цілеспрямованим виразним акцентом на перебуванні після відвідання собору в холмській церкві святого Іоана Златоустого, “слава Б̄а и прч̄ тою его м̄тр̄ . и ст̄го Ивана Златауста” насправді випадає сприймати найважливішим – після давнішої обітничі спорудити сам зазначений храм – на сторінках літописного викладу окремим виразним наголошенням із незрозуміло дивною упертістю не сприйнятого в дотеперішній літературі очевидного королівського холмського пошанування знаменитого архиєрея. Як уже випало ствердити, “поза шануванням саме цього святого у колі короля Данила Романовича немає мотивації для пояснення обітничі побудувати храм власне на його честь у майбутньому місті, спорудження самого храму, наявності в ньому цілого ряду особливого походження дарів володаря та вимовних відкликань до святого на сторінках літописної розповіді⁹⁸”. Водночас це шанування повинно бути визнане ще й також не зауваженим досі важливим прикметним виявом релігійності короля⁹⁹. Відкидаючи його як окремий очевидний яскравий окремий факт

⁹⁴ Загалом не рідкісний у літературі на зазначену тему приклад плутання святих Іоана Златоуста та Іоана Хрестителя, див.: *Александрович В.* Мистецькі сюжети... С. 48; *Його ж.* “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 176.

⁹⁵ *Dąbrowski D.* Król Rusi... С. 285.

⁹⁶ *Ejusdem.* Kronika... S. 128–129, 142–153, 217–218.

⁹⁷ *Александрович В.* Покров Богородиці. С. 147–148; *Його ж.* Холмське шанування святого Іоана Златоустого *Збірник матеріалів VIII Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, м. Львів, 23 листопада 2015 року.* Львів, 2015. С. 247–252; *Його ж.* Холмський єпархі-

альний осередок... С. 97–98; *Його ж.* Холмське будівництво... С. 49–51; *Його ж.* “Старі” проблеми... С. 182–183; *Його ж.* “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 176–177.

⁹⁸ *Його ж.* “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 176.

⁹⁹ Своєрідним відображенням цього погляду сприймається вміщення святителя першим з-поміж тих, до кого серед святих король, за свідченням літопису, найчастіше скеровував свої молитви: *Dąbrowski D.* Król Rusi... С. 287. Однак само відсилання до нього засноване винятково чи насамперед на “статистиці” й не виходить поза зіставлення наведених у літописі текстувальних пригадувань, без спроби узагальнення

тогочасної холмської історії, при цьому не зауважено так само всієї своєрідності вимови наведеного завершення літописної розповіді з послідовним акцентом на особистому шануванні святителя з боку короля. Як за відзначеного незмінного впертого ігнорування не побачено так само очевидної необхідності пояснення того, чому король мав при цьому із Христом та Його Матір'ю, разом із ними пошанувати ще й так само канонізованого константинопольського архієпископа та чому після короткого, як випадало би здогадуватися, відвідання собору, за свідченням свого літописця, "прибуваше" власне в посвяченому на честь константинопольського архієрея храмі. Одинокого факту перебування у храмі для пояснення надто мало – необхідне мотивування не перебування, а вибору. Причому, самого його супроводить у літописі "за явної непотрібності" не зауважене досі цілком очевидне виразне наголошення...

Поняття "дому" новіше коментування, як зазначено, визнало співвіднесеним нібито винятково тільки з монастирем. Зроблено це, як, твердячи про літописні холмські храми виразно признався сам автор такої ідеї, на улюблений широко практикований спосіб новітніх трактувань – цілком здогадно та без будь-яких на те доказів: "Два из них (храми Холму – В. А.) освящены в честь патрональных святых епископов Козьмы и Иоанна, что идентифицирует их как, в некотором роде, "частные" заведения (sic!), возможно, монастыри. Более того, *есть основания полагать* (виділено – В. А.), что и третья церковь – Богородичная – также была монастырским храмом"¹⁰⁰. Чому дві церкви королівської столиці мали бути "освященны в честь патрональных святых епископов Козьмы и Иоанна", єпископів, варто нагадати, – володимирських, притому за одночасної нібито неодмінної, як переконані прихильники такого погляду, відсутності на її терені храму... святого опікуна самого короля – логічному витлумаченню не піддається. Явного разючого за всіма притаманними їй ознаками характеру самої пропозиції за засвідченої "безмежної відданості ідеї" якось не зауважено зовсім. Особливо атракційним сприймається перше з визнань стосовно нібито освячення храму на честь небесного покровителя одного з "посторонніх" володимирських єпископів часів Данила Романовича та його брата Василька. Зрештою, про самого владика, окрім присутності його імені в знаному літописному переліку володимирських архієреїв¹⁰¹, нічого більше не відомо¹⁰². Тобто, прийнятих у зазначеній пропозиції якихось вірогідних стосунків єпископа із новою – після Володимира – столицею короля Данила Романовича якнайочевидніше так само ніщо доводити не здатне. На такому тлі тим несподіванішим повинно видатися визнане освячення на честь небесного покровителя знаного лише на ім'я володимирського владика одного з холмських храмів. Явно повинно йтися про "потрібний" здогад, ні на чому не заснований і водночас так само нічим не підтверджений, покликаний реалізувати винятково неодноразово засвідчений у новітніх коментаторських зусиллях відзначений "нестримний потяг" до "незмінно іншого", а навіть завідомо "креативного" бачення.

доступних фактів. Пор. також загалом аналогічний, теж без докладнішого заглиблення подібний підхід: Ричка В. Повідомлення... С. 249. В опублікованих дотепер двох версіях огляду релігійності короля наявних у літописі його відкликаних до святого Іоана Златоустого не враховано: *Dąbrowski D. Religijność...* С. 72–90; *Ejusdem. Król Rusi...* С. 279–

289. Окремо святителя лаконічно пригадано тільки першим серед адресатів молитов короля: *Ibidem*. С. 287.

¹⁰⁰ Толочко А. П. Основание... С. 270.

¹⁰¹ Ипатьевская летопись. Стб. 741.

¹⁰² Див.: *Александрович В. Холмський єпархіяльний осередок...* С. 85.

Поняттю очевидної ціни подібного закрою зусиль при таких побудовах, як видно, не належиться пригадувати про себе зовсім...

В основі запропонованого розумування стосовно холмської церкви святого Іоана Златоустого як нібито монастирського храму знаходиться задалегідь прийнятий аналогічний інший, так само звично для незмінно практикованого методу нічим не підтверджений здогад, згідно з яким поняття “дім” повинно начебто прислужувати винятково монастиреві¹⁰³. Уже була нагода показати як безпідставність, так і помилковість такого міркування, заснованого на помилковому ж сприйнятті звернення до Бога в записі Київського літопису про набіг 1096 р. половців на Києво-Печерський монастир, які при цьому “вскверниша и пожгоша стѣи до^м твои . и манастырь Мѣре твоєа”¹⁰⁴. Насправді, як випало ствердити, в наведеній фразі запропоновано “виразу та однозначну за вимовою вказівку на соборну церкву Печерського монастиря Богородиці як дім Божий і водночас монастир, посвячений Його Матері”¹⁰⁵. Тобто, використане при цьому поняття “дому” в наведеній цитаті цілком очевидно прислужує храмові, який у конкретному залученому джерельному переказі виявляється соборним монастирським, проте ніяк безпосередньо не спроможне співвідноситися із прийнятими в аналізованому міркуванні якимось нібито винятково монастирськими асоціаціями. Таке саме значення відчитується і в наведених в зазначеному коментуванні прикладах іменування “домом” монастиря, хоча коментатор і тут завчено вбачає явно цілеспрямовано “на насущу потребу” теж тільки щось цілком якнайвідповідніше улюбленій візії¹⁰⁶. Акурат на такий самий спосіб і холмський “дім святого Іоана Златоуста” – теж аналогічно зовсім безпідставно – виявився перетвореним на “монастир”. Хоча прийняте трактування усіх трьох холмських храмів монастирями – очевидний і безперечний нонсенс, який навіть не заслуговує заперечення. Адже за подібного сприйняття у столиці нібито взагалі не мало бути церков, а тільки... самі монастирі¹⁰⁷. Такий якнайочевидніший вінець докладених зусиль – чи не найяскравіше свідчення того, наскільки явний, нічим не обмежений завідомий “коментаторський екстаз” здатний обходитися навіть зовсім без реалій як конкретної історичної ситуації, так і водночас притаманного їй загального контексту, підмінюючи собою не тільки вимову нібито залученого при цьому джерела, а й водночас так само навіть і традиції загалом. Надалі – також на очевидну насущу на те потребу й теж лише зовсім здогадно, звично так само не вдаючись до аргументування, – прийнятий “монастир” на розвиток, уже під наступну також винятково здогадну “ідею” ще й навіть наділено характером не монастиря, а тепер уже десь вичитаного, уподобаного й тут же спішно прикладеного “й собі теж” немовби “монастирського подворья”¹⁰⁸. Традиційно й цього разу звично так само – без будь-якого натяку бодай на видимість доведення.

Щодо перебування короля у холмському храмі безпосередньо в самому джерелі фактично нічого не сказано. Проте співвіднесене з ним й прикінцеве

¹⁰³ Толочко А. П. Основание... С. 270. Пор.: *Його ж. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ...* С. 216–217.

¹⁰⁴ *Александрович В. Холмський єпархіальний осередок...* С. 96–100.

¹⁰⁵ Там само. С. 99.

¹⁰⁶ Толочко А. П. Основание... С. 270.

¹⁰⁷ Там же. Версію про холмські храми як монастирі без змін повторено: *Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ...* С. 216–217.

¹⁰⁸ Толочко А. П. Основание... С. 271. Критику цих поглядів див.: *Александрович В. Холмський єпархіальний осередок...* С. 96–103.

для усього сюжету стверджене знаходження там “слава Б̄а и прч̄тоую его м̄тр̄ь . и ст̄го Ивана Златауста” виразно відсилає до не інакше, як винятково релігійного характеру та наповнення засвідченого перебування. Зрештою, нічого іншого за відображених обставин цілком очевидно й бути не могло. Показовим у наведеному адресуванні сприймається так само звернення, окрім Бога та Богородиці, ще й до святого Іоана Златоуста як ще одне певне так і “не зауважене” досі окреме вимовне свідчення виразного особливого стосунку короля до канонізованого константинопольського святителя.

На такому тлі якнайочевидніше немає ніяких підстав приймати, зокрема, визнання Д. Домбровського, ніби мала відбутися “zapewne msza dzięczynna w cerkwi św. Iwana Złotoustego”¹⁰⁹. Окрім того, що про якусь таку спеціальну подячну літургію взагалі нічого не відомо, як і, так само водночас, – практику подібних окремих літургій у тогочасній українській церковній культурі загалом. При цьому логічно повинно виникнути також питання, чому гадана служба мала проходити у церкві, а не соборі, де королеві при поверненні випало скласти Всевишньому подяку “w бывше”¹¹⁰. Наведена ідея явно знову мала об’явитися без належного осмислення не тільки залученого джерельного свідчення, а й її самої. За відсутності в доступному переказі будь-якої конкретики, звісно, ніяк не випадало би віддаватися продовженню залюбки практикованого досі улюбленого видумування якихось потенційно співвіднесених із ситуацією можливих конкретних обставин.

Проте дотеперішня література, звично не завдаючи собі труда із заглиблення до наявного викладу, мало що пішла шляхом власне множення здогадів, а ще й заповзялася при цьому наполегливо пропонувати винятково надто своєрідної вимови тлумачення відповідного літописного запису. П. Толочко твердив, ніби “князі відправилися “в дом святаго Ивана во городъ Холмъ с веселием, славя Бога и Пречистую его Матерь и святаго Ивана Златауста”¹¹⁰. Тут повинно бути відзначене звично практиковане в зусиллях новішої літератури очевидне зміщення акцентів. Коли в оригіналі йдеться про короля Данила Романовича, який “прибываше в домоу ст̄го Ивана . во городъ Холмъ с веселиемъ”, у наведеному випадку “с веселием”... до храму вже “прямують” обидва брати. Навіть абстрагуючись від конкретної особи, якої запис стосується (з цього приводу див. вище), не можна не зауважити очевидної різниці між оригінальним літописним перебуванням “с веселием” та переінакшеним коментаторським відходом “с веселием”. Подібні ніби скромні акценти мало уважного зосередження (по заглибленню не випадало би згадувати взагалі) при подальшому нарощуванні аналогічного закрою зусиль у конкретному аналізованому випадку неунікнено здатні провадити до набагато показовіших зміщень і трактувань не тільки зі значно істотнішим відходом від буквальної вимови джерела. Повинно навіть йтися про входження до фактично засвідченого стану неподільно пануючої суцільної фантазії, не уникаючи за нею такий спосіб організованих зусиль й виразних виявів очевидного та явного завідомого абсурду.

Д. Домбровскі, наприклад, твердив “o dzięczynnych modłach wznoszonych do Boga, Matki Boskiej i św. Jana Złotoustego”¹¹¹. При цьому явно не пригадано щойно відзначеного такого молитовного звернення у соборі. Приймати очевидне “дублювання” соборної церемонії немає ніяких підстав. В іншій версії,

¹⁰⁹ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349.

C. 328.

¹¹⁰ Толочко П. П. Давньоруські літописи...

¹¹¹ Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 349.

не відкликаючись до залученого раніше поняття “o dziękczynnych modłach”, стосовно братів визнано: “i przebywali w domu św. Jana [...], weselać się, sławiąc Boga i przeczystą jego Matkę i świętego Jana Złotoustego”¹¹². За запропонованого переказу виникає ще інша, так само позаджерельна, ніби зовсім “невинна” версія перебування – “weselać się”. Із цього очевидного та безперечного “винаходу” на його безпосередній розвиток мало постати наведене в буквальному продовженні наступне показове нове переконання: “Użyty zwrot o weseleniu się podczas pobytu w domu cerkiewnym dość wyraźnie świadczy o odbyciu się tam wówczas uczyty (виділено – В. А.)”¹¹³. Наступного перетворення “domu św. Jana” на “dom cerkiewny” не зауважити, звісно, не випадає. Єдиний поданий знаний автору, згідно з його ж власним визнанням, нібито “аналогічний випадок” стосується відомої із завершального сюжету Київського літопису учти для ченців, яку влаштував у київському Видубицькому монастирі з нагоди завершення монастирської підпірної стіни великий київський князь Рюрик Ростиславович: “створи пиръ не малъ . и трапезоу со приготовлениемъ . и накорми игоумены . и со калоегъры всіми . и всакого чина црквѣнаго . и подари вса ѿже ѿ первѣхъ . даже и до послѣднихъ . не токмо тоу соущаю . но и прилоучившаюса . тогда и возвеселиса дхвѣно”¹¹⁴. Однак учта в монастирі для ченців “и всакого чина црквѣнаго” коли київський князь “возвеселиса дхвѣно” нічим не спроможна пригадати прийнятої цілковито... “приватної” учти самих князів у монастирі. При натраплянні на щось таке неунікнено здатне виникнути ще й так само не зауважене при цьому цілком очевидне логічне запитання: чому перебуваючи у себе вдома король мав учтувати – та ще й нібито із прибулим братом – не звично в себе у резиденції, а “в монастирі”. Щодо запропонованої “учти в монастирі”, то надто лаконічне відсилання до неї у коментатора не дає змоги зрозуміти, як такому зовсім своєрідному переконанню випало скластися. Проте вже була нагода привернути увагу до можливості вирішального “зовнішнього імпульсу”, оскільки аналогічну версію практично водночас подав так само й О. Толочко¹¹⁵ (докладніше див. далі). Тобто, тут випадало би вбачати свідчення очевидного “взаємного творчого контакту” обох авторів. Прийнятому учтуванню, звісно, не могла не віднайтися навіть належна “теоретична підстава” – в обізнаності коментатора з нібито аналогічними випадками¹¹⁶. Їх набралось при цьому акурат... один¹¹⁷ – у все тому ж згаданому “учтуванні” князя Рюрика Ростиславовича у Видубицькому монастирі. Коментуванню, як видно, й тут належалося послідовно спрацювати на вже заздалегідь засвоєну готову ідею... Стосовно якнайочевидніше, делікатно кажучи, не надто вдалого поєднання визнаного “учтування” з наведеним у завершенні розповіді перебуванням “в домоу стго Ивана”, як повторено вслід за літописом у безпосередньому продовженні, “sławiąc Boga i przeczystą jego Matkę i świętego Jana Złotoustego”, ніяких сумнівів у прихильника такого за всіма приданими йому ознаками аж надто оригінального сприйняття при практикованому заглибленні якнайвиразніше теж не повинно було постати ніяк...

Найдалі аналогічну ідею розвинув, як уже зазначено, в принагідному короткому висловлюванні, зосередженому на доведенні значення поняття “дом” як “монастир”, О. Толочко, якого й випадає визнати її винахідником. У нього

¹¹² *Ejusdem*. Król Rusi... S. 286.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Ипатъевская летопись. Стб. 711–712.

¹¹⁵ Александрович В. Холмський епархіаль-

ний осередок... С. 101.

¹¹⁶ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... S. 286.

¹¹⁷ *Ibidem*. S. 286, przyp. 976.

в “монастирі” вже відбувається всезагальне “учтування” князів “с их многочисленной свитой”: “дом св. Иоанна” змог прийняти і розмістити князей с их многочисленной свитой, и при этом *вся эта орава* (виділено – В. А.) какое-то время пиrowала там (“прибываше [...] с веселием”). Следовательно, в нашем сообщении о доме св. Иоанна речь, конечно же, шла не о городском храме, а о комплексе монастырских зданий¹¹⁸. Уже виниклого за іншої нагоди питання чому князям “с их многочисленной свитой” належалося перебувати “с веселием” в монастирі в одного з них у столиці, “учтуючи”, як прийнято, саме там не пригадати не можна. Залучене при тому вимовне поняття “орава” покликане якнайвиразніше засвідчувати наче аж “захмарні” вершини практикованого “проникнення” разом водночас так само і з “осмисленням”... А заодно – ще й якнайочевидніший вияв притаманної коментаторові неодноразово за різних нагод та на різноманітні способи засвідченої “найглибшої” “безкорисливої любові” до короля Данила Романовича¹¹⁹... До того ж, як випало на конкретних прикладах показати, й само перебування “с веселием” ніяк не здатне стосуватися винятково прийнятого в коментарі учтування. Усі наведені в О. Толочка приклади стосовно останнього, окрім звеселення, неодмінно передбачають ще також елемент, пов’язаний із питтям¹²⁰, що аналізованій конкретній ситуації з літопису, звісно, так само не здатне відповідати ніяк... Уже наголошено (див. вище) на перебуванні “с веселием . слава Бѣ и прчѣ тоую его мѣрь . и стго Ивана Златаоуста”, проте в коментатора це не просто винятково істотне, а навіть взагалі найважливіше для глумачення аналізованого уривку завершення хіба не без очевидного, як належалося би прийняти, умислу виявилосся опущеним. Наскільки таке висловлювання літопису здатне співвідноситися із коментаторським “и вся эта орава какое-то время пиrowала там” можна й не приглядатися... Не випадково, мабуть, надто вже відверте поняття “орави”, як відзначено, згодом визнано за доцільне замінити позірно “нейтральнішим” “все це товариство якийсь час бенкетувало там”¹²¹. Проте, незалежно від потенційних тонкощів наповнення, приданого залученому висловлюванню, розуміння викладеної ситуації залишилося незмінно таким же. Тобто, вже раніше прийнятим очевидним цілковитим нерозумінням, поєднаним із навіть явно диким – за всіма приданими йому ознаками – непорозумінням¹²². Його якнайвиразніше породило вперте просування зовсім випадково захопленої “дорогої ідеї” без найменшої при цьому вразливості на необхідність задуматися над такою за всіма її реаліями аж надто “атракційною” новацією.

Найновішу версію трактування залученого поняття “дом” запропонував Д. Домбровскі. Відкликаючись до цитованої літописної згадки про обидва

¹¹⁸ Толочко А. П. Основание... С. 271.

¹¹⁹ З цього приводу див., зокрема: Александрович В. “Новий літописець”... С. 204, приміт. 277.

¹²⁰ Александрович В. Холмський єпархіальний осередок... С. 102–103.

¹²¹ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 217.

¹²² На підставі першої публікації уже була нагода показати цей виклад винятковою сумішню нездатності читати “не вартого прочитання” літопису, нерозуміння його вимови з вражаючими виявами поверхо

вого “всезнайства”, яке не потребує й не передбачає зосередженого опрацювання джерельного переказу. Їх замінює схильність обходитися винятково багатствами зродженого “від самого себе” непорядкованого “натхнення”, нерідко за всіма приданими йому ознаками цілковито відмежованого від елементарних норм наукового дослідження та з ним агресивно несумісного: Александрович В. Холмський єпархіальний осередок... С. 100–103. Пор.: Його ж. “Новий літописець”... С. 147–265.

храми, він зазначив: “Nazywanie tych obiektów “domami” z podaniem wezwania – jak wiemy – wystąpiło już w tej samej części Kroniki Romanowiczów, a mianowicie w opisie przybycia (sic!) Daniela do monasteru św. Michała Archanioła w wówczas podkijowskich Wydubiczach i odprawieniu tam modłów przed wyruszeniem w drogę do Ordy (sic!)... Wydaje się więc, że mamy do czynienia z pewną cechą frazeologii czy leksyki autora. Tak więc zwroty “дѡмѣ (sic!) Пречистой” и “домѣ сватого Іоанна (sic!)” mogły podkreślać uroczysty charakter wydarzeń w nich zachodzących”¹²³. Пропозиції як факту не можна не зареєструвати, проте вона винятково – і вражаюче – пустопорожня й заодно засвідчує явну неприсутність елементарної орієнтації у традиції. Втім також і власній польській, якій поняття храму як “дому Божого” здатне прислужувати ніяк не менше.

Принагідно на підставі першої із названих публікацій Д. Домбровського вже була нагода показати версію про присутність князя Василька Романовича в Холмі при в’їзді короля та нібито їхню подальшу спільну “активність”, зокрема “в домоу стго Івана”, заснованою на неприпустимо поверховому сприйнятті літописного висловлювання “и видѣвса со браѣмъ своимъ . и быѣ в радости велицѣ . и прибываше в домоу стго Івана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Бѣ и прчѣтою его мтрѣ . и стго Івана Златауоста”¹²⁴. Таку характеристику, підкріплену тепер ще й “заново” відкритою у літописній розповіді про перші кроки короля на холмській землі після повернення з-під Опави присутністю винятково його самого, випадало би без будь-яких уточнень та доповнень повторити й цього разу. При тому знову тільки також належалося б знову подивуватися спроможності засвідченого на показаний спосіб “найсучаснішого знання” обходитися зовсім без власних підстав у літописному викладі, саму джерельну основу зосереджено якнайвиразніше послідовно ігноруючи...

Завершальний зворот літописної розповіді про перебування “в домоу” святого Іоана Златауоста має ще одне принагідного характеру звернення до фінальної частини фрази. У П. Толочка, як зазначено, стверджено: “Після чеського походу... Данило славив не тільки Бога і Пречисту його матір, а й Іоанна Златауоста. Таким чином зусиллями єпископа Івана святий Іоанн Златауост став фактично покровителем нової столиці Галичини (sic!) міста Холма”¹²⁵. Не варто, звісно, з’ясувати на який спосіб волинському Холмові випало прибрати статусу “нової столиці Галичини” – повинно йтися про ще один очевидний вияв явного “тлумачного екстазу” (“базару”?)... Про пригадані тут “зусилля владики Іоана” так само вже йшлося... На який спосіб визнаний статус святого мав би виводитися від його уславлення разом із Богом та Богородицею в його ж храмі – довідуватися теж не випадає: неусвідомлена тлумачна активність чогось такого завідомо передбачати не спроможна... Як і, так само, – можливі історичні реалії...

Насправді, відмежовуючись від за всіма явленими ознаками завідомо надто екстравагантного поводження із джерельним переказом, випало би ствердити, що в найближчий час після відвідання при поверненні з-під Опави собору король Данило Романович, перебуваючи “в радости велицѣ” з нагоди відбутого успішного унікального для старокиївської традиції віддаленого чужоземного військового походу, побував і перебував також в особливо важливій, як усе здатне переконувати, для нього холмській церкві свого шанованого небесного покровителя – святого Іоана Златауоста, згідно з літописним висловлюванням,

¹²³ Dąbrowski D. Kronika... S. 129.

¹²⁴ Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... С. 168; Його ж. Холмський

епархіальний осередок... С. 101.

¹²⁵ Толочко П. П. Давньоруські літописи... С. 329 (збережено правопис оригіналу).

“прибываше в домоу с҃го Ивана . во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Б҃а̄ и пр҃ч҃тоу его м҃тр҃ь . и с҃го Ивана Златауста”. З лаконічного введеного формулювання нічого конкретного про само перебування разом із вірогідними супутніми йому обставинами довідатися, як уже зазначено, не вдається. Можна тільки зробити висновок, що, на відміну від собору, де при поверненні складено подяку Всевишньому за дарований успіх, перебування в храмі святого Іоана Златоустого, відповідно до вжитого літописного висловлювання “прибываше”, могло виявитися тривалішим. Це, зі свого боку, також спроможне додатково наголосити на певному спеціальному ставленні короля до зазначеного спорудженого його заходами за даною свого часу обітницею храму та певному окремому статусі цієї холмської святині. Якщо остаточно все ще не віднайдена церква справді повинна була входити до ансамблю холмської резиденції¹²⁶, не конкретизоване літописне “прибываше” здатне прибирати водночас також ще й потенційного додаткового забарвлення.

Зі самого тексту літописної розповіді незрозуміло зовсім коли насправді повинна була відбутися надто побіжно зафіксована зустріч із братом, якій відведено скромніший за значенням третій елемент триєдиної структури, вміщений, правда, посередині лаконічної літописної розповіді. Віднотування зустрічі подано поміж реляцією про відвідання собору при поверненні й наступним перебуванням “в домоу с҃го Ивана”: “и видѣвса со бра҃мъ своимъ”. Як уже йшлося, дотеперішня література спромоглася пропонувати з цього приводу винятково побіжні й принагідні, тільки зовсім поверхові, нічим не обумовлені цілковито неприйнятні міркування. Лаконічний запис щодо брата насправді якнайочевидніше ніяк безпосередньо не пов’язаний з обома безперечно важливішого значення фактами, поданими немов у його обрамленні. Він явно презентується зовсім незалежним від сусідніх переказів, окремим та цілком самодостатнім – не дивлячись на притаманну йому очевидну лаконічність. Тому випало б додати в наведеному лаконічному зауваженні якийсь істотний момент стосунків братів, що й обумовило зазначене пригадування у відповідному контексті. Що ж до пропонованих досі трактувань, то вже була нагода показати дотеперішні намагання трактувати відсилання до зустрічі з князем Васильком Романовичем цілковито відмежованими від маловимовної літописної нотатки послідовно надуманими “баченнями”. Як через походження, так і характер насправді вони неспроможні мати нічого спільного з реальною зафіксованою у джерелі ситуацією й засвідчують винятково безмірно розбудовані в новітній літературі, проте науково якнайвиразніше надто скромно, а то й зовсім не забарвлені, очевидно фантастичні схильності та прив’язаності того, що звично подається “актуальним науковим пошуком”. Із явною претензією навіть на найсучасніші його вияви. З огляду як самого винятково “безвимовного” запису, так і ніяк не співвіднесених із ним поданих тут же у коротких висловлюваннях сусідніх, випало би прийняти об’єднання у збереженій реляції на звичний для тогочасної літописної практики спосіб нічим взаємно не пов’язаних, взаємозалежних та навіть явно різночасових за походженням обставин¹²⁷. Тобто, коли відвідання собору та церкви святого Іоана Златоустого

¹²⁶ Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gotlib S., Petryk W., Rodzińska-Chorąży T. Palatium czy zespół rezydencjonalny? (Wysoka Gorka) w świetle wyników najnowszych badań *Sprawozdania archeologiczne*. Т. 66. Kraków, 2014.

С. 148, 152. Останньо до такого сприйняття відкликався: Dąbrowski D. Kronika... С. 217.

¹²⁷ Такий підхід, звісно, властивий не лише українській літописній культурі. Вперше в зазначеному контексті його

в тексті подано двома послідовними – один за одним – фактами, то вміщена між ними зустріч братів насправді мала відбутися не інакше, як уже після них та навіть тільки вже через якийсь час після повернення короля й молодшому при самому прибутті не належалося бути присутнім ніяк. Щось таке як побіжно зауважені “uroczystości powitalne wracających” так само випадало би визнати винятково одним із численних явних здобутків¹²⁸ невтомної у її неустанних зусиллях із вигадання не засвідчених у самому літописі “фактів” вперто не читаючої на диво “працьовитої” на відповідному напрямі історіографії... Повинно йтися ніяк не про певний задокументований у літописному викладі факт, а тільки подану під його позірними поверховим прикриттям очевидну реалізацію нічим не обмежених невпорядкованих “широт загальної ерудиції” конкретного автора.

За результатами проведеного критичного розгляду випадає визнати безперечно незмінне переважання у дотеперішніх загалом не таких уже й численних зверненнях до літописного викладу стосовно прибуття короля Данила Романовича до Холму після завершення Опавського походу літа 1253 р. власне акурат такого характеру набору підходів, уявлень та пропозицій. З усіма очевидними наслідками для осмислення також і цієї виняткової події західноукраїнської історії пізньої княжої доби. Втім, до чогось такого як власне осмислення досі, правду кажучи, якнайочевидніше загалом не повинно було доходити ніяк...

Проте окрім того, що літописець вважав за стосовне розповісти в короткій реляції про повернення короля Данила Романовича з Опавського походу, саму викладену ситуацію супроводить не відображений при цьому зовсім також ще й додатковий момент іншого характеру, вартий пригадування в аналізованому контексті. Вийшовши з теренів Опавської області, де відбувалися військові дії, й підійшовши до Кракова, король, за свідченням літопису, зустрів там папського легата в Польщі Опізо, який, зокрема, мав спрямоване до нього завдання провести коронацію: “тогда же во Краковѣ бѣша . послѣ папѣни . носаше блгѣвнѣе . ѿ папѣ и вѣнѣць . и санѣ королевѣства . хоташе видѣти . княза Данила . шне^ж ре^ѣ имѣ . не подобаетъ ми видитѣса с вами чюжеи земли нѣ”¹²⁹. Після ствердженої на зазначений спосіб відмови від контакту, король “паки . ѿтоуда же проиде землю . Соудомѣрьскоую . и приде во градъ Холмъ”¹³⁰. Літопис далі не згадує зовсім про якісь зносини з легатом – тому випало врешті “наздогнати” холмського володаря у Дорогичині щойно вже при приготуваннях до спільного з польським князем Земовітом Мазовецьким походу на ятвягів¹³¹. Це мало навіть відбутися, очевидно, щойно тільки на початку наступного року¹³².

випало зауважити при аналізі загалом добре знаного угорського хронікарського переказу про участь короля Данила Романовича в коронації восени 1235 р. угорського короля Бели IV: *Александрович В.* “Угорське підданство”... С. 153–155. Пор.: *Його ж.* “Dla czego nie spróbować szaleństwa”... С. 181–182.

¹²⁸ Для авторського методу далеко не одним – ще яскравішим показовим прикладом сприймається так само нібито “всцентральносхідноєвропейський” з’їзд духовних і світських еліт у Дорогичині з нагоди коронації Данила Романовича: *Dąbrowski D.* *Daniel Romanowicz*... S. 358–359. Протиставлен-

ня цьому “безмежно широкому” поглядові джерельно стверджених історичних реалій запропоновано: *Александрович В.* Коронація та королівський титул князя Данила Романовича *Галицько-волинська доба*. Т. 1: Студії з історії Галицько-Волинської держави XIII–XIV століть / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2020. С. 165–168.

¹²⁹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 826.

¹³⁰ Там же.

¹³¹ До цієї обставини увагу привернуто: *Александрович В.* Коронація... С. 144–146, 154–156.

¹³² Стосовно датування див.: *Александрович В.* Коронація... С. 172–173.

У контексті актуального інтересу варто пригадати, що перегляд літописних переказів разом із нечисленними супутніми їм джерельними свідченнями переконує стосовно явно не передбаченої участі легата у в'їзді короля до Холму при поверненні з-під Опави¹³³. Й хоча ця обставина не спроможна додати нічого істотного до літописного викладу про само прибуття та перші кроки короля на Холмській землі, вона, все ж, є ще одним не зауваженим досі вартим уваги коротким доповненням до ширшого сприйняття ситуації відповідного періоду біографії короля та тогочасного загального історичного контексту в очікуванні недейшлої при цьому коронації¹³⁴.

Прибуття короля Данила Романовича до Холму при поверненні з Опавського походу літа 1253 р., як уже випало зазначити, належить до унікальних для досвіду західноукраїнської літописної традиції задокументованих фактів свого часу. Лаконічна літописна розповідь як одиноке подібне джерельне свідчення із відповідного приводу викладає окремі епізоди самого початку перебування короля в Холмі, проте явно не пропонує прикмет єдиного суцільного оповідання, яким її до останнього часу за знаним "літописним" принципом незмінно схильні були сприймати. Відповідно до все ще не оціненого звичного для практики жанру призвичаєння, при цьому викладено окремі важливіші, загалом радше достатньо незалежні епізоди з того, що здатне було відбутися у найближчий період після прибуття короля до столиці. Їх об'єднує найперше очевидна наступність поодиноких фактів, хоча й викладених, як переконує проведене зіставлення, без притаманної їм самим природної послідовності. Й коли складення подяки за успішний похід у соборі та подальше, засвідчене вже після цього перебування у церкві святого Іоана Златоустого¹³⁵ спроможні зберігати логічну наступність подій у розвитку єдиної ситуації, то, як відзначено, явно цілком "випадково" вміщене поміж ними побачення короля із братом з обома зазначеними фактами безпосередньо нічим не здатне бути пов'язаним. До нього, як випадало би здогадуватися (див. вище), насправді мусило дійти тільки вже згодом, дещо навіть пізніше. Принаймні немає ніяких підстав вважати, ніби князеві Василькові Романовичу належалося перебувати в Холмі при поверненні брата. Акурат навпаки. Аналіз обох переказів у складі літописного оповідання стосовно стисло переданих при цьому дій короля після прибуття до столиці та супутніх їм обставин не пропонує ніяких підстав вбачати присутності на той час у місті так само й молодшого брата. Поширений погляд щодо неї виявляється винятково лише "загальноприйнятою" зовсім поверховою за походженням очевидною літературною фантазією, заснованою на звично досі практикованому недокладному, побіжному та ще й помилковому сприйнятті залученого при цьому "вихідного" висловлювання як нібито елементу єдиної цілісної літописної розповіді. З-поміж знаних усе ще достатньо численних подібних "винаходів", які не тільки все ніяк не переводяться у літературі. Навпаки, всупереч можливим очікуванням, останнім часом їм вдається

¹³³ На цей не зауважений давніше важливий момент історичної ситуації відповідного періоду вказано: *Александрович В. "Щастя"...* С. 344; *Його ж. Коронація...* С. 143.

¹³⁴ Це також ще й окремий важливий додатковий штрих до не побаченої донедавна своєрідної її довготривалістю самої "коронаційної епопеї", див.: *Александрович В.*

Коронація... С. 137–159.

¹³⁵ Немає підстав добачати в цьому якогось конкретного зв'язку, проте варто пригадати засвідчені в київському літописанні маршрути княжих поїздок за відповідних обставин із відвіданням київських святинь: *Александрович В. Покров Богородиці.* С. 59.

виразно наростати професійно невпорядкованими зусиллями чималої когорти новітніх, нерідко не навчених елементарного та зовсім не здатних читати – як джерело, так і водночас власне написане – завідомо “непогамованих” трактувальників. Наведені новіші інтерпретації літописного викладу стосовно повернення короля Данила Романовича до Холму з Опавського походу пропонують не тільки вимовні, а й навіть так само й якнайочевидніше вражаючі приклади та акценти стосовно побутування власне таких зусиль. Разом водночас із цілковито позбавленими будь-якого зв’язку зі самою нібито використаною при цьому літописною розповіддю.

Розглянуту ситуацію окремо належиться пригадати ще також і як показовий вияв актуального стану сприйняття та осмислення літопису. Не дивлячись на прикметне для новіших часів загальне істотне розширення можливостей у підходах до вивчення писемних джерел, звернення уваги на немало таких притаманних їм аспектів, які давніше не викликали зацікавлення, залишаючись поза полем зору, само реальне трактування новішої літератури нерідко ніяк не здатне співвідноситися із об’єктивними можливостями, забезпеченими нинішнім етапом еволюції наукового досвіду. Розглянутий конкретний, загалом наче достатньо скромніший сюжет літописної розповіді на тлі сьогоденних перспектив наукових досліджень яскраво показує збереження непорушними не тільки застарілих, а й навіть уже давно явно віджилих підходів і практик. Він на яскравих конкретних прикладах переконує, що всебічне послідовне опрацювання джерельного тексту так і не утвердилося незмінною невідступною нормою професійних зусиль наукового середовища. Принаймні не притаманне певній частині професійного середовища. І далі, як не дивно, нерідко все ще здатен зберігатися й виявляється підхід самого початкового етапу еволюції досвіду звернень до сюжетів давно минулих епох, коли за надто скромного як зацікавлення безпосереднім джерелом відомостей, так і обізнаності з ним, без елементарного заглиблення до нього пропонуються немало, а то й цілковито відмежовані від його автентичної вимови завідомі “зовсім натхненні” інтерпретації. Тобто, немало побутує начебто об’єктивно вже пережитий жанр віддаленого довільного розважання на спровоковані при поверховому ознайомленні з джерельним переказом теми. А то й відвертого фантазування поза не тільки його автентичною вимовою, а й, трапляється, – водночас і разом зі самим історичним контекстом відповідного періоду загалом. Чи навіть звичайнісінького бездумного “школярського” переписування від “свіжих” (як і, зрештою, так само й давніших) попередників.

Власне подібним найпоказовішим “взірцевим” винаходом новітньої історіографії сприймається, зокрема, вершина явлених коментаторських зусиль¹³⁶ на аналізовану тему в розглянутому завідомому абсурді, реалізованому й вираженому через версію про патрональну холмську церкву короля Данила Романовича – святого Іоана Златоустого як нібито “монастир”, який “смог прийняти і розмістити князей с их многочисленной свитой, и при этом вся эта

¹³⁶ Насправді – тільки одна з вершин, поряд з такими завідомими “тлумачними здобутками”, як, наприклад, “єдина дружина” князя Романа Мстиславовича, яку він після примирення й народження двох синів... мав, виявляється за прийнятого наведеного трактування, пострігти незадовго до своєї смерті,

та нібито так само “єдина” ж холмська церква, “укомплектована” з літописного переказу про рідкісні елементи конструкції й оздоблення трьох місцевих храмів, та багато чого іншого, не позбавленого подібних надто виразних – за всіма приданими їм ознаками – виявів завідомих “одкровенень”, див.: *Александрович В. “Новий літописець”... С. 147–265.*

орава какое-то время пировала там". Повинно йтися про завідомо дикий у його конкретному вияві вибрик новітньої практики нечитання як літопису, так і водночас так само ще й власного написаного з його приводу. Й при цьому ще також – явне свідчення безперечного “коментаторського екстазу”, звично для такого стану відмежованого від усього доступного багажу інтелектуального досвіду – не тільки на конкретну тему певної епохи. Разом із зосередженим намаганням цілеспрямовано – не випадає гадати з огляду завідомого екстазу наскільки усвідомлено – підмінити історичне джерело скарбами організованого навколо поклоніння власній дорогоцінності новітнього носія надто сумнівного насправді інтелекту у впертому намаганні не побачити нічого іншого, категорично відсторонюючись та відгороджуючись навіть від самої можливості існування чогось такого.

Послідовно відходячи від пропонованих подібного закрою надто сумнівних “винаходів”, тільки приданою їм так пожаданою за життя останніх часів завідомо поверховою “атракційністю” й притягальних для когорти вразливих до подібних надто непевних безконечно креативних виявів актуальної принаукової практики, з наукою надто мало співвіднесених, у лаконічній розповіді літописця про повернення короля Данила Романовича з Опавського походу літа 1253 р. та перші після цього кроки на холмській землі випадало би бачити важливий переказ історичного досвіду часу та середовища. Далеко не випадково її покликані обрамувати два за практикованих домінуючих літописних підходів до сприйняття давно минулих часів усе ще не зауважених у всій притаманній їм знаменній історичній вимові відкликання до віддаленого досвіду – мало досі зауваженого в західноукраїнському літописі XIII ст. усвідомлення Романовичів як нащадків старокіївських Рюриковичів. Одне з них покликане пригадати двох найвизначніших київських пращурів¹³⁷, а інше повторно наголошує на

¹³⁷ Не дивлячись на неодноразові звернення до цього унікального для літописної традиції середовища короля Данила Романовича вимовного історичного запису, показаного найважливішого його наповнення досі не зауважено. Воно й не дивно: дотеперішні залучення зазначеного київського свідчення незмінно виявлялися не інакше, як принагідними та побіжними, а “наймодніші” погляди на притаманній їм відверто дивний спосіб намагаються цілковито заперечити й відкинути саму ідею присутності старокіївського досвіду в усвідомленні середовища короля Данила Романовича, на очевидну на те “концептуальну потребу” заперечуючи таку наявність й навіть саму обізнаність зі старокіївським літописанням. Визнано очевидну присутність Київського літописання у Холмському літописі короля Данила Романовича (іменованому “галицьким”): “галицька” частина виявляється контамінованою чималою кількістю “літописних” фрагментів, що походять із ПВЛ та Кл, тобто тих самих пам’яток, на підставі яких створювали “волинську” частину. Кількість і обсяг фрагментів такі значні, що не дають змоги говорити про випадкові[с]ть і змушу-

ють шукати пояснення цього феномену”, див.: Толочко О. Галицько-Волинський літопис: історія тексту *Галицько-Волинський літопис: текстологія*. С. 28. Відзначений взаємозв’язок пояснено через гіпотезу: “фрагменти тексту, які в межах “галицької” частини виявляють обізнаність із ПВЛ та Кл (цитують, парафразують, постачають характерну лексику та фразеологію тощо), є “волинського” походження, що проникли в “галицьку” частину на якомусь пізнішому етапі редагування тексту”: Там само. С. 35. На переконання автора, “галицький” літопис виникає як цілісний твір після 1265 р.”: Там само. С. 46. Далі коментатор вдався до поняття “досить бруталної перебудови, якої зазнав текст”, що продовжено припущенням стосовно “суцільного редагування тексту... “волинським” автором” нібито “десь” наприкінці XIII ст.: Там само. Зроблено це на знаний, незмінно практикований “улюблений” спосіб – без найменшої навіть спроби належної розбудованої аргументації для такого якнайочевидніше принципового значення висновку для західноукраїнської літописної традиції княжої доби загалом: аргументам, коли такі випадало би

унікальності воювання чеської землі у тій самій спільній власній історичній традиції: “не бѣ бо в землѣ Роусѣи первее . иже бѣ воевалѣ землю . Чьшьскоу ни Стославѣ хоробрѣ . ни Володимерѣ стѣи”¹³⁸ та “не бѣ бо никоторѣи князь . Роускѣи воевалѣ землѣ . Чьшьское”¹³⁹. Судячи з обох цих відсилань, похід як відбувся, так і викладений у літописі з послідовним усвідомленням винятковості підсумованого історичного чину¹⁴⁰. Завершення опавської експедиції й прибуття короля до столиці у викладі літописця покликане було відзначити на такий спосіб сприйняту унікальність досягнутого. Власне таке навантаження й придане одинокій для західноукраїнської літописної практики розповіді про повернення короля-переможця та його перші після цього й найближчі подальші кроки на рідній землі. З такого огляду повинно йтися навіть про вияв своєрідного апофеозу короля Данила Романовича, поєднаного з незмінною для того часу цілеспрямованою презентацією його як християнського володаря.

На тлі винятково скромних літописної реляції про найважливішу в житті короля виграну Ярославську битву та посмертної похвали саме короткому записові про прибуття до столиці після завершення Опавського походу до Чехії 1253 р. судилося стати найголовнішим за залученим формулюванням у літописній традиції уславленням короля, як і водночас так само – окремою найвищою похвалою, записаною пером його літописця.

Проте отримані висновки стосуються не тільки самої особи короля та аналізованого тексту. Перегляд написаного з приводу цієї короткої розповіді на

зауважити, належалося залишитися на початковій стадії “вступного” “авторського просвітлення”. “Дорога концепція” чогось такого як розбудована система доведення звично не здатна передбачати взагалі... Звідсіля, зокрема, й таке цілком “незабутнє” визнання за іншої нагоди як реакція на відсутність у літописі “пожаданого” портрету короля: “Талицько-Волинський літопис було написано після смерті Данила людьми, які не пам’ятали його зовнішності”: [Толочко] О. Dariusz Dąbrowski. Daniel Romanowicz król Rusi. O ruskiej O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. [Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, 4] (Kraków: Avalon, 2016), 412 s. *Ruthenica*. Т. 14. Київ, 2017. С. 255. Заперечення цих не позбавлених очевидної присутності знаного наповнення “місійного надзавдання” явно поза логічного характеру намагань та цілеспрямований аналіз непоодиноким вимовних літописних відсилань до постаті короля Данила Романовича як історичного продовжувача давнішого київського досвіду див.: *Александрович В.* “Новий літописець”... С. 150–151, 207. Пор. також на окремому конкретному прикладі: *Його ж.* “Задавлені” проблеми... С. 195–196. Докладніше присутність старокиївської спадщини у свідомості середовища короля Данила Романовича розглянуто й обґрунтовано: *Його ж.* Король

Данило Романович...

¹³⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 821.

¹³⁹ Там же. Стб. 826.

¹⁴⁰ З цього огляду новітня “мода” на різні лади пропагувати та поширювати уявлення про нібито якісь “поразку” та навіть “крах” походу – лише свідчення явного безвідповідального поверххапайства окремих представників актуальної наукової спільноти, поєднане з “неподоланим” приривченням у середовищі готових “вдячних наступників” до безкритичного переписування “свіжих” (хоча далеко не тільки) “міркувань”. З найновіших прикладів див.: *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... С. 346–347; *Мартынюк А. В.* “Хронографу же нужда есть...”... С. 127–128; *Міка Н. Walka*... С. 45; *Затилюк Я.* Даниль же снемса . с Болеславомъ... С. 458–459 (“Якими б не були справжні цілі Опавського походу князя Данила із сином Левом та в союзі з польськими князями Болеславом та Володиславом (здогадно: участь у боротьбі за австрійську спадщину), жодної з них похід не осяг, а Данило не здійснив жодних подвигів. Тимчасом літопис намагається подати подію як звитяжну, після якої князь зі славою повертається в Холм” – з відкликанням до “авторитету” *Алексея Мартинока*; далі похід взагалі по трактовано як “прикру невдачу”: Там само. С. 460); *Головко О.* Русь... С. 472–473. Про “низку невдач” походу твердили також: *Мусін А., Войцешук Н.* Перемишль... С. 58.

численних прикладах показує також поширені далеко не у всьому похвальні тенденції як давнішої, так і найновішої історіографії. Аналіз висловлених міркувань неодноразово показав недостатню обізнаність із переказом джерела й немало поверховий його виклад. Не бракує також виявів відвертого нехтування самим літописом та переказування наведених у ньому відомостей насамперед чи здебільшого на підставі їх викладу в попередній літературі. Відверте фантазування “на теми” аж до зовсім диких його виявів у прийнятому “бенкетуванні” короля Данила Романовича “з братом” у холмській церкві святого Іоана Златоуста – у саморозрекламованій “безконечно прогресивній” новітній історіографії теж далеко не рідкість... Усе це вказує на явно відмежовані через подібні зусилля від наукового досвіду та наукової культури немало своєрідні та виразно згубні – насамперед навіть для неї самої – тенденції окремих виявів новітньої професійної практики як очевидне і безперечне свідчення кризи актуальної гуманістики на тлі її очевидного відходу від фундаментальних основ наукового дослідження, заснованих на об’єктивному всебічному осмисленні джерел, підміненому новомодною пустопорожньою “креативністю”.

Аналіз скромного літописного викладу про повернення короля Данила Романовича до Холму з Опавського походу літа 1253 р. з усією очевидністю показує як суть самих практикованих “новомодних” підходів, так і їх завідомо неунікненні наслідки... “Наближення до історії” та “наближення історії” такого характеру при докладнішому розгляді насправді виявляється зовсім іншим навіть не жанром. Адаже йдеться про очевидну вульгарну підміну самої основи історичного сприйняття нічим не обмеженим самовідданим неодмінно “наперед всезнаючим” посильним “професорським фантазуванням” йому на заміну.

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України*

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**“НОВИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ” ЯК ТЕКСТОЛОГІЯ ТЕКСТУ, НЕ
ВАРТОГО ПРОЧИТАННЯ? Галицько-Волинський літопис:
текстологія / За редакцією О. П. Толочка. Київ, 2020. 929 с.,
18 с. іл.**

Західноукраїнське літописання XIII ст. останнім часом стало об'єктом по-жвавленого інтересу як у самій Україні, так і поза її межами. Свідчення все активнішого звернення до нього виявляються не тільки через численні статті, так чи інакше засновані на коментуванні поодиноких переказів його розповіді. У Польщі, наприклад, побачили світ два томи біографії короля Данила Романовича, побудованої власне як розширений виклад літописних повідомлень¹. Там же з'явилася й невелика окрема монографія західноукраїнського літописання XIII ст.² Проте найважливішим виявом інтересу до спадщини західноукраїнської літописної традиції пізньої княжої доби сприймаються польське видання самого джерела – на підставі другого за часом виникнення списку – князів Острозьких³ та український коментар до нього за найдавнішим списком Іпатського монастиря у Костромі⁴.

Українське видання підготував колектив авторів. Прокоментовано тільки вибрані фрагменти тексту, немала частина розповіді, нерідко при тому навіть важливіші для загального контексту її епізоди, залишилися поза увагою. Окремі коментарі повністю чи частково уже друкувалися як статті. Проте видання пропонує обширні доповнення, які немало переважають оприлюднене раніше, за обсягом суттєво перевищуючи виразно скромні на його тлі попередні позиції літератури. Використовуючи актуальні можливості наукової критики джерел, коментатори спромоглися на істотне поглиблення вивчення тексту. Воно відображене найперше через численні такі аспекти, які незмінно залишалися поза увагою представників давнішої наукової традиції за тогочасного рівня сприйняття та осмислення джерела.

¹ *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 1). Kraków, 2012; *Ejusedem.* Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 4). Kraków, 2016.

² *Jusupović A.* Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019.

³ *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Ro-*

manowiczów) / Wydali, wstępem u przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł (Pomniki Dziejowe Polski. Seria 2, t. 16). Kraków; Warszawa, 2017. Водночас як ще одне свідчення відзначеного інтересу з'явився так само польськомовний переклад джерела: *Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Tłumczenie, wstęp i komentarze D. Dąbrowski, A. Jusupović.* Kraków; Warszawa, 2017.

⁴ Галицько-Волинський літопис: текстологія / За редакцією О. П. Толочка. Київ, 2020.

Оскільки окремі залучені автори вже висловлювалися на теми, так чи інакше “спровоковані” читанням літопису, запропонований коментар – нерідко навіть у тих його моментах, яким досі не випало стати об’єктом окремої уваги, не здатен презентуватися чимось докорінно новим. Він покликаний насамперед розвивати, поглиблювати та розширювати уже засвідчену, найперше через публікації найактивнішого коментатора та за сумісництвом редактора Олексія Толочка, принципову систему поглядів.

Позаяк само видання подає тлумачення до поодиноких фрагментів літопису, випадає докладніше запізватися із вибраними з-поміж опублікованих пояснень, а також вираженими через них важливішими й показовішими з огляду їх розгляду обраними темами. Аби за їхнім посередництвом й через них з’ясувати не тільки використану методику. Йдеться найперше про само сприйняття західноукраїнської версії літописної традиції, залучені та послідовно проведені незмінно практиковані підходи до неї.

Першу тему визначив вміщений в окремих списках перед комплектом старокиївського й західноукраїнського літописання перелік “Се же соуть имена княземъ Киевскы^м . княживши^м в Киевѣ . до избитъа Батыева”⁵, розпочатий від князів Діра й Аскольда та завершений королем Данилом Романовичем. Показовим для запропонованого тлумачення сприймається уже вступне речення: “У момент остаточного оформлення Іпатіївського літопису на початку всього кодексу було додано статтю...”⁶. Наведене висловлювання не позбавлене очевидного непорозуміння. На який спосіб зазначений текст додано, як стверджено, щойно “у момент остаточного оформлення Іпатіївського літопису”, коли перелік – поза всяким сумнівом – мав знаходитися уже в протографі чи копії з нього, яка лягла в основу набагато пізнішого походження списку, збереженого в Іпатському монастирі? Зрештою, у попередньому абзаці це визнали... й самі коментатори: “наявність статті в архетипі списків типу Хлебн. доводиться її присутністю в Голіцин., що, своєю чергою, означає, що стаття містилася в архетипі Іпат (виділено – В. А.)”⁷. Тобто, повинно йтися про той укладений у Володимирі “остаточний” комплект давнішого київського, об’єднаного разом із західноукраїнським літописанням XIII ст., від якого виводяться актуально доступні копії починаючи від найдавнішої за часом спорядження – Іпатського монастиря. Така надто очевидна разюча розбіжність у викладених поряд твердженнях стосовно принципово важливої теми, звісно, не надається для пояснення. Проте докладніше ознайомлення із коментарями переконує у далеко не унікальності зауваженого прикладу, подаючи його радше виявом послідовно залученої незмінно стосованої норми.

Не випадало би доводити, що вміщений перед початком комплекту старокиївського та західноукраїнського літописання, поданого в одному з наближених до епохи джерел під назвою Володимирського літопису, яка, за всіма ознаками, і є його автентичним історичним іменуванням⁸, текст мав з’явитися перед тим,

⁵ Іпатъевская летопись *Полное собрание русских летописей* (далі – ПСРА). Т. 2. Москва, 1998. Стб. 1–2.

⁶ Арістов В., Толочко О. Се же соуть имена княземъ Киевскы^м... *Галицько-Волинський літопис...* С. 71.

⁷ Там само.

⁸ Йдеться про грамоту великого литовського князя Вітовта, видану у зв’язку з постав-

ленням 1415 р. київського митрополита Кипріяна й відновленням історичної Київської митрополії з центром у Києві, див.: Акты относящиеся къ истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссією. Т. 1. Санктпетербург, 1846. С. 36. Увагу до цього факту привернуто: *Александрович В. Володимирський літопис – історична назва зіставлення найдавнішого*

як йому випало опинитися на своєму нинішньому місці. Звідсіля неunikненно здатне постати слушне питання: коли і за яких обставин повинно було дійти до його укладення? Проте це – одне з тих завідомих “каверзних” для авторів видання запитань, відповіді на які в поданих розмірковуваннях шукати марно...

Не вдаючись до докладнішого аналізу та аргументів, у найближчому продовженні стверджено: “Хоча завершення статті очевидно апелює до опису взяття Києва монголами в самому ГВл (текст якого, отже, уже сягав принаймні до подій 1240-х рр.), навряд чи можна на цій підставі гіпотезувати (виділено – В. А.) про якийсь редакційний епізод в історії створення ГВл (наприклад, завершення котроїсь із редакцій близько 1240 або 1246 р.) чи навіть про час, коли додано статтю. Смысл статті, сказати б, “історіософський”: у формі каталогу князів подати читачеві ідею виникнення і занепаду Київського князіння, яке, з погляду автора статті, перестало існувати зі зруйнуванням Києва”⁹.

Однак приданий тут літописцеві гаданий немовби “історіософський” сенс не належить до категорій епохи, тому найвиразніше не на тому самому авторові вилічення мало б залежати. А тим більше потенційному замовникові – коли приймати цілком вірогідне власне таке походження аналізованого зіставлення. Принаймні для цього виявляються достатньо переконливі підстави¹⁰ (пор. також далі). Наведене міркування одразу пропонує ще одну, очевидну шараду. Адже відсилення до літописного опису взяття Києва монголами 1240 р. насправді в переліку князів нічим і ніяк не виявлене. Виклад про монгольське завоювання та лаконічні відкликання до нього в аналізованому тексті спроможні бути й окремими самодостатніми як із походження, так і за характером літературними позиціями, взаємно узалежненими тільки через звернення до тієї самої події. До того ж, йдеться ніяк не про “взяття”, а найперше і якнайочевидніше, простуючи за логікою переліку та відображених у ньому

київського разом із західноукраїнським літописанням XIII століття *Галицько-волинська доба*. Т. 1: Студії з історії Галицько-Волинської держави XII–XIV століть / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2020. С. 189–215. Пор.: *Його ж.* Василівська ротонда і Володимирський літопис: дві невикористані можливості сучасного сприйняття історії княжого Володимира *Хроніки Ладомерії*. Вип. 5: Матеріали V Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції “Хроніки Ладомерії”, присвяченої 850 річниці з часу правління у Володимирі князя Романа Мстиславовича, засновника Галицько-Волинського князівства і патріарха монаршого правлячого роду Романовичів. Володимир-Волинський; Новоград-Волинський, 2020. С. 7–10.

⁹ *Арістов В., Толочко О.* Се же соуть імена... С. 71. У цьому твердженні принципово важливим видається явно “не зауважене” й тут же одразу цілковито “забуте” визнання, нібито на час спорядження переліку князів повинен був існувати літописний виклад “принаймні до подій 1240-х рр.” – ще один виразний приклад дивовижного “не читання написаного”. Про його значення та

співвіднесені з ним не побачені в дотеперішній літературі істотні аспекти як літописної традиції, так і загалом історичного досвіду відповідного періоду див. далі. Наведене твердження важливе також й у контексті послідовно проведеного в коментарі погляду стосовно появи самого літопису нібито щойно не раніше 1260-х років чи навіть їх кінця (пор. далі). Як свідчення незмінно облегшеного викладу показує також поняття “зруйнування Києва” при монгольському нашесті кінця 1240 р. та прийнята доля Київського князівства, яке відтоді нібито “перестало існувати”, хоча добре відомо, зокрема, що завоювання ще 1247 р. передали його князеві Александрові Ярославовичу (пор. далі).

¹⁰ *Александрович В.* Володимирський літопис... С. 210–211; *Його ж.* “Заданені” проблеми нового дослідження літописання Галицько-Волинської держави XIII століття. [Рец. на кн.:] *Adrian Jusupović. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) w latopisarskiej kolekcji historycznej. Kraków; Warszawa, 2019. 204 s., il. Княжа доба: історія і культура.* Вип. 15. / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2021–2022. С. 192–196.

реалій, – статус Данила Романовича як великого київського князя на час появи зазначеного вилічення. Його наголошено, зокрема, й через княжого намісника в Києві Дмитра, за урядування якого відбувся напад та монгольське захоплення. Чогось такого коментатори, однак, – побачимо далі – не схильні сприймати категорично. У контексті змісту та призначення (про нього див. далі) переліку князів таке уточнення випадало би визнати цілком логічним та необхідним. Однак явно “скорочений погляд” якнайочевидніше зовсім не мав наміру враховувати усі ці на різний спосіб віднотовані в джерелі й не позбавлені важливого самостійного наповнення факти та нюанси.

Незалежність обох текстів здатна сприйматися особливо переконливою за умови, коли літописний перелік київських князів мав би походити не з без доведення прийнятих не зафіксованих у самому західноукраїнському літописанні часів спорядження Володимирського літопису¹¹, а повинен був скластися колиінде й за зовсім інших обставин. Прикінцеве визнання трактувальників: “каталог навряд чи було створено “гарячим слідом” монгольської навали. В авторі його також важко вбачати автора “галицької” частини літопису”¹² (який краще орієнтувався б у послідовності ним самим описаних київських князів). Найбільш вірогідним моментом створення каталогу видається момент остаточного оформлення Іпат. кодексу на межі XIII–XIV ст. (виділено – В. А.), коли він набув відомої нам форми, включаючи – крім ПВЛ та Кл – продовження у формі “галицького” та “волинського” літописів”¹³ фактично пропонує “остаточною” версією тільки – за всіма приділеними йому ознаками – явне робоче припущення. Далі його звично для коментування не осмислено й так само нічим не вмотивовано.

Відкликання ж до “остаточного оформлення Іпат. кодексу на межі XIII–XIV ст.” пропонує завідомий очевидний “курйоз”, оскільки список Іпатського монастиря – загальновідомо – створено щойно в 1420-х роках, а “на межі XIII–XIV ст.”, як переконані самі коментатори (див. вище, пор. також далі), насправді мав скластися тільки його протограф (точніше, – десь близько того часу: жодних відомостей про формування як у самому джерелі, так і поза ним не віднайдено – пор. далі). Тобто, як уже зазначено, – той Володимирський літопис, найстаршою актуально доступною копією якого і випало стати спискові Іпатського монастиря.

Уже була нагода показати відсутність у прикінцевій володимирській частині західноукраїнського літописання XIII ст. істотніших київських альязій і навпаки – присутність нечисленних, але вимовних різнорідних змістовних відсилань до Києва та його традиції у Холмському літописі короля Данила Романовича¹⁴. Перелік таких акцентів, зі свого боку, здатне підтримати так само й завершення власне його особою зазначеного літописного переліку київських володарів¹⁵ (хоча для коментаторів цей факт неприйнятний – див. далі).

Не витримує критичного вивірення також наступне показове визнання: “В авторі його (переліку князів – В. А.) також важко вбачати автора “галицької”

¹¹ Арістов В., Толочко О. Се же соуть імена... С. 72.

¹² З приводу глибоко прониклого до свідомості певних представників наукових кіл впертого і навіть немовби “неподоланного” іменування Холмського літопису короля Данила Романовича “галицьким” див.: Александрович В. “Задавлені” проблеми... С. 201–202.

¹³ Арістов В., Толочко О. Се же соуть імена... С. 72.

¹⁴ Александрович В. Король Данило Романович як спадкоємець старокиївської традиції. Не зауважений аспект викладу Холмського літопису та історичної свідомості середини XIII століття (у видавничому процесі).

¹⁵ Там само.

частини літопису (який краще орієнтувався б у послідовності ним самим описаних київських князів)“¹⁶. Уже показано, що йдеться не про недотримання послідовності, а звичне для літописної традиції та внаслідок цього нерідко присутнє у ній явище¹⁷. Проведене дослідження дає підстави на конкретних засвідчених у літописі й тільки в ньому фактах твердити про завершений постаттю Данила Романовича перелік київських володарів як один із виявів сприйняття короля у тогочасному, найперше холмському колі, як спадкоємця історичної київської традиції¹⁸. З цього огляду літописне виличення князів здатне було виникнути тільки в холмському середовищі Данила Романовича і внаслідок цього відображати певні притаманні лише йому тенденції свідомості та осмислення актуальної дійсності разом із власними родоводом і традицією.

Загальновідомі історичні факти переконують, що перелік укладено за умов стосовно недовготривалого періоду перебування короля на київському княжому престолі, обірваного волею монгольських завойовників невдовзі після засвідченої у літописному викладі поїздки до Орди наприкінці 1245 й упродовж перших місяців 1246 р.¹⁹ До цієї обставини відсилає, зокрема, запис Лаврентьєвського літопису під 1247 р.: “Приѣха Шлехсандръ . и Андрѣи ѿ Кановичъ . и приказаша Шлехсандрови Къевъ . и всю Руськую землю”²⁰. На статусі великого київського князя цілком виразно наголошує, зокрема, завершення літописної розповіді про перебування в Орді: “Данилови Романовичу . князю бывшоу великоу . шбладавшоу Роускою землею . Киевомъ и Володимиромъ . и Галичемъ (виділено – В. А.). со братомъ си инѣми странами”²¹. Ці аргументи якнайочевидніше здатні бути наділеними силою переконання стосовно того, що перелік – разом із певною, найдавнішою частиною літопису – мали опрацювати в холмському середовищі короля Данила Романовича в середині 1240-х років (не пізніше 1247 р.). І тільки згодом, уже при спорядженні у Володимирі комплексу давнішого київського разом із західноукраїнським літописанням XIII ст., його – якнайвиразніше цілком випадково – вміщено там, де йому й випало дійти до нашого часу. Цим місцем став початок Володимирського літопису: перелікові належалося попередити увесь комплект українського літописання княжої доби, виконуючи роль своєрідного якнайочевиднішого прямого характеру поєднання його в єдине ціле²². У лаконічному викладі літописне виличення київських князів від Діра й Аскольда до Данила Романовича здатне немов “дублювати” своєрідною наче короткою узагальнюючою преамбулою пропонований безпосередньо за ним комплект давньоукраїнського літописання княжої доби у складі обох старших київських та молодшого західноукраїнського літопису.

Однак таке – зовсім очевидне не тільки з історичного, а й водночас також логічного огляду – тлумачення, як побачимо, протирічить самим основам поглядів коментаторів²³. Тому його й “не запотребовано”, а, не переобтяжуючись

¹⁶ Арістов В., Толочко О. Се же соуть імена... С. 71.

¹⁷ Александрович В. Король Данило Романович...

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Лаврентьевская летопись ПСРЛ. Т. 1. Москва, 1997. Стб. 472 (йдеться про повернення князя Александра Ярославовича, званого в московській історіографії “Невським”, із братом із поїздки до хана).

²¹ Ипатьевская летопись. Стб. 807–808. Докладніший аналіз наведеної фрази див.: Александрович В. Король Данило Романович...

²² У новітній літературі на такому характері цього тексту наголосив: Jusupović A. Kronika... S. 21.

²³ У коментаторському баченні “каталог київських князів укладено за тотожною схемою, спільною також для інших каталогів (див. коментар до ПСРЛ 2: 735–736; ПСРЛ 2:

Черговий коментар до початкових записів літопису, що, згідно з поданою характеристикою “містить знаменитий панегірик Романові Мстиславичу”²⁵, привернув увагу до використаного у відповідному фрагменті згаданого окреслення. Проте самому зверненню тут придано відверто негативного забарвлення: “Є, однак, підстави сумніватися, що *фантастичний* (виділено – В. А.) титул Романа “самодержець всея Русі” був початком панегірика”²⁶. Нібито наявних – як стверджено – підстав самого сумніву не розкрито й, не дивлячись на неодноразові відкликання до цієї завідомо не позбавленої інтересу проблеми на сторінках обширного видання надалі, нічого подібного на можливі аргументи відшукати не вдається. Загально зазначений при цьому статус Романа Мстиславовича як київського князя в джерелі далі пригадано неодноразово, але коментатор на різні способи незмінно відкидає його і заперечує. Чому випало так ополчитися на само поняття (ще й до того сприйняте неслухно – пор. далі) – гадати годі. Проте реакція цілком очевидно видає якесь особливе наставлення щодо наведеного окреслення разом зі зовсім своєрідними виявами реагування на нього.

Воно віднайшлося, зокрема, навіть у тому, як найближчою паралеллю визнано “титул Володимира Святославича у Сказанні про Бориса і Гліба: “самодержцю всеа Русьскыа земля Владимѣру”²⁷. Однак це пізніший приклад, уже XIV ст. Тоді як самому коментаторові на тій же сторінці випало навести беззаперечний у його прямій та однозначній вимові попередній і навіть літописний, з власної традиції, прецедент – з-поміж останніх записів Київського літопису: “мнози . же самодержици придоша . держациеи столъ . кияжения Киевского”²⁸. З нього однозначно виходить загальноприйняте іменування самодержцями київських князів у попередньому культурному досвіді – принаймні вже на кінець XII ст. Звідсіля записи літопису Романовичів із наведеним поняттям лише спроможні повторювати та відтворювати цю давнішу загальну старокіївську норму. Чому коментатор, знаючи і цитуючи наведене літописне зауваження, не мав врахувати його в контексті вжитого у відповідному місці терміну – залишилося поза рядком. Оскільки не випадає відкликатися до незнання, ситуація здатна скидатися хіба на певну спеціальну хитрість. На якій підставі на зазначеному добре відомому трактувальникові тлі історичне поняття старокіївського родоводу у прикладенні до князя Романа Мстиславовича визнано фантастичним – поясненню не підлягає. Тим більше, що, як уже була нагода зауважити, сам князь, до того ж, ще й присутній у вміщеному перед комплектом літописів старокіївської традиції переліку київських володарів²⁹. Проте статус Романа Мстиславовича як київського князя цілеспрямовано і вперто не визнається: “Роман у Києві ніколи не князував”³⁰. Він рішуче

Король Данило Романович...

²⁵ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... *Галицько-Волинський літопис*... С. 74.

²⁶ Там само.

²⁷ *Бугославський С.* Україно-руські пам’ятки XI–XVIII вв. про князів Бориса та Гліба (розвідка й тексти). Київ, 1928. С. 18–19.

²⁸ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 74. Оригінал: *Ипатьевская летопись*. Стб. 709.

²⁹ *Ипатьевская летопись*. Стб. 2. Увагу до цієї обставини привернуто: *Александрович В.*

³⁰ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 74. Зрештою, засвідчена тут категоричність заперечення здатна презентуватися основою очевидного ширшого методу. Принаймні на такий самий спосіб згодом – всупереч так само загальновідомим очевидним історичним фактам – із не меншим докладенням не визнано так само... загальновідомого довготривалого князювання короля Данила Романовича у Володимирі (пор. далі).

відкидається всупереч цілком однозначного наповнення непоодиноким виразним свідченням літописання. Найвимовнішим з-поміж них є відзначена присутність імені князя у цитованому літописному переліку київських володарів періоду перед взяттям міста ордами Батия 1240 р. Але цього беззаперечного факту, що його ще й – на переконання коментатора – нібито мав ствердити незмінно цінований у колі новітніх трактувань “останній редактор” (з приводу його постаті див. далі), у коментарях... не побачено. І – при різномірних численних зауваженнях до літописних записів стосовно князя Романа Мстиславовича – пропущено. Безперечно, таке зосереджене заперечення київського статусу робиться не інакше, як із міркувань, не здатних мати нічого спільного з науковою критикою джерел та наукою історії. Особливо у порівнянні із аналогічним же відкиданням статусу короля Данила Романовича як володимирського князя (див. далі). Повинно йтися про очевидне свідчення цілковитого й неподільного домінування виразно вмотивованої “волі” коментатора над джерелами як приклад далеко і далеко не одинокий...

Необхідно також відзначити, що залучене визначення “великаго князя . Романа . како держе^б бывша всеи Роуской . земли” немає ніяких підстав приймати за титул – у явному навіязуванні до новішої титулатури московських царів та пізніших російських імператорів, із якою зафіксована в літописі традиція не здатна мати нічого спільного. Що йдеться зовсім не про офіційний титул переконує вказана присутність зазначеного поняття так само в завершенні Київського літопису при загальній згадці про давніших місцевих володарів. Підтверджує такий висновок прикладення його в літописі й до великого литовського князя Міндаугаса при розповіді про його вбивство 1263 р.: “великийи князь Литовський Миньдовгъ . самодержечь бы^с во всеи земли Литовської”³¹.

Зате зовсім несподівано мало дійти до визнання “титулу” Романа Мстиславовича як великого князя³². Навівши вибрані літописні приклади такого окреслення³³, стверджено, ніби вони “спонукають думати, що так його справді титулував “галицький” літописець”³⁴. Однак титул подано ніби лише виявом мало що не “приватних зусиль”... самого знаменитого в його об’явленні “галицького” літописця. Що таким належалося тільки відображати реалії історичні й літописцеві ніяк не випадало діяти при цьому “на власну руку” – про щось таке немов навіть і йтися не повинно...

Необхідність обговорювати зазначені моменти – цілком очевидне свідчення завідомої своерідності “глибин” проникнення не тільки до джерела, а й ситуації епохи, її сприйняття та викладу...

Проте визнання у наведеному місці – немов якогось обмеженого – “велико-княжого титулу” Романа Мстиславовича не вичерпує репертуару звернень до самого цього поняття. В іншому коментарі того ж автора – явно всупереч щойно наведеному висловлюванню – його, все ж, подано суто посмертним: “До кінця XII ст. епітет “великий” застосовували переважно до померлих князів

³¹ Ипатьевская летопись. Стб. 858.

³² Це вельми показова переміна позиції оскільки ще зовсім недавно таке титулування визнавалося тільки за суздальськими князями й рішуче відкидалося, позаяк, на тогочасне переконання, повинно було прислужувати ніби винятково померлим володарям: Толочко О. посадиша княза Да-

нила на столъ оца свого... Галицько-Волинський літопис... С. 148 (пор. також далі).

³³ Толочко О. По смерті же великаго княза Романа... С. 75. До їх неповноти увагу принагідно привернуто: Александрович В. “Заданнені” проблеми... С. 229, приміт. 131.

³⁴ Толочко О. По смерті же великаго княза Романа... С. 75.

або ж у повідомленнях про смерть князя³⁵. Відповідно у підсумуванні стосовно побутування такої “титулатури” в суздальських князів: “Всеволод Юрійович послідовно титулується “великим князем” у Суздальському літописі (далі – Сузд.), створеному по смерті князя (1212 р.), і так само Рюрик Ростиславич титулується “великим князем” у Кл, також укладеному по смерті його і з урахуванням тексту Сузд. Тож коректніше було би стверджувати, що титул “великий князь” уперше з’являється в Сузд, і в літописанні поширюється під впливом запозичень із цього літопису. Отже, це явище дещо пізнішого часу – покоління синів Всеволода, Юрія і Костянтина. Доти епітет “великий” застосовували спорадично до князів померлих чи князів давніх часів (здогадно, для розрізнення їх із живими князями)”³⁶. Тобто, знову очевидне протиріччя у висловлюваннях, тільки вже не на суміжних сторінках. Не може не привернути уваги й трактування самого поняття “великий” не тільки як титулу, а й водночас ще також сприйняття його нібито... епітетом, що ніяк не здатне бути не лише рівнозначним, а й взагалі хоч якось наближеним. Різномірність реально-го наповнення обох термінів аж надто очевидна. Проте такої явної та показової відмінності... зауважити не випало.

Втім, прийняте переконання стосовно вживання окреслення великим князем нібито переважно щодо померлих має ще одне переконливе заперечення. У розповіді Холмського літопису короля Данила Романовича про його похід 1229 р. на допомогу польському князеві Конрадові Мазовецькому до міста Каліша наведено оповідання про переговори представників князя з обложеними міщанами. У тексті, серед іншого, зацитовано їх звернення: “стоацимъ же мѡужемъ на заборолѣхъ . и рекоушимъ имъ . тако мѡлѣвъѡта великомуу . князю Конѡдратѡу (виділено – В. А.) . сии градъ не твои ли естъ...”³⁷. Звісно, оборонці Каліша ніяк не могли звертатися... до вже нібито “покійного” князя, який при цьому мав тоді... акурат тримати їх в облозі³⁸. Водночас це також вимовний приклад притаманного західноукраїнському літописанню XIII ст. й невідступно стосованого в ньому справжнього наповнення і значення задученого іменування. Протівники наведеного погляду концептуально заповзялися категорично “не бачити” відзначених у літературі³⁹ цілковито неприйнятних для них інших можливостей... Хоча, як переконує зацитоване “несподіване” визнання стосовно князя Романа Мстиславовича, їхнім поглядам виразно бракує не тільки твердості переконання, а й також системи. Але, може, не тільки їх... Показово, що до наведеного чималого переліку прикладів вживання поняття “великий князь” як нібито “титулу” наведений калішський... не потрапив⁴⁰. Для засвідченого переконання він, мабуть, “зайвий” і “непотрібний”. Тобто, перед нами звичайнісіньке посилення “перепрацювання на концепцію”... За якнайвиразнішого безкритичного її сприйняття: самокритику при таких “жартах” пригадувати зайве.

Переходячи до самого західноукраїнського літопису, коментатор вибрав відкликання при поодиноких особах до великого князя, причому розпочав від іноземних володарів: “У трьох випадках (“великий князь половецький”, “велика княгиня Баракчин”, “великий король угорський”) – це титули фіктивні. Попри ці винятки (здогадно внесені пізнім редактором, з погляду якого всі ці люди

³⁵ Його ж. посадища княза Данила... С. 148.

³⁶ Там само.

³⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 756.

³⁸ Стависький В. по смерті брата свого... Галицько-Волинський літопис... С. 252.

³⁹ Poppe A. O tytule wielkksiążęcym na Rusi *Przegląd Historyczny*. T. 75, zesz. 3. Warszawa, 1984. S. 431–432.

⁴⁰ Див.: Толочко О. По смерті же великого княза Романа... С. 75.

були в далекому минулому) тенденція очевидна: епітет “великий” додається до титулу виключно в повідомленнях про померлих володарів⁴¹. Однак визнання наведеного окреслення “фіктивним титулуванням” явно некоректне, оскільки у всіх поданих випадках не про титул йдеться. Ані половецький хан не мав титулу великого, ні, звісно, не прислужував він угорському королеві, як і князеві Конрадові Мазовецькому, поіменованому акурат так у зацитованій прямій мові обложених мешканців Калішу, звернутій до його представників: “тако мольвѣта великомуу . князю Конъдратю”⁴² (пор. вище). Абсурдність визнання наведеного окреслення титулом найочевидніша в останніх випадках, найпоказовіше виявляючись через казус калішан. Не випадало би дискутувати, чи належалося їм, адресуючись до воєводи брата свого князя, трактувати патрона того – як забажалося коментатору – “покійним”... Надто яскравий приклад проникнення до вимови джерела... Так само не мала титулу великої княгині дружина хана Бату. Водночас тлумачення сприймається ще й якнайвиразніше цілком відмежованим від пояснення суті справи. Про яку, зрештою, видно, навіть і не йшлося. Адже повинна бути визнана не прийнята фіктивність залученого в літописі “титулу”, а щось набагато істотніше – приховане в безперечному перенесенні на іноземних правителів окреслення, прийнятого у власній традиції⁴³. Акурат, зрештою, так само, як європейські джерела незмінно іменують українських володарів королями. Тобто, “непорозуміння” за адекватного його сприйняття спроможне обернутися прямим підтвердженням функціонування аналізованого окреслення у власній культурній практиці. На тому, що все “непотрібне” й завідомо “шкідливе” для прийнятих міркувань “здогадно” повинно бути внесене не інакше, як винятково зусиллями улюбленого невтомного “пізнього редактора” окремо можна не зупинятися... Коментатор, видно, навіть виявився не схильним уважніше переглянути того, що випало впевненою рукою незмінно приписати безконечним заслугам “всерятивного” “новішого редактора”...

Зрозуміло, вживанню зазначеного окреслення стосовно князя Романа Мстиславовича та його нащадків неunikнено належалося підпасти під виведену на той же спосіб закономірність⁴⁴. Щодо самого князя визнано: “тричі “великим” названо Романа Мстиславича в пригадуваннях”⁴⁵. Причому, приклади подано цілком

⁴¹ Толочко О. посадиша княза Данила... С. 149.

⁴² Ипатьевская летопись. Стб. 756. Цей приклад при коментуванні наведено в переліку літописних випадків вживання такого окреслення, проте... залишено без уваги: Толочко О. посадиша княза Данила... С. 149. Найновіший коментар при розгляді відповідних обставин наведеного звернення звично для практикованого методу не зауважив взагалі: Ставицький В. по смрти брата... С. 255.

⁴³ До такого змісту зазначеного явища увагу принагідно привернуто у зв'язку з відзначеним іменуванням руських князів королями у західних джерелах: Александрович В. Коронація... С. 189–190. Перегляд аналогічних прикладів запропонував: Головка О. Некороновані і короновані королі Південно-Західної Русі *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп.

ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 183–216. Це звичне для засвідченої у літописанні писемної традиції епохи перенесення власної титулатури на іноземний контекст, пор. також: Александрович В. Коронація... С. 151, 189 (на прикладі боярства – польського та угорського – в західноукраїнському літописі XIII ст.). Подібне у твердженні про “польських князів і бояр” “вдалося” навіть коментаторському сердовищу: Арістов В. и оубѣди его мѣи его... *Галицько-Волинський літопис*... С. 474. Пор. також показові під відповідним оглядом клопоти з переказом про загибель австрійського герцога Фрідріха Бабенберга від руки “короля Русі” й згаданим при цьому “королем половців”: Толочко О. [В та же лѣта] По оубьеньи же герьцюковѣ... *Галицько-Волинський літопис*... С. 455–456.

⁴⁴ Толочко О. посадиша княза Данила... С. 149–151.

⁴⁵ Там само. С. 149.

механічно. Це видно зі самого зіставлення: “шни же с вѣликою радостью срътоша и . тако великаго Романа выдащи (ПСРЛ 2: 721); князь не входилъ бѣ в землю Ладьскоу толь глоубоко . проче Володимера Великаго . иже бѣ землю крестилъ (ПСРЛ 2: 758); наследивши поуть шѣа своего великаго Романа (ПСРЛ 2: 813); потом же Мьстиславъ великый оудатнъи князь оумре (ПСРЛ 2: 752); ты же [Володимир Василькович. – Авт.] подобниче великаго Костантина (ПСРЛ 2: 916)”⁴⁶. Дібрані цитати насправді відображають явно різні моделі – окремо щодо князя Романа Мстиславовича, князя Мстислава Мстиславовича та святого Володимира Великого й імператора Костянтина Великого. Тому зовсім незрозуміло, на якій підставі, нехтуючи очевидною принциповою різницею між поодинокими із залучених висловлювань разом із їх конкретним змістом, у них можна було побачити вираз прийнятої нібито єдиної закономірності. Принаймні поспішна заява “справджується твердження, що епітет “великий” при імені володаря має значення “минулий”, “старий”, як це знаходимо й у домонгольському літописанні”⁴⁷, за подібних вихідних мотивів виглядає як позбавленою сенсу, так і очевидною “хитрістю”. Звісно, що на тій же засаді так само “ретроспективними” послідовно визнані й усі аналогічні записи стосовно Романовичів⁴⁸. Причому, серед них закономірно віднайшлася й нотатка з цитованої розповіді про поїздку до ставки Батия: “Данилови Романовичю . князю бывшоу великоу. шбладавшоу Роускою землею . Киевомъ и Володимеромъ . и Галичемъ”⁴⁹ із відзначеним вимовним визнанням його статусу великого київського князя⁵⁰. Звідсіля й підсумовуюче до розважання із відповідного приводу міркування: “Наведені вище спостереження спонукають до висновку, що титулу “великий князь” Волинь і Галичина (sic!) не знали і жодний князь із династії Романовичів (виділено – В. А.) його не вживав. “Великий князь” є елементом літописного словника, у якому епітет “великий” був шанобливим позначенням володаря в запису про смерть його або ж застосовувався на позначення давніх князів” – із прийнятим закономірним виключенням для суздальського середовища⁵¹. Задуматися бодай над тим, звідкіля випало засвоїти “титул” одиноким визнаним “суздальським щасливцям” нагоди не віднайшлося...

Явно некоректне також твердження “жодний князь із династії Романовичів його (титулу – В. А.) не вживав”, оскільки літописання власного вживання титулатури на зазначений спосіб не фіксує. Усі доступні приклади вціліли в розповідях самих літописців, тобто належать їм, а бо ж є їхніми відтвореннями. Тому твердження про епітет “великий” як “позначення володаря в запису про смерть... або ж... на позначення давніх князів” фактично навіть позбавлене сенсу. Не кажучи про те, що ще Анджей Поппе, як зазначено, на конкретних переконливих прикладах із літописів твердив про присутність титулу і в окремих записах про князів при житті. Однак до явно цілком “зайвого” для посилено пропагованої концепції зауваження попередника на практикований спосіб можна було й не відкликатися...

Зрозуміло, що у підсумуванні в опрацьованій “новонауковій” реконструкції первісної версії тексту з-поміж ужитих тільки одному визнаному титулові великого князя й належалося втриматися: “По смрѣти же великаго княза Романа великоу матежю воставшоу . в землѣ Роуской”⁵².

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само. С 150–151.

⁴⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 807–808.

⁵⁰ Новішу інтерпретацію цього запису

див.: Александрович В. Король Данило Романович...

⁵¹ Толочко О. посадиша княза Данила... С. 151.

⁵² Його ж. По смрѣти же великаго княза Романа... С. 75.

Щодо наведеної прикінцевої згадки стосовно “великою матежю” зроблено переконаний висновок: “зачин ГВл явно імітує початок одного з головних своїх взірців: слов’янського перекладу Іудейської (sic!) війни Іосифа (sic!) Флавія (пор.: “Въ то же врѣмѣ матежю бывшѣ въ сылныхъ жидо”⁵³). На переконання коментаторів розповідь неодмінно повинна була мати зразок: у літописця запис без чогось такого, видно, не допускається зовсім. Потенційний взірць віднайдено при цьому також і в Київському літописі з описом галицьких справ, проте визнання йому не судилося: “по смѣрти же Юрославль . быѣ матежь великъ в Галичкои земли” – *уважаємо менш вірогідним взірцем* (виділено – В. А.) з огляду на загальну орієнтацію початкового “галицького” літопису на хронографічні, а не літописні моделі⁵⁴. “Хронографічні моделі”, як побачимо, – один із незмінних коментаторських “китів”. Того ж, однак, наповнення, що й уже розглянуті приклади надто своєрідного сприйняття. Невизнання явно виводиться від “зараннього” для “концепції” походження самого свідчення, у свідомості коментатора ніяк не спроможного вкладатися до прийнятого узалежнення відповідного звороту від перекладу “Іудейської війни” Іосифа Флавія. За таких обставини прогресивному трактуванню належить зробити вигляд ніби очевидного заперечення послідовно вимріяної концепції... існувати не повинно. Зазначений погляд утверджено в прикінцевому підсумуванні, де йдеться про “галицьку” (сповнену хронографічних цитат)⁵⁵ частину літопису. Така схильність до неунікального пошуку при кожному, нерідко навіть найменшому кроці незмінного взірця – притому не інакше, як неодмінно поза колом власної традиції, яка послідовно не визнається, – не може не видатися дивною. Особливо на тлі наведеного вимовного свідчення Київського літопису з окресленням описаної галицької ситуації поняттям “матежь”. Принаймні воно спроможне чітко вказати існування на старокиївському ґрунті подібного сприйняття та здатної його виражати термінології незалежно від поверхово пропагованих прийнятих у колі коментаторів “хронографічних взірців”. Тому визнане неминуче звернення до таких за даних конкретних обставин ніяк не надається для трактування історичною реальією. Перед нами тільки приватна “заслуга” коментатора, твердо переконаного в незмінній присутності всюдисущих запозичень від возведеного в канон зразка. Згідно з моделлю, яку тлумачення експлуатують не те що систематично, а навіть невідступно (пор. далі).

Щодо самих взірців у “Хронографі 1262 р.”, то водночас запропоновано також й... очевидне перекреслення того, ніби акурат його використано при укладенні літопису. Буквально йдеться про давніший “доступ до його (Хронографу – В. А.) складових частин, серед них – до самостійного тексту Іудейської (sic!) війни... У такому разі *дата 1262 р. як terminus post quem для ГВл фактично втрачає значення* (виділено – В. А.) (адже з окремим текстом Іудейської (sic!) війни один із компільаторів міг ознайомитися і раніше від цього року, коли матеріали до хронографа ще тільки добирали)⁵⁶ та суголосне паралельне визнання: “існує низка підстав стверджувати, що автор ГВл працював не з власне текстом хронографа 1262 р., а з тими матеріалами, які ввійшли до складу його”⁵⁷. Отже,

⁵³ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 75. Далі стверджено: “матежь” і похідні від нього надзвичайно частотні в Іосифа Флавія, див.: Там само. С. 77. Однак насправді “статистичні домінування” – лише похідна від характеру описаних подій.

⁵⁴ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 75. Джерело: Ипатьевская ле-

топись. Стб. 657. Хоча в літописанні таких прикладів зауважено немало: Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 77.

⁵⁵ Толочко О., Кириченко К. Те, що фраза, якою відкривається ГВл... *Галицько-Волинський літопис*... С. 77.

⁵⁶ Там само. С. 78.

⁵⁷ Там само. С. 79.

робота могла вестися і не безпосередньо з Хронографом, а його джерелами, тобто йти так само й раніше, ще перед його укладенням, із повними текстами залучених, як вважається, джерел. Причому, це мало відбутися не обов'язково акурат, як прийнято, перед 1262 р., а так само ще й за певний час до того. Інший доказ такої ймовірності – наведене погодження із можливістю використання власне повних текстів. Звідсіля – зацитоване визнання, що за зазначених обставин “дата 1262 р. як *terminus post quem* для ГВл фактично втрачає значення” (пор. також далі). Ще одне різуче протиріччя на засаді перекреслення власного ж “обов'язкового” залюбки експлуатованого висновку... Про ознайомлення з цими джерелами повинно йтися після моменту, коли споряджено сам повний їх переклад, проте до його датування у дотеперішніх розмірковуваннях якнайочевидніше не визнано за потрібне вдаватися зовсім. Хоча мається на увазі далеко не завідомо другорядний аспект аналізованої ситуації...

Однак привертає увагу не тільки це. Лаконічне твердження “великою матежю воставішу . в землѣ Роуской” після смерті князя Романа Мстиславовича відображає добре відомі завдяки викладу самого літопису тогочасні події. Чому той, хто укладав зазначену його частину з доволі докладним (хоча й далеко не вичерпним) оглядом перебігу подій⁵⁸, мав писати не про достатньо відомі йому справи (як самовидець чи з досвіду самовидця/самовидців), а винятково не інакше, як нібито неодмінно компілюючи окремі фрази і навіть їх частини із доступних літературних джерел, цілковито віддавшись акурат їм? Окрім заповідного особистого якнайглибшого переконання коментатора, немовби повинно було бути власне так, а не інакше, жодних інших аргументів на користь запропонованого характеру міркувань не віднаходиться.

Одним із показових конкретних виявів послідовно проведеного погляду стосовно пізнього “редагування” літопису сприймається визнання новішого походження похвали князеві Романові Мстиславовичу: “Похвала Романові є вставним фрагментом у початковий текст ГВл”⁵⁹. На доведення такого міркування у безпосередньому продовженні стверджено: “в похвалі Романові є запозичення з достовірно “галицького” тексту. Це – характеристика Скомонда з оповіді про ятвязький набіг: “борзъ же бѣ ѿко и звѣрь . пѣшь бо хода, по воева землю Пиньскоую . иньи страны” (Іпат. 1248 р. (ПСРЛ 2: 799))”⁶⁰. Далі вслід за наведеним зіставленням визнано: “Це означає, що автор похвали працював після того, як виник і сформувався на всій протяжності “галицький” текст літопису”⁶¹. Хоча “галицьким” у коментарі визнано весь літопис короля Данила Романовича, а запис про Скомонда вміщено ще далеко перед його кінцем. Незалежно від очевидного при цьому формування “потрібних” висновків, підсумок визнав: “Спостереження, детально викладені в коментарі до ПСРЛ 2: 799–800, демонструють, що похвала Романові постала після похвали Володимирові Васильковичу, а отже, належить перу “волинського” автора, що працював за княжіння у Володимирі Мстислава Даниловича”⁶². Однак звернення до тексту, поданого похвалою, не дає не тільки очікуваного аналога, а й

⁵⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 717–719. Найновіший докладніший принагідний розгляд відповідної частини тексту з викладенням окремих давніше не зауважених обставин розвитку подій див.: *Александрович В. “Угорське підданство” короля Данила Романовича Княжа доба: історія і культура.*

Вип. 13 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2019. С. 159–175.

⁵⁹ Толочко О. Похвала Романові є вставним фрагментом... *Галицько-Волинський літопис...* С. 96.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само.

взагалі нічого близького до наведеного опису ятвязького вождя. Як випадало би здогадуватися, аналогом прийнято характеристику князя із використанням його порівняння зі звірами: “оустремил бо са баше на поганьа іако и левъ . сердить же бы^с іако и рьсь . и гоубаше іако и коркодиль . и прехоажаше землю ихъ ако и шрель . храборъ бо бѣ іако и тоуръ”⁶³. Проте в ній не віднаходиться чогось спроможного бодай хоч якимось пригадати зіставлення Скомонда з борзим звіром та його “пішу ходу” (“пѣшь бо хода”) – незрозумілу та так досі й не пояснену. Тому в обох текстах ніяк не випадало би вбачати прийнятий у коментатора аналог, що заперечує водночас так само й побачений при цьому взаємозв'язок.

Виразне форсування потрібного висновку не менш очевидне і в іншому зіставленні: “Відгомін цих двох образів похвали Романові (лева і рисі) знаходимо значно нижче в ГВл, у похвалі Данилові й Василькові (Іпат. під 1251 р.), які після вдалого походу “придоста со славою на землю свою . наследивши поуть шѣца своего великаго Романа . иже бѣ изовстрилса на поганьа . іако левъ . имже Половци дѣти страхахоу”⁶⁴. Однак у самій похвалі князь “оустремил бо са баше на поганьа іако и левъ . сердить же бы^с іако и рьсь”⁶⁵. У відкликанні при синах, всупереч наведеному твердженню коментатора, подано тільки лева, рись не фігурує взагалі. Незрозуміло, де тут належалося б віднаходити залежність. У самій згадці про лева? Не випадало би докладатися до доведення про лева як загальнодоступний та загальнопоширений у тогочасній свідомості образ царя звірів, звернення до якого немає підстав кваліфікувати запозиченням від певного конкретного джерела.

Сюжет зі Скомондом пригадано і в іншому контексті: “Характеристику Скомонда як “пішохода” вмотивовано в “похвалі Василькові” (а точніше, у тій оригінальній історії ятвязького набігу, з якої виникла похвала), адже впливає з його прирівняння до швидкого звіра, який інакше й не може пересуватися. Натомість “пішохідство” половця, кочівника й вершника Кончака, виглядає абсурдно й позбавлене вмотивованості, а отже, виглядає вторинним (як і решта “образів” похвали Романові)”⁶⁶. Зовсім не випадково початкову згадку про характеристику Скомонда в похвалі князя виправлено на відсилення “в тій оригінальній історії ятвязького набігу, з якої виникла похвала”, де литовський персонаж фігурує як “Скомондъ бо бѣ волхвъ . и кобникъ нарочить . борзъ же бѣ іако и звѣрь . пѣшь бо хода повоева землю Пиньскоую . инии страны”⁶⁷. Наскільки запис стосовно одного з фактів військової активності князя Василька Романовича щодо конфлікту з литовцями – за два десятиліття до його смерті – здатний стосуватися похвали чи презентуватися замість неї – питання зайве. Коментатор явно перебував під враженням “ідеї та ідеології похвали”, спроможної ввижатися цілком нав'язливо. Насправді чогось хоч якимось подібного до похвали князя Василька Романовича в літописі немає. Прощання із ним відзначає скромний, не зовсім навіть вдало сформульований запис: “Престависа блговѣрныи князь . и хр^столюбивыи великыи Володимерьскыи . именемъ Василко снѣ великаго княза Рома . и положиша тѣло его во цркви . стѣи Бѣи во пискоупыи Володимерьскои”⁶⁸.

⁶³ Ипатьевская летопись. Стб. 716.

⁶⁴ Стависький В., Вілкул Т., Толочко О. вдолѣвша висимъ поганьскымъ ѡзъико^м оума моудростью... Галицько-Волинський літопис... С. 85.

⁶⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 716.

⁶⁶ Толочко О. Похвала Романові... С. 96.

⁶⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 799–800.

⁶⁸ Там же. Стб. 869.

Чому коментатор так старався відшукати потрібну похвалу – не таємниця. Його провадила готова ідея із кола незмінно постійно переслідуючих: “Наші спостереження дають змогу синхронізувати три похвали ГВЛ: панегірики Володимирові Васильковичу, Василькові Романовичу та Романові Мстиславичу”⁶⁹. Надмета, задля якої це зроблено явним “надзусиллям”, цілком очевидна: повинно йтися про ще один камінь у фундамент переконання про пізні походження і редагування літопису. Присутність самої похвали навіть... не зовсім обов’язкова. Втім, на який спосіб ідея опанувала трактувальниками наведений приклад спроможий засвідчувати аж надто виразно... Не менш дохідливо характеризуючи й само коментування незбагненно “фривольним”... Хоча процес ще тільки на початку...

Наступним після ситуації навколо князя Романа Мстиславовича показовим сюжетом здатна стати постать “многостраждальної” – зусиллями новітніх трактувальників – “великої княгині Романової”. Коментаторам цілеспрямованим колективним надзусиллям випало долучили нові акценти до непомірно розведених у найновішій літературі численних не тільки прижиттєвих, а й також посмертних “митарств” княгині.

Уже на самому початку, прихилившись до викладу про подій у Галичі після смерті князя Романа Мстиславовича за версією Лаврентьєвського літопису і явно віддаючи йому перевагу перед Іпатским, визнано: “згідно з Лавр, події розтягнулися на довгих півтора року, *перший із яких Романовичі досить спокійно провели в Галичі, а ще пів року – у Володимирі*. Лише взимку 1206–1207 року вони мусли шукати притулку в Польщі. Це означає, що *оповіджена через багато років літописцем Данила історія про панічну втечу* (виділено – В. А.) вдови з малими дітьми не більш ніж поетичний твір, із властивими йому драматичними ефектами”⁷⁰. Чого Суздальському літописові випало немовби однозначно краще бути обізнаним із перебігом подій навколо родини покійного князя, ніж літописові самих його нащадків – питання не постало. Втім, уже була нагода показати, що хронологія пригаданого моменту в Суздальському літописі не відповідає відомостям як літописання Романовичів⁷¹ (пор. також далі), так і інших придатних для зіставлення із ним джерельних переказів.

Окремо випадає розглянути погляд, нібито “оповіджена через багато років літописцем Данила історія про панічну втечу вдови з малими дітьми не більш ніж поетичний твір, із властивими йому драматичними ефектами”. Таке визнання явно вимагає вдатися до прийнятних “меж поезії”, оскільки наведена фраза цілком очевидно переладована твердим наміром проголошувати “поезією” усе, що коментаторові не пасує, тобто не відповідає його теоріям сприйняття літопису разом із відображеною у ньому епохою. Уже проведений докладніший розгляд хронології цього періоду біографії короля разом із його тогочасним перебуванням в Угорщині⁷² звільняє від необхідності ще раз вдаватися до частини історичної.

Варто тільки затриматися на визнанні, нібито історія “оповіджена через багато років літописцем Данила”. Воно є явною – не зауваженою – міною супроти головної ідеї коментування, згідно з якою не існувало ніякого літописання

⁶⁹ Толочко О. Воеваша Ютвазъ . школо Шхоже и Боусовна... Галицько-Волинський літопис... С. 397.

⁷⁰ Його ж. славаху бо Игоревича... Галиць-

ко-Волинський літопис... С. 106.

⁷¹ Александрович В. “Угорське підданство”... С. 172–177.

⁷² Александрович В. “Угорське підданство”... С. 171–185.

та "літописця" короля Данила Романовича й усе записано як "поетичний твір" щойно після його смерті (датування пропонується різне, явно не узгоджене, докладніше див. далі). Поява чогось подібного у викладі стосовно одного з ранніх епізодів літопису виразно свідчить про відсутність належного опанування усієї сукупності залученого оповідання. Заодно так само й зі сумою власних уявлень про них. До чогось такого, зрештою, відсилають і численні інші вияви докладених зусиль (див. далі).

Потрактували найявні в літературі версії походження та іменування матері короля Данила Романовича "ерудованими вигадками"⁷³, О. Толочко ствердив: "у генеалогічних фантазіях, дослідники, здається, оминули єдине текстуальне свідчення родинних стосунків Романової, хоч би яким ненадійним воно було. Таке свідчення міститься в одному із читань Хлебн., який традиційно вважають найкращим свідком протографа ГВл. Хлебн.: Лестко не помануу вражѣы . но с великою чѣтію прїа а кровь свою и дѣтате [Пат.: приа атровь свою и дѣтатѣ]"⁷⁴. Хоча в тому ж таки коментарі іменування ятрівкою визнано залученим як від угорського короля, так і краківського князя⁷⁵, на підставі наведеного фрагменту у версії літопису князів Острозьких (у російській та залежних від неї традиціях від прізвища новішого власника рукопису – Хлебніковській) коментатор ствердив, нібито "Романова була кровною ріднею Лешкові"⁷⁶. Однак за аналогічним твердженням літопису (під 1209 р.)⁷⁷, вона повинна бути визнана водночас такою ж ріднею й угорському королеві Ендре II. Проте не існує генеалогічної комбінації, спроможної відповідати обом цим можливостям. Тому засвідчена в літописі спорідненість здатна визначатися винятково через її чоловіка й насправді княгиня не мала інакших пов'язань з обома сусідніми правителями. Отже, чергова коментаторська "Еврика!" явно проголошена ще перед тим, як виштовхувальній силі належалося винести коментатора на поверхню... Радість якнайвиразніше не тільки передчасна, а й нічим не вмотивована.

Важливим моментом літописної історії княгині є розповідь під 1213 р. про війну з поляками, зокрема воювання біля Галича, до якої вплетено зовсім посторонній для самого оповідання запис про відхід княгині до монастиря⁷⁸. Він не спровокував окремого зацікавлення коментаторів, але непоодинокі відкликання до нього віднаходяться при інших нагодах (пор. далі).

Насамперед чимало уваги приділено присутності княгині в сюжеті з литовським посольством. У приданому коментарі вдова-чениця виявляється... не тільки головною дійовою особою, а й навіть особою... актуально правлячою. При цьому зауважено суперечність "між "початком" і "завершенням", неймовірну в тексті договірної грамоти (йдеться про поширений у літературі погляд, ніби запис про литовське послування повинен якимось відображати текст укладеної за його наслідками угоди): посольство приходить до Романової *та її дітей* (виділено – В. А.), а після переговорів "дають мир" лише Данилові й Васильку"⁷⁹.

⁷³ Толочко О. княгини же Романоваа . вземше дѣтатѣ свои... Галицько-Волинський літопис... С. 107.

⁷⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 108.

⁷⁵ Толочко О. княгини же Романоваа... С. 107.

⁷⁶ Там само. С. 108.

⁷⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 727, 728.

⁷⁸ Там же. Стб. 734.

⁷⁹ Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ.

прислаша князи Литовьскіи... Галицько-Волинський літопис... С. 175. З приводу зауваженої "неузгодженості" див.: Александрович В. "Щастя" короля Данила Романовича [Рец. на кн.:] Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. Княжа доба: історія і культура. Вип. 9. С. 325.

Розвиваючи прийняту теорію всюдисущих редагувань і доповнень, із тексту ви-членувано гадане потенційне первісне ядро: “В то ж время бжѣим повеленіем . прислаша князи литовскіе . къ великой княгини Романовой [...] миръ даючи [...] и бѣ земля покойна. лахо^m же не престающим пакостащим . и приведе на на лит[в]оу . и воеваша ла^{xm} и много убійства сътвориша^c в ни^x”. Коментаторка в “самозродженому натхненні” – чого вартий “умиленно мальований” образок “дітей Романової”! – переконана, “що в початковому варіанті ще не було трьох дійових осіб (Романової, Данила та Василька), а йшлося лише про одну особу, яка уклала мир із литовськими князями”. Про це наче “свідчить завершення нашого епізоду (яке дехто з дослідників вважає частиною “договору”): “Лахом же не престающимъ. пакостащимъ. и приведе на на Литвоу”. Форма 3-ої особи однини аориста (приведе) указує на ту саму особу, про яку йшлося на початку, Романову. До неї прийшли послы з пропозицією мирної угоди, вона ж, Романова, зажадала виконання її”⁸⁰.

Що більше, як виявляється з подальшого, власне княгині-матері належалося заініціювати й самі переговори: “за буквальною смислом нашого фрагмента, литовські князі не були ініціаторами мирних переговорів, а відгукувалися на попередньо висловлену пропозицію Романової”. Хоча водночас власний погляд коментаторки охарактеризовано дивним: “Це досить дивно, адже жодних відомостей про таке посольство чи переговори в тексті ГВл не знаходимо”⁸¹. Його виведено винятково від аналізу граматичних конструкцій та власного їх розуміння (!) без врахування інших можливих реалій самої розповіді – за послідовного навіть ігноруванні чогось такого. Однак вивищення княгині як немовби глави держави – вона наче ініціює посольство, до неї приходять послы й вона провадить із ними міждержавні справи, укладає угоди й далі “домагається” їх виконання – виразно ігноруючи при цьому старшого сина як від 1205 р. князя – не тільки не відповідає чітко та послідовно викладеним у літописі загальновідомим історичним реаліям і сприймається відверто анекдотичною вигадкою. Як уже була нагода привернути увагу, князем і спадкоємцем зі смертю батька, згідно, зрештою, із правом успадкування та добре знаним однозначним за вимовою, проте здебільшого послідовно ігнорованим свідченням Лаврентьєвського літопису, все ще належно так і не усвідомленим, став Данило Романович⁸². Стосовно надто скромно відображеного в літописному викладі місця при ньому матері, то уже випало докладніше розглянути співвідношення між ними за дещо ранішого часу – при розповіді про виїзд юного короля з кількالیтнього перебування в Угорщині, де він неухильно виходить на перший план⁸³. Тим більше видається неочікуваною прийнята “першість” княгині-матері не тільки через чотири роки після його посадження 1215 р. у

Щодо відображеної угоди, то її сліду не випадало би добачати поза переліком імен литовських посланців. Література з цього приводу незмінно перебільшувала фактор документальної присутності. Лаконічний перелік відповідних поглядів навела: Кириченко К. Бжѣимъ повелениемъ... С. 174–175.

⁸⁰ Кириченко К. Бжѣимъ повелениемъ... С. 176.

⁸¹ Там само. С. 177. Прикінцева нотатка – показовий вираз наївності переконання, ніби в літописі неодмінно належить від-

дзеркалюватися “усьому”.

⁸² Новіше звернення до цього факту див.: Александрович В. “Угорське підданство”... С. 160–161 (пор. також вище). Втім, в аналізованому виданні можна натрапити на твердження, нібито Данило Романович “уперше сів у Галич” (виділено – В. А.) щойно... 1230 р.: Толочко О. оставившима же са . двѣима сѣома его... Галицько-Волинський літопис... С. 80 (пор. далі).

⁸³ Александрович В. “Задамнені” проблеми... С. 207.

Володимирі⁸⁴. А й навіть за умов, коли князеві уже виповнилося, очевидно, 18 років й він – після одруження не без явного розрахунку на отримання згодом за дружиною Галича – організував перший самостійний військовий похід – “на ляхів”⁸⁵, послідовно виступивши повноправним володарем.

Далі наведену – цілком здогадну – версію навіть використано одним з аргументів на користь можливої “державної” активності княгині-черниці й після постригу. Оглянувши зафіксовані в літописанні приклади відходу до монастиря у княжому середовищі, інший коментатор визнав: “постриження княгині в монастир не було ув’язненням і не служило непереборною перешкодою для активності поза його стінами. А тимчасовий, хай навіть і досить тривалий, вихід із монастиря ні з канонічного боку, ні з огляду на усталені практики не призводив до втрати чернечого статусу. Найочевидніше підтвердження знаходимо в самому ГВл: повідомляючи в контексті події 1219 р. про відхід Романової в монастир, літопис, однак, згодом стверджує, що вона провадила переговори й укладала мирну угоду (виділено – В. А.) з литовськими князями”⁸⁶.

Не дивлячись на таке переконання, визнання в завершенні запропонованої реконструкції, нібито насправді тоді належалося урядувати княгині, якій наче тоді ж і випало відійти до монастиря, не тільки позбавлене логіки разом зі сенсом. Водночас подібне міркування спроможне видавати також відсутність орієнтації у ситуації. Окрім того, воно ще й зовсім підриває довіру як до самих “переконаних тлумачень”, так і засвідчених способів їх осягнення. Подібні зусилля презентуються очевидним виявом непомірної уваги до мовознавчого контексту, згідно з якою “Форма 3-ої особи однини аориста (приведе) указує на ту саму особу, про яку йшлося на початку, Романову”⁸⁷. Таке конкретне відсилання загалом могло бути й помилковим. Постійне відшукування так пожаданого “мовного ідеалу” в не відредагованому тексті, збереженому, до того ж, винятково в пізніх копіях, у якихось “чергових колінах” – заняття явно не з найперспективніших. Засвідчена через мовний контекст – при незрозумілому неврахуванні всіх можливих інших – “актуальна ерудиція” тут явно відмежується від ерудиції та досвіду загальних. Йдеться не тільки про Данила Романовича як зверхника держави, при якому мати ніяк не могла провадити якоїсь “самостійної” та “окремої” політики (що вже само по собі абсурд), виступаючи в ролі, яка їй у наведеному коментарі приписана винятково з міркувань неподоланної на те потреби. Окрім того, уже була нагода запропонувати докладніший аналіз епізоду з литовським посольством, який показав безперечну своєрідність викладу стосовно нього. Коли на початку тексту стверджено “прислаша князи Литовьскіи . к великои княгини Романовѣ [Хлебн.: Романовой] . и Данилови и Василкови. миръ

⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 731.

⁸⁵ Там же. Стб. 732.

⁸⁶ Ставиский В. Огляд учених спроб ідентифікувати Романову... Галицько-Волинський літопис... С. 118. Явна помилка коментатора стосовно датування відходу княгині-вдови до монастиря: він ніяк не належить до 1219 р. – описані події викладено під 1213 р. У літературі тогочасне галицьке воювання, до розповіді про яке випадково потрапив запис стосовно відходу княгині-матері до монастиря, відносять власне до

1219 р. (див. далі). Загалом, щодо одруження та вслід за ним першого самостійного військового походу короля у новітній літературі здебільшого йдеться про 1217 та наступний рік, короткий перегляд відповідних пропозицій див.: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 93–94; Ejusdem. Król... S. 112–113; Головка О. Русь і Польща в міжнародному житті Європи (X – перша половина XIII ст.). Київ, 2021. С. 362–364.

⁸⁷ Кириченко К. Бжиимъ повелением... С. 176.

да(р)юще”⁸⁸, то в його завершенні – після переліку послів – вміщене не враховане в коментуванні віднесене до улюбленої всесильної “вставки” цілком однозначне за вимовою висловлювання: “си же вси миръ даша . кнзю Данилови . и Василкоу . и бѣ земля покойна”⁸⁹. У ньому немає навіть віддаленого натяку на можливе відсилання до “великої княгині Романової”: замирення досягнуто з князем Данилом. Василько Романович – при братові навіть без княжого титулу⁹⁰. Останній залучений при цьому зворот передає підсумування дії й таким способом закінчує виклад щодо посольства.

У коментаторів же до цього цілком завершеного фрагменту розповіді приєднано... наступний запис – на розвиток досягнутої угоди про спільні дії із забезпеченими завдяки попередній домовленості новими союзниками: “Лахом же не престаюцимъ пакостащимъ . и приведе на на Лит[в]оу . и воеваца Лахы и много оубиства створиша в нихъ”⁹¹. Оскільки раніший впис про згоду з литовцями завершує зворот “си же вси миръ даша . кнзю Данилови . и Василкоу”, продовження про приведення нових союзників на “ляхи” однозначно повинно стосуватися саме Данила Романовича – власне він литовців і “приведе”.

Однак поглинута власним, суто “гендерним” уявленням про “державні” та “дипломатичні” успіхи немов перебуваючої у монастирі княгині-вдови, коментаторка визнала можливим припустити незмінно улюблене в колі новітніх тлумачів пізніше “рятівне” вставне редакторське походження імен князя Данила та його брата в цьому тексті в обох випадках⁹²! Припущення виявилось досить... Без доведення, випустивши водночас так само ще й зовсім тепер уже “непотрібних” литовських посланців, початок розповіді про посольство зі згадкою “великої княгині Романової” долучено до ніяк і нічим не поєданого з ним цілком окремого наступного уже післяпереговорного епізоду з викладом стосовно “пакощення” ляхів та їх “утихомирення” зусиллями союзних тепер уже литовців. Власне на такий спосіб і постала “дипломатка в переговорах із литовцями” та “воююча з ляхами черниця” – винятково коментаторська “велика княгиня Романова”, що “діє як активна і самостійна особа” державно⁹³. Якнайочевидніше позбавлена, однак, будь-якої спільності з насправді викладеним в обох залучених фрагментах джерела. Тому ніяк не випадало би погодитися із підсумковим переконанням, ніби спрепарований на показаний спосіб текст без згадки про братів-князів “здається (і насправді є) нормальним літописним повідомленням, виконаним у звичному для ГВл наративному ключі”⁹⁴. Окрім як майстерності у творенні “непотрібних реалій” (Вільям Оккам) при неунікнено співіснуючій із нею неспроможності пізнання реалій, засвідчених у “не вартому прочитання” джерелі, така класична за вимовою реалізація знаної середньовічної сентенції “коли мало знаєш, видумуй усілякі жахи” нічого іншого засвідчити не спроможна.

Не менш показовий епізод коментаторської історії “великої княгині Романової” стосується її одруження. Розмірковування з відповідного приводу вибудовано задля утвердження послідовно присвоєного сумніву, ніби князеві Романові Мстиславовичу випало розійтися із дружиною, вступивши в інший шлюб: “Труднощі гіпотези про розлучення Романа і його повторний

⁸⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 735.

⁸⁹ Там же. Стб. 736.

⁹⁰ Див.: Александрович В. “Шастя”... С. 324–325; Його ж. “Задамнені” проблеми... С. 206–207.

⁹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 736.

⁹² Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ...

С. 176.

⁹³ Там само. С. 177.

⁹⁴ Там само. С. 176.

шлюб непереборні⁹⁵. “По-перше, походження другої Романової не може бути пов’язане з жодною із панівних династій Східної Європи. По-друге, здогадний другий шлюб Романа із цією жінкою не відзначений жодним текстом. По-третє, практично до самої смерті (1205) Роман був одружений з іншою жінкою, дочкою Рюрика Ростиславича⁹⁶. У підсумуванні проведених на такий спосіб міркувань усе покликано працювати на рядовий happy end. Князеві немовби належалося помиритися із дружиною, яку він уже достатньо давно “пуцав”, а згодом – уже пізніше – навіть постриг разом із її батьком та матір’ю й саме вона мала народити після примирення, але – при цьому – ще перед постриженням (!) синів Данила та Василька, фігуруючи надалі в літописі – вже після постриження (!) та смерті чоловіка – як законна “велика княгиня Романова”. Князь Рюрик Ростиславович, вийшовши після смерті зятя з чернецтва, не мав іти війною на доньку і внуків: “в початковому стані “галицького” літопису відомості про ці події не читалися (див. коментар до ПСРЛ 2: 717–718). Тобто у волинській версії історії (на відміну від суздальської) Рюрик не ворогує з Романовою та її синами⁹⁷. Очевидного, що постриг дружини князеві Романові Мстиславовичу наче випало здійснити взимку 1203–1204 р. вже... після народження обох синів, – у коментаторському екстазі не зауважено. Наскільки в екстазі – показує ще й явне заперечення на іншу нагоду “доведеного” тут дідівства київського князя: “Не бувши нащадком Рюрика (виділено – В. А.), Данило, проте, діє як ктитор монастиря і тим самим виступає правонаступником київських князів⁹⁸. Не побачено також, що разом із князем Рюриком пострижено “и дщерь еѣ. юже бѣ пѣсти⁹⁹” (виділено – В. А.), тобто ту саму колишню дружину, ще й поіменовану при цьому винятково як “дщерь”, “юже бѣ пѣсти”, – стверджено цілком однозначно: відіслав від себе вже давніше. Однак, не для коментатора: “Уточнення “юже бѣ пѣсти” своїм плюсквамперфектом (“ту, що колись був пустив”) сигналізує, що є відсиланням до попередньої згадки “дчери Рюрикової” (виділено – В. А.), а не констатацією поточного стану справ зі шлюбом Романа¹⁰⁰. Навіть коли виразно наголошена закінчена дія – пустив (а не “пускав”, що могло б передбачати якісь подальші зміни стосунків). Проте й “пустив” й не мав при собі. І коли вона 1198 р. у Вишгороді “брала” новонароджену племінницю, доньку брата Ростислава Рюриковича: “приеха Мъстиславъ Мъстиславичъ . И тетка еи Передъслава . и взаста ю . к дѣдоу и к бабѣ . и тако воспитана бѣс . в Къевѣ на Горахъ¹⁰¹, й через два роки – коли київський князь із родиною, втім “сѣ дочерью своею Передъславою¹⁰² (У Київському літописі так а не інакше!) святкував спорудження підпірної стіни в київському Видубицькому монастирі. У сюжеті з постриженням її, як уже відзначено, знову зафіксовано при батьках у Києві. Проте цього факту коментар... не зауважив, зосередившись тільки на двох перших: “документально нарізне проживання Романа та Предслави

⁹⁵ Толочко О. кнагини же Романоваа... С. 112.

⁹⁶ Стависький В. Огляд учених спроб... С. 112.

⁹⁷ Там само. С. 118.

⁹⁸ Стависький В., Толочко О. изииде же на празни* сѣто Дмитрѣа... Галицько-Волинський літопис... С. 405 (йдеться про київський Видубицький монастир, пригаданий у контексті знаної літописної розповіді про від’їзд короля до Орди восени 1246 р. – пор.

далі).

⁹⁹ Суздальская летопись. Стб. 420.

¹⁰⁰ Стависький В. Огляд учених спроб... С. 114.

¹⁰¹ Ипатьевская летопись. Стб. 708. У коментарі О. Толочка при цитуванні цього запису помилково вказано “Стб. 709”: Толочко О. кнагини же Романоваа... С. 108. Інше відкликання слушніше: Там само. С. 113.

¹⁰² Ипатьевская летопись. Стб. 711.

засвідчується лише для кінця 1198 та протягом 1199 р.¹⁰³, ще раз ствердивши сприйняття літопису винятково “безсловесною служницею” послідовно скерованого зовсім героїчного коментаторського завзяття. Завдяки застосованій хитрості “труднощі” стосунків галицького князя з дружиною “на потребу” виявилися обмеженими винятково кінцем 1198–1199 р.

Однак наявні не тільки такі “дрібниці”. Відкликаючись до зимового походу за участю князів Романа Мстиславовича та Рюрика Ростиславовича на половців, йдеться про немовби навіть князівський з’їзд на підсумування військового успіху, відбутий у Треполі: “Сцена завершення походу застає *родину Рюрика* в Треполі в *цілковитій згоді* (виділено – В. А.). До князів, як з’ясовується, долучається жіноча половина родини: дружина Рюрика Анна та дружина Романа Предслава¹⁰⁴. Викладене сприймається виразом переконання про порозуміння князя Романа з “відпущеною” свого часу дружиною: “Про те, що примирення таки відбулося, свідчить сцена 1205 р. Присутність на князівському з’їзді в Треполі Предслави, у разі, коли це давно покинута жінка, та ще й при колишньому чоловікові, уже давно одруженому з іншою жінкою, була б не просто конфузом, а скандалом для загалом пуританських звичок Рюриковичів. Очевидно, обидві княгині приїхали, щоб зустрітися зі своїми чоловіками¹⁰⁵. Чого “обидві княгині” мали їхати назустріч чоловікам (подібного “виїзду” жіноцтва старокиївській історії, здається, зафіксувати не випало), а не очікувати їхнього прибуття до Києва – довідуватися, звісно, не належиться... Проте насправді ніякого “князівського з’їзду” в Треполі у згаданому сенсі – з княгинями й т. п... не було. Намагання бачити “родину Рюрика в Треполі” – явна вигадка. Запропоноване – очевидний скандал, оскільки нарисована картина не має нічого спільного з викладеним у літописній розповіді. При всій лаконічності вимови вона твердить винятково про чотирьох князів, виразно подаючи: “Рюри^к и Рома^и . и Ростисла^в приѣхавъ бѣвъ оу шюрина своего оу Переяславли . тоу было мироположение въ волостехъ кто како терпелъ . за Роускоюю землею¹⁰⁶. За такого розподілу інтересів недалеко було до потенційного конфлікту¹⁰⁷, що й сталося: “и дѣяво^т положи сматение великое¹⁰⁸. Розповідь Суздальського літопису не зберегла відомостей стосовно розвитку подій, проте чітко підсумувала: “Романъ . емъ Рюрика . и посла в Киевъ . и постриже в чернци¹⁰⁹. Отже, князь Роман Мстиславович “емъ” у Треполі лише самого Рюрика Ростиславовича: ніхто з родини за цих обставин не фігурує. Й також тільки його “посла в Киевъ”, де, як цілком виразно стверджено, його й “постриже в чернци”. Там же, в Києві, випадає здогадуватися, галицький князь “постриже” так само “и женѣ е^т и дщеръ е^т . юже бѣ пѣсти^т”¹¹⁰, – раніше в розповіді неприсутніх. Показово, що знову “дщеръ” – без найменшого натяку на можливе інше. Хоча йдеться про вже ряд

¹⁰³ Толочко О. княгини же Романова... С. 114.

¹⁰⁴ Ставицький В. Огляд учених спроб... С. 113–114.

¹⁰⁵ Там само. С. 114 (сюжет насправді стосується не 1205 р., а ранішого часу).

¹⁰⁶ Суздальская летопись. Стб. 420.

¹⁰⁷ Особливо на тлі попереднього довготривалішого конфліктування між князями Романом Мстиславовичем та Рюриком Ростиславовичем, див.: Ипатьевская летопись.

Стб. 696–698. Пор.: Суздальская летопись. Стб. 417–420.

¹⁰⁸ Суздальская летопись. Стб. 420.

¹⁰⁹ Там же. “відіслав з своїм боярином в Київ” – ствердив М. Грушевський, див.: Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2: XI–XIII вік. Вид. друге, розширене. Львів, 1905. С. 228. У самому літописі жоден “боярин” не фігурує – ще одне красномовне свідчення легкості обростання історії... позаджерельними “фактами”.

¹¹⁰ Суздальская летопись. Стб. 420.

років “колишню” дружину, “юже бѣ пѣсти”¹¹¹, яка, за наведеними переказами літописів, принаймні від 1198 р. постійно – належить прийняти – перебувала при батьках. Наведене (див. вище) коментаторське “хитрування”: “Уточнення “юже бѣ пѣсти” своїм плюсквамперфектом (“ту, що колись був пустив”) сигналізує, що є відсиланням до попередньої згадки “дчери Рюриковой”, а не констатацією поточного стану справ зі шлюбом Романа”, передбачаючи зовсім незрозуміле “ходження сюди-туди” (у коментаторів, як видно, пожадане та поширене, хоч і – за засвідченого заглиблення – може й не усвідомлене) не випадало би брати до уваги. Запис виразно твердить: “бѣ пѣсти”, без місця для можливих “потрібних зусиль”.

Отже, княжий “трепольський з’їзд” “із княгинями” – очевидна і явна вигадка, звично похапцем видумана замість зваженого вивчення зафіксованих у джерелах обставин. Постриження княгині, яку чоловік уже давніше “бѣ пѣсти”, – поза всяким сумнівом. Отож, примирення подружжя (разом із народженням синів!) – тільки ще одна безперечна вигадка. Але так само не тільки не було, а й не могло бути “єдиної великої княгині Романової”. Її постать з’явилася внаслідок зовсім фантастичного нечитання літопису – із заміною цього найважливішого зобов’язання наукового дослідження, незмінно заснованого на тлумаченні джерел, необмеженим видумуванням на зовсім поверхово перейняті від них теми та навіть із явним плутанням жанрів. Тобто, коли для тлумачів “Труднощі гіпотези про розлучення Романа і його повторний шлюб непереборні”, то коментаторська “єдина велика княгиня Романова” завідомо неприйнятна. Із “розлученням” справді не обійшлося без “труднощів”, оскільки князеві ніби випало одружитися повторно при першій дружині: літописний переказ, як показано, викладає ситуацію саме так... Очевидно, не всі тонкощі стосунків галицької княжої пари відобразили актуально доступні джерела...

Так само пострижена незадовго до смерті чоловіка княгиня Предслава ніяк не мала вже “вдовою”, “восприимши мнискки чинь”¹¹¹, постригтися... вдруге¹¹². Звідсіля коментаторське підсумування: “Гіпотеза про Романову як Предславу Рюриківну, єдину дружину і єдину вдову Романа Мстиславича, не створює непереборних труднощів як із погляду “реалістичного” розуміння ситуацій, так і – що головне – для тлумачення тексту ГВл. На відміну від усталеної в літературі гіпотези про Романову як другу дружину князя, у світлі якої ціла низка повідомлень літопису виявляється “загадковою”, наша гіпотеза нормалізує ці ілюзорні “головоломки”, даючи їм задовільне пояснення”¹¹³. Задовільне тільки для творця, який сам же її – дорогу – й видумав за неунікненною закономірністю “іщущій да обрящет”. Для того, аби стати справді історією, цього, як усе переконує аж надто виразно, – явно мало... Проте: “джерелам відома лише одна дружина Романа (до його смерті), а по смерті – лише одна Романова вдова”¹¹⁴... При такому переконанні якнайочевидніше належить уточнити: не джерелам, а лиш окремим надміру своєрідно наставленим щодо них трактувальникам... Явленням водночас ще так само не надто уважними читачами...

¹¹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 734.

¹¹² Ставицький В. Огляд учених спроб... С. 114. В обширній літописній спадщині навіть... віднайдено напоготові “потрібний” прецедент, здатний порятувати новоопрацьовану версію і від такої наче надто очевидної пастки. Цей конкретний сюжет

стосується, правда, теж зовсім незвичного постриження у ченці... єпископа: Там само. Але при потребі...

¹¹³ Ставицький В. Огляд учених спроб... С. 119.

¹¹⁴ Толочко О. княгини же Романова... С. 108.

навіть власних гіпотез. У джерелах же “однієї Романової”, з якою князеві належалося розійтися, зійтися знову, народити двох синів, а тоді... її постригти – існувати не може. Це – конструкція винятково для працюючих на описаний манер незмінно “усепроникливих”...

У результаті спрепарованого на такий цілком уже, як показано, карколомний спосіб набору “потрібних реалій” до вже давніше відомих, долучається ще одна “гіпотеза” з пропозицією з’ясування ребусу “великої княгині Романової”... Однак таємничість самої особи від засвідчених виявів новизни не меншає ніяк. Особливо з огляду на зауважений у “пропозиції” набір вимовних “проміжних” фактів та сюжетів, яким – виявляється – “не місце в історії”, породі новітніх трактувальників не потрібний зовсім. На тому, що творець такої конструкції як “випав із жанру”, так і “впав” у зовсім інший, надто вже конкурентний знаменитому баронові Мюнхаузену, – можна додатково не наголошувати...

Проте “здогад” наштовхується на ще одне якнайістотніше заперечення зі ширшим контекстом, досі в літературі не зауважене. У Лаврентьевському літописі під 6705 р. зберігся запис: “Романко поча пушати дчерь Рюрикову хоташеть ю постричи”¹¹⁵, до останнього як зазначено, мало дійти тільки взимку 1203–1204 р. Над причинами такої поведінки князя дотепер не дуже задумувалися. Якнайочевидніше, не випадало би погодитися із твердженням: “Motywy postępku księcia włodzimierskiego są dość czytelne. Można się domyślać, że to była zemsta za odebrane przez Ruryka (київського тоді князя Рюрика Ростиславовича – В. А.) przyznanych wcześniej pięciu grodów”¹¹⁶, яке спровокував суздальський князь Всеволод Юрійович, домагаючись собі частки в Руській землі¹¹⁷. Князь Роман Мстиславович спершу погодився віддати (для нього) із заміною отримані раніше міста київської околиці¹¹⁸, проте далі спротивився й став конфліктувати з тестем¹¹⁹. У 1196 р. князь, допомагаючи чернігівським князям, воював проти тестя з даного йому взамін Полонного¹²⁰. У відповідь київський князь наслав на нього князя Володимира Ярославовича галицького¹²¹. Стосунки, очевидно, розладналися, принаймні дружина князя Романа Мстиславовича Представа, згідно з наведеною літописною згадкою, вже перебувала при батькові 1198 р.

Однак, як видається, не зауважена досі причина приховує водночас так само й зовсім іншого характеру стосунки та набагато істотніша. Вадим Стависький у розглянутому коментарі з настільки оригінальною ідентифікацією особи “великої княгині Романової” мимохідь зауважив: “Можливо, що крім політичних розбіжностей із Рюриком, відсутність синів була однією з причин

man w 2 poł. lat 90 XII w. pozwolić na zerwanie małżeństwa z Predslawą, a więc i sojuszu z Rurykiem Rościsławowiczem”: *Ejusdem. Daniel Romanowicz...* S. 24. Іншого разу подано: “*Niezgodność interesów politycznych* (виділено – В. А.) pomiędzy zięciem i Rurykiem... spowodowała, że książę włodzimierski zdecydował się zerwać związek z Predslawą. Jak domyślają się niektórzy badacze, za pretekst do tego kroku mógł posłużyć długotrwały brak męskiego potomka”, див.: *Ejusdem. Król...* S. 45.

¹¹⁵ Лаврентьевская летопись. Стб. 683–684.

¹¹⁶ Там же. Стб. 684–685.

¹¹⁷ Там же. Стб. 686.

¹¹⁸ Там же. Стб. 696–697.

¹¹⁹ Там же. Стб. 697–698.

¹¹⁵ Лаврентьевская летопись. Стб. 412–413. Відомість повторено також у пізніших московських Воскресенському та Ніконовському літописах: Воскресенская летопись ПСРЛ. Т. 7. Санкт Петербург, 1856. Стб. 106; Патриаршая или Никоновская летопись ПСРЛ. Т. 27. Москва; Ленинград, 1962. Стб. 29.

¹¹⁶ *Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich* (Biblioteka Genealogiczna. Т. 6). Poznań; Wrocław, 2002. S. 31. Згаданий джерельний запис про початок конфлікту навколо міст: Ипатьевская летопись. Стб. 683–685. За іншої нагоди автор, не вдаючись до мотивації, ствердив: “Już jako liczący się gracz politycznym mógł sobie Ro-

шлюбних проблем Романа і Предслави, а також і Романового бажання звільнитися від цього зв'язку"¹²². Хоча такому міркуванню не надано значення, вказана при цьому обставина явно заслуговує докладнішої уваги.

Народжений між 1155 та 1162 р. князь Роман Мстиславович повинен був одружитися доволі "пізно" – щойно між кінцем 1170-х років та серединою наступного десятиліття¹²³. На час конфлікту з дружиною він мав прожити в шлюбі понад десятиліття чи майже два. Проте в них народилися тільки дві доньки: Федора, одружена зі спадкоємцем галицького престолу Володимиром Ярославовичем¹²⁴, та не відома на ім'я, видана за чернігівського князя Михайла Всеволодовича¹²⁵. Безперечно, саме відсутності спадкоємця і належалося спровокувати конфлікт із дружиною та її родиною й привести до прямо не задокументованого в джерелах другого одруження¹²⁶. Із приєднанням Галицького князівства до Волинського князь, як відомо, розбудовував амбітні плани на майбутнє¹²⁷. З цього огляду княгиня Предслава Рюриківна ніяк не могла бути знаною пізнішому західноукраїнському літописові "великою княгинею Романовою" й не "не у всьому легальний", оскільки до остаточного розлучення із першою дружиною через її насильне постириження дійшло щойно взимку 1203–1204 р., коли в князя Романа Мстиславовича вже було двоє синів від іншої дружини, другий шлюб мусив бути реальністю (пор. вище). А конфлікт із першою дружиною мав далеко не "звичну родинну" основу, оскільки надто скромно зауваженням досі обставинам, які його породили, згодом належалося відобразитися й поміж нащадками. Щодо проблем на зазначеному ґрунті серед них, то варто пригадати так само два одруження князя Василька Романовича і його єдиного сина Володимира Васильковича та відсутність у того дітей. Як і так само безпотомний відхід останніх Романовичів, що, зрештою, мало обернутися знаними трагічними наслідками. Виразної вимови такого зіставлення загальновідомих фактів у зазначеному контексті зауважити досі якось не випало...

Поміж нечисленними літописними епізодами, позначеними присутністю "великої княгині Романової", увагу коментатора привернула й згадка про нібито її прагнення "княжити самій": "мѣи же... оумолившѣ єго . остави в Галичи . а сама йде в Белзь . оставивши и [Хлебн.: остави] оу невѣрнѣхъ Галичанѣ . Володиславимѣ свѣтомѣ . хотяща бо княжити сама"¹²⁸. Як стверджено врозріз із чималою попередньою традицією, "загадкова фраза "хотаща бо княжити сама" не має стосунку до Романової", а наче повинна бути віднесена до боярина Владислава Кормильчича, який, "переконавши княгиню залишити Данила в Галичі, розраховував "княжити", маніпулюючи дитиною (sic!)"¹²⁹. Наведене прикінцеве іменування юного Данила Романовича "дитиною" для коментаторської свідомості вельми показове (пор. вище). "Приписати Романовій

¹²² Ставицький В. Огляд учених спроб... С. 117.

¹²³ *Dąbrowski D. Rodowód...* S. 25, 30; *Ejusdem. Daniel Romanowicz...* S. 23–24; *Ejusdem. Król...* S. 44.

¹²⁴ *Ejusdem. S. Rodowód...* S. 45–46. Пор.: *Ejusdem. Król...* S. 70–71.

¹²⁵ *Ипатьевская летопись. Стб. 782. Пор.: Dąbrowski D. Rodowód...* S. 51–52.

¹²⁶ До цього моменту увагу привернув: *Кралюк П. Роман Мстиславович, князь волинський і галицький. Історико-біографіч-*

ний нарис. Луцьк, 1999. С. 68–73. Вслід за ним зазначену обставину згадав: Dąbrowski D. Król... S. 45. Пор. також: *Горovenko A. B. Меч Романа Галицького. Князь Роман Мстиславович в історії, епосі і легендах. Санкт-Петербург, 2011. С. 69.*

¹²⁷ *Майоров А. В. Русь...* С. 19, 111–114, 117–118.

¹²⁸ *Ипатьевская летопись. Стб. 727.*

¹²⁹ *Толочко П. мѣи же возьмѣ меч из роукоу...* *Галицько-Волинський літопис...* С. 164–165.

проти природне бажання (виділено – В. А.) стати князем не можна ще й тому, що кількома рядками нижче літописець подає цілком недвозначне розшифрування нашого епізоду, вкладаючи його в уста угорського короля: “Володиславъ княжитса . а мтровъ мою выгналь”¹³⁰. Однак насправді “проти природного” бажання у княгині-матері, звісно, не було: вона тільки прагнула залишитися при синові й, вдаючись до “великих бояр” покійного чоловіка, перебувати в тій ролі, яку з її відходом узурпував “Володиславъ”. Власне це недвозначно й відчитується у наведеній фразі угорського короля. Як цілком однозначний за змістом запис “хотаща бо княжити сама” мав перетворитися на “сама [Романова] поїхала до Белза” бо “[Кормиличичі] бажали самі княжити”¹³¹ (навіть, як тут прийнято, – не один!) – теж тільки ще одне очевидне доповнення до численних таємниць непогамовних коментаторських зусиль.

Нібито прагнення княгині-матері княжити має на зовсім дивний спосіб не зауважений досі важливий для розуміння ситуації супровід: “Володиславимъ свѣтомъ (виділено – В. А.) . хотаща бо княжити сама”. Отже, насправді княгиня-вдова не “рвалася до влади”, а немов виступала “маріонеткою” знаного лідера галицького боярства, прагнучи “княжити сама”, як стверджено, за його порадою. Позиція княгині при такому надто лаконічному відношенні не зовсім виразна. Літописний виклад із відповідного приводу звично об’єднує різні й різночасові події¹³². Спершу йдеться про її усунення із Галича: “миноувшо же времени . Галичанъ же выгнаша Даниловою . мѣрь изъ Галича”, чому мав бурхливо протівитися юний князь (епізод зі шумавинським тіуном). Княгиня “оумолившѣ єго . шстави в Галичи . а сама иде в Белзъ”¹³³ . шставивши и оу невѣрныѣ Галичанъ”. Тільки після цього постає явно додаткова для попереднього, неначе додана “навздогін” фраза “Володиславимъ свѣтомъ . хотаща бо княжити сама” – її звично сприймають відсиланням до ймовірної причини вигнання. Насправді ситуація не настільки однозначна. Адже коли “княжити” радив Володислав, це мало б виглядати віддзеркаленням позиції впливової частини галицького боярства, а не, як дотепер незмінно вважалося, – одноосібних намірів княгині. Тоді мотиви вигнання сприймаються іншими. Явно повинно йтися не інакше, як про певну обставину за умов її розвитку. Звідсіля спершу мав бути “свѣт” й залишення княгині-вдови в Галичі у заздалегідь домовленому статусі, а по якомусь часі – вигнання. Як випадало би здогадуватися, княгині не належалося “вжитися” із боярством, що, з огляду на знаних “невѣрныѣ Галичанъ”, мало б видаватися цілком очевидним та загалом навіть наперед передбачуваним.

Показовим сприймається також тлумачення важливої для характеристики постаті “великої княгині Романової” нотатки про її відхід до монастиря: “Проте в одному з попередніх повідомлень літописець зазначив, що вона постриглася

¹³⁰ Там само. С. 165.

¹³¹ Там само.

¹³² Ипатьевская летопись. Стб. 727. До такого характеру тогочасних джерел була нагода привернути увагу на прикладі знаного угорського хронікарського переказу про участь короля Данила Романовича в коронації угорського короля Бели IV в 1235 р.: Александрович В. “Угорське підданство”... С. 153–155. Пор. так само запис стосовно князя Василька Романовича в літописному

переказі про прибуття короля Данила Романовича до Холму з Опавського походу 1253 р.: *Його ж. “И приде во гра^а холмъ . Съ чѣтью и со славою”*. Повернення короля Данила Романовича з Опавського походу літа 1253 року у викладі холмського літописця: між вимовою джерела та “скарбами історіографії” (див. у цьому вип., с. 127–129).

¹³³ Белз, як відомо, належав тоді молодшому синові Василькові: Ипатьевская летопись. Стб. 721, 725. Вигнана з Галича княгиня-вдова мала піти до нього.

в монастир... і, отже, була вже поза реальною політичною діяльністю¹³⁴. Зіставлення давнішої згадки про вступ до монастиря із прийнятою активністю за часів литовського посольства (див. вище) стало підставою для висновку: "Дві зазначені обставини змушують сумніватися, чи стоїть повідомлення про мир із литовськими князями на належному місці. Не виключено, що його переміщено з якоїсь позиції серед раніших повідомлень, що стосувалися до часу перед постриженням Романової"¹³⁵.

Однак звернення до літописної нотатки про відхід до монастиря переко-нує у її знаходженні власне поза певним конкретним місцем. Запис внесено по-серед розповіді під 1213 р. про галицьку війну якнайочевидніше без будь-якого зв'язку з викладеними при цьому подіями: "Мьстиславоу же не могшоу битьса съ Оугры . и просаше зата своего Данила и Шлександра . да быґста затвори-ласта в Галичѣ . шбѣщаса емоу Даниль и Шлександръ ити в Галичѣ . Даниль же затвориса в Галичѣ . а Шлександроу не смѣвьшю . тогда же великаа княгини Романоваа . восприимши мнискии чинґ (виділено – В. А.) . потом же приде рать подѣ городѣ . Каломанѣ . и Лаховѣ . и многуо бою бѣвьшю . на Кровавомѣ бро-доу . и паде на на снѣгѣ . не могоша стояти . идоша за Рогожиноу идоша на Мьстислава . и прогнаша и земли"¹³⁶. Дивно, що тлумач не зауважила такого характеру нотатки й не визнала належним його прокоментувати. Погодити-ся із тим, як стверджено, нібито "в одному з попередніх повідомлень (виділено – В. А.) літописець зазначив, що вона постриглася в монастир"¹³⁷ не можна ніяк. Переказ про відхід до монастиря не належить до "повідомлень", чогось такого нічим не пригадає, а явно розриває цілісну розповідь, є у ній чужорідним. Тоб-то, повинно йтися не про звичну інформацію літописця, а доповнення, явно пізніше. Виразно демонстративний характер та безсумнівна поява у нічим не обумовленому місці з очевидним порушенням суцільної розповіді спроможні свідчити винятково про новіший – у порівнянні зі самим текстом – додаток "на полі", до того ж, – поза головним викладом на зовсім іншу тему. Згодом при переписуванні його "механічно" віднесено до зовсім невідповідного та неналежного місця літописної розповіді. Як при розпропагованих тонкощах проникнення до літописних таємниць можна не зауважити подібного аж над-то очевидного стороннього втручання – приречене залишитися без відповіді. Проте стосовно практикованих зусиль із зосередження тлумачення на аналізо-ваному тексті воно, все ж, цілком певно здатне підказати щось достатньо істот-не... І як за засвідченого "заглиблення" вірити коментаторам стосовно їхнього неодмінного "всепроникнення" – задуматися теж не зайве...

Причому, в найдавнішій частині літопису подібна нотатка не одинока. Уже була нагода привернути увагу до аналогічного походження й іншого важ-ливого запису – про зустріч княгині-матері з угорським королем у Сяноку в 1205 р.¹³⁸ Із запропонованого зіставлення обох фактів повинно виходити не за-уважене досі конкретне вимовне окреме вищезазначене, згодом комусь випало віднотувати в лаконічних формулюваннях на полях два важливих

¹³⁴ Кириченко К. Бґжимѣ повелениемъ...

С. 177.

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 733–734.

¹³⁷ Кириченко К. Бґжимѣ повелениемъ...

С. 177.

¹³⁸ Найдокладніше сяноцький епізод роз-глянуто: Александрович В. "Угорське піддан-

ство"... С. 160–173. В аналізованому коменту-ванні цей запис потрактовано невід'ємною складовою первісного тексту: Толочко О. Собравшю же Роурикоу Половци и Роу-си много... Галицько-Волинський літопис... С. 100. Однак із наведених міркувань таке сприйняття неприйнятне.

доповнення стосовно особи “великої княгині Романової” та її активності з фактами, яким не належалося потрапити до первісного варіанту викладу, істотними не тільки для особистої біографії княгині. Логічно напрошується висновок про вірогідний слід присутності й читацької зосередженості її самої. Як би несподіваним не мало видатися таке припущення, наведені факти та обставини, від яких воно виводиться, здатні сприйматися немало переконливими. Цілком очевидно, правда, повинно йтися про інакшу історію літопису, відмінну від тієї, яку намагаються утвердити в новіших публікаціях із претензією на визнання загальноприйнятною і навіть єдиною прийнятною. Уже те, що новітні різнопроникливі трактування виявилися нездатними зауважити такої цілком очевидної особливості давнішої частини літописної розповіді, відсилає до безперечних вад та недоліків, притаманних практикованому “всепроникненню”...

Навколо загалом напрочуд скромно відображеної у літописі особи “великої княгині Романової” у коментарях накопичилося й інших, не менш вимовних трактувань, так само ніяк не спроможних витримати належного критичного вивірення.

Найпізніше із них й водночас одне з найпоказовіших стосується загально-визнаної досі останньої згадки про неї у викладі довготривалого коронаційного процесу короля Данила Романовича¹³⁹, згідно з яким матері належалося знаходитися серед тих, кому випало схилити до прийняття корони¹⁴⁰. Лише Ісидор Шараневич твердив при цьому про матір не короля, а... уже покійного на той час краківського князя Лешка Бялого: “Убежденный тыми князями, именно Болеславом Краковским, Семовитом Мазовецким и матерію Лешка Белого, а своєю ятровією, согласился Данило на предложения папы”¹⁴¹. На чому засноване переконання щодо присутності тут саме краківської княгині – залишилося поза рядком. До пропозиції, наскільки відомо, ніхто далі не вдавався.

Продовження їй судилося отримати лише в нововиданому тлумаченні, хоча тут й зауважено, що насправді повинно йтися не про матір покійного краківського князя, а його вдову та матір актуального князя Болеслава Встидлівого¹⁴². Тобто, приписавши “успіх переконання” іншій особі, автор ідеї навіть... помилився при визначенні самої особи... Проте новітнього толкувальника це не зупинило. Як не застерегла так само й малочисельність відомостей про краківську княгиню. У західноукраїнському літописі вона з’являється тільки двічі зі значною різницею у часі. Вперше лаконічно її зафіксовано при одруженні 1207 р. (під 1204 р.)¹⁴³. Другий і останній переказ стосується ситуації після вбивства князя Лешка Бялого коли чернігівський князь Ростислав Михайлович, готуючи 1245 р. похід проти Данила Романовича й випросивши військо у тестя, угорського короля Бели IV, вдався за допомогою також до Кракова: “идеть в Ладьскоую землю . и молиса Льстьковой и оубѣди ю . да послеть с нимъ Лахы . и посла с нимъ . вое нарочиты боары и инии Лаховѣ избѣгли бахоу изъ земли . хотяще ити к Данилови . оувѣдѣв же Ростиславль выходѣ . хотяще имѣ полоучити млять . оу Лестьковича и оу м҃ри его . идоша к нему на помощь . еже по малѣ времени . ягъ быѣ старѣиши ихъ Творыанѣ”¹⁴⁴.

¹³⁹ До довготривалості як унікальної особливості записаної історії коронації увагу привертнуто: *Александрович В.* Коронація... С. 138–158.

¹⁴⁰ *Ипатьевская летопись.* Стб. 827. Новіший розгляд цієї версії: *Александрович В.* Коронація... С. 146–151.

¹⁴¹ *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси от найдавейших времен до року 1453. Львов, 1863. С. 98.

¹⁴² *Аристов В.* и оубѣди его... С. 473.

¹⁴³ *Ипатьевская летопись.* Стб. 720.

¹⁴⁴ Там же. Стб. 800.

Коментатор рішуче відкинув можливість того, що зазначене зусилля із “переконання” повинне стосуватися “великої княгині Романової”: “Усупереч однастайності дослідників, пристати на ототожнення згаданої в тексті жінки з Романовою не видається можливим. Згадка ця виглядає вкрай підозріло в контексті подій 1250-х рр.”¹⁴⁵. Наведені аргументи немало своєрідні й засновані на відході княгині-матері до монастиря ще десь близько 1219 р., надалі “зануреної до монастирського життя”. До цього міркування додано докази зовсім несподівані. У тлумаченні до розповіді про литовське посольство того ж, як вважається, 1219 р. княгиня-вдова – пам’ятаємо – в переконанні іншого коментатора (він же і редактор видання), перебуваючи вже якийсь час у монастирських стінах, не тільки без огляду на сина – практично цілком дорослого і самостійного вже тоді князя – немов одноосібно провадить переговори з посланцями. Тут же за результатами домовленостей їй ще навіть належить діяти *manu armata*, організовуючи союзну литовську збройну відповідь на “пакості” “ляхів” (див. вище). Тепер же, коли така активність “непотрібна”, пропагується акурат протилежне: “За давньоруським звичаєм, постриження жінки по смерті чоловіка означало цілковитий розрив із громадським життям”. “Крім того, нам невідомі випадки такого тривалого життя князівських удів після постриження. Якщо пристати на традиційне прочитання, виходить, що “Романова” подала свій голос *майже через сорок літ* (виділено – В. А.) після того, як відійшла від усіх мирських справ, а потім так само безслідно зникла. Ситуація неймовірна. І хроніст ніяк не коментує цього дивного моменту”¹⁴⁶. Втім, найближчому попередникові¹⁴⁷, як і іншим попередникам, нічого дивного при цьому на вбачалося. Не може також не привернути уваги “безслідне зникнення”, ніяк не однозначне з відсутністю у подальшому літописному викладі. Останнє сприймається цілком звичним навіть для княгинь, не кажучи про княгинь-вдів у чернецтві. Що ж до інших випадків “такого тривалого життя князівських удів після постриження”, то належало би пригадати не тільки те, що взагалі зафіксовано з цього приводу. Варто також пам’ятати, що “великій княгині Романовій” випало овдовіти, очевидно, ще в достатньо молодому віці, як і, так само, – далеко не літньою прийняти постриг. На час королівської коронації сина вона, виходячи з його літ, мала би бути, мабуть, на восьмому десятку. Вік поважний, але не неможливий. “хроніст ніяк не коментує цього дивного моменту” тільки через відсутність у джерелі чогось хоч якось наближеного до подібних зусиль взагалі. Не випадало би розважати, наскільки зайве домагатися від нього актуально потрібного...

Продовження не менш показове: “Згідно з текстом літопису, Данила вмовляли й переконували прийняти корону тим, що навзамін йому забезпечать воєнну допомогу проти татар. З боку польських князів і бояр (sic!) цей аргумент виглядає цілком доречним, однак звучить абсурдно в устах старої жінки, що *понад тридцять років не виходить* (виділено – В. А.) із монастиря”¹⁴⁸. Тут не може не привернути уваги завідома абсурдність у визнанні абсурдності того, нібито княгиня-мати мала переконувати сина прийняти корону акурат “тим, що навзамін йому забезпечать воєнну допомогу проти татар”. У коментатора їй випало “повторити” аргументи, співвіднесені в літописному викладі з польською стороною. На який спосіб матері належалося вдаватися до приписаної

¹⁴⁵ *Арістов В. и оубѣди его...* С. 473–474.

¹⁴⁶ Там само. С. 474.

¹⁴⁷ Див.: *Dąbrowski D. Rodowód...* S. 43; *Ejusdem. Król...* S. 67.

¹⁴⁸ *Арістов В. и оубѣди его...* С. 474. Що “не виходить” коментатор, як видно, знає досвідомно...

її мотивації? Звідкіля взагалі взялося, що в своїх – результативних, як подав літописець, – умовляннях княгиня-черниця мала буквально дублювати аргументи “ляхів”? І звідкіля взагалі відомо на який спосіб їй довелося схилити сина до прийняття корони та як повинна була розвиватися розмова (розмови?) між ними з цього приводу? Адже джерело подає тільки якнайлаконічніше “оубѣди”; всі можливі реалії того, як до нього належалося дійти, залишено поза рядком. Власне переконання коментатор явно долучив “від самого себе”. Визнати, що це зроблено хоч якось оправдано та вдало не випадало б. Цілком очевидно, належалося би запозичити те ж окреслення безперечного і явного абсурду.

Однак на цьому ще не все. “Зрештою, хроніст не вжив звичного для нього окреслення “Романовая”, або “мати Данилова”, або хоча б “велика княгиня”. Дуже дивно, що в такому ключовому епізоді вдову Романа Мстиславича названо дуже скромно – “мати його”. Займенник “його”, ужитий замість імені Данила або Романа (виділено – В. А.) залишає простір для різних варіантів ідентифікації згаданої жінки”¹⁴⁹. Наведена сентенція викликає враження неконтрольованого “тлумачного екстазу”: явно випало забути, що саме трактується. Тому варто нагадати: йдеться про співвіднесену з Данилом Романовичем фразу “и оубѣди его мѣи его”. Як би мали виглядати у її складі замість “мѣи его” пожадане “Романовая”, або “мати Данилова”, або хоча б “велика княгиня”? Тут варто повернутися до оригіналу: “шномуу же шдиначо не хотащоу . и оубѣди его мѣи его . и Болеславъ . и Семовить и боаре Ладъскыѣ”¹⁵⁰. Текст немовби мав виглядати: “и оубѣди его “Романовая”, або “мати Данилова”, або хоча б “велика княгиня”. Але чи за реалізації такого прагнення не належиться впадати у наступний очевидний та безперечний абсурд?

Проте ще не останній показовий при тлумаченні цього фрагменту. Подивувшись далі, “що в такому ключовому епізоді вдову Романа Мстиславича названо дуже скромно – “мати його”, коментатор, як зазначено, виразив тверде переконання: “Займенник “його”, ужитий замість імені Данила або Романа, залишає простір для різних варіантів ідентифікації згаданої жінки”. Скерування досягнутої твердості переконання як цілком виразне, так і однозначне, якнайочевидніше цілеспрямовано провадячи до “різних варіантів ідентифікації згаданої жінки”. “Велика княгиня Романова” серед них... явно не передбачена. Однозначно ув'язаного з королем твердження літописця “оубѣди его мѣи его”, згідно з яким переконати мала мати як перша особа серед переліку тих, кому випало схилити до прийняття корони, для тлумачної ерудиції мало. На її просторах визріла неподоланна потреба вдатися не інакше, як до “різних варіантів” ідентифікування відповідної особи, які – різні, отже, – не тільки повинні існувати. Їм навіть однозначно належиться перемагати... Мати ж Данила Романовича, як уже зазначено, при тому не передбачена взагалі...

Зрештою, сумнівам належалося настати на коментатора не тільки з приводу присутності в аналізованому фрагменті матері короля, а ще й навіть немовби... його самого. “Займенник “його”, ужитий замість імені Данила або Романа”, – причому аж двічі – явно здатен пропонувати замість короля ніби ще одного не зауваженого до наведеного зовсім уже героїчного коментування наче “паралельного” претендента до корони... Дошукуватися явленої тут на зазначений спосіб у цілком очевидному коментаторському екстазі вперше (і водночас так само єдиний раз в історії) немовби “конкурентної особи” зайве... Її походження

¹⁴⁹ Арістов В. и оубѣди его... С. 474.

¹⁵⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

очевидне: ім'я перенесено з найближчої згадки про “вдову Романа Мстислави́ча”. Звісно, тут аж надто чітко виявлено ілюстрацію знаного словосполучення “не відають, що творять” зі скарбів далеко не рідкісних у новітніх публікаціях завідомих виявів “підфійського комплексу”, покликаного на заміну зобов'язань наукового дослідження... Тобто, – суцільну підміну останнього першим...

На відміну від явлених аж нібито “двох претендентів до корони”, так твердо обіцяних “різних варіантів ідентифікації згаданої жінки” не набралось. Усе заповонила припала до вподоби давня версія І. Шараневича, для надання належної правдоподібності виправлена під оглядом історичної правди (див. вище) для відсвіження “на насущу потребу”. Нічим не обмежений у всездатності його вияву новий тріумф всепроникаючої ерудиції визнав: “Слова “мати його” могли бути припискою, глоскою, що стосувалася не до Данила, а до іншої особи. Якої саме? Найближче до слів “мати його” у тексті стоїть ім'я Болеслава, сина Лешка Білого. *Гіпотетична приписка* могла стояти на лівому полі (виділено – В. А.) поряд з іменем Болеслава й під час механічного внесення в основний текст потрапила перед ним, а не після нього, як диктувала логіка автора глоси”. За “логікою реконструкції” первісний текст мав би виглядати: “и оубѣди его Болеславъ и Семовить и бояре Ладъскыѣ”, а “в ідеалі” – “и оубѣди его Болеславъ и мті его и Семовить и бояре Ладъскыѣ”¹⁵¹. Коментуванню навіть випало засвідчити свята переконаність у присутності відповідного запису власне на лівому полі рукопису, а не правому, чи горішньому або ж долішньому... Явно впадаючи при цьому в якусь цілком іншу, виразно позадослідницьку всепроникливість... Або ж...

Отже, згідно із запропонованою, як її окреслено, “гіпотезою” (водночас так само й “істиною!”), краківська княгиня-вдова допомагає “Данилові під час “коронаційних вагань”¹⁵². Чому саме вона? Винятково, як видно, тільки тому, що в “гіпотезі” їй належалося виступити прийнятною так само, як водночас рішуче непринятною – власній матері короля, присутність якої за окреслених обставин відкинута категорично. Про мотиви можна не довідуватися... При цьому переповнене всемірної делікатності (явно зовсім віддалене від історичних реалій¹⁵³) поняття “коронаційних вагань”, якнайвиразніше випадало би відзначити окремо. Змушує до цього із належною увагою прочитаний виклад відповідного літописного епізоду. Якнайочевидніше, повинно би йтися ніяк не про “вагання” чи щось хоч чимось схоже на них, хоча посталої ситуації джерело немовби докладніше й не відобразило¹⁵⁴...

За зазначених обставин варто також ще раз пригадати, що найстарші доступні списки літопису є копіями протографу, у свою чергу теж копійованого з ранішого оригінального тексту. Усепрониклива здатність коментатора побачити через “товщу списків”, як усе “було насправді” у віддаленому на декілька колін історичному оригіналі – аж до конкретного поля для певної нотатки (!) – та сформулювати на підставі настільки глибокого осягнення припущення й, не задумуючись над його правомірністю, тут же *urbi et orbi* переконувати, ніби не інакше, як тільки достеменно власне так і повинно було бути, заслуговувала би похвали. Коли б усе так могло діятися. Сприймати ж фактом те, що “засвідчено всепроникливому” вдається наговорити “ні в чому собі не одказуючи”, не

¹⁵¹ Арістов В. и оубѣди его... С. 474.

¹⁵² Там само. С. 476.

¹⁵³ Новіший критичний огляд передкоронаційного, коронаційного та післякорона-

ційного процесу див.: Александрович В. Коронація... С. 130–179.

¹⁵⁴ Александрович В. Коронація... С. 140, 145, 146–154.

належалося би їй задля жарту. Навіть із пошанівку до “найсвятішого переко-
нання” разом із його заманіфестованими зусиллями...

Наведена завідомо ерудиційна пропозиція являє нагромадження припу-
щень, які не тільки не потребують, а й водночас також не передбачають най-
меншої подоби доведення чи чогось хоч якось подібного до нього. Висловлено-
му випадало би хіба беззастережно вірити на спосіб того, як релігійна людина
вірить заздалегідь визнаному непохитним канонам. Однак наука побудована
не за моделлю класичного релігійного переживання, а на цілком інший, свій
власний спосіб, незмінно потребуючи аргументів та доказів. У креативній про-
позиції таким не місце зовсім. Їх замінює гордий маніфест зразка “Мы наш, мы
новый мир постоим, кто был ничем, тот станет всем”. Головне – за прикладом
тих же будівничих – відректися від усього, що репрезентує традицію... Разом,
звісно, з літописом, притаманною йому власною вимовою та дотеперішніми
поглядами на нього як окреме самостійне явище свідомості не тільки певної
епохи, а й сучасної так само. А не безголосий об’єкт зосереджених вправ нічим
не обмежених невгомних трактувальників...

Утім, завершення повертається до “великої княгині Романової”, ніби віддаючи
їй – належне – визнання: “Вона була тією єдиною ланкою, що нівелювала хроно-
логічну і “юридичну” лауну (sic!) між смертю Романа та повноліттям Данила і
Василька, забезпечувала тяглість передання влади на тлі очевидної “перерви” між
князем-батьком і його синами”¹⁵⁵. Однак, хоча й, безперечно, найважливішою,
проте ніяк не випадало би погодитися, що єдиною: одинокій самій княгині, звісно,
небагато би випало вдіяти... Уважне прочитання літопису переконує у наявності
й ще інакшого не менш істотного за присутністю іншого важливого самостійного
фактору періоду зростання Данила Романовича. Його забезпечили навіть не поба-
чені досі в належній їм ролі, як їх окреслив літописець, “боаре велиици ѿца его”¹⁵⁶.
Проте цей феномен насамперед як цілковито несумісний із коментаторським на-
садження особистої “величі” на витвореній власними ж зусиллями суцільній руїні
виявився завідомо непотрібним. У засвідчених зусиллях йому не місце.

Не можна також не зауважити, що ніякої “перерви” “передання влади” не
було: Данило Романович, за цитованим, проте не врахованим при коментуван-
ні (див. вище) свідченням Лаврентьєвського літопису, отримав владу одразу ж,
як тільки звістка про загибель батька дійшла до Галича. Інша річ, що, з огляду
на вік, а також противників, не так, звісно, він, як оточення виявилися позбав-
леними нагоди цієї владою у передбачений спосіб розпорядитися...

Проте коментар не був би закінчений без підсумування у кращих засвід-
чених традиціях тлумачення фразі: “Якби не просування ролі “Романової”,
доводилося б визнати, що Романовичі, а особливо Данило, мають сумнівну ле-
гітимність і завдячують свою владу сусідам – угорському королю та польським
князям (sic!) (виділено – В. А.)”¹⁵⁷. Звідкіля взялося уявлення про “сумнівну ле-
гітимність”, та ще й навіть немовби чимось “різну” (неначе “більшу”, як ствер-
джено, в Данила Романовича¹⁵⁸) та його молодшого брата – проблема, звісно,

¹⁵⁵ Арістов В. и оубъди его... С. 476.

¹⁵⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 730.

¹⁵⁷ Арістов В. и оубъди его... С. 476.

¹⁵⁸ Здається, у такому переконанні варто
вбачати “не пережитий” наслідок давнішо-
го намагання підважити старшинство Дани-
ла Романовича супроти брата (пор. вище).

Втім, сумніви щодо “легітимності” стосовно
Данила і Василька Романовичів прибира-
ють водночас ще й цілком протилежного
вираження: “поневірвання їх спричинені
юним віком, а не підозрами в нелегітим-
ності”: Стависький В. Огляд учених спроб...
С. 115. Тут “підозри” ніби відкинуто – ще

не для з'ясування. Як видно, для коментатора влади, успадкованої від батька, тобто, за тодішніми уявленнями, – дарованої звища, неодмінно мало б забракувати, а матері наче на якийсь зовсім незрозумілий для тогочасних стосунків та практики спосіб її належалося причинити...

Звядячення влади “сусідам – угорському королю та польським князям” – взагалі спроможне викликати запитання, наскільки коментатор зумів перейнятися сутністю влади за тогочасних умов. Варто було б також довідатися і про заявлених “польських князів”. Адже, як добре відомо на підставі літопису, з польської сторони до тогочасних подій безпосередньо причетний тільки краківський князь Лешек Бяли. Втім, на 1205 р. – тільки 19-річний, що й пояснює його скромнішу присутність у подіях після 19 червня 1205 р. Сусіди при тому могли щонайбільше сприяти утвердженню при владі, що упродовж першого десятиліття перебування Данила Романовича на престолі й неодноразово засвідчено з боку як угорського короля на неухильну реалізацію його домовленості з князем Романом Мстиславовичем стосовно опіки над спадкоємцями на випадок смерті одного з них¹⁵⁹, так і краківського князя. Але ніяк не “обдаровувати” владою, що “сказано” очевидним і безперечним абсурдом для конкретної ситуації. Зрештою, утверджена в очах трактувальників незмінна приреченість короля бути послідовно упослідженим та припечатаним різними “нездатностями”, “неспроможностями” й т. п. наведене розуміння подає аж надто очевидно як безперечний неодмінно пожаданий результат прислуговуючого сприйняття.

Прийнята при цьому “роль” княгині-матері так само не менше викликає запитання. Реально повинно йтися про неодноразово відображені в літописі її зусилля зі забезпечення інтересів спадкоємців за їхнього малолітства. Однак така природна для неї позиція – щось зовсім інше на тлі того, про що твердить коментар. Принаймні не роль княгині-матері виступила визначальною у засвідченому сенсі при утвердженні як юного князя, так і його молодшого брата, хоча вона справді – як ніхто інший – мала докластися до самого цього процесу. Проте коментатору, звично до посилено практикованої методи, явно залежалося не упустити нагоди й тут насамперед применшити Данила Романовича. Ніякого “просування ролі “Романової”, звісно, не зафіксовано. Проте прийнята “сфабрикованість” літопису наказує неодмінно бачити у викладі винятково завідомі “підступи”. А водночас – не зауважувати присутності бодай елементів тієї реальності, якій – відповідно до самого жанру та канону ґатунку – літопис незмінно присвячено...

Востаннє “велика княгиня Романова” – ретроспективно – фігурує уже в самому завершенні літописного викладу через побудову церкви над її могилою на території володимирського монастиря святого Федора¹⁶⁰. При зверненні

один приклад очевидної розбіжності і навіть виразного взаємозаперечення серед усепроникливих коментаторських зусиль...

¹⁵⁹ Докладніше з цього приводу на підставі критичного перегляду відповідних явно недооцінених у дотеперішній літературі переказів літопису та його трактувань див.: *Александрович В. “Угорське підданство”...* С. 160–185.

¹⁶⁰ Ідентифікація монастиря на підставі комплексу непрямих літописних та археологічних переказів найдокладніше обґрунтована: *Александрович В. В якому монастирі...* С. 169–194.

Проте київські коментатори не знали цієї у Києві ж опублікованої (у виданні, яке їм читати, видно, не належиться) пропозиції разом, зрештою, з іншими, давнішими аналогічними зауваженнями з того самого приводу (за винятком першого з них), див.: *Його ж. Здобутки і прорахунки найновіших студій над вежею у селі Столп (Столп'є) поблизу Холма [Рец. на кн.:] Zespól wieżowy w Stołpiu. Badania 2003–2005 / Pod redakcją Andrzeja Buko. – Warszawa: Instytut Archeologii i Etnologii PAN; Instytut Archeologii UW, 2009. – 375 s. Княжа*

споруді зовсім несподівано придано ще й винятково істотного в очах коментатора додаткового значення: “Важливим елементом легітимізації Мстислава (Даниловича – В. А.) як нового *волинського князя* була апеляція до генеалогічного права, успадкованого не від батька (що ніколи не був волинським князем), а через покоління (виділено – В. А.). Так, Мстислав педалював походження від “діда Романа” в інтитуляціях своїх грамот (пор.: “снѣ корольвѣ . вноукѣ Романовѣ”). Спорудженням “гробниці кам’яної” над місцем поховання “бабы своей Романовой” Мстислав символічно доповнював комплект жіночою лінією”¹⁶¹. Тут неunikненням “неспроможностям”, як видно, випадає обсідати ще також і князя Мстислава Даниловича. Проте наведене визнання супроводжує явно своєрідна логіка одразу в декількох позиціях.

Насамперед у тому, нібито князя Мстислава Даниловича належить сприймати як “волинського князя”, хоча, успадкувавши володимирський престіл попередника Володимира Васильковича, він став не “волинським князем”, а насамперед зверхником усієї держави Романовичів¹⁶², що, зрештою, в літописі наголошено цілком виразно. Дивно, що настільки проникливого коментуванню не випало... цього зауважити.

Явним непорозумінням сприймається також твердження, нібито батько князя Мстислава “ніколи не був волинським князем”. Чи належалось би доводити, що князь Мстислав Данилович був сином Данила Романовича, який, згідно із загальновідомим та безсумнівним свідченням літопису, не кажучи про галицьке посадження, з яким в’язалася зверхність також і над Володимиром, засів на тому самому володимирському престолі за сімдесят три роки до свого наймолодшого сина – ще 1215 р.¹⁶³ А далі уступив його молодшому братові Васильку з перенесенням до новозаснованого Холму десь із кінцем 1230-х років¹⁶⁴. Не кажучи про загальновідомі в літописному викладі обставини того, як король, спираючись власне на володимирське княжіння, цілеспрямовано докладався до збирання волинської спадщини. Як тоді розуміти “тверде” переконання ніби Данило Романович “ніколи не був волинським князем”? Що більше, – навіть за неодноразового визнання такого його статусу в тому ж виданні, втім і в самого ж коментатора: “перш ніж побудувати Холм, Данило збудував

доба: історія і культура. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 295–298 (в О. Толочка при цитуванні подана тільки перша сторінка, сама пропозиція поверхово відкинута як “позбавлена доказовості”: Толочко О. Того* лѣт . Мстиславоу князю в^ожи емоу Бѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 658); Александрович В. Князь володимирський Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славенні постаті Середньовіччя. Вип. 3). Біла Церква, 2013. С. 66–73; Його ж. Холмське будівництво короля Данила Романовича *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9. С. 70.

¹⁶¹ Толочко О. Того* лѣт . Мстиславоу князю... С. 650.

¹⁶² Увагу до такого його статусу нещодавно привернуто: Александрович В. “Задамнені” проблеми... С. 226–227. Дотеперішня література схильна явно недооцінювати

цей статус володимирського князя починаючи від Василька Романовича. Можна навіть натрапити на твердження, нібито “nie wiadomo, kto przejął władzę po śmierci Daniela oraz czy istniał wówczas jeden, czy kilka ośrodków decyzyjnych”: Jusupović A. Kronika... S. 121. Пор.: Ibidem. S. 137. З приводу наведеного висловлювання див.: Александрович В. “Задамнені” проблеми... С. 226–227.

¹⁶³ Ипатьевская летопись. Стб. 730 (під 1211 р.).

¹⁶⁴ Конкретних обставин та часу переходу літопис не зфіксував, у літературі вказана проблема не привертала докладнішої уваги. Можливі міркування з цього приводу, засновані на зіставленні інформації нечисленних переказів про перебування короля в новозакладеному місті, див: Александрович В. Холмське будівництво... С. 42–43.

город Угровськ і заснував у ньому єпископію. Сталося це за володимирського княжіння Данила (виділено – В. А.)”. “Угровськ і “уся україна” перейшли до Данила, коли він спільно з братом Васильком сидів у Володимирі, а не княжив там самостійно, про що також містився запис у ГВл: “Лєстько же посади Романовича в Володимери”¹⁶⁵. Хоча цей переказ ніби цілком виразно твердить про старшого брата. Йдеться навіть про “здобуття Романовичами Володимира”¹⁶⁶. А також наведено “перші в ГВл фрагменти, що повідомляють про належність Володимира Романовичам і власне Данилові”¹⁶⁷. Бодай навіть “спільно з братом Васильком сидів у Володимирі, а не княжив там самостійно”, хоча “сидіння” братів у літописі наділене цілком очевидними виразними відмінностями, коментаторам, однак, теж непотрібними (пор. також далі)... “Надзавдання” застосованого зовсім дикого з наукового огляду виверту очевидне. Адже за коректного сприйняття джерельних переказів уся “дорога концепція” повинна не лише здутися, а й луснути – як звичайнісінька “дитяча” “невинна вигадка”. Хоча й від самого “члена-кореспондента Національної академії наук”...

“Зайвість” не такої вже короткотривалої володимирської біографії Данила Романовича¹⁶⁸ далі прибрала й концентрованішого виразу: “Ні Данило, ні його сини чи внуки ніколи не претендували на Володимир. За негласним (утім, лише для нас) родинним розподілом Волинь уважалася отчиною Василька і, справді, протягом життя двох поколінь передавалася в його родині (передавалася б і далі, коли б Володимир мав синів). Саме цей отчинний принцип успадкування та легітимності влади й підкреслював титул Володимира Васильковича: від Романа – до Василька – до Володимира (натякаючи на виключне право цієї родини)”¹⁶⁹. Коментаторові при цьому явно мало відімкнуті елементи пам’яті не тільки стосовно відзначеного – навіть у нього самого (пор. вище) – володимирського княжіння Данила Романовича від 1215 р., а й конкретного часу, відколи князь Василько Романович зайняв з його відходом до Холму володимирський престіл. Володимирові тільки відтоді випало стати, як стверджено, “отчиною” молодшого брата: історія не знає “родинного розподілу”, за яким “Волинь уважалася отчиною Василька”. Тобто, є очевидним, що коментатор якнайвиразніше “пуститився берега”, зовсім відчайдушно фантазуючи там, де літопис цілком конкретний у викладі, внаслідок чого ніяких підстав для прикладення та експлуатації улюбленої методи “широких здогадів” не мало б постати. Однак коментаторські зусилля, як знову випадає пересвідчитися, спроможні розвиватися так само й поза колом об’єктивних можливостей...

¹⁶⁵ Толочко П. Вь лѣта ж Данила и Василка Романови... Галицько-Волинський літопис... С. 201. Джерельна підстава: “Данилови бо княжашоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 842.

¹⁶⁶ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупѣ. Асафъ... Галицько-Волинський літопис... С. 205.

¹⁶⁷ Арістов В. Данилови Романовичю . князю бывшоу великоу... Галицько-Волинський літопис... С. 411.

¹⁶⁸ У новішій літературі увагу до нього привернуто: Александрович В. Володимир часів князя Данила Романовича. Вступні нотатки до непоцінованого періоду історії міста Минувле і сучасне Волині та Полісся: Володи-

мир Волинський в історії України та Волині. Збірник наукових праць. Матеріали XIV Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 13-ій річниці Незалежності України та 680-й річниці надання Володимирові-Волинському Магдебурзького права, м. Володимир-Волинський, 2004 р. Луцьк, 2004. С. 3–4. Найдокладніше володимирський період біографії короля досі коротко розглянуто: Його ж. Князь володимирський. С. 61–74. На такому тлі показова явно скромна присутність володимирського “епізоду” в новішій польській біографічній студії, див.: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... С. 84–217.

¹⁶⁹ Толочко О. королеви же Данилоу... Галицько-Волинський літопис... С. 487.

Звідсіля, зокрема, також показове вже виявленим фантазуванням завершення: “Але Мстислав став володимирським князем не за отчинним принципом, а завдяки дезигнації Володимиром. Він, отже, зіткнувся з проблемою подвійної легітимації свого нового статусу: серед князівської родини і серед волинських еліт. Успадкувавши титул Володимира, Мстислав не міг просто замінити в ньому згадку Василька на згадку Данила: це руйнувало б закладений у титулі отчинний смисл, недоречно нагадуючи про те, що батько Мстислава не був володимирським князем. Формула “син королів” розв’язувала делікатне завдання, апелюючи до найвищого в династії титулу й уникаючи згадки імені”¹⁷⁰. Подібні зовсім позбавлені відчуття та смаку історії міркування не потребують коментарів як зайве підтвердження торжества незмінно улюблених “методів” над усіма іншими можливими аргументами, якнайочевидніше зайвими...

Повертаючись до приписаних князеві Мстиславу Даниловичу проблем, які його явно переслідувати не мали, випадало би ще довідатися, як розуміти, нібито “Мстислав педалював походження від “діда Романа” в інтитуляція своїх грамот (пор.: “снъ король . вноукъ Романовъ”), коли при цьому вказано як на діда, так і – згідно зі звичною загальноностосованою практикою – водночас так само й батька. Власне в інтитуляції, оскільки до нас дійшла тільки одна грамота князя, видана через знану “коромолу” берестян¹⁷¹. Подібне пригадування батька та діда виступає у літописі за різних обставин неодноразово й раніше – з найближчим прикладом у заповіті князя Володимира Васильковича: “се язъ . князь Володимерь . снъ Василковъ . вноукъ Романовъ”¹⁷², так само, – далеко не тільки в колі Романовичів. Тобто, воно – ніяк не “особистий винахід” князя Мстислава Даниловича, а функціонувало загальноприйнятою нормою, від якої його й перейняла писемна традиція володимирського середовища кінця століття. Тому нічого князь не “педалював”: перед нами ще одна завідома “коментаторська заслуга”. Визнання: “Важко сумніватися, що саме з грамот волинських князів (або, ширше, з практики володимирської канцелярії кінця 1280-х рр.) князівські титули мігрують в оповідну частину ГВ”¹⁷³ – тільки наслідок самовдосконалення поміж таких “заслуг”. Титули, звично для коментування, незмінно повинні мігрувати із уже написаного... Відображенням єдиної свідомості середовища їм бути не належить ніяк... Незрозуміло також, чому новому князеві належалося “доводити” законність своїх прав, коли їх отримано з неспіважальної волі попередника на престолі.

Аналогічне запитання породжує й останнє наведене речення: “Спорудженням “гробниці кам’яної” над місцем поховання “бабы своей Романовой” Мстислав символічно доповнював комплект жіночою лінією”. На який спосіб будова церкви над похованням “бабы” мала “додавати легітимності” новому становищу князя? Й чому на такий загалом звичний, нічим у колі традиції не виділений спосіб йому не випало просто долучитися до вшанування пам’яті покійної¹⁷⁴?

¹⁷⁰ Там само. С. 485.

¹⁷¹ Ипатьевская летопись. Стб. 932.

¹⁷² Там же. Стб. 903.

¹⁷³ Толочко О. королєви же Данилоу... С. 484.

¹⁷⁴ При цьому неunikненно здатне виникнути запитання, чому на такий спосіб не випало пошанувати її пам’яті іншому внукові, а попередникові князя Мстислава Даниловича як господаря Володимира – князеві

Володимирові Васильковичу чи ще навіть його батькові, при якому велика княгиня Романова, мабуть, і мала померти. Запитання так само очевидне, як очевидною сприймається відсутність можливої відповіді на нього. Є тільки певним, що церкві над могилою випало постати через якийсь час після поховання: до цього відсилає вік покійної. Увагу до зазначених обставин привернуто: Александрович В. В якому монастирі... С. 190.

Отже, невеликий коментар викликає стільки різнорідних запитань, на які в ньому марно шукати відповіді, та аргументованих заперечень, що тлумачення породжує більше сумнівів, ніж дає власне пояснень, до чого воно начебто спрямоване. Разом із головним запитанням про оправданість у поєднанні з науковою вартістю таких трактувань, заснованих на надто підозрілому читанні, сприйнятті й викладі джерела.

Серед подальших міркувань із того самого приводу привертає увагу висловлювання, нібито “літописець не знав, у якому саме монастирі було поховано Романову і де, власне, Мстислав побудував “гробницю”¹⁷⁵. Підозрювати сучасника, ніби йому належало знати про будову церкви над похованням, її освячення та відправлення літургії, проте не бути втаємниченим у те, де все діялося, – заняття аж надто своєрідне. Разом також із виявом свідомості... Літопис твердить про спорудження каплиці в “монастырь . въ стго”¹⁷⁶ й немає ніяких підстав закладати, нібито, пишучи про будівництво церкви та її освячення, літописець-сучасник мав не знати місцезнаходження та титулу самого монастиря. Таке переконання якнайвиразніше цілковито розминається із логікою. У доступній версії тексту виявилось опущеним лише ім'я святого, в пам'ять якого освячено монастир. Уже доводилося зібрати аргументи, що повинно йтися про володимирський монастир святого Федора. Вони, як зазначено, засновані винятково на посередній вимові літописних – у поєднанні з археологічними – відомостями, проте логічно обґрунтовують саме володимирську ідентифікацію¹⁷⁷. Зрештою, така локалізація відповідає послідовно

¹⁷⁵ Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 650. Сама ідея не нова – увагу до цього привернув: Генсборський А. І. Галицько-Волинський літопис (Поцес складання, редакції і редактори). Київ, 1958. С. 30.

¹⁷⁶ The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. The Ostroz'kyj (Chlebnikov) and Četvertyn's'kyj (Pogodin) Codices / Vit an Introduction by O. Pritsak *The Harvard Bibliothèque of Early Ukrainian Literature. Texts.* Vol. 8. Harvard, 1990. P. 391; Ипатьевская летопись. Стб. 937; Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali... S. 639–640.

¹⁷⁷ Висунуто також погляд, нібито монастирем “великої княгині Романової” мав бути комплекс втраченої дерев'яної забудови зі збереженою мурованою вежею в околицях міста Холм: Dąbrowski D. Źródła pisanie do dziejów zespołu wieżowego w Stołpiu Zespół wieżowy w Stołpiu. *Badania 2003–2005 / Pod red. A. Buko.* Warszawa, 2009. S. 57–58 (“To było wprost idealne miejsce ulokowania monastynu przeznaczonego dla księżnej matki”, див.: Ibidem. С. 58). Проте в ансамблі навіть немає храму й “уподобана” пропозиція сприймається не тільки безпідставною, а й відверто анекдотичною: Александрович В. Здобутки... С. 293–296; Його ж. В якому монастирі... С. 174–183. Згодом автор “виправився”: “pochówek księżnej-mniszki, zapewne przez długie lata rezydującej w monastyrze w

Stołpiu pod Chełmem, nastąpił we Włodzimierzku Wołyńskim”, див.: Dąbrowski D. Król... S. 68. Й тут же дали: “Wątpliwości jednak nie budzi raczej fakt, że klasztor ten był położony we Włodzimierzku Wołyńskim”, див.: Ibidem. S. 69. Щодо самої Стовпівської вежі та її призначення як елементу ансамблю заміської резиденції короля Данила Романовича див.: Александрович В. Холмське будівництво... С. 70–71. У найновішій публікації Д. Домбровські прихилився до версії про знаходження монастиря у Володимирі: “jak się wydaje, by to obiekt znajdujący się we Włodzimierzu”, див.: Dąbrowski D. Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) o sztuce. T. 1: Architektura (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. T. 7). Kraków, 2023. S. 236. Втім, уже давніше приймалася можливість такої ідентифікації (“zapewne”): Ejusdem. Rodowód... S. 44. Однак визнання не обійшлося без “додатку” – в будівлі побачено “kamienną grobnicę pod wezwaniem Joachima i Anny (sic!)”. У безпосередньому продовженні пригадано з аналізованого видання “obszerne, również niemożliwe do odzuczenia wniosowanie, że skoro w “grobnice” ustanowiono modły, to znaczy, że miała ona osobny ołtarz”: Ejusdem. Kronika... S. 236, 237. Як і попередник-коментатор, автор так само на нагоду не заглянув до літопису, де цілком

задокументованій у літописній розповіді володимирській історії родини¹⁷⁸. З цього не зауваженого донедавна у відповідному контексті огляду локалізація монастиря “великої княгині Романової” теж сприймається безальтернативною (хоча – не в коментаторському середовищі, див. далі).

Тепер – на продовження викладених – для ототожнення із володимирським монастирем святого Федора вдається навести й інший аргумент. Його приносить само посвячення, давніше не бране під увагу через “незрозумілість”. Для старокиївської традиції воно не унікальне – варто нагадати літописний київський монастир святого Федора¹⁷⁹. Проте у володимирському випадку віднаходяться підстави вбачати безпосередню пов’язаність із князем Романом Мстиславовичем та його активністю.

Свого часу опубліковано вісім печаток із зображеннями святих Бориса і Гліба та святого Федора з іншого боку як належних князеві Романові Мстиславовичу¹⁸⁰. Пропозицію відкинув Д. Домбровскі: “Wywody Janina nie przekonują mnie, gdyż nie potrafie zauważyć czytelnej zależności pomiędzy namiętnymi wobrażeniami świętych a nie podanym przez żadne źródło mianem chrzestnym dynasty”¹⁸¹. Проте доведення може бути й не з ходу однозначним, здатне вимагати так само триваліших зусиль. Чи не спроможне мати зв’язку із зображенням на печатках святого Федора ім’я доньки князя Романа Мстиславовича від першого шлюбу – Федори¹⁸²? Ім’я для княжого середовища старокиївської традиції рідкісне. Ще тільки один аналогічний приклад – донька владимірського князя Всеволода Юрійовича, яка загинула в спаленому при монгольському нашестві 1237 р. Успенському соборі у Владімірі¹⁸³. Безперечно, ім’я князівської доньки мусло бути якимось вмотивоване. Звична практика церковного походження, збережена в побуті ще загалом за недавніх часів, здатна відсилати найперше до народження у день святого покровителя чи близько дня його пам’яті, або ж охрещення на честь когось із предків. На такому тлі рідкісне ім’я княжни, перейняте від святого покровителя її батька, – досить імовірне.

На продовження запитання щодо імені старшої зведеної сестри короля Данила Романовича виникає наступне, засноване на тому ж імені: чи не здатне виводитися посвячення володимирського монастиря від того самого джерела? Практику, зокрема, підтверджує закладення заходами великого київського князя Всеволода Ярославовича, охрещеного Андрієм, церкви монастиря святого Андрія, де постриглася його донька Янка¹⁸⁴. На підставі обох наведених фактів твердити про традицію може й не зовсім вмотивовано, проте само явище цілком очевидне.

Федора Романівна, окрім одинокої ранньої згадки, засвідчена на сторінках літопису єдиний раз дуже пізно, як уже зазначено, – щойно під 1259 р., хоча в переказі і йдеться про раніше. Як є підстави закладати, ікони Спаса і

виразно стверджено освячення споруди й відправлення у ній першої літургії. Ніяких інших “modłów” тут не пригадано.

¹⁷⁸ До цієї обставини увагу привернуто: Александрович В. В якому монастирі... С. 192.

¹⁷⁹ Вперше відзначений під 1129 р. при закладенні кам’яного соборного храму: Ипатьевская летопись. Стб. 293.

¹⁸⁰ Янин В. Л. Актовые печати Древней Руси XI–XV вв. Т. 1: Печати XI – начала XIII в. Москва, 1970. С. 93–95, 98, 120, 125, 200.

¹⁸¹ Dąbrowski D. Rodowód... S. 26.

¹⁸² У літописанні зафіксована лише двічі – під 1188 р. у Київському літописі при одруженні та 1259 р. у Холмському літописі у зв’язку, як зазначалося, з іконами, подарованими братові Данилові Романовичу. Найдокладніше про неї див.: Dąbrowski D. Rodowód... S. 34, 45–49; Ejusdem. Król... S. 70–74, 78–79.

¹⁸³ Лаврентьевская летопись. Стб. 463 (загально відзначена разом із матір’ю: “княгыни Юрьева . сь дчерью”).

¹⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 197.

Богородиці для холмської церкви святого Іоана Златоуста сестра “вда” Данилові Романовичу при спорудженні самого храму десь у 1240-х роках¹⁸⁵. Принаймні, мабуть, до 1253 р. коли церква зафіксована як чинна при поверненні короля з Опавського походу¹⁸⁶. Сам джерельний запис стосовно ікон “іже емоу сестра Федора и вда из монастыра Федора”¹⁸⁷ спроможний цілком однозначно відсилати до володимирського Федорівського монастиря¹⁸⁸. Чернецтво княгині при цьому не вказане¹⁸⁹, проте логічно сприймається імовірним. Інакше чому

¹⁸⁵ Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 54–57. Пор.: Його ж. Холм... С. 175; Його ж. В якому монастирі... С. 186–188.

¹⁸⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 826. Увагу до цієї обставини привернуто: Александрович В. Мистецтво Холма доби князя Данила Романовича Княжа доба: історія і культура. Вип. 1 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2007. С. 141. Найдокладніший розгляд цього запису: Його ж. “И придет во град холмь...”. С. 130–140. Втім, про церкву в короткому викладі опису повернення короля з чеського походу згадав уже: Шараневич І. История... С. 95. Проте ні він, ні ніхто з його наступників не побачив тут свідчення існування храму. Правда, в самого І. Шараневича йдеться про церкву... Богородиці та святого Іоана Златоуста, оскільки в літописі храми відповідно до статусу згадано саме в такій послідовності: історик прийняв їх за... один. Очевидно, саме звідсиля виводиться так само й заявлене чудернацьке переконання, немовби в Холмі взагалі мала бути тільки... одна церква (див. далі). У новітній літературі на посвячення церкви ще нібито й Христу вказала: Smorąg Różycka M. Sztuka cerkiewna Rusi Halicko-Wołyńskiej. Artystyczna symfonia tradycji bizantyjsko-ruskiej i romańskiej Sztuka kresów wschodnich. Т. 4. Kraków, 1999. S. 18. Вирігдно, повинно йтися про трансформацію знаного моменту літописного висловлювання стосовно вибору місця для майбутнього Холму: “шбъщаса Ббу и стмоу Иваноу . Златоустоу . да створить во има его . цркъвь”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 842–843. Як уже була нагода відзначити, прийнята подвійність посвячення несумісна з традиціями епохи: Aleksandrowycz W. Sztuka XIII-wiecznego Chełma. Zasadnicze problemy badawcze Do piękną nadprzyrodzonego. Sesja naukowa na temat rozwoju sztuki sakralnej od X do XX wieku na terenie dawnych diecezji chełmskich Kościoła rzymsko-katolickiego, prawosławnego i grecko-katolickiego. Т. 1: Referaty. Chełm, 2003. S. 55.

¹⁸⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 844.

¹⁸⁸ Новіше тлумачення, нібито в наведеному записі вказано не посвячення монастиря, а... повторено ім'я княгині-черниці (Толочко О. О судьбе Федоровского монастыря в

Киеве в послемонгольское время *Ruthenica*. Т. 8. Київ, 2009. С. 225) засвідчує очевидну “надмірність ерудиції” за явної неспроможності адекватно відчитати та сприйняти текст джерельного запису, див.: Александрович В. В якому монастирі... С. 187. Д. Домбровскі з приводу версії про княгиню Федору у володимирському Федорівському монастирі ствердив: “Jest to jednak wyłącznie przypuszczenie, choć trzeba przyznać, że zreszcie skonstruowane”, див.: Dąbrowski D. Król... S. 72–73. Засноване на тлумаченні пізнішого запису з переліком ікон, знищених під час пожежі міста в холмській церкві святого Іоана Златоуста, зокрема “и Сѣса . прѣтоє Бѣѣ иже емоу сестра Федора и вда из монастыра Федора”, давніше тлумачення запису щодо княгині Федори “її пізніше знаходимо в одному з київських монастирів” – явне непорозуміння: монастир навіть мав бути... чоловічим, див.: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 56. Це знає й само коментування (пор. далі). Уже довелось також показати, що насправді йдеться не про київські ікони, а володимирські: Там само. С. 57. Втім, викладені пропозиції не випало зробити враження на потенційних зацікавлених. Вона здебільшого невідома й у літературі щодо завершення земного шляху княгині-вдови далі курсують винятково знаної відваги давніші “ерудовані вигадки” (див. далі).

¹⁸⁹ Такий сумнів висловив О. Толочко: “строго говоря, можно даже сомневаться, была ли Феодора Романовна монахиней (или игуменьей?) одного из киевских монастырей в 1250-х рр., когда передавала брату церковные ценности (sic!)”, див.: Толочко О. О судьбе... С. 224. Навіть абстрагуючись від завідомо фантастичного перебування княгині (цього разу вже навіть “ігумені” – зайвий приклад того, наскільки облегшено провадиться виклад) в одному з київських монастирів (див. вище), не можна не привернути уваги до нічим не аргументованого датування, як і невідомо на чому заснованого твердження про “церковные ценности” замість літописних ікон. Присвоєний “імпресіонізм” у необов'язковості й розмитості залучених понять дав тут уже

ікони сестра “вда из монастыра”? Так само видаються підстави поєднати чернецтво княгині з постригом її мачухи і їх перебуванням у тому ж монастирі¹⁹⁰, з’ясовуючи на запропонований спосіб так само “загадкове” довготривале й останнє пристановище матері короля Данила Романовича.

З огляду посвячення, як і вказаного вірогідного його походження, наведене зіставлення фактів здатне сприйматися ще одним аргументом на підтвердження ідентичності монастиря “великої княгині Романової” з володимирським Федорівським. На такому тлі новосотворену “галицьку версію” (див. далі) навіть згадувати не випадало б...

Незрозумілою виявляється також відзначена нібито “неясність” стосовно того, що власне спорудив князь Мстислав Данилович¹⁹¹. Наведені термінологічні розважання у залучених аргументах явно поверхові. Додані літописні висловлювання щодо самої будівлі та можливих аналогів неконкретні, не описують самих об’єктів докладніше, внаслідок чого непридатні для пояснення того, що власне належалося звести. Для прикладу, у зацитованій згадці про могилу княгині Євпраксії Всеволодівни в Успенській соборній церкві Києво-Печерського монастиря “вчиниша над нею божницю . идѣже лежить тѣло ея”¹⁹² виразно йдеться про об’єкт над могилою в інтер’єрі, ніяк не співвіднесений із похованням “великої княгині Романової”, з огляду на спорудження над ним окремої церкви, розташованого поза храмом¹⁹³. Не сприймається так само вмотивованим твердження, ніби “гробницею” літописи називають підземну споруду, у яку поміщали “гроби”, тобто раки (sic!) з тілами¹⁹⁴. Принаймні найяскравіший наведений приклад про поховання князя Георгія Всеволодовича “и положиша и в гроб камень. в сѣой Бѣи . в гробници . идеже лежить Всеволодъ шцѣ юго”¹⁹⁵ не здатний вказувати на конкретно “підземну споруду”, а тільки об’єкт, у якому вже складено тіло. Оскільки до нього поставлено “гроб камень”, тобто саркофаг, йдеться про щось призначене для розміщення трун, що теж не підходить до нашої ситуації.

Явне непорозуміння – і навіть не одне – приховав виклад: “Єдиним повідомленням, де “гробницею” названо церкву, спеціально споруджену як усипальницю, є – прикметно – фрагмент Кл. 1194 року київський князь Святослав Всеволодович, передчуваючи невдовзі смерть, вирішив відвідати Кирилівську церкву, де лежав “гроб” (виділено – В. А.) його батька: “приде ко штѣни гробници . и хотѣ внити по шбѣчаю попови же шшедшю с ключемъ Сѣослав же не дождавъ и ѣха не любоваше во оумѣ своемъ . ако не поклониса штѣню гробу”¹⁹⁶. Однак коментар пропонує лише фрагмент оригіналу, явно доволіно викладаючи

навіть нібито київські “сполії”: *Його ж. бѣ бо преже того пискоупѣ. Асафѣ... С. 210* (пор. також далі).

¹⁹⁰ *Александрович В.* В якому монастирі... С. 185.

¹⁹¹ *Толочко О. Того* лѣт .* Мстиславоу князю... С. 651.

¹⁹² *Ипатьевская летопись.* Стб. 260. Версія Лаврентьевского літопису: “и здѣлаша над нею божонку”, див.: *Лаврентьевская летопись.* Стб. 283. Очевидна виразна невідповідність обох зіставлених випадків – явний приклад поширеного поверхового залучен-

ня джерела “на потребу”, без належного осмислення його переказу.

¹⁹³ Див.: *Александрович В.* В якому монастирі... С. 190–191.

¹⁹⁴ *Толочко О. Того* лѣт .* Мстиславоу князю... С. 651.

¹⁹⁵ *Лаврентьевская летопись.* Стб. 468.

¹⁹⁶ *Толочко О. Того* лѣт .* Мстиславоу князю... С. 651 (виділено фрагмент, який зачитував О. Толочко). Твердження “лежав “гроб” – ще один показовий приклад практикованого “мовознавчого загострення”. При цитуванні помилково вказано “гробници”, в оригіналі – “гробоници” (див. далі).

та при цьому водночас цілковито перекручуючи зміст запису: “Стослав же пришедь в Кыевъ . и еха к Вышегороду в патницю поклонитиса стымъ . и влезъ во цркъвь со слезами ѿблѣзѣ стѣюу ракоу и по сем же *приде ко штѣни гробоници . и хотѣ внити по шбѣчаю попови же ѿшедши с ключемъ Стослав же не дождав и ѣха не любоваше во оумъ своемъ . ако не поклониса штѣню гробоу . и прїѣха Кыевоу . в соуботѣ же ѣха ко стмѣ моученикомъ цркви тоу соушоу . оу стго Кюрила . ако послѣднюю свою слоужбоу приноса*”¹⁹⁷. Проща до могили святих князів у поєднанні з відвіданням батьківського гробу та наступного дня після повернення – церкви святих Бориса і Гліба в київському Кирилівському монастирі відбулася напередодні їх свята: “в недѣлю же праздникъ бѣвшюу . и не може ѣхати с нового двора . но тоу и празнова празникъ стѣоуу моученикоу”¹⁹⁸. Отож князь їздив до храму-мавзолею святих Бориса і Гліба у Вишгороді, де і був похований його батько, а не... в київському Кирилівському монастирі, як подав коментар. Ще того ж дня князь повернувся до Києва й наступного дня поїхав до церкви святих Бориса і Гліба в місцевому Кирилівському монастирі. Сили його покидали, він помер “и положиша и во стмѣ Кюрилѣ . во штѣнѣ емоу манастырѣ”¹⁹⁹ – монастирі, який спорудив його батько. Де конкретно знаходилася сама гробниця – не вказано. Отже, цей цілковито спотворений у цитуванні джерельний переказ теж зовсім не надається для пояснення володимирської ситуації. Тому ніяк не випадає погодитися із твердженням: “Знаючи манеру автора “волинського” літопису уважно читати Кл, можемо припускати, що саме на унікальне повідомлення про Кирилівську церкву він і орієнтувався, а це доводить, що таке ж значення “гробниці”, тобто церкви-усипальниці, треба прочитувати й у розгляданому нами повідомленні”²⁰⁰. Хоча, як уже відзначено, залучений приклад насправді стосується поховання всередині храму, тому для володимирської ситуації не підходить зовсім. Окрім того, пригадана “гробниця” навіть знаходилася не, як подано, в київській Кирилівській церкві, а... храмі святих Бориса і Гліба підкиївського Вишгороду – ще одне вражаюче свідчення “непорібності” джерела в коментаторських зусиллях та “системі знань”...

Незрозуміло також, чому, розповідаючи про церкву, споруджену над могилою “великої княгині Романової”, тобто добре відомий йому факт історії та об’єкт, авторові запису належалося нібито неодмінно “орієнтуватися” на вказаний фрагмент Київського літопису. До того ж, як переконує співставлення текстів, у них йдеться про зовсім різне: гробницю всередині храму – і навіть не в Києві, як ствердив коментар, а Вишгороді (!) – та володимирську церкву над могилою поза церковними стінами. Що спільного здатне існувати між обома випадками, окрім як вжитого при цьому в описі єдиного, як і нерідко в насаджених “системі запозичень”, слова “гробниця”? Проте отака прив’язаність до одинокого слова (!), насправді не здатного нічого пояснювати, для коментаторських зусиль – приклад загальнопоширених (пор. далі).

Зрештою, очевидним сприймається так само й ще один відзначений безперечний об’єднуючий момент, проте не в реаліях текстів, а уже в голові коментатора. Він, як видно, категорично не схильний допускати, що, розповідаючи про факти історії, яка відбувалася у нього перед очима чи, принаймні, в полі зору, літописець міг твердити про них із власного досвіду, самостійно, не вдаючись до пошуку аналогів для розповіді та переписування навіть поодиноких слів

¹⁹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 679–680.

¹⁹⁸ Там же. Стб. 680.

¹⁹⁹ Там же.

²⁰⁰ Талочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу кназю... С. 651.

від попередників. Хворобливе виявлення на кожному кроці нерідко насправді нічим не вмотивованих безконечних запозичень, за якими будь-які первістки оригінальної творчості приречені гинути безслідно, – у “філологічно знедолених” коментаторів про щось таке йтися не належиться – явище за всіма його явленими ознаками цілком свіжішого походження. Як усе переконує, воно невідступно переслідує щойно власне гроно коментаторів й перед зродженим у їхньому середовищі “всепроникненням” не об’являлося.

До своєрідностей коментування належать і подальші зауваження стосовно “гробниці”. “Та обставина, що Мстислав Данилович освятив її “во има правѣдникуоу Акима и Аньны”, свідчить, що церква мала окремих вівтар”²⁰¹, повинна була функціонувати як самостійний храм. Аргументом на користь такого статусу чомусь не визнано наведеного в літописі продовження зацитованого фрагменту: “и слоужбоу в неи створи”. Його подано тільки доказом проведення в новоосвяченому храмі богослужінь: “Тож наступне “и слоужбоу в неи створи” означає, що в церкві було регулярне служіння (sic!), зокрема й поминальне по Романовій”²⁰². Але сам запис вказує тільки на першу літургію, відправлену після освячення, усе подальше в ньому відсутнє.

Останнє припущення є підстави навіть розширити. Засвідчені окремі обставини історії жіночої половини родини Романовичів дали змогу прийняти проживання у монастирі не тільки самої “великої княгині Романової”. Як уже зазначено, наявні аргументи, аби визнати перебування тут також згаданої старшої зведеної сестри Данила Романовича Федори та ще принаймні відзначеної при описі похорону князя Володимира Васильковича “княгині Олени черниці”, вірогідної удови князя Романа Даниловича²⁰³. З огляду на стверджений відзначеним способом вірогідний відхід до того ж монастиря й інших представниць різних поколінь родини, церква, яку спорудив князь Мстислав Данилович, могла служити для поминання не тільки самої похованої. Хоча водночас ніщо не доводить проведення подібних богослужінь, як прийнято в коментатора, нібито саме тут, а не соборному храмі, принаймні й у ньому теж: про таку можливість не йдеться.

Аналізуючи далі посвяту церкви у співвідношенні з проблемою імені “великої княгині Романової”, коментатор перейшов до вмираючого князя Володимира Васильковича та його майбутньої вдови, вдаючись до них на матеріалах збереженого в літописі княжого заповіту. Проте відомості джерела звично подано доволно, що більше, – сказане здатне й діаметрально розходитися із джерельним свідченням. Причому, залучений приклад наведено як аналог до повідомлення Суздальського літопису під 1271 р. “престави҃с княгини Мрѣа Василкова . де҃ . ѿ . [...] и положиша и оу ст҃го Ст҃са . в҃ь своем҃ь манастыри” (ПСРЛ 1: 525), як видно, заснованому самою княгиною або чоловіком для неї²⁰⁴. Проте насправді залучене окреслення монастиря ніяк не відображає можливих обставин його виникнення, тільки фіксуючи актуальну належність княжій родині, підтверджуючи функціонування подібних монастирів на теренах князівства та княжих поховань у них.

Що ж до володимирської ситуації, то зацитований переказ стосовно дружини князя Володимира Васильковича на вже неодноразово зауважений спосіб викладено поза його автентичним контекстом й так само доволно: “Передчуваючи близьку смерть і знаючи, що вдова має постригтися,

²⁰¹ Там само.

²⁰² Там само.

²⁰³ Ипатьевская летопись. Стб. 919.

²⁰⁴ Толочко О. Тогож лѣт . Мьстиславоу князю... С. 654.

Володимир Василькович створив (sic!) монастир і облаштував його, про що читаємо в духовній грамоті князя 1287 р.²⁰⁵. Насправді в заповіті нічого не сказано щодо неодмінно “передсмертного” заснування монастиря та переконання у постриженні вдови. Акурат навпаки. Поверхово використаний оригінал твердить: “кнагини моа . по моемъ животѣ . вже восхочеть в черничѣ поити поидеть . аже не восхочеть ити . а како еи любо”²⁰⁶. Отже, трактувальник не виклав висловлювання князя щодо можливої долі вдови після його смерті. Насправді за такі міркування видано засноване на зовсім інших джерелах... уявлення самого коментатора про побутування відповідної практики в княжому середовищі. Як усе переконує, його вироблено на підставі особистого ж сприйняття поодиноких записів із цього приводу Суздальського та інших аналогічного походження літописів²⁰⁷. Тобто, перед нами ще один приклад спроможності здобутого свого часу знання цілковито притуплювати дар пізнання конкретної аналізованої ситуації²⁰⁸. Адже коментатор над текстом літопису його самого не бачить зовсім, незмінно твердячи про щось... інше, “свое”. А навіть – якнайочевидніше позбавлене будь-якого стосунку до актуального об’єкту власного інтересу. Засвідчена виразна підміна в основі практикованого методу вельми вимовна як вузький конкретний приклад безперечного ширшого значення. Вона наочно показує цілковиту перевагу візії коментатора над джерелами та їх наповненням – фактичне визнання... непотрібності джерела. Коментаторові, як неодноразово випадає пересвідчитися, і так “усе належить знати краще”...

Дальші приклади власне подібної “свідомості” присутні ще в тому ж викладі фрагменту заповіту з відсиланнями до княжого монастирю святих Апостолів у Володимирі. Сягнувши до доступної йому скромної суми знань стосовно монастирів, призначених для княжих вдів, і перейнявшись цими відомостями та не враховуючи взагалі... ніяких інших можливостей княжих фундацій (!), коментатор переконаний, немовби заснований заходами князя Володимира Васильковича монастир Апостолів мав так само призначатися не інакше, як для вдови після її постриження. На щось таке вказано навіть неодноразово. Спершу стверджено, ніби про це повинно йтися у зацитованому фрагменті передсмертного заповіту²⁰⁹. Проте в його тексті нічого такого... не виявляється: “а Садовое еи Сомино даль есмь кнагинѣ свое* . и манастырь свои Апцлы же создахи и** своею силою . а село есмь коупиль . Березовичѣ . оу Ръевича оу Давыдовича . Фодорка . а даль есмь на немь . н̄ . гривень коунъ а . ё̄ . локоть . скорлата . да бронѣ дощатые . а тое даль есмь ко Апцлмъ же”²¹⁰. Тобто, перелічено конкретні надання як княгині, якій, серед іншого, призначено й монастир Апостолів, так і тому ж таки монастиреві окремо. Проте при цьому так само відсутні будь-які алюзії до прийнятого тут нібито передбаченого – в переконанні коментатора – відходу вдови до зазначеного монастиря.

²⁰⁵ Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 654.

²⁰⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 904.

²⁰⁷ Див.: Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 653–654.

²⁰⁸ До цього феномену новітньої наукової свідомості увагу привернуто: Александрович В. “Богородица Десятинна”: де міф, а де історична реалія *Ruthenica*. Т. 6. Київ, 2007.

С. 337.

²⁰⁹ Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 654.

* У цитуванні О. Толочка: “своей”.

** У цитуванні О. Толочка замість трьох останніх слів: “иже создахъ”.

²¹⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 904. Цитування О. Толочка: Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 654.

Нічим не підтверджено й наступну заяву, ніби володимирський монастир призначався для княгині, належалося б розуміти, – від самого заснування. Насправді, як показано, князь виділив його як забезпечення після своєї смерті – лише передсмертною волею. Перед тим його пригадано маєтністю самого князя: “и манастырь свои Апѣлы же создахи и своєю (виділено – В. А.) силою”, що згодом повторено і в переліку дарів храмам: “въ манастырь въ свои апѣлы”²¹¹. Зрештою, тільки за такої умови були підстави розпоряджатися монастирем перед смертю, заповідаючи його майбутній вдові.

Не є коректним й виклад переказу щодо посвячення храму: “Монастирський храм у заснованому для княгині монастирі (виділено – В. А.), як бачимо, було освячено на честь св. Апостолів, про що дізнаємося з каталогу вкладів Володимира Васильковича”²¹². Адже щойно перед тим про посвячення йшлося у наведеному в коментарі (!) переліку дарів князя дружині та монастиреві. Так виглядає, ніби не контролюється власний текст на тій самій сторінці... Не кажучи про дворазове віднотування монастиря – не тільки в цитованому переліку, але, як відзначено, – й при виличенні дарів храмам.

У завершенні запропоновано міркування стосовно посвячення монастиря “великої княгині Романової” на підставі аналізу прикладів посвят сакральних об’єктів святій Анні у візантійській та європейській традиції²¹³. “Як відомо, літописець не навів назви (sic!) монастиря, де було поховано Романову. Можливо, він не знав його посвячення і залишив порожнє місце, щоб, довідавшись, уписати пізніше. Та наведені нами паралелі не залишають іншої можливості, як стверджувати, що монастир було освячено на честь одного з Богородичних свят. Лише богородичне посвячення основного храму давало можливість освятити другорядну споруду на честь Іоакима (sic!) та Анни. Каплиця чи церква з таким посвяченням була доречним місцем для поховання княгині (виділено – В. А.) без огляду на ім’я, дане їй при народженні чи постригові”²¹⁴.

Невідомо, чому коментатор зайнявся посвяченнями святій Анні, коли збудована церква, за твердженням літопису, освячена на честь святих Іоакима й Анни. Доводити очевидну відмінність та її наслідки для інтерпретації зайве: дивно, що цього не випало зауважити. Проте така надто істотна різниця цілком явно вказує, що залучені висновки стосовно посвят святій Анні в даній ситуації взагалі ні до чого. Цей факт – ще один вимовний приклад практикованої схильності до “неподоланного” потягу, відходячи від свідчення джерела, вдаватися до розмови про щось зовсім інше, своє... Відмінності коментатор не сприймає систематично. Проте про посвячення власне святій Анні мимохідь згадано ще раніше, твердячи, ніби князь Мстислав Данилович спорудив, “по суті, пам’ятник своїй бабі, а посвятою “написавши” на ньому її ім’я – Анна”²¹⁵. Втім, у ще іншому місці явно поза цим ствердженням у літописі та загалом прийнятим зв’язком визнано: “Мстислав спорудив у Володимирі каплицю св. Анни (виділено – В. А.), що також може бути аргументом на користь того, що він таки син Анни Мстиславівни”²¹⁶, співвідносячи тут храм навіть... із зовсім іншою особою! Оце вже засвоєне “своє” і покликане було

²¹¹ Ипатьевская летопись. Стб. 925.

²¹² Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 654.

²¹³ Там само. С. 656–658.

²¹⁴ Там само. С. 658. (показовий приклад мовного проникнення із сімома версіями

слова посвята/освячення на одинадцять рядків абзацу).

²¹⁵ Там само. С. 652.

²¹⁶ Його ж. пославшому на воиноу со воемь своїми... Галицько-Волинський літопис... С. 443.

статі “знанням”, призначеним заступити у свідомості автора реалії конкретного документального викладу. “Каплиця чи церква з таким посвяченням” ніяк не могла бути “доречним місцем для поховання княгині (виділено – В. А.) без огляду на ім’я”, оскільки споруду, за твердженням літопису, збудовано... через немалий час після поховання (див. вище, пор. також далі) – ще один вражаючий вияв безмірної невразливості на реалії літописної розповіді при стійкій готовності наговорити “свого” з її приводу. Стосовно популярного серед коментаторів обов’язкового “незнання” володимирського літописця про посвячення монастиря уже йшлося. Проте навіть абстрагуючись від тепер ніби доведеного функціонування монастиря у Володимирі, таке переконання цілком очевидно засвідчує незмінну “всездатність” до пояснень на омріяний же спосіб “усього пожаданого”...

Посвячення церкви святим Йоакиму та Анні не позбавлене окремої вимови. Одиноким зафіксованим його прецедентом є віднотоване під 1196 р. у Лаврентьєвському літописі посвячення церкви на воротах Успенського собору у Владімірі: “Заложи блжньи епѣпъ Іоаѣ . на воротѣхъ стое Бѣи црѣквь камену . во има Акѣму и Аннѣ”²¹⁷. Наведена за попередньою літературою версія про давнє посвячення їх пам’яті приділу новгородського Софійського собору²¹⁸, як виявилось, сягає не далі XVI ст.²¹⁹ Правда, нещодавно стала відома важлива для їхнього шанування віднайдена при археологічних дослідженнях середньовічного селища поблизу городища на річці Рать за 20 км на схід від міста Курск²²⁰ київська мініатюрна серпентинітова іконка першої половини XIII ст. “Святі Йоаким і Анна”²²¹, у якій традиційно вбачають вірогідну репліку малярського оригіналу²²². З огляду на рідкісність теми, варто пригадати також унікальну для східнохристиянської іконографії храмову ікону, правда тільки другої половини XIV ст., “Собор святих Йоакима і Анни з історією Марії (Принесення Марії до храму з історією Марії)” з церкви в селі Станіля Дрогобицького р-ну Львівської обл. (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)])²²³, здатну вказати на вірогідність ширшого побутування відповідної практики. Не дивлячись на випадковість цих поодиноких прикладів, вони, все ж, відображають докладніше не зафіксовану в актуально доступних джерелах, проте безперечно окрему традицію.

Однак запропонована версія нібито богородичної посвяти монастиря “великої княгині Романової” виразно суперечить однозначній у вимові нотатці літописця про спорудження церкви “в монастырѣ . въ стѣо”²²⁴. Таке протиріччя зауважено, проте новітній науковій ерудиції й тут належалося на неодноразово

²¹⁷ Лаврентьєвская летопись. Стб. 412.

²¹⁸ Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 655–656.

²¹⁹ Мусин А. Почитание святых Иоакима и Анны на Руси и иконографическая традиция перемышльской школы украинской средневековой живописи *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 15. С. 102–105. Знане аналогічне шанування київського Софійського собору джерела фіксують тільки від другої половини XVIII ст.: Там само. С. 105–115.

²²⁰ Енуков В. В., Кабанов Д. О., Мусин А. Е. Ратский археологический комплекс в свете новых находок христианских древностей: каменная иконка святых Иоакима и Анны

Ученые записки. Электронный научный журнал Курского государственного университета. 2021. № 1(57). С. 1–41 (URL: https://api-mag.kursksu.ru/api/v1/get_pdf/3875/ (дата звернення 15.11.2021)).

²²¹ Мусин А. Почитание святых... С. 116–118.

²²² Там само. С. 126, 127, 128.

²²³ Гелитович М. Українські ікони XIII – початкуXVI століть зі збірки Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. Київ, 2014. С. 42. Кат. № 7.

²²⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 937. Немає підстав закладати, ніби далі могло бути вписано один із богородичних празників.

апробований спосіб заторжествувати над джерелом. Виявляється, волинський літописець... “навіть не знав, що монастир Богородичний, і *навмання кинув* (виділено – В. А.): “святаго...” (sic!) й це нібито “промовляє проти можливості, що поховання було у Володимирі”. Правда, буквально в попередньому реченні стверджено ніби він тільки “не навів назви (sic!) монастиря”²²⁵. “Не навів”, звісно, не рівнозначне “не знав”. Показово, що те ж “незнання” лише за три абзаци раніше фігурує лише припущенням: “Можливо, він не знав його посвячення і залишив порожнє місце, щоб, довідавшись, уписати пізніше”²²⁶. Визнання діяльності літописця через словосполучення “навмання кинув” – надто показовий вияв свідомості, звісно, – не літописця, а коментатора. Адже, за його ж власним переконанням, повинно наче йтися про автора навіть... “урочистого запису про єдиний випадок церковного будівництва Мстислава”²²⁷ (залучену “на потребу” “урочисту” фразеологію випадає залишити серед заслуг автора без коментарів). І при цьому “не знав” та “навмання кинув”?.. Коментатор, як видно, уже мав вибитися із сил... Звідсіля неможливо повірити так само, неначе літописець “не відав, що храм споруджено в місті, де він складає літопис”. Й одразу після цього постає версія про “непоінформованість волинського” літописця²²⁸ для більшої, як випадало б гадати, переконливості тут же “скорельована” з “непоінформованістю його “галицького” попередника. Адже той теж не зазначив, де постриглася Романова, подавши лише: “тогда же великаа княгини Романоваа . восприимши мнискии чинь”²²⁹. До того, чому в такому лаконічному записі “галицькому літописцеві” доконче належалося неодмінно признатися, у якому саме монастирі мала постригтися княгиня-вдова, вдаватися не варто. Потреба коментатора цілком очевидна та непідважальна. Як і зосереджене намагання “винагородити” літописця “власними заслугами”. Оскільки зовсім не літописцеві якнайочевидніше випало не цілком орієнтуватися у тому, про що твердиться із засвідченої глибини переконанням, незмінно вдаючись при найменшій потребі до не найчемніших, правду кажучи, з наукового огляду завідомих хитрощів...

Як уже була нагода показати, “непоінформованість” примарного “галицького колеги” тут ні при чому. Наведений запис про відхід княгині-вдови до монастиря визнано внесеним у цілком випадковому місці пізнішим доповненням на полі літописного тексту, в авторі якого немає підстав вбачати того ж таки літописця: “підозрюється” сама княгиня (див. вище).

Коментатор так само зауважив новіше походження нотатки²³⁰, але тут же, немовби зовсім забувши про нещодавно викликаний привид “галицького колеги”, вдався до незмінно рятівного та безвідмовного на всі можливі випадки та вияви благородного коментаторського життя “редакторського втручення”²³¹. І навіть вказав на суперечність “із наступним твердженням літопису”, хоча зразу ж у найближчому продовженні на вже відзначений манер наведено тільки одне так потрібне: “У наступному ж повідомленні Романова (що нібито пішла до монастиря) знову активно діє як світська володарка, приймає посольство від литовських князів”²³². Цю уроблену винятково з незмінно широких коментаторських візій “суперечність” уже розглянуто у викладі стосовно самого посольства.

²²⁵ Толочко О. Того* лѣт Мьстиславоу князю... С. 658.

²²⁶ Там само.

²²⁷ Там само.

²²⁸ Там само.

²²⁹ Там само. Про сам цей запис див. вище.

²³⁰ Толочко О. Того* лѣт Мьстиславоу князю... С. 658–659.

²³¹ Там само. С. 659.

²³² Там само.

Ще одна показова версія новішого походження запису про спорудження “гробниці” постала в іншого коментатора. Вдавшись до найпізніших уписів у складі західноукраїнського літописання XIII ст., він, звично не переобтяжуючись аргументами, визнав: “Частина з них (про гробницю “Романової” і стовп у Черторийську (sic!) могли з’явитися на проміжному етапі роботи над текстом “волинського” літопису – як приписки до Тексту-1, приблизно 1287–1289 рр. Іншу частину могли внести на другому етапі роботи над пам’яткою, по смерті Володимира Васильковича”²³³. З наведеного буквально повинна виходити поява запису про спорудження у 1291 р. гробниці над могилою великої княгині Романової ще, як при цьому акурат стверджено, в... “приблизно 1287–1289 рр.”! За такого “хронологізування” віднесений, як видно з контексту, до часів померлого 10 грудня 1288 р. князя Володимира Васильковича період “приблизно 1287–1289 рр.” повинен бути визнаний не вартою уваги “дрібницею”. Про “наступний етап” “роботи над пам’яткою, по смерті Володимира Васильковича”, так героїчно експлуатований у коментаторів, – не зайве пригадати ще раз – тільки зі самих їхніх зусиль так багато й відомо... Як і немає жодних підстав пропонується забава з прийнятим різночасовим походженням останніх літописних переказів.

Розглянуті розумування стосовно монастиря великої княгині Романової та місця її поховання доправили коментатора до логічно виведеного від розбудованих на зазначений спосіб власних міркувань, проте водночас цілком несподіваного з їхнього ж огляду та не позбавленого очевидної карколомності зіставлення дібраних фактів підсумування: “З того, що фразу про постриження Романової вміщено в контекст подій в Галичі і довкола Галича, випливає, що автор її... уважав, ніби Романова постриглася саме в Галичі (що корелює з незнанням про місце поховання і додатково свідчить, що то був не Володимир)”²³⁴.

У наведеному визнанні надто багато завідомих “відкриттів”. Дописана згодом нотатка про прийняття чернецтва, як уже була нагода вказати (пор. вище), зовсім не “вміщена” “в контекст подій в Галичі і довкола Галича”. Її співвідношення із тодішньою галицькою війною, усередині розповіді про яку запис – цілком випадково – зберігся, уже показано нічим і ніяк не доведеним й немає підстав твердити про можливість бодай найвіддаленішого конкретного зв’язку. Так само, як із цієї явно пізнішої нотатки, так і її цілком випадкового місця у доступних копіях літопису²³⁵ ніяк не здатен виводитися прийнятий відхід княгині-вдови до монастиря немовби саме в Галичі. Жіночий монастир у ньому зафіксований принагідною загальною нотаткою про черниць при викладі під 1205 р. щодо безчинств угорського воєначальника Бенедикта²³⁶. Проте як належалося княгині на тлі знаних далеко не найприязніших стосунків із місцевими елітами зовсім недавніх літ²³⁷ осісти в фактично ворожому оточенні? Після того, як родина покійного князя внаслідок чергової “коромоли” галицького боярства змушена була покинула місто, Галич, як відомо, не належав Романовичам й, поза короткими епізодами шойно 30-х років²³⁸, така ситуація зберігалася до Ярославської битви 1245 р. Вони постійно перебували винятково деінде – у давній батьківській

²³³ Арістов В. Мьстиславоу князю вложи емоу Бѣ. во срѣце... С. 650.

²³⁴ Толочко О. Того* лѣт Мьстиславоу князю... С. 659. Наведена фраза з трьох “в” у трьох рядках – показовий приклад практикованих мовної вразливості та літературного редагування.

²³⁵ Про “випадкове місце звістки” твер-

див й сам коментатор: Толочко О. Того* лѣт Мьстиславоу князю... С. 659.

²³⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 722.

²³⁷ Лаконічні літописні перекази з цього приводу див.: Ипатьевская летопись. Стб. 718, 727–728, 771, 773, 777–778.

²³⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 758–761, 763.

столиці Володимирі, а Данило Романович із родиною згодом – новозакладеному Холмі. За переконанням коментатора все повинно відбуватися акурат навпаки: княгині належалося незмінно бути не інакше, а тільки в “галицькому монастирі”. Зрештою, навіть розглянутий епізод із посольством литовських князів логічно так само повинен би свідчити на користь Володимира, де тоді резидував Данило Романович. Чи варто вдаватися до пояснення, ніби княгиня-черниця, розвиваючи приписану їй “державну та військову” діяльність, мала прибути туди з Галича?.. Як видно, пропозиція ще одним класичним виявом актуальної ерудиції на тлі відмежування від ерудиції та досвіду загальних зовсім не враховує конкретних обставин історії Галича як можливого часу відходу “великої княгині Романової” до монастиря, так і найближчого наступного та подальших періодів. А водночас так само – й історії нащадків князя Романа Мстиславовича, що від 1215 р. незмінно та послідовно мала розгортатися саме у Володимирі й на Волині. Та не тільки без будь-яких істотніших галицьких віднесень, а й навіть поза їх можливість. До Галича Романовичі як на час постриження княгині-матері, так і тривалий період надалі взагалі не могли мати стосунку. Прийняте перебування у “галицькому монастирі” – з усього видно – призначене (водночас і приречене!) витати цілковито як поза контекстом можливого в родині, так і – не менше – реаліями не тільки тогочасного Галича, а й навіть західноукраїнських земель загалом. Ще одним виявом усєї своєрідності практикованих “коментаторських зусиль”. На такому тлі до завершального повторення “незнання” володимирського літописця стосовно місця поховання можна ще раз не вдаватися...

Свою церкву над гробницею баби князеві Мстиславові Даниловичу теж належалося би спорудити не інакше, як у тому ж “галицькому монастирі”... Навіть попри те, що згідно зі зноюю відповіддю князя Володимира Васильковича на зосереджене намагання князя Лева Даниловича щось і собі заподучити зі спадку вмираючого²³⁹, Галич тоді належав власне Левові Даниловичу. Не випадає вдаватися до нібито явної демонстрації князя Мстислава Даниловича супроти підпорядкованого йому за статусом старшого брата в разі, коли б справді мало дійти до чогось такого... Логічно князеві належалося діяти не інакше, як у власних володіннях. А коментаторську нездатність усвідомлення необхідності уважніше приглянутися до історично вмотивованої володимирської версії випадало би віднести до об'явлень неунікненної “кризи росту”...

Проте й на тому теж не кінець. Виявляється, “спостереження” спонукають припустити, що звістка про постриження Романової мала з'явитися у тексті... як похідна від повідомлення щойно про спорудження гробниці. Адже всепрацьовитому “останньому редакторові” тільки з того й випадало жити, що неустанно “дописувати” до нібито щойно зовсім недавно, як пам'ятаємо, в коментаторському баченні укладеного літопису усемоżliві так потрібні йому самому – а ще більше новітнім коментаторам – зовсім знамениті безконечні доповнення “від самого себе”, тобто... його творців. Згідно зі засвідченою логікою, авторіві запису про поховання у монастирі належалося припустити: похована в монастирі Романова мала би й постригтися у монастирі (?!), що потребувало “неодмінної” згадки про постриження десь у попередньому викладі. Хоча для традиційної логіки одне з іншого не виводиться ніяк. Чому редакторові випало реалізувати цю потребу... на полі рукопису – довідуватися, звісно, зайве... “Але коли, за яких обставин і в якому саме монастирі це сталося, редактор так і не з'ясував, про що свідчить

²³⁹ Там же. Стб. 913.

випадкове місце звістки та її цілковито обтічна, позбавлена конкретності форма (виділено – В. А.)²⁴⁰. За такої послідовності міркувань як не пожалкувати, що за логікою новітніх трактувальників, призвичаєних невідступно “домагатися свого”, літописцям не випало діяти. У їхньому безперечному послідовно “некоментаторському” поводженні явно змарновано шанс на немало іншу історію...

Після таких успіхів розмірковуванням належить повернутися до уже апробованого на прикладі зауваження І. Шараневича стосовно “жіночої особи”, яка схилила короля Данила Романовича до прийняття папської корони (див. вище), методу “першого іншого визнання”. В аналізованому випадку поштоvh знаним способом випало углядіти в згаданому так само давнішому твердженні Антона Генсьорського, ніби “літописець не знав, у якому саме монастирі було поховано Романову і де, власне, Мстислав побудував “гробницю”. Уже була нагода зауважити, що “не знав” належить трактувати як “не віднотував”, що далеко не те ж. Однак коментатору більше заімпувала за різних обставин повторена “надійно” засвоєна інакша версія, призначена пропагувати інше: “Необізнаність останнього “волинського” літописця щодо місця поховання Романової”²⁴¹. Так мало з’явитися суперечне усьому засвідченому в літописі комплексу відомостей до історії епохи “галицьке відкриття”, призначене увінчати непоборний коментаторський потяг до знаного походження “усеможливих новацій”. Дарма, що воно презентується зовсім позбавленим вдумливого читання та осмислення джерела. Без безперечного схилення перед окремими припалами до впадоби завідомо атракційними “скарбами історіографії” при цьому теж не обійшлося. Як і очевидного вже цілком самостійного “творчого розвитку” “заскарбленого” – незмінно при тому в сприйнятому від “скарбу” послідовному скеруванні... Історії за таких обставин наказано “не сміти турбувати”...

Коли достатньо скромна – за відведеним їй місцем у декількох лаконічних нотатках на сторінках літопису – особа “великої княгині Романової” стала об’єктом такої зосередженої уваги й настільки “працьовитого” (з усіма засвідченими наслідками для залучених джерельних переказів, проте найперше, звісно, – самих трактувань та трактувальників) “розгляду”, то головній постаті давнішої частини західноукраїнського літописання – королеві Данилові Романовичу цілком очевидно належалося не до порівняння зосередженіше докладення зусиль.

Без звичного при цьому серед коментаторів “особистого долучення” не обійшлося уже при самій появі короля. “Традиційно вважають, що Данило був старшим серед двох Романовичів”²⁴². Попри природну – могло би видатися – потребу пояснити, на чому заснований такий погляд, до роз’яснення не дійшло. Замість нього – після віднімання наведених у літописі двох і чотирьох літ осиротілих братів²⁴³ від року смерті їхнього батька – обійшлося сентенцією: “Утім, Романовичі в нашому уривку не названі на ім’я, і фактично їхне старшинство з нього не випливає”²⁴⁴. Не зовсім зрозуміло, як зі згадки про вік братів повинно б випливати – як сказано, – “їхнє старшинство”: воно наче здатне співвідноситися тільки з одним із них... Стверджено лише різницю віку. Очевидно, коментатору звично випало не читати... Втім, свого часу йому належалося навіть докластися до “успішного” доведення, нібито старший – не Данило²⁴⁵...

²⁴⁰ Толочко О. Того* лѣт Мѣстиславоу князю... С. 659.

²⁴¹ Ипатьевская летопись. Стб. 658.

²⁴² Толочко О. оставившима же са . двѣима сѣмоа его... С. 79–80.

²⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 717.

²⁴⁴ Толочко О. оставившима же са . двѣима сѣмоа его... С. 80.

²⁴⁵ Его же. Известен ли год рождения Данила Романовича Галицкого? *Средневе-*

Звісно, зі самого окремо взятого літописного уривку “шставившима же са . двѣима сѣома его . единѣ . дѣ . лѣтѣ а друугии двоу лѣтъ”²⁴⁶ старшинство Данила Романовича не виводиться ніяк. Проте, окрім нього, стосовно віку братів є ще одне уже цитоване загальновідоме однозначної вимови літописне свідчення, хоча й іншого характеру. Воно нотує зазначене складення присяги в Галичі одразу після того, коли туди дійшла звістка про загибель князя Романа Мстиславовича, власне Данилові. На такому тлі будь-які глибокодумні розважання кому з братів належалося бути старшим й на цій підставі успадкувати батьківський престіл – абсурдні. Тратитися на них, як і вимагати від читача аналогічних затратних зусиль, – той же абсурд²⁴⁷. Особливо на тлі непоодиноких інших як ранніх, так і пізніших літописних переказів із послідовним визнанням та ствердженням старшинства власне Данила Романовича. У явленому “інакшому” підході випадає сприймати неодноразово запрезентовану показову особливістю самого коментування з одним із безперечних “надзавдань” у всеможливому всемірному применшенні особи короля разом із цілком очевидними незмінно стосованими пріоритетами практикованого загального спрямування трактувальницького зосередження. Улюбленого методу “вкидання іншої версії” не пригадати при цьому теж не можна.

Однак початки біографії короля привертають увагу не тільки зовсім зайвим унаукоподібненням дати народження та “старшинства”, а ще й іншими того ж наповнення розважаннями навколо них. Як зазначено, юний нащадок успадкував державу одразу після смерті батька й це мало бути відображене посадженням на престолі в Успенському соборі Галича, в західноукраїнській літописній традиції як окремих акт, однак, не засвідченим. Не дивлячись на такі зовсім очевидні обставини, в коментарях – за незрозумілого неврахування вступу на престіл – йдеться про інші, пізніші “посадження”. Спершу стверджено: “Коли Данило вперше (після дитячих літ) сів на галицькому столі, вигнавши звідти королевича Андрія (весна 1230 р.)”²⁴⁸, що, з врахуванням наведеного уточнення “вперше (після дитячих літ)”, сприймається логічним і прийнятним. Поза незрозумілим наголошенням того, що “сів”, хоча насправді “повернувся”. Проте

ковая Русь. Вип. 7. Санкт-Петербург, 2007. С. 221–236. У доданій до коментованого видання бібліографії ця позиція відсутня, див.: Галицько-Волинський літопис: текстологія. С. 922–923. Проте до неї є відкликання у коментарях: Толочко О. шставившима же са . двѣима сѣома его... С. 80. Без реакції у продовженні подано також спростування наведених у статті міркувань: Домбровский Д. К вопросу о датах рождения Даниила и Василька Романовичей (заметки к статье А. П. Толочко) *Средневековая Русь*. Вип. 8. Москва, 2009. С. 85–100. Пор.: *Ejusdem*. *Rodowód*... S. 60, 77 (однозначне трактування братів як старшого й молодшого). Найдокладніший огляд проблеми: *Ejusdem*. *Król*... S. 82–95. Втім, цитоване твердження Суздальського літопису про поставлення юного Данила Романовича князем після смерті батька кваліфікує прийняте “старшинство” ще однією завідомо безпідставною і позбавленою сенсу

суто “коментаторською проблемою” (пор. далі), тобто явною вигадкою. До такого ж висновку “делікатно” підводить у своїх розважаннях на відповідну тему й Д. Домбровскі.

²⁴⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 717.

²⁴⁷ Йі відображенням сприймається так само твердження із відсиланням до запису літописця про прихильне прийняття в угорського короля юного Данила Романовича: “приаль бо бѣ [...] яко милаго сѣа свого”. Власне, завдяки цій останній фразі й можна безпомилково зрозуміти, котрого саме із синів король посадив у Галичі”, див.: Толочко О. тогда же боаре... С. 146. Інших аналогічного змісту далеко не поодиноких відсилянь західноукраїнського літопису разом із Суздальським при цьому врахувати не належалося. Досить виявилось самої “дорогоцінної” “угорської санкції”: “король посадив”...

²⁴⁸ Толочко О. шставившима же са . двѣима сѣома его... С. 80.

в завершенні абзацу при іншому зверненні до того ж епізоду наведене принципове за розглянутих обставин уточнення відсутнє – “1230 р., коли він *уперше сів у Галичі* (виділено – В. А.), він сягнув віку царя Іезекії (sic!) – 25 років”²⁴⁹. На такий спосіб насамперед якнайочевидніше стверджено, нібито король мав народитися... 1205 р., коли загинув його батько. А він сам як природний спадкоємець – так би мало виходити, що лише щонайбільше кількамісячний (а то ще навіть взагалі... не народжений?) – зайняв престіл... Безперечно, молодшого Василька на тлі засвідченого “проникнення” невідомо як і сприймати... Пригадувати наведений літописний запис про вік братів на час смерті батька теж не належиться. Над тим, наскільки залучений епізод історії старозавітного царя Єзекії здатний слугувати паралеллю до раннього періоду біографії короля не варто затримуватися, оскільки перед нами явно ще одна з-поміж властивих коментуванню надлітературних надінтерпретацій. Що достатньо засвідчує вже сама “потрібна” – для ще одного з-поміж практикованих “глибокодумного” висновку – “збіжність віку”. Наведений безперечний “курйоз” ще раз здатний показати звичною нормою коментування завідомий тріумф “актуальної ерудиції” над ерудицією загальною. Разом із приданою явленому тріумфальному налаштуванню неодноразово засвідченою “глибиною проникнення” до обраного тексту й не менше – власного написаного... Водночас це ще й вияв похапцем пропонованих ерудиційних неосмислених “дорогих зіставлень”, явно позбавлених сенсу...

Причому, розглянутим “першим посадженням 1230 р.” не обійшлося, оскільки далі фігурує ще одне і навіть раніше від наведеного. Його побачено в знаній літописній розповіді: “тогда же боаре Володимьрстии . и Галичкьи Вачеславъ Володимерьскьи и володиславъ галицкьи²⁵⁰ . и вси боаре . Володимерьстии и Галичкьи . и воеводы Оугорьскья . посадиша княза Данила на столъ ѿца своего великаго княза Романа . во црѣкѣи стѣа Бѣа приѣвѣца Мрѣа король же Андрѣи не забы любви своего первѣа . иже имѣаше ко братоу си великому князю Романови . но посла воа своа и посади сна своего в Галичи”²⁵¹. Коментатор при цьому не вдавався до пояснень, тому мало би виглядати, ніби повинно йтися про немовби взагалі “перше посадження” на батьківському престолі. Цитованого переказу Суздальського літопису звично не враховано (пор. вище).

Чи не власне ця обставина мала спровокувати й наступне коротке принципового наповнення твердження: “Ідея посадження на столі як форми інвестиції взагалі чужа “галицькому” літописові, де Романовичі здобувають усі свої володіння не внаслідок “народного вибору” чи церковного обряду, а за безумовним правом спадкоємства від “великого Романа”, санкціонованого угорським королем (виділено – В. А.)”²⁵². Наведена фраза виявилася переладаною моментами,

²⁴⁹ Толочко О. оставившима же са . двѣима снѡма его... С. 80. У коментарі йдеться про збіжність віку царя Єзекії на початок царювання у Єрусалимі та Данила Романовича на момент “першого посадження 1230 р. в Галичі”, залучену з огляду прийнятого парадфразування звернення угорського посла до обложеного в Галичі Данила Романовича на зразок промови асирійського царя Рабсака до послів царя Єзекії під час облоги Єрусалиму. Однак глибокоерудиційне зіставлення літ при докладнішому розгляді випадає

завідомо безсенсовним (див. далі).

²⁵⁰ Три останніх слова відсутні в Іпатському списку, але збереглися в Літописі князів Острозьких: The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. P. 311; Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydałi... S. 39.

²⁵¹ Ипатьевская летопись. Стб. 726–727.

²⁵² Ставицький В., Толочко О. тогда же боаре Володимьрстии . и Галичкьи... Галицько-Волинський літопис... С. 145.

здатними спровокувати безконечний ряд запитань. Окрім якнайочевидніше безвідповідально поверхово уробленої проблеми з “посадженням”, запропоновано набір формулювань не те що неприйнятних, а й принципово несумісних не лише з текстом літопису. Повинно йтися водночас і про саму історичну традицію загалом.

Ролі угорського короля у зазначеному епізоді як біографії Данила Романовича, так і водночас тодішньої історії родини не випадає недооцінювати. Про неї, зрештою, цілком виразно твердить літопис. Проте уявлення стосовно неї звично відірване від реалій джерела та епохи й послідовно розвинуто акурат такий – “загальноприйнятій” донедавна – погляд.

Насправді “угорська роль” якнайочевидніше не здатна мати нічого спільного зі “санкцією угорського короля” – через практиковане нечитання буквально стверджено навіть, ніби та стосується... князя Романа Мстиславовича! Уже була нагода показати (див. вище) виведення засвідченої позиції від згаданої у наведеному літописному фрагменті “любви своєа первьа . иже имѣаше ко братоу си великомуу князю Романови”. Її родовід пояснює збережене далі звернення до угорського короля краківського князя Лешка Бялого коли той після втечі княгині-вдови з дітьми від переслідування Ігоревичів до Кракова відсилав юного Данила Романовича в другій половині 1205 – за якийсь час до початку листопада 1206 р.²⁵³ до Угорщини: “тобѣ бо друогъ бѣ (князь Роман Мстиславович – В. А.) . клаласа бо бѣста . яко штавшю в животѣ племени его . любовь имѣти”²⁵⁴. Саме ця обставина – як винятково послідовно переконує усе літописне відображення угорської присутності до зміни внутрішньої ситуації в Угорщині із заколотом місцевої знаті та виїзду звідтіля підростаючого Данила Романовича²⁵⁵ – й визначала відповідну угорську активність. Показово, однак, що в коментуванні цього наріжного для розуміння тогочасного перебігу подій епізоду шукати марно...

Інший не менш вимовний момент пропонує твердження про “незвичайно шанобливий – на загальному фоні (sic!) антибоярської риторики літопису – тон щодо боярства, яке виступає мало не джерелом влади князя (виділено – В. А.)”²⁵⁶.

²⁵³ Датування: *Александрович В.* “Угорське підданство”... С. 175–184. Його запропоновано на підставі літописного твердження про наміри одружити юного Данила Романовича з угорською королівною на тлі відсутності в угорського короля спадкоємця. З огляду аргументів, введених від докладнішого прочитання усієї сукупності відповідних переказів літопису, сприймається неприйнятним як нічим не обумовлене традиційне віднесення початку цього першого перебування в Угорщині за інформацією Лаврентьєвського літопису немовби щонайраніше тільки до зими 1207 (1206–1207) р. – у твердженні про те, нібито княгиня з дітьми “мусили шукати притулку в Польщі” щойно “взимку 1206–1207 року”: *Толочко О.* славаху бо Игоревича... С. 106.

²⁵⁴ *Ипатьевская летопись.* Стб. 719. Докладніше про засвідчені тут обставини союзу галицького князя з угорським королем, сам цей союз і його значення для перших

років після смерті князя Романа Мстиславовича див.: *Александрович В.* “Угорське підданство”... С. 174–177.

²⁵⁵ *Ипатьевская летопись.* Стб. 729.

²⁵⁶ *Ставицький В., Толочко О.* *тогда же боаре...* С. 145. Перед тим коментатори ще зауважили “недоладну конструкцію цієї фрази (“тогда же боаре Володимьрстии. и Галичкы [...] и вси боаре . Володимерстии и Галичкы”, явно надлишково, через що в Іпат. стався гаплографічний пропуск: переписувач проминув “и володиславъ галичкы”. Насправді нічого надлишкового наведена фраза не несе. Вона тільки покликана ствердити всезагальність посадження, чого досягнуто загалом звичним для тодішньої літературної практики засобом “повторення із розвитком” (пор. далі). Доказом звичності такого запису може бути хоча б формула переказу про вигнання Адама із раю: “вислав його Господь Бог з Едемського саду порати землю, що з неї він був узятий. І вигнав він Адама” (Бутт. 4, 21).

Тут коментатор явно засвідчився неспроможним врахувати виразно відображену в літописному викладі очевидну наявність “боярства” і “боярства”. Бо коли “боаре Володимьрьстии . и Галичкьи Вачеславъ Володимерьскьи и володиславъ галицкьи . и вси боаре . Володимерьстии и Галичкьи”²⁵⁷ якнайочевидніше репрезентують прихильників покійного князя Романа Мстиславовича та його спадкоємців, то це лише частина боярства. Тому нібито наявний у наведеному записі “незвичайно шанобливий... тон щодо боярства” наче загалом – очевидне непорозуміння. Толкування ж про боярство, “яке виступає мало не джерелом влади князя” незрозуміле взагалі. Не випадало би підозрювати коментатора в елементарній відсутності уявлення про природу княжої влади. Проте в схильності до безвідповідального говоріння не запідозрити не належиться. Із позицій самого коментатора така безвідповідальність цілком оправдана. Адже все сказане про князя Романа Мстиславовича, його дружину та короля Данила Романовича насамперед повинно цілковито перекроїти дотеперішнє їх сприйняття й уявлення про них за зною моделлю зразка “кто был ничем, тот станет всем” – і навпаки. Власне “навпаки” як нав’язливо-хворобливе просування завідомо “небаченої концепції” – незалежно не тільки від власної вимови конкретного експлуатованого при цьому джерела, а й водночас так само якнайширшого контексту епохи – за всіма приданими йому ознаками і здатне виявлятися головним та єдиним пожаданним надзавданням.

З цього огляду показове також наступне зауваження: “Ідея посадки на столі як форми інвеститури взагалі чужа “галицькому” літописові, де Романовичі здобувають усі свої володіння не внаслідок “народного вибору” чи церковного обряду, а за безумовним правом спадкоємства від “великого Романа”, санкціонованого угорським королем”. У логічному продовженні не випадало би не поцікавитися, чи так уже багато випадків коли представники старокиївських княжих еліт “здобувають усі свої володіння” “внаслідок” “народного вибору” чи церковного обряду... Випадків першого, щиро кажучи, не пригадати. Що друге мало б належати до реалій епохи розважати підстав і того менше... А надмірні зусилля зі сотворення “небаченої концепції” аж надто очевидні...

Віднотованому “посадженню” належалося спровокувати ще й такі мовознавчі розмірковування: “Важко сумніватися, що в нашому випадку “галицький” літопис наслідує саме вірець Кл, про що, крім іншого, промовляє інший граматичний дефект: “боаре [...] посадиша княза Данила на столѣ шѣа своего”; ми б очікували “посадиша на столѣ своего емоу шѣа” або “посадиша на столѣ штни”²⁵⁸... У переконанні коментаторів стосовно невідступного наслідування у західноукраїнському літописі вірця справді “важко сумніватися”, оскільки запропоноване трактування у такій певності – “як овечка в реп’яхах”. Однак чому зворот “на столѣ шѣа своего” мав би підпадати під сумнів на користь не зовсім придатного для сприйняття “свого емоу шѣа”? Тим більше, що сам коментар тут же відкликається до побутування як звичної норми тієї ж першої версії. Чому визнане “найпоширенішою формулою” попереднього київського літописання “и сѣде на столѣ шѣа своего”²⁵⁹ в даному разі не повинно функціонувати ніяк варто залишити серед незбагнених коментаторських таємниць. Їх у наведеному реченні впадає в око й більше. Виявляється також, що зазначена формула... “(через недогляд або з поваги до вірця) і запозичив редактор, не

²⁵⁷Ипатьевская летопись. Стб. 726.

боаре... С. 145.

²⁵⁸Стависький В., Толочко О. тогда же

²⁵⁹Там само.

достосувавши займенника”. На який спосіб запозичення здатне бути водночас результатом і недогляду, й “поваги до взірця” у звичній логіці з’ясувати навряд чи пощастило б... Найвиразніше повинно йтися не про історичну категорію, а систематично засвідчене в зусиллях із коментування щось зовсім інше...

Оте “інше” не менш виразно постає й у ще одному показовому моменті тут же в безпосередньому продовженні. Виявляється, формулу мав запозичити... “редактор”. Таке визнання означає, зокрема, якнайочевидніше... недопущення присутності в тексті особи літописця. Коментатора настільки опанувала ідея всепроникаючих зусиль всюдисущого у всеможливих іпостасях та виявах “невомного редактора”, що про його старшого колегу-попередника – літописця, як видно, навряд чи й належалося би згадувати взагалі. Так скромному прикладові випало показово відобразити одну з найприкметніших особливостей незмінно практикованого сприйняття літопису – тих китів, на яких послідовно заснований запрезентований через усі придані йому вияви “грандіозності” явлений успіх...

Висновок стосовно запису про посадження як ще одного редакторського зусилля не забарився у найближчому продовженні: “Отже, є підстави заархивувати перший із фрагментів про посадження Данила до “редакторських епізодів”. Його “редакторська” природа стає очевиднішою при зіставленні з другим повідомленням про ту саму подію, прямо протилежного змісту: “король же Андрѣи не забуѣ любви своєа первыа . иже имѣаше ко братоу си великомуу князю Романови . но посла воа своа и посади снѣа своего в Галичи”. Цей другий фрагмент належить, безперечно, до “авторського” шару ГВл, адже експлуатує мотиви, заявлені ще на самому початку літопису: *родинне ставлення* (виділено – В. А.) короля Андрія до Романа і особливу прихильність до Данила, якого “приаьл бо бѣ [...] яко милаго снѣа своего”²⁶⁰.

Достатньо розлого розважаючи, коментаторам не вдалося, однак, сказати найважливішого – не зовсім відповідного пропагованій концепції. Оскільки Данило Романович став князем у Галичі одразу після загибелі батька, що прямо підтверджує не врахований при цьому загальновідомий “непотрібний” запис Суздальського літопису, згадане тут посадження здатне мати єдине значення – повернення на уже належний йому, притому – якнайочевидніше без будь-якого докладення зусиль зовні, втім також разом із так цінованими угорськими, – престіа. Проте навіть без задокументованого явно “позауторського” обійняття престолу одразу після смерті батька, загальновідома практика успадкування влади зі свого боку не здатна полишати сумнівів щодо власне такого розвитку подій. Залишається хіба дивуватися, як трактувальники не спромоглися виявити обізнаності з цією усезагальною закономірністю разом із реакцією на неї...

Однак продовження переконує, що не “не належалося”, а... не було потреби – відповідно до неодноразово пригаданого незмінно діючого відмежування актуальної ерудиції від ерудиції та досвіду загальних. Пояснення приносить вміщена далі сентенція із переконанням: “тут продовжується основна лінія оповіді ГВл, що розвиває ідеологію протекторату угорського короля над Романовичами”²⁶¹. Прочитавши щось подібне, не можна не поцікавитися, на який спосіб літописові Романовичів належалося б аж так наполегливо насаджувати “ідеологію протекторату угорського короля над Романовичами”. Як і будь-якому іншому літописові, йому логічно випадає нести насамперед – і винятково – “ідеологію” їх самих: на їхнє замовлення пам’ятником їм й нікому іншому літопис й укладено. Проте

²⁶⁰ Там само.

²⁶¹ Там само.

ця надто очевидна істина ніяк не здатна прибирати такого сенсу серед “особливо проникливих”. Текст, за який вони взялися, категорично не існує для них як самостійне повноцінне самодостатнє явище історії епохи та середовища. Подібне в їхньому колі наперед виключено разом з усіма потенційними наслідками. Може бути тільки щось “сфальшоване” й “дописане”, списане цілими кусками з давніших літературних джерел і т. п. Настільки несамостійне, що “редактор” – літописець у цьому неустанному хороводі коментаторів із редакторами, як уже відзначено, постать щонайменше непотрібна – мав списувати з попередніх літературних творів геть усе – до кожного слова з лічених букв... Принаймні нічого іншого звично не бачиться та не пропагується...

Наскільки не бачать – ще один показовий епізод того самого сюжету, присвячений двом нібито “взаємно суперечним” версіям аналізованого посадження Данила Романовича в Галичі за угорською участю. Зіставивши обидва, як визнано, “варіанти” розповіді, коментатори ствердили: “Але в теперішній своїй позиції цей фрагмент явно недоречний: крім того, що він суперечить щойно сказаному про посадження боярами, він анонсує те, про що вже детально було оповіджено (виділено – В. А.) (як король вирішив послати війська, щоб здобути Данилові Галич)”²⁶². Чи справді ситуацію є підстави й належить сприймати власне так? Без докладнішого аналізу оригінального висловлювання джерела явно не обійтись. Отож, воно твердить: “тогда же боаре Володимьрстии . и Галичкьи Вачеславъ Володимьрскьи и володиславъ галицкьи . и вси боаре . Володимьрстии и Галичкьи . и воеводи Оугорьскыа . посадиша княза Данила на столъ шца своего великаго княза Романа . во црѣкви стѣа Бѣа приѣдвѣа Мрѣа король же Андрѣи не забѣ любви своеа первѣа . иже имѣаше ко братоу си великому князю Романови . но посла воа своа и посади сѣа своего в Галичи”²⁶³.

Розгляд переконує, що перед нами не дві окремих і навіть – згідно з твердженням коментаторів – нібито різнорідних та різночасових, як схильні вони переконувати, розповіді. Прийнятої різночасовості ніщо не доводить: вона існує винятково приватним згодом коментаторів – зі звично не об’явленими підставами. Причина необ’явлення очевидна й прихована... у відсутності підстав. Вказане нібито нелогічне повторення пояснює присутність у тексті на уже відзначений притаманний літописній розповіді спосіб двох самостійних частин викладу стосовно тієї самої події²⁶⁴ і – відповідно – того ж оповідання. Друга з них здатна слугувати істотним за змістом, необхідним для пояснення доповненням. Отож, спершу йдеться: “тогда же боаре Володимьрстии . и Галичкьи Вачеславъ Володимьрскьи и володиславъ галицкьи . и вси боаре . Володимьрстии и Галичкьи . и воеводи Оугорьскыа . посадиша княза Данила на столъ шца своего великаго княза Романа”. Тобто вказано на повернення на батьківський престіл зусиллями як володимирських, так і галицьких бояр. Поміж ними окремо названо тільки двох, випадало би здогадуватися, на той час лідерів з одного боку – володимирського боярства, а з іншого – прихильної

²⁶² Ипатьевская летопись. Стб. 726.

²⁶³ Там же.

²⁶⁴ Подібна практика – не рідкість у літописній традиції, й не лише українській. Як уже була нагода показати, власне за таким принципом побудована, зокрема, лаконічна хронікарська розповідь про коронацію 1235 р. угорського короля Бели IV із відзначеною при цьому присутністю на ній ко-

роля Данила Романовича: *Александрович В. “Угорське підданство”*... С. 153–155. На аналогічний спосіб відзначено також зустріч короля Данила Романовича з братом у лаконічній розповіді про повернення першого з них до Холму з Опавського походу наприкінці літа 1253 р., див.: *Його ж. “И приде во гра³ холмь...”*. С. 140 (пор. вище).

Романовичам частини галицького. Продовження у твердженні “и вси боаре . Володимѣрстии и Галичкѣи”, звісно, – риторичний зворот, призначений ствердити відновлення на престолі “одностайним волевиявленням”. При незмінному за подібних обставин очевидному ігноруванні безперечних противників такого: про них не повинно йтися зовсім. Спільно з прихильними боярами мали діяти прибулі незадовго до того на чолі угорської військової допомоги “воеводи Оугорьскѣи”. На описаному тлі продовження розповіді не здатне мати ніякого “прямо протилежного змісту”. Адже запис “король же Андрѣи не забы любви своєа первѣа . иже имѣаше ко братоу си великомуу князю Романови . но посла воа своа и посади сѣа своего в Галичи”, нічим не дублюючи ранішого та не входячи з ним у якусь протиріччя, призначений пояснити угорську прихильність. Немає повторення і в звороті “посла воа своа”, оскільки він тільки з’ясовує обставини появи в Галичі угорських воєвод, як і, зрештою, – прибулого тоді власне з ними юного володаря. Так само завершальне “и посади сѣа своего в Галичи” не копіює, а тільки через звичні традиційні висловлювання підсумовує розповідь про причетність угорського короля до тодішніх галицьких подій.

У сприйнятому на такий спосіб завдяки уважнішому прочитанню тексти – поза надмірною коментаторською схильністю до конспірології – відсутні будь-які зроджені, виявляється, винятково в їхній уяві суперечності та протиріччя²⁶⁵. Наївним сприймається також враження, ніби король “Андрій виринає тут абсолютну несподіванку і невмотивовано, бо жодного разу в опису походу на Галич не був згаданий” (виділено – В. А.). Належалося би вказати на явний брак у тексті літопису чогось такого, як “опис походу” й незрозуміло чому відсутність у розповіді про угорську експедицію особисто неприсутнього при цьому короля повинна дивувати. Король лише послав військо й саме через те та тільки так і фігурує у наведеному завершенні аналізованого епізоду. Відповідно зі “закінченням, здатним збентежувати” трактувальників, “король же з великою любов’ю послав воїв у силі тяжцій” теж немає ніяких проблем. Не побачено, що король “послав воїв” із неодноразово ствердженою уже й раніше “великою любов’ю” до Данила Романовича. Тому несприйняття наведеної нотатки й породжене переконанням щодо “суцільного” редагування літопису зусилля неодмінно відшукати “початкове місце нашого фрагмента”²⁶⁶ спроможні хіба доводити як уже неодноразово виявлене перебування поза текстом джерела, так і водночас очевидну приреченість на всілякі “потрібні пошуки” разом із неунікненним віднайденням їх пожаданих наслідків.

Втім, із явно надмірними зусиллями коментаторів навколо “галицького столу” Данила Романовича на тому ще не кінець – їм випало набути продовження й у пізніших зверненнях. Одним із результатів засвідченої уваги стало... підваження, якщо навіть не взагалі заперечення прав старшого сина князя Романа Мстиславовича до Галича. Виявляється, більші... належалися чернігівському князеві Михайлові Всеволодовичу. “Він уже був галицьким князем (і був одружений із дочкою галицького князя Романа Мстиславича), а

²⁶⁵ Додатковим підтвердженням правоти такої інтерпретації спроможний слугувати, зокрема, запис Київського літопису про посадження у Галичі князя Володимира Ярославовича після смерті його батька, князя Ярослава Осмомисла: “Володимѣр съде в Галичѣ на столѣ дѣда своего и шѣа свое-

го”; “Галичкѣи же моужи срътоша его с радостью великою. княза своего и дѣдича . а королевича прогнаша . изъ земля своєа . а Володимѣръ съде . на столѣ дѣда своего и шѣа своего . на Сѣсвѣ дѣнь”, див.: Ипатьевская летопись. Стб. 657, 666–667.

²⁶⁶ Ставицький В., Толочко О. тогда же боаре Володимѣрстии... С. 146.

бувши генеалогічно старшим за Данила на одне покоління й краще інтегрованим у павутиння родинних солідарностей (його матір'ю була дочка Казимира Справедливого, сестра Лешка Білого, чій вдова і син Болеслав саме в цей час порядкують краківським престолом), мав більше підстав претендувати на Галич, ніж *непевного походження* (sic!) (виділено – В. А.) Данило²⁶⁷.

Випадало би розпочати від надто очевидного – “непевного походження”. Оскільки для коментаторів Данило Романович повинен бути сином князя Романа Мстиславовича від його – єдиної у їхньому баченні (див. вище) – дружини Предслави, виступаючи внаслідок цього нібито рідним молодшим братом не відомої на ім'я старшої сестри, дружини чернігівського князя, подивугідна сама “непевність походження”. Особливо на тлі чернігівського “конкурента” та визнаних нібито переважаючих прав того на Галич. Адже коментаторська логіка стверджує перевагу прав... зятя над сином. Що здатне функціонувати, звісно, не інакше, як тільки при явленій далеко не лише в цьому конкретному прикладі завідомо “неподоланній” на те потребі... Навіть коли зять зі старшою покоління та одружений зі старшою донькою...

Залучене поняття “непевного походження” Данила Романовича – взагалі непридатний для аналізу “коментаторський шик” з-поміж безконечного ряду вже відзначених виявів наполегливих зусиль із незмінного цілеспрямованого всілякого неодмінного приниження короля. Може навіть як найхарактерніший – принаймні виразно найкрикливіший – приклад відверто хуліганського видування та просування подібних так “потрібних” ідей...

На тлі “підважених” на описаний спосіб прав Данила Романовича до галицького престолу неспроможне не привернути уваги визнання водночас “права на стіл законних спадкоємців “великого князя Романа”, нібито покликаного спочивати “на правителях династій сусідніх держав”: “Можна припустити, ГВл уникає конкретної розмови про Коломана через авторські наміри та пізніші редакторські втручання, пов'язані з намаганням не акцентувати уваги на правителях династій (sic!) сусідніх держав і, отже, не засвідчувати їх права на стіл законних спадкоємців “великого князя Романа” (виділено – В. А.) (тим більше в контексті дальших повідомлень про Данила-короля та його нащадків)”²⁶⁸. Втім, наведена сентенція – лише ще одне свідчення незрозуміло легкого поводження із правом успадкування. Спочили на “правителях династій сусідніх держав” “права на стіл законних спадкоємців “великого князя Романа” за наявних прямих спадкоємців – щось зовсім неприйнятне зі звичних позицій логіки, історичної та наукової традиції... Коментатора, як видно, знову “понесло”...

Окремого розгляду потребує твердження, ніби чернігівський князь Михайло Всеволодович “бував” галицьким князем. Очевидно, не випадково його подано констатацією начебто “загальновідомого” – без “зайвих” відсилань. Оскільки йдеться про період “порядкування” на краківському престолі названих спадкоємців князя Лешка Бялого, мається на увазі ситуація напередодні Ярославської битви. Що на той час Михайло Всеволодович “бував” галицьким князем – тільки “потрібна правда”... Насправді “був” – від 1235 р., коли внаслідок боярської коромоли з подальшим тривалішим від'їздом Данила Романовича до Угорщини його посаджено в Галичі²⁶⁹. Очевидно, для надання “концепції”

²⁶⁷ Ставицький В. Приславшоу же Могоучѣви . посоль свои... Галицько-Волинський літопис... С. 401.

²⁶⁸ Затилюк Я. Лестько же посла по-

сла своеѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 166.

²⁶⁹ Цей факт ретроспективно фіксує розповідь під 1235 р. про воювання проти нього

прислугуючого їй блиску у коментаторів надто скромно запрезентовані факти належиться неодмінно “вдосконалювати” і т. п. в пожаданому спрямуванні незмінної стійкої “власної величі”... І навпаки, – вдаватися до всеможливого вигадування способів усіякого применшення та приниження короля.

Одним із яскравих прикладів виявляється, зокрема, визнання “редакторського” походження розповіді про похід київського князя Рюрика Ростиславовича на Галич на звістку про загибель князя Романа Мстиславовича. Відповідний текст нібито “надбудований” над основною сюжетною лінією літопису, яка полягала у змалюванні *безпорадного становища малолітніх Романовичів* (виділено – В. А.) по смерті батька²⁷⁰. Насправді джерела засвідчили щось зовсім інше. Згідно із західноукраїнським літописанням, “И пришедшю емоу на Галич . и срътоша и бодре Галичкыи . и Володимерьстии . оу Микоудина на рѣцѣ Серетѣ . и бившимаса има всь днѣ ш рѣкоу Серетѣ . и мнози ѡзвени бѣ^ш и не стерпѣвши . и възвратишаса в Галичѣ и пришедшю же Рюрикоу в Галичѣ . и не оуспѣвши . ничто же”²⁷¹. Докладніше ситуацію передає пізній Сімеоновський літопис: “Галичяне же слышавше полкы сылны Русскыя и едуче не възмогаша стати противу имѣ, зане же дѣтська бяше у нихѣ Романовича; и затворишася по градомѣ. Они же пришедше сташа около Галичя и бяхутся изъ города крѣпко, и мнози обоихъ падааху уязвляеми. Видѣвши же бранѣ крѣпку у города, и възвратишася вѣспять”²⁷². Тобто, жодного коментаторського “безпорадного становища” – навпаки, передано послідовну мобілізацію сил та успішну відсіч нападаникам. Змалювання “безпорадного становища малолітніх Романовичів по смерті батька” “основною сюжетною лінією літопису” – навіть незалежно від описаного з огляду самого призначення джерела – окремий нонсенс: за його відсутності пожадане старанно віднаходиться з явним докладенням при цьому мускулатури. Як неодноразово випадає пересвідчитися, прикладення “неспроможностей” та “нездатностей” незмінно потрібне понад усе...

Своєрідність читання та сприйняття виразно відображає й висновок стосовно зазначеного викладу киево-чернігівського походу на Галич після смерті князя Романа Мстиславовича: “у нинішньому вигляді текст містить суперечності, що межують з абсурдом: Рюрик не захопив Галича, бо йому не дозволила угорська залога, яку насправді залишили проти ворожих Романовичам бояр, котрі б’ються за Романовичів із Рюриком, який не вступає в битву з угорською залогою”²⁷³. Безперечного абсурду в самій цій фразі аж надто. Захопити Галич нібито мала не дати угорська залога, яка в описаних подіях не фігурує зовсім. Так само ворожі Романовичам бояри начебто б’ються за них же із Рюриком, а той “не вступає в битву з угорською залогою”... За такого викладу від джерела не залишається нічого, натомість постає явна коментаторська абракадабра, позбавлена будь-якого зв’язку з його вимовою. Насправді після описаної спроби затримати нападників біля Микудина лаконічне “пришедшю же Рюрикоу в Галичѣ . и не оуспѣвши . ничто же” цілком вичерпують “битву за Галич”, доповнену тільки стислим щодо угорської засади: “и за то не смѣша Галичанѣ . ничто же створити”²⁷⁴. Фривольно вигадана коментаторська версія історії, як видно, знову винятково методом нагальної потреби вражаюче безвідповідально

як галицького князя: Ипатьевская летопись. Стб. 775–776

²⁷⁰ Толочко О. Похвала Романові... С. 99.

²⁷¹ Ипатьевская летопись. Стб. 717

²⁷² Симеоновская летопись ПСРЛ. Т. 18.

Санкт-Петербург, 1913. С. 42. Толочко О. Похвала Романові... С. 100.

²⁷³ Толочко О. Собравшю же Роурикоу Пологи и Роуси много... С. 98.

²⁷⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 717.

“надбудована” над джерелом, тексту якого поза власними вдосконаленнями коментатор не сприймає категорично...

Не менш показовий приклад засвідчених зусиль – характеристика, покликана супроводити короля на тлі розгортання його самостійної активності після важливого для біографії раннього періоду одруження із донькою актуального галицького князя: “Данило тих часів ще такий *непомітний князьок, який тільки-но отримав перший у житті самостійний уділ* (виділено – В. А.), цілком ізольований династично (навіть його тесть Мстислав Мстиславич відмовляє в підтримці)”²⁷⁵. Чого вартий явно приподобаний при цьому “незаметний князек”²⁷⁶ на... головному престолі Волині, а до того ж, – ще й зять дружно шанованого в колі коментаторів галицького князя. “Усепроникнення” не утрималося від смакування (навіть не без плямкання)²⁷⁷ нового придуманого приниження...

Щодо тестя, вибраного не без очевидного розрахунку на перейняття у майбутньому Галича, та стосунку з ним акценти теж на ту ж потребу зміщено. Зрештою, для тестя партнер спадкоємниці, очевидно, – також не найперше “непомітний князьок”... “Династична ізоляція” за якнайтісніших родинних стосунків тогочасних володарів – як західноукраїнських, так і сусідніх – теж знаної краси та наповнення “працююча термінологія”. Відмова ж тестя від допомоги супроти Лешка Бялого – ніяк не свідчення “ізоляції” навіть у родинному колі: як тесть із зятем, так і автори “передкоментаторської доби” клопотів із нею не мали²⁷⁸. Щодо того, ніби Данило Романович на час походу супроти Лешка Бялого після одруження “тільки-но отримав перший у житті самостійний уділ” – теж тільки “потрібна” правда. Не випадало би окремо наголошувати на зазначеному “непотрібному” посадженні на галицькому престолі в останній декаді червня 1205 р. та пригадувати відзначеного в літописі під 1211 р. тихомльського і перемільського княжіння, коли “Данило и Василко . Лестьковою помощью приаства Тихомль . и

²⁷⁵ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ . Асафъ... С. 207.

²⁷⁶ Залучене окреслення спроможне належати до немало “улюблених” в арсеналі коментатора й посилено експлуатоване, зокрема, також ще в ситуації близько 1220 р. при розгляді часу появи (у коментаторській візії звично нафантазованого) Угровської владичої кафедри: Толочко А. Основание Холмской епископии *Palaeoslavica*. Cambridge, MA, 2017. Vol. 25, no 1. P. 260. Пор.: *Його ж.* бѣ бо преже того пискоупъ . Асафъ... С. 207. Тобто, повинно йтися ніяк не про історичні реалії, а винятково звичне “дороге” слововживання на потрібну нагоду.

²⁷⁷ Ще навіть у коментарі до викладу подій під 1228 р. іншому представникові коментаторської команди й собі приподобалося послуговуватися “молодшим другорядним князьком Данилом”: “Володимир Рюрикович, кийський князь, не міг аж так тремтіти перед *молодшим другорядним князьком Данилом* (виділено – В. А.) лише на згадку про давноминулі події, що сталися з їхніми батьками”, див.: *Стависький В.* Огляд учених спроб... С. 117. Зауваження є реакцією

на не зовсім зрозумілу фразу літопису: “Володимеръ же Къиевскыи собра вои . Михайль Черниговскыи яко бо бѣ . шѣъ его постригль шѣа моего . бѣ бо емоу боазнь велика во срѣци его”, див.: *Ипатьевская летопись*. Стб. 753. Прозріння, звісно, виводиться від усе тієї ж “неподоланної потреби” підтримати знамените за його наповненням об’явлення “єдиної великої княгині Романової” (див. вище). Послугування “молодшим другорядним князьком” навіть для ситуації 1228 р. коли Данилові Романовичу випало об’єднати під своєю рукою більшу частину Волині – зовсім окремих вияв завідомої “безкорисливої любові”... Втім, вдається вичитати також про “незначну вагу Данила Романовича ще й на початку 1230-х рр.”: Толочко О. боудоуцю же Володимероу Къиевъ Галицько-Волинський літопис... С. 277.

²⁷⁸ Див., наприклад, з-поміж новіших звернень: *Dąbrowski D.* Daniel Romanowicz... S. 95–96; *Головко О.* Князь Мстислав Мстиславич “Удатний” і його доба. Кам’янець-Подільський, 2017. С. 125; *Його ж.* Русь... С. 365–366.

Перемиль ѿ Шлександра . и княжаста с мѣрью в немь . а на Володимерь зраща²⁷⁹. Не кажучи про Володимир від 1215 р. Коментаторам, втім, незмінно “видніше”...

У продовженні – теж не без явної на те потреби – твердиться так само, ніби на тогочасній Волині “Романовичі щоразу виявляються *молодшими партнерами, нездатними самостійно функціонувати* (виділено – В. А.) без протекції сильніших князів – Лешка і Мстислава Мстиславича (а літописець ще й наголошує на молодості Данила)”²⁸⁰. Зауваження справді стосується часів молодості, проте трактування братів “молодшими партнерами, нездатними самостійно функціонувати”, – явне скероване словоблуддя. Хоча б з огляду на те, що зна на допомога краківського князя у її конкретних відомих прикладах стосується загалом недовготривалого періоду від виїзду з Угорщини²⁸¹ й перестала функціонувати з одруженням Данила Романовича – коли він одразу ж відібрав території, що їх видалося присвоїти²⁸² “турботливому протекторові”. Отже, вже на той момент, як і надалі, явно випадало обходитися без “протекції”. Що ж до навіть і раніших стосунків, то за неподільного домінування “свідомості протекції” чогось такого, як запис під 1211 р. при нагоді походу на Галич “бѣ бо вои Даниловъ болши и крѣпѣиши оу него . видивъ бо Лестько се . и поча имѣти любовь великоу . ко кнзю Данилоу . и братоу его Василкоу”²⁸³... не гріх і не зауважити. Зрештою, здатність “самостійно функціонувати” – у її розвитку – виразно доводить конфлікт із тим же Лешком Бялим. Допомога ж від князя Мстислава Мстиславовича тільки єдиний відзначений раз і не відбулася²⁸⁴. Втім, зять цілком успішно зарадив собі сам. Тому “нездатність” ніяк не фактор відповідного періоду взагалі, а “свідчення нездатності самостійно функціонувати” – щось лише явно пожадане... “Молодість Данила” – теж неунікненна реалія часу, також подана в літописі акурат в такому контексті, без будь-яких “зовсім хитрих” намірів із відповідного приводу того ж таки літописця.

Численні застереження до коментування викликають очевидну необхідність вдаватися до надто розлогих роз’яснень та аргументації задля пошуку автентичної вимови джерела під впливом, а то й справжньою “навалою” коментаторських зусиль, нерідко не здатних мати нічого спільного з текстом літопису, його буквальним висловлюванням та завданнями наукового дослідження. Безперечно, наведені “старання” навколо початків біографії короля, як і його батьків разом зі вступним переліком київських князів, наочно показують і відображають суть та особливості практикованого тлумачення. Як обширність так і кількість коментарів, що потребують докладного критичного перегляду²⁸⁵, немало виходять поза звичне для рецензійної публікації. Водночас ніяк не можна обійти тексти, здатні співвідноситися із найважливішими аспектами як біографії короля, так і літописної традиції XIII ст., історії епохи, а також самого коментування.

Все заперечуючи та відкидаючи на вже неодноразово показаний спосіб на шляху до насадженого всемірного власної ж редакції “торжества історичної справедливості”, випало піддати сумніву навіть літописний переказ про

²⁷⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 730.

²⁸⁰ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 208.

²⁸¹ Див.: *Dąbrowski D. Daniel Romanowicz...* С. 79–81; *Александрович В. “Угорське підданство”...* С. 285–286; *Головко О. Русь...* С. 337–340.

²⁸² Про цей момент див.: *Dąbrowski D. Da-*

niel Romanowicz... С. 95–98; *Головко О. Русь...* С. 365–367.

²⁸³ Ипатьевская летопись. Стб. 729–730.

²⁸⁴ Пор.: *Головко О. Русь...* С. 366.

²⁸⁵ Окремі з коментарів, матеріали яких уже публікувалися давніше, розглянуто: *Александрович В. Холмський єпархіальний осередок...* С. 75–110. Пор. також: *Його ж. “Задавлені” проблеми...* С. 186–248.

перебування короля Данила Романовича у київському Видубицькому монастирі перед відбуттям до ставки Батия: “Відвідини Данилом Видубичів можуть бути реальним фактом, а можуть бути *літературним епізодом* (виділено – В. А.). Але автор ГВл, що створював історію Данила як безпосереднє продовження Кд, знав, як той завершується, і, не виключено, вкладав у подію символічне значення династичної історії та наступності”²⁸⁶.

Наведене міркування засвідчує, що на коментатора явно мали насідати з приводу – не так уже й уважно – читаного рої думок, осмислювати які не відчувалося найменшої потреби. Доволі того, що відвідали... Досить – та на папір... Бо коли видубицький момент початкового періоду подорожі – тільки “літературний епізод”, тобто винятково фантазія, для коментаторів, пам’ятаємо, – нібито тільки літописця 1260-х і подальших років, то літопис як явище історії не лише тратить сенс, а й здатний губитися взагалі... Відходячи та бліднучи перед усемірним торжеством неустанних “усеприпущень”. Як при цьому мало реалізуватися “символічне значення династичної історії та наступності” – згадувати не випадає... Втім, такого сенсу видубицькому епізодові придано з надто очевидної потреби – “прив’язування” короля до князя Рюрика Ростиславовича, аргументуючи усе ту ж “єдину велику княгиню Романову” (пор. вище), хоча такого ракурсу власного успіху наче й не усвідомлено...

Показове само намагання після підваження навіть походження короля Данила Романовича разом із його правами до престолу (див. вище) побачити у відвіданні київського монастиря зусилля літописця, в уявленнях коментаторів незмінно покликаного всемірно на їх же власний манер “конструювати” свого героя “*ab ovo*”, з відкликання до “династичної історії та наступності”. Тільки на підставі вміщеного наприкінці Київського літопису опису влаштованого заходами князя Рюрика Ростиславовича святкування при завершенні в монастирі підпірної стіни²⁸⁷. Цілком здогадно зауважене “символічне значення династичної історії та наступності” настільки приховане, що, окрім всепроникливого коментатора, навряд чи ще комусь доступне. Принаймні в літописі не бракує відкликань до київських аспектів історії короля Данила Романовича²⁸⁸, проте князь Рюрик Ростиславович – NB: коментаторський “дід” (!) – при цьому... не-присутній. Тому наведена пропозиція – тільки ще один приклад посильної реалізації ідеї гордого солоспіву “будівничих нового світу”...

Зі супровідного посильного – ще покаже твердження нібито “Данило просто в монастирі сів у човен”²⁸⁹ – явно “вдале” калькування з уточненням оригінального: “*изииде из манастира въ лоды*”²⁹⁰. Знаючи розташування самого монастиря на високому схилі над Дніпром, “просто в монастирі сів у човен”... Втім, коментатор же звично не про реалії...

Серед вершин явлених відкриттів не повинне загубитися й наступне показове розмірковування з приводу вбивства в Орді чернігівського князя Михайла Всеволодовича. Із переконанням визнано: “Відтоді права Данила на Галич ніхто і ніколи вже не заперечував, і саме у ставці Батия він став Данилом “Галицьким” (виділено – В. А.)”²⁹¹. Не варто доводити, що йшлося не

²⁸⁶ Стависький В. Огляд учених спроб... С. 116.

²⁸⁷ Див.: Ипатьевская летопись. Стб. 711–712.

²⁸⁸ Їх новітній огляд див.: Александрович В. Король Данило Романович...

²⁸⁹ Стависький В., Толочко О. *изииде* же на празни* с҃го Дмитрѣа... С. 404.

²⁹⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 806.

²⁹¹ Стависький В. Приславшоу же Могоучѣви . посоль свои... С. 401.

про заперечення – чогось такого не було взагалі: подібним уславилися щойно власне новітні коментатори, а оспорення. Причому, тут діяв не так Михайло Всеволодович, а його син Ростислав, виступивши, зокрема, організатором найбільшої на цьому ґрунті військової кампанії, закінченої нищівною поразкою поблизу Ярославу влітку 1245 р.

Окреме питання до завершення наведеного висловлювання – наскільки “саме у ставці Батія Данила Романовича став Данилом “Галицьким”. Це твердження – явно понад усяку міру переповнене пожаданим навантаженням “красного слівця”, завідомо позбавлене не лише змісту, а й історичного наповнення. Оскільки претендентом до Галича був не вбитий князь, а його син, у ставці Батія ніби нічого в контексті статусу Галича не мало зайти: проблему насправді усунула вже до того ярославська перемога.

Ще інший аспект висловленого стосується “Данила Галицького”. Обставини появи такого іменування усе ще не з’ясовані, проте згідно із записом у Тверському літописі, 1226 р. “князь великій отда дочерь свою замужъ за Василка Романовича галицкого”²⁹². Не випало цьому іменуванню з’явитися й “у ставці Батія”, де, на переконання коментаторів, ніби належалося зникнути останній перешкоді у володінні Галичем. Винагородження короля... “титулом від Батія” теж не можна не зауважити. Насправді повинно йтися про один із найпоказовіших – нарівні з не менш “знаменитим” “Галицьким літописом” – виявів зовсім незабутньої прив’язаності до знаного “привиду Галича”. Йому судилося невідступно переслідувати літературу, все неспроможну відшукати можливості від нього відмежуватися²⁹³...

Втім, коментаторів супроводить ще й свій “привид Галича”. Явно помилковим є подане в контексті розмірковувань про втрату Галича, який ніби мали відібрати монголи, твердження: “Повернувшись від монголів, Данило майже одразу починає споруджувати собі нове стольне місто – Холм, у якому надалі, до самої смерті, має резиденцію”²⁹⁴. Насправді, як уже була нагода зауважити, розбудова ніяк не узалежнена від монгольського фактору: первісний літописний “градац мал” мав існувати вже на 1235 р.²⁹⁵ Так само ще передмонгольський і його наступник – “гра^а ингы . егоже Татарове не возмогоша прияти . егда Батьи всю землю Роускою поима”²⁹⁶. Тобто, коментаторське “майже одразу починає споруджувати” – не тільки не має нічого спільного з літописною хронологією розбудови ново-закладеного міста, а й виразно їй суперечне, категорично її відкидає.

Показовий приклад стосується й нібито відібрання Галича під час поїздки короля до Батія: “Коли близько того ж часу (виділено – В. А.) Данило посилає сина Романа в Галич, він попереджає, що там, можливо, будуть татари (“аще сами боудоуть Татарове . да не внідетъ оужась во срѣце ваше”²⁹⁷). Контекст відсилає до можливої присутності татар у Галичі, проте літописна розповідь під 1255 р., з якої взято наведений фрагмент, покликана відобразити не зовсім “близьку” до 1246 р. ситуацію, – “близькість” потрібна тільки для

²⁹² Тверская летопись ПСРЛ. Т. 15. Москва, 2000. С. 346.

²⁹³ “Привид Галича” понад усяку міру експлуатують численні сюжети коментування – від “галицького літопису” до “галицького монастиря” “великої княгині Романової” (див. вище, пор. далі).

²⁹⁴ Толочко О. бывшоу же князю оу ни^ѣ... С. 417.

²⁹⁵ Увагу до цього привернуто: Александрович В. “И приде во гра^а холмь...”. С. 131, приміт. 84.

²⁹⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 843. Новіший коментар до літописного переказу стосовно початків Холму див.: Александрович В. Холмське будівництво... С. 37–40.

²⁹⁷ Толочко О. бывшоу же князю оу ни^ѣ... С. 417.

“концепції” – не дає підстав для визнання за ними міста. Навпаки: “Изслав же проси оу нихъ (татар – В. А.) помощи . ити на Галичъ . шни же реко емоу . како идеши в Галичъ . а Данило князь лють есть . шже шиметь ти животь то кто та избавить . онъ же не послуша ихъ . но собравъ около себе иде в Галичъ . Данило же слышавъ то скорбень бѣ^с . ако в невидѣньи се бѣ^с посла сѣа своего Романа . и боары свои всѣ на нь . Два бо преже шрадилъ бѣ^с королеви . а самъ ѣха проводить вои свои^х . ѣдоущоу же емоу . до Гроубешева . и оуби вепревѣ шесть . а самъ же оуби и^х рогатиною . г^р . а три . штрочи его . и вдасть маса во емь на поуть . а самъ помоливса сѣмоу Николѣ и ре^т во емь своемъ . аще сами боудоуть Татарове . да не видеть оужась во ср^дце ваше . шнем же рекшимъ . Бѣ боуди помощникъ ти . створимъ повелѣнаа тоа . поем же Романъ во иде днѣ и ноць . и внезапоу нападшимъ на нь . шномоу же не возмогшоу . коуда оутечи . и возбѣже на комары цркѣаа . идеже безаконьи Оугрѣ възбѣгли . бѣахоу . стоащоу же около его кнѣзю Роману . жажею водною . измирающи имъ . четвертъи днѣ сниде . кнѣзь же . приведе и шцю си”²⁹⁸. Цитата перекоує: запропонований коментар не має нічого спільного з викладеною у самому джерелі ситуацією, звично для неодноразово засвідченої практики цілком її спотворює. Князь Роман Данилович мав конкретне завдання, ніяк не співвіднесене з татарами, передбаченими лише можливою несподіванкою, – їх перебування у Галичі та ще й нібито підпорядкування їм міста – явний нонсенс. Згідно з літописом, князь Ізслав просив від татар допомоги воювати Галич, і король “посла сѣа своего Романа . и боары свои всѣ на нь”, оскільки старшого сина Лева раніше відіслав до Угорщини. Отже, нападник мав воювати Галич, який... належав королеві Данилові Романовичу – його синові Левові – не дивлячись на застереження татар від такого наміру. Тобто, місто ніяк не втрачено під час поїздки до Батия. Звідсіля майже все працює “галицьке” зосередження стосовно подорожі до татар, її обставин та наслідків у контексті історії держави короля Данила Романовича – очевидна вигадка, заснована на послідовному ігноруванні наведених у джерелі фактів. Їх подано винятково поза автентичним сенсом і значенням, всупереч ніби прийнятим професійним зобов’язанням, переказано за законами жанру, відмежованого від будь-яких ознак історичного джерельного дослідження – із ними несумісного. Коментатора відвідала “дорога ідея”: всупереч явному літописному переказові, він звично беззастережно віддався її просуванню... Щодо татар, то наведений виклад грубешівської промови короля ніяк не стверджує їх наявності у Галичі. Літописне “аще сами боудоуть Татарове . да не видеть оужась во ср^дце ваше” якнайочевидніше стосується укріплення воїнів проти татар загалом, без будь-яких натяків на відсилення до конкретики.

Показовим виявом “ідеї” сприймається й продовження: “Після звістки про повернення Данила від Батия згадки про Галич, про Данилове княжіння в Галичі або хоча б про відвідини Данилом Галича цілковито зникають зі сторінок літопису. ...так само зі сторінок літопису зникає вся географічна номенклатура Галицької землі, жодного з міст не згадано серед маршрутів чи походів дійових осіб оповіді, за винятком хіба найбільш західного – Перемишля”²⁹⁹. Причина, як показано, надто очевидна: Галич належав князеві Левові Даниловичу. Проте коментар уже на наступному оберті “концепції”: “Повернувшись від монголів, Данило майже одразу починає споруджувати собі нове стольне місто – Холм, у

²⁹⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 829–830.

²⁹⁹ Толочко О. Бывшоу же князю оу ни^х... С. 416.

якому надалі, до самої смерті, має резиденцію. Але Холм – місто у волинській частині патримонії Романовичів. Переміщення туди резиденції *галицького князя* (виділено – В. А.), безперечно, було вимушеним і, очевидно, мало демонстративний смисл, показуючи монголам відсутність претензій на Галич³⁰⁰. На такий спосіб не лише “натхненно” перекраєно історію Холму – загальновідомо – не тільки розпочату ще до появи монголів, а й поїздки до Батия (пор. вище). Лаконічного запису в підсумуванні ярославської перемоги “иде же в Холмъ . с колодники многими . иже бѣ создалъ самъ”³⁰¹ на нагоду так само пригадати не належиться... Про цілком очевидне викривлення при цьому одного з наріжних аспектів історії епохи так само пригадувати не варто...

Найочевидніше цілковито спотворено так само й ставлення короля до завойовників, обдаровуючи його нібито якоюсь “підпорядкованістю” їм, суперечною усьому ствердженому з відповідного приводу в літописі як один із найпоказовіших виявів коментаторської незмінної “кращої обізнаності”. Хоча насправді повинно йтися тільки про звичайнісіньку “дитячу хворобу” фантазування. Досить хоча б уже заснованого на послідовному ігноруванні літописних переказів визнаного статусу Данила Романовича як нібито галицького володаря на 1240-ві роки... Зрештою, як пам’ятається, був ще й “конкурентний угровський” (див. вище).

Уроблена “галицька проблема” невідступно переслідувала коментатора й надалі. Лаконічний літописний запис під 1272 р. “А Левъ нача княжити в Галичѣ и в Холмѣ . по братѣ по своемъ . по Шварнѣ”³⁰² потрактовано нібито свідченням переходу влади в Галичі після смерті князя Шварна Даниловича до князя Лева Даниловича й стверджено: “Очевидно, літописець хоче сказати, що лише на кінець 1260-х рр. волинським князям удалося відновити свою владу в Галичині (sic!)”³⁰³. Однак запропоноване визнання переходу влади – явне непорозуміння. Із наведених літописних переказів видно, що принаймні від 40-х років Галич – до Ярославської битви нехай навіть номінально – перебував під владою князя Лева Даниловича: визнавати належність міста перед 1272 р. князеві Шварну Даниловичу немає ніяких підстав. Наведений запис здатен стосуватися лише переходу Холму, який князь Шварно успадкував після смерті короля Данила Романовича, його приєднання до закріпленого раніше за старшим братом Галича: стверджено князювання Лева Даниловича відтепер в обох містах. Не побачено цього лише за твердого бажання чогось такого не враховувати. Тобто, “метод” ще раз засвідчив освоєні вершини... Про “Галичину” для реалій XIII ст. як прийняту в колі коментаторів категорію згадувати зайве...

На “особливу проникливість” – проте насамперед власних ідей – вказує й наступне показове визнання: “жодних достовірних свідчень про реальну владу Лева саме в Галичі і на сході Галицької землі немає. Можливо, Лев до кінця XIII ст. з усієї Галицької землі продовжував володіти лише Перемишлем”³⁰⁴. Тобто, окрім уже наведеного, так само бути не повинно й знаного звернення вмираючого князя Володимира Васильковича до князя Лева Даниловича, який “самъ . держа княжения три . Галичкое . Перемышльское . Бельзское”³⁰⁵. А снуванню здогадів належить невідступно торжествувати над задокументованими фактами... Аж по “тріумфальний смисл повернення Галича до кола

³⁰⁰ Там само.

³⁰¹ Ипатьевская летопись. Стб. 807.

³⁰² Там же. Стб. 870.

³⁰³ Толочко О. Бывшюу же князю оу ни^к... С. 418.

³⁰⁴ Там само. С. 419.

³⁰⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 913.

династичних володінь”, знову ж “на потребу” вловлений у створенні 1303 р. митрополії саме в Галичі³⁰⁶.

До незмінно притягальних епізодів літопису належить коронація Данила Романовича римською короною, подана в позбавленій безперечної передісторії короткій протяжній за часом розповіді, укладеній у період від першої зустрічі з папським послом³⁰⁷ при поверненні з Опавського походу літа 1253 р. в Кракові до самої коронації. Вона відбулася у донедавна так і не зауваженому немалому часовому віддаленні від “вступного” краківського епізоду – перед антитязьким походом, мабуть, тільки на початку наступного року³⁰⁸.

Не дивлячись на таку тривалість коронаційної епопеї, присутність у ній – при лаконічності літописного переказу – надто скромно відображеної більшої кількості істотних для розуміння ситуації моментів, тлумачення співвіднесено з вибраними навіть немало скромнішими, а то й, правду кажучи, явно другорядними акцентами розповіді. Його присвячено найперше коронаційним регаліям разом із виразно дальшими від теми, суто літературними аспектами викладу (ідентифікація “пискоупа . Береньского . и Каме^нцького”³⁰⁹, до чого, втім, так і не дійшло, “улюблені” літературні моделі тексту і його формування³¹⁰³¹¹). Навіть підрозділ “Подія та її контекст” без решти виповнила тема регалій³¹². Вимовною видається, зокрема, відсутність найменшого інтересу до часових реалій періоду від краківської зустрічі з легатом до коронації та супутніх їм обставин. Нібито відведений їм підрозділ “Часові пласти літописного повідомлення” насправді присвячено обговоренню важливої для коментатора згаданої ідентифікації “пискоупа . Береньского . и Каме^нцького” із висновком, наче “текст коронації” поєднує відомості про різні епізоди взаємин Данила з курією, що стосуються до тривалого відтинка часу (1245–1258 рр.). Складається враження, що книжник “упакував” у єдиному оповіданні все, що пам’ятав про

³⁰⁶ Толочко О. бѣвшю же князю оу ни^х... С. 419. Акурат на ту ж потребу нібито тоді ж мала бути утворена й Холмська єпархія: *Его же. Основание...* Р. 272–277; *Його ж. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ...* С. 217, 221. Однак таке переконання – явна вигадка, див.: *Александрович В. Холмський єпархіальний осередок...* С. 75–110 (пор. також далі).

³⁰⁷ Сама протяжність у давнішій літературі не викликала уваги, на часовому аспекті подій наголошено шойно: *Александрович В. Коронація...* С. 138–159. Про відкликання літопису до “посла” та “послів” див.: Там само. С. 143–144.

³⁰⁸ Конкретної дати коронації не зафіксовано. Загально 1253 р. подав: *Rocznik Krasieński do 1351 Monumenta Poloniae Historica. T. 3 / Wyd. A. Bielowski. Lwów, 1878. S. 132.* Очевидно, похід і коронація перед його початком припадають на зимові місяці вже наступного року: *Александрович В. Коронація...* С. 172–173.

³⁰⁹ *Арістов В. В то ж время (sic!) присла папа послы ч^тны...* *Галицько-Волинський літопис...* С. 462–472. У літописі чотири перших слова заголовку відсутні (!), див.:

Ипатьевская летопись. Стб. 826. У версії “В тв^е ж[e] время” їх подає список князів Острозьких: The old Rus’ Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. P. 350; Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali... S. 349. “Докладності цитування” не можна не відзначити окремо.

³¹⁰ *Арістов В. В то ж время...* С. 467–471. Показовим для коментаторських зусиль видається визнання: “автор “тексту коронації” формував мову опису ритуалів під впливом відомих йому літературних моделей. Проте це не означає, що події не було. Це лише свідчить про спосіб творення тексту”, див.: Там само. С. 469. Зауваження щодо “реальності події” на тлі залучених літературних моделей розповіді про неї – показове відображення коментаторського способу сприйняття джерела у зіставленні з відтвореними в ньому реаліями.

³¹¹ *Арістов В. В то ж время присла папа...* С. 473–476.

³¹² Там само. С. 463–466. На аналогічний спосіб підрозділ “Обряд” теж відведено винятково проблемі перших джерельних згадок про коронацію, які вдається... відкинути (пор. далі).

відносини Данила з папами та прийняття королівського титулу (*sic!*), однак викривив хронологію та логіку подій (виділено – В. А.)³¹³. У “безпомильних” коментаторів помилятися незмінно випадає “маловченому молодшому братові” – літописцеві... Однак, на відміну від “метких трактувальників”, літописець не мав призвичаєння “пакувати” до свого тексту “усе без розбору” й подав виразний послідовний осмислений виклад³¹⁴, за залучення впорядкованої ерудиції цілком придатний для розуміння. Починаючи від першої зустрічі з легатом у Кракові, розповідь, не фіксуючи деталей стосунків із кандидатом до корони та супутніх обставин, все ж, забезпечує належний розгляд фактично зігнорованого при аналізованому огляді відповідного комплексу відомостей.

Самі ж зусилля коментаторів щодо коронації – поза контекстом зазначених зауважень – теж звично провокують немало запитань. Одне з них стосується регалій від папи, поданих як “вѣнѣць. и скипетръ . и короуноу”³¹⁵. Згадану поряд із вінцем як безперечною короною “короуноу” випадало трактувати державою і власне в такому сенсі її, зокрема, подано в описі привішеної до грамоти 1323 р. втраченої печатки литовського князя Гедімінаса “in manu dextra coronam continentis et sceptrum in sinistra”. Однак коментатор не схильний визнавати реалії літопису й опису печатки: “адже саме існування печатки не є беззаперечне. Крім того, опис містить згадку лише двох інсигній: корони (виділено – В. А.) і скіпетра. У такому разі, незважаючи на *дивне розташування корони (у руці, а не на голові)* (виділено – В. А.), немає певності, що йдеться саме про “державу”³¹⁶. За засвідченого переконання не випадало би, звісно, цікавитися, на який спосіб – всупереч усій сукупності фактів традиції та іконографії – корона мала б бути зображеною у руці – та ще й у поєднанні зі скіпетром в іншій! Цієї “можливості” не здатний підтримати навіть авторитет Александра Лаппо-Данилевського, який використав опис печатки литовського князя для доведення відсутності в західноукраїнській княжій іконографії держави, зацитувавши при цьому... літописне свідчення про три елементи папського коронаційного набору³¹⁷. Вразливий до атракцій коментатор продовжив явно

³¹³ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 467. На явно хуліганському вимірі захищеного коментаторського екстазу затримуватися, звісно, не випадає.

³¹⁴ Див.: Александрович В. Коронація... С. 130–156.

³¹⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 826.

³¹⁶ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 463.

³¹⁷ Лаппо-Данилевский А. С. Печати последних галицко-владимирских князей и их советников Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сборник материалов и исследований. Санкт-Петербург, 1907. С. 256, прим. 3. Такої ж думки й: Bartnicki M. Atrybuty władzy książąt ruskich XIII w. jako elementy prestiżu Соціум. Альманах соціальної історії. Вип. 8. Київ, 2008. С. 24. Однак невдовзі автор побіжно твердив уже тільки про “berło oraz koronę”: *Ejusdem*. Sprawa koronacyjnych insygniów Daniela Romanowicza Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne. Т. 5: 2008–2010. Zamość;

Łuck, 2012. S. 44. Причому згадка про третій елемент коронаційного набору – “короуноу” для нього – “łaciska nazwa insygnium – korona”, ніби слово “коруна” додано в XV ст.: “Być może jest to ślad przerezagowania tekstu kroniki w XV stuleciu”, див.: *Ejusdem*. Atrybuty... S. 22. Однак таке трактування, як і припущення про вірогідність “доповнення”, здатні тільки відсилати до званої проблеми допустимого та можливого як у джерелах, так і їх сприйнятті. Адже доступні списки літопису ніяк не переписані з єдиного протографу вже з гаданими доповненнями XV ст. Тобто, нічим не пов’язаним між собою різним зацікавленим випало, не змовляючись, наполегливо дописувати слово “коруна” в поодиноких незалежних копіях тексту?.. Хоча: “згадка про “коруну”, нібито надіслану через папських послів, є пізнішою вставкою в текст”, див.: Толочко О. королеви же Данилоу... С. 482. Звісно, “при потребі” ще й не таке віднаходиться серед скарбів усепроникливої ерудиції...

потрібний “канонічний” погляд й, відкликавшись до задокументованих прикладів, визнав: “набір регалій правителів Східно-Центральної Європи в XIII ст., які дістали титул короля або претендували на нього, вичерпувався короною (вінцем) і скіпетром. Навряд чи випадок Данила принципово відрізнявся від решти. Отже, саме вінець (коруно) і скіпетр, найвірогідніше, отримав і цей князь”³¹⁸. Цілком виразне та однозначне твердження літопису про “вѣнѣць . и скипетръ . и короуноу” як три окремих складових коронаційного комплексу для “усепроникливых” коментаторів та їхніх такої ж проникливості концепцій, видно, теж не наділене ніяким значенням... Літописцеві – пам’ятаємо – неодмінно належиться “помилятися”, а “вседолаючій ерудиції” трактувальників із такою ж незмінністю – не інакше, як торжествувати...

Того ж походження й інше припущення: “однак не виключено, що набір зображених інсигній на печатках не цілком (і не обов’язково) відповідав реальним предметам, якими володів правитель”³¹⁹. Непросто встежити за всіма хитросплетіннями такої навали “всепоглинаючих” явно непотрібне” самовиражень разом зі супутнім їм “усепроникненням”, проте безперечним є незрівнянно серйозніше сприйняття подібних справ поміж сучасниками...

Зрештою, у зіставленні з особливо заповзятими коментаторами сучасників і пригадувати не випадало б. Адже в нашого трактувальника навіть “немає певності, що Опізо спрямували саме з місією коронації. На відміну від ГВл, латинські тексти прямо не стверджують, що легат привіз із Риму інсигнії. То ж не виключено, що корона (вінець) Данила була центральноевропейського походження і відповідала місцевим зразкам”³²⁰. Тобто, того, що, згідно з літописом, “Присла папа послы чѣтны носаче вѣнѣць . и скипетръ . и короуноу еже нареѣтъ . королевьскыи санъ . рекыи сѣоу приими ѿ насъ . вѣнѣчь королевства”, а також “Ѡпиза же . приде вѣнѣць носѣ”³²¹ не то може й не бути, не то воно настільки непотрібне, що не має ніякого значення й не повинно бути... Напоготові “інша візія”... Втім, згідно з літописом, ще давніше папа так само “прислалъ к нему . (королеві Данилові Романовичу – В. А.) пискоупа . Береньского . и Камеѣцького . река емоу . и приими вѣнѣць королевства”³²². Твердження літопису бравим коментаторам, як видно, незміно належиться ставити під сумнів, тобто, – заперечувати та відкидати... Важливіше, що “латинські тексти (виділено – В. А.) прямо не стверджують, що легат привіз із Риму інсигнії” (див. вище). Треба гадати, дотичних “латинських текстів” – “море”... Явно непосильно для власного інтелекту перейнявшись засвоєними “центральноевропейськими відомостями” про королівські регалії та від докладених зусиль за закономірністю актуальної ерудиції звично забувши про все решту на світі, коментатор тут же схильний завчено “вкинути” наступне припущення щодо “центральноевропейського походження”. А тоді від кого?.. Коли вже літопис настільки помиляється й “латинські тексти прямо не стверджують”, то й “Ѡпиза”, мабуть, теж повинен діяти найперше на власну руку, “носячи” чого тільки самому заманеться... Тобто акурат того, чого побажає інтерпретатор... Заради всемірного “торжества історії” у її послідовному “прогресивному коментаторському самовираженні”...

Подальший набір різнорідних міркувань щодо “корони” – теж “неосмислений дайджест”, покликаний не так показати міркування про предмет зацікавлення, як глибини ерудиції, тобто вигадливості трактувальника. На їх

³¹⁸ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 464.

³¹⁹ Там само.

³²⁰ Там само. С. 464–465.

³²¹ Ипатьевская летопись. Стб. 826, 827.

³²² Там же. Стб. 826.

невпорядкованість вказує виразна подача підібраних відомостей без спроби їх співвіднесення зі самим об'єктом інтересу. Всеобізнаність коментатора явно не передбачала зіставлення залучених фактів з конкретною короною, про яку, втім, нічого не відомо. Що, однак, не завадило розбудові уявлень, узалежнених від здобутих на описаний спосіб переконань.

Показовим їх вираженням слугує завершальне на теми говоріння навколо корони звернення до інсигній на знаній печатці, давніше співвіднесеній із королем Юрієм Львовичем. Відзначивши відсутність у маєстатичній презентації держави, зауважено: “Прикметно, що “держава” зображувалася тієї пори тільки на імператорських та королівських печатках, але ніколи – на князівських”³²³. Того, що йдеться власне про королівську печатку, на нагоду не пригадано. Відсутність держави трактувалася й свідченням ніби “неповноти влади”³²⁴ (sic!). Проте коментатор сам же його уневажнив, прийнявши, як зазначено, наче “сфрагістичні зображення не мали точно відбивати реальні предмети і часто моделювалися за досить віддаленими зразками”. Не відомо, на чому засноване таке переконання, як і не зрозуміти, чим “важливо, що на печатці зображено дві інсигнії, відомі з тексту ГВл”³²⁵... при відзначеному віднотуванні в літописі насправді трьох предметів. Але коли треба... Не істотне навіть пригадування у папському листі 1257 р. помазання Данила Романовича та накладення на нього корони. “Отлуп” уже напоготові: “Наголос на помазанні й коронації Данила був одним з елементів риторичної схеми листа”, “Видається, що в цих словах більше риторики, ніж фактології. Олександр IV подає коронацію Данила свідомим кроком папства, але, як ми знаємо, такі наміри не засвідчені жодним документом із канцелярії Інокентія IV”³²⁶. Відсутність “документу канцелярії” з “належною печаткою” справді наче несподівана... Окрім зневаженого й відкинутого літопису, варто пригадати також свідчення про коронацію в історії самого папи³²⁷ разом із різнорідними пізнішими джерельними переказами³²⁸, що ніби не провокують непевності стосовно неї...

Тільки не серед коментаторів: “На противагу історіографічному стереотипу, ГВл не містить опису коронації, а тільки оповідь про прийняття вінця.

³²³ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 465.

³²⁴ Лаппо-Данилевский А. С. Печати... С. 255–256. Новіші дослідження переконують у наявності такого моменту, здатного, проте, виводитися не від спекуляцій, а реального характеру самого королівства Данила Романовича. Як і в сучасника – литовського короля Міндаугаса, воно не переходило у спадок. Увагу до цієї не врахованої давніше обставини привернуто: Александрович В. Коронація... С. 184.

³²⁵ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 465.

³²⁶ Там само. С. 466.

³²⁷ До новішої наукової традиції переказ впровадив: Abraham W. Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. Т. 1. Lwów, 1904. С. 134, przyp. 4. У новітній літературі без відкликання до попередника його пригадав: Dąbrowski D. Koronacja Daniela Romanowicza w relacjach Jana Długosza i jego szesnastowiecz-

nuch polskich kontynuatorów Княжа доба: історія і культура. Вип. 2 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. Львів, 2008. С. 111, приміт. 6. Так само без відкликання до попередників про цей факт далі писав: Паславський І. Український епізод Першого Ліонського собору (1245 р.). Дослідження з історії європейської політики Романовичів. Львів, 2009. С. 73. Те саме – теж “вперше” – повторив: Майоров О. Звістка Ніколо да Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича Княжа доба: історія і культура. Вип. 4 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. С. 187–192; Его же. Приложение: Известие Никколо да Кальви о коронации Даниила Галицкого Его же. Русь, Византия и Западная Европа. Из истории внешнеполитических и культурных связей XII–XIII вв. (Studiorum Slavicorum Orbis. Т. 1). Санкт-Петербург, 2011. С. 728.

³²⁸ Новіший перегляд найраніших із них див.: Александрович В. Коронація... С. 184–187.

Автор явно не був свідком події і погано знався на світських ритуалах – власне, не знав, як саме відбулася коронація Данила (якщо такий обряд справді мав місце). З другого боку, він не мав сформованої мови для опису нових ритуалів (виділено – В. А.). Найявний текст містить ознаки того, що хроніст міг моделювати сюжет на підставі близьких йому літературних зразків³²⁹. Літописця явно остаточно перетворено на “ходяче нещастя”: і не був, і не знав, і не мав... Щоб потрібні “ознаки моделювання” не віднайшлися – так не буває: коронація не тільки піддана сумніву, а й заперечена. Запис літопису “онъ же вѣнѣць ѿ Ба приа . ѿ цркве стѣхъ апостоль . и ѿ стола стѣго Петра. и ѿ ѿца своего папы Некѣнтія . и ѿ вси^х еп^сповъ своихъ... Данило же приа . ѿ Ба вѣнѣць . в городѣ . Дорогычинѣ”³³⁰ “не те” означає... За засвідченого заглиблення зайве полемізувати щодо “коронації” та “прийняття вінця”, як і, зрештою, – усього коментування загалом: міркуванням явно випало “пуститися берега”...

Сама ж засвідчена проникливість неспроможна при тому сьяти числа 4 – інтерпретатор заплутався щодо... кількості папських посольств, розділивши на окремі факти “посли папини” та “послы ч^тны”, хоча йдеться про те саме посольство абата Опізо³³¹. Розподілення мало б означати, наче в Кракові Данило Романович зіткнувся з одним посольством, а абат коронував його ніби за іншого³³²...

Не випадало би прийняти й коментаторського бачення того, немов історію “чотирьох” посольств не узгоджено: “Якби весь текст укладався одночасно, очікувався б послідовний перелік посольств” й ніби тільки “якщо визнати факт редагування і вставки, така структура тексту має пояснення”³³³. Перегрупування викладу немов повинно провадити до його покращення і логічнішої структури, проте в сприйнятті трактувальника чогось такого немає ніяк. Зокрема, явно не сподобалося, що літописець вдається до давніших подій, “повертається назад (“древле”)”³³⁴. Однак нічого підосудного тут немає. Спершу вказано на посольство, зустрінуте в Кракові: “тогда же во Краковѣ бѣша . послы папини . носаше блг^свние . ѿ папѣ и вѣнѣць . и санѣ королевства . хоташе видѣти . княза Данила . шне^ж ре^ч имѣ . не подобаетъ ми видитиса с вами чюжеи земли нѣ пакы”³³⁵. Далі, після викладу прибуття до Холму – присутність папського посланця при ньому явно не передбачалася³³⁶ – розповідь повертається до папських представників: “Присла папа послы ч^тны носаше вѣнѣць . и скипетръ . и короуноу еже наре^чть^с . королевський санѣ . рекыи сѣбу приими ѿ нась . вѣнѣць королевства . древле бо того прислалѣ к немуу . пискоупа . Береньского . и Каме^нцького . река емоу . и приими вѣнѣць королевства . шн же в то время . не приалѣ бѣ . рѣка рать Татарьская не престаеть . злѣ живоуци с на^м то како могоу приати вѣнѣць бес помощи твоеи”³³⁷. Відкликання до давнішого посольства все ще “загадкового” “пискоупа . Береньского . и Каме^нцького”³³⁸

³²⁹ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 467.

³³⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 826, 827.

³³¹ Там же. Стб. 826. Докладніший огляд літописних та супутніх відомостей стосовно папського посольства запропоновано: Александрович В. Коронація... С. 136–146.

³³² Таку можливість відкидають, зокрема, знані обставини тогочасного перебування мезанського абата на території Польщі, див.: Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 351–352. Пор.: Александрович В. Корона-

ція... С. 154–156.

³³³ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 470.

³³⁴ Там само.

³³⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 826.

³³⁶ До цієї не врахованої давніше обставини увагу привернуто: Александрович В. “Щастя”... С. 344; Його ж. Коронація... С. 143; Його ж. “и приде во гра^д холмь...”. С. 141–142.

³³⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 826–827.

³³⁸ Новіші міркування з приводу його особи див.: Александрович В. Коронація... С. 134,

тут цілком логічне: згадавши актуальне послування, пригадано прецедент, пояснивши його неуспіх. Навпаки, явно нелогічна позиція: “Якби весь текст укладався одночасно, очікувався б послідовний перелік посольств”. На відміну від “очікуючого знавця”, літописець не вдався до механічного зіставлення фактів, запропонувавши цілком прийнятне з літературного огляду логічне їх поєднання. Що не догодив вимогливому коментатору – літописець тут явно ні при чому... Перед нами ще один висновок, побудований на неоправданих, завідомо “смакових” засадах. Залучена структура тексту вмотивована з огляду літописної традиції, із численними нічим не підозрілими аналогами в ній, завершена та продумана. Без будь-яких підстав для “потрібних зусиль” всесюдишущого коментаторського “редактора”.

Трактувальника явно мали обсідати вияви “невпорядкованої свідомості” при послідовному несприйнятті літопису за уже відзначеної готовності інтерпретувати його незмінно облегло-“весело”: “Наявний текст подає історію прийняття королівського титулу як історію “торгу” й переконування скептичного Данила”³³⁹. Само весело-комерціалізоване поняття щонайменше не відповідає реаліям епохи й прикладати його до ситуації недоречно. Прийнятий “торг” вказує на безперечне несприйняття конкретного історичного процесу в притаманних йому прикметах та схильність до подання літописного викладу очевидно відірваним від автентичного наповнення, властивого джерелу, з його послідовним “концептуальним нехтуванням”, облегло-“веселенько”...

До такого ж відбору відсилає і “скептицизм”. Так ніби коментаторові недоступно зовсім, звідкіля отому “скептицизмові” належалося виводитися та в чому як полягати, так і виражатися. Усі поодинокі наведені твердження разом із їх сукупністю незмінно відсилають не тільки до надто облеглоного тлумачення реалій літопису та відображеної у ньому епохи. Повинно йтися так само й про явно незрозуміле з огляду фахових зобов’язань послідовно “полегшене” поводження не тільки з ним, а й водночас також історією загалом.

Щодо цього не менш вимовне й коротке завершення: “Причому важливо, що князя остаточно переконують не Папа і не його послі, а мати і польські родичі”³⁴⁰. Не варто гадати, в чому повинна критися звично не пояснена “важливість”. Показова також присутність тут матері короля, хоча іншому коментаторові, як уже зазначено, випало категорично спротивитися такій можливості, рішуче її відкинувши (див. вище)...

Окрема увага належить успіхові “польських родичів”, поданих у джерелі через перелік “и Болеславъ . и Семовить и бояре Ладьскыѣ”³⁴¹. Тракткування їх – усіх – одноманітно “родичами”, як видно, мало б відсилати до родинних стосунків Данила Романовича водночас також і з... “боярами лядскими”. Явний надкурйоз вказує наскільки, знову ж, “похвально”, у віддаленні від належного осмислення пропонованого тексту писав та читав власне написане “всепроникливий коментатор”...

Щодо самої коронації у літописця, приреченого “постійно помилятися”, зауважено навіть тавтологію, що “повертає сюжет в різних напрямках”: “прийняв від кого” і “прийняв де”³⁴². Літопис справді згадує прийняття в обох

136. При цьому, зокрема, зауважено, що в тексті виразно йдеться про одного біскупа: Там само. С. 134.

³³⁹ Арістов В. В то ж время присла папа...

С. 470.

³⁴⁰ Там само.

³⁴¹ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

³⁴² Арістов В. В то ж время присла папа...

С. 471.

сенсах: “внѣ же вѣнѣць ѿ Ба̄ приа . ѿ цр̄кве стѣхъ апостоль . и ѿ стола стго Петра . и ѿ вѣа̄ своего папы Некѣнтиа . и ѿ всӣхъ еп̄цовъ своихъ” “Данило же приа . ѿ Ба̄ вѣнѣць . в городѣ . *Дорогычинѣ*”³⁴³. Проте “тавтологія” тут ні при чому, оскільки наведено очевидно різне: від кого і в якому місці й такі повторення для мови літопису цілком звичні. Проникливість коментування не зауважила ствердженого при цьому прийняття вінця також “и ѿ всӣхъ еп̄цовъ своихъ”, не пригаданого взагалі. Хоча повинно йтися про свідомо наголошену в літописному викладі виняткову для коронаційної практики обставину³⁴⁴. Це вже стосовно готовності до сприйняття джерела у найприкметніших засвідчених особливостях та усвідомлення зобов'язань його трактування...

“Коронаційні” зусилля привертають увагу й ще одним показовим моментом: папські посланці прибули “носаще вѣнѣць . и скипетръ . и короуноу еже наре̄тьсѣ . королевскыи санъ”³⁴⁵. Переслідуваний привидом успроникливих пізніших редагувань, коментатор переконав себе в “редакторському” походженні запису про “короуноу” (пор. вище)³⁴⁶, зовсім довільно розважаючи також, чого повинно стосуватися завершальне поняття “королевскыи санъ”. Виходячи зі скарбів власної ерудиції, прийнято навіть його спроможність співвідноситися із кожним окремо з елементів переліченої (не визнаної у “шефа видання” – див. вище) тріади³⁴⁷, з чого наче мав би постати такий собі “тричі король”. Хоча розповідь ніби виразно стверджує про “вѣнѣць . и скипетръ . и короуноу еже наре̄тьсѣ . королевскыи санъ” у нерозривній цілості. Звісно, не міг не віднайтися приклад (одинокий!) начебто ідентичності “королівського сану” зі самим тільки скипетром³⁴⁸! Логічному міркуванню яка функція тоді належиться “зайвій” явно вищій від нього поданій першою у переліку короні – набридати не належалося... Як і цілком вмотивованому розумінню того, що одинокий залучений доказ, як і зусилля самого коментатора, здатний бути тільки чийось приватним визнанням. Чи наділене воно приданим йому в коментаторських візіях навантаженням аргументу – загалом варто, не поспішаючи до все нових успіхів трактування, задуматися... Не зупинило так само й те, чому за начебто ідентичності сану лише зі скипетром загальновідомо коронаційна практика незмінно передбачала винятково перелічену тріаду. Зобов'язання критичного вивчення джерел, а не механічного відтворення їх переказу – чи навіть лише фрагменту – на власне актуальне уподобання так само пригадати не зайве...

Засвідченому напорові “успіхів ерудиції” пасувало й належне завершення. Тут спершу – при відкликанні до війни у Польщі 1288–1289 рр. – підстерігає припущення: “Живі оповіді про події в сусідній країні, зокрема про королівські регалії, могли вплинути на “волинського” книжника і спонукати його внести в текст слово “короуна”³⁴⁹, в іншій візії, як пам'ятається, нібито повписуване щойно десь у XV ст. (пор. також далі). “Живі оповіді про події в сусідній країні”, як складно не зауважити, повинні незмінно означати більше, ніж реалії власної історії... Так

³⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 827.

³⁴⁴ Стосовно цього унікального для літописної традиції акценту див.: *Александрович В.* Коронація... С. 159–161.

³⁴⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 826.

³⁴⁶ *Аристов В.* В то ж время присла папа... С. 472. У чому, як зазначено, заодно висловив переконання й інший колега: “згадка про

“коруна”, нібито надіслану через папських послів, є пізнішою вставкою в текст”, див.: *Толочко О.* королеви же Данилоу... С. 482.

³⁴⁷ *Аристов В.* В то ж время присла папа... С. 471.

³⁴⁸ Там само. С. 472.

³⁴⁹ Там само.

само сусідськими регаліями належалося перейматися ніяк не менше від новітніх коментаторів, спроможних невідступно твердити все більше про себе...

Проте й на тому ще не кінець. Невдовзі з'являється наступне припущення: “не виключено, що вставлення “коруни” до історії Данилової коронації пов'язано із систематичним внесенням у текст ГВл – за часів Мстислава Даниловича – королівського титулу його батька (див. коментар до ПСРЛ 2: 827). Редактор міг зауважити, що титул “король” не має опертя в жодній з інсигній Данила. Іншими словами (sic!), “королю” не надіслали “корони”. Вставка усувала цю двозначність”³⁵⁰. Як “королю” не надіслали “корони”, коли як “вѣнѣць” її подано першою серед регалій, а “коруна” щось явно інше – довідуватися не варто: йдеться про аж надто вимовний розподіл “потрібного” й “непотрібного”, ще й у завідомому екстазі. До того ж, як видно, коментатор далі не розрізняє літописної “коруни” й згаданої у нього наприкінці “корони”, ідентичної з відзначеним на початку переліку регалій вінцем³⁵¹. Того, що за власною ж атракційною візією для королівського сану досить нібито навіть і самого скіпетру (див. вище) на нагоду теж не пригадано...

Наполегливе наголошення на “потрібному”³⁵² – одна з незмінних пристрастей коментування, організовану міць якої переважає хіба... посилено практиковане замовчування “непотрібного”. Як “титул “король” не має опертя в жодній з інсигній” коли літопис однозначно твердить не тільки про їх традиційний набір у незмінній тріаді, а й водночас ще так само співвіднесений із ним сан королівства?.. Але коли не треба: засвідчені зусилля не так уже й рідко послідовно презентуються на спосіб, коли від “коментованого” нічого не залишається... Перед нами тільки ще один акурат так явлений успіх...

Найближчий наступний віднаходиться у тлумаченні до походу на ятвягів, описаного під 1256 р., переповненому твердженнями, не позбавленими ознак виразно дивних за очевидного вже відзначеного незмінно-жартівливого трактування джерела. На початку текст подано як “досить обширну оповідь про черговий похід руських князів на ятвягів”³⁵³, хоча літопис окрім них додав: “и со сее стороны приде Сомовить . со Мазовшаны . и помочъ ѿ Болеслава . со Соудимирци . и Краковланы”³⁵⁴. Однак “стороннім” учасникам випало “загубитися”. Літописну фразу про чисельність зібраного війська “бы^с рать велика . ѿкоже наполнити болота . Итвѣжская полкомъ”³⁵⁵ передано на спосіб: “Як дає зрозуміти літописець, сили було нагромаджено такі значні (“и бы^с рать велика . ѿкоже наполнити болота . итвѣжская полкомъ”), що *навіть виникло питання про управління* (виділено – В. А.) такою масою військ (sic!)”³⁵⁶. Однак початок розповіді: “Поиде Данило на Итвѣзъ с братомъ и снѣмъ Лвомъ . и с Шеварномъ . младау соущоу емоу и посла по Романа в Новъгородокъ и приде к нему Романъ . со всими Новгородци . и со тцемъ своимъ . Глѣбомъ . и со Изаславомъ . со Вислочьскимъ”³⁵⁷ кваліфікує вказані “організаційні труднощі” винятково “апокрифом від коментатора”. Ще один приховало продовження:

³⁵⁰ Там само.

³⁵¹ Зрештою, у цьому коментатор не одиникий – так само запрезентувався також: Bartnicki M. Atrybuty... С. 24.

³⁵² Очевидний ще один яскравий його вияв – визнання наступного “угорського сліду” через “можливий вплив васальної підлеглості Данила на незвичні обставини його корона-

ції”: Арістов В. Данила же приде к нему... Галицько-Волинський літопис... С. 441 (пор. далі).

³⁵³ Толочко О. Потомъ поиде Данило... Галицько-Волинський літопис... С. 501.

³⁵⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 831.

³⁵⁵ Там же.

³⁵⁶ Толочко О. Потомъ поиде Данило... С. 501–502.

³⁵⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 831.

“Верховне керівництво було доручене Данилові Романовичу як нібито найдосвідченішому полководцю (виділено – В. А.), і він, справді, вишикував полки в бойовій порядки, роздав накази, як і куди рухатися”³⁵⁸. Звісно, не може не привертнути уваги “верховне керівництво” разом із демократичним “дорученням”. Що випало рівновартісним знаменитому “всенародному волевиявленню” – гадати зайве... Йдеться про послідовно-жартівливе освітлення ситуації згідно з каноном “сміхотворної культури” за явної всепоглинаючої сміхотворності на тлі відсутності бодай чогось подібного до культури. Жартівливості при цьому – понад усяку можливу міру. Чого варте само “доручене” “верховне керівництво” “як нібито (виділено – В. А.) найдосвідченішому полководцю”... Чи подальше завідомо “веселе” підсумування стосовно наведених розпоряджень короля: “Зробив він це так мудро, що сам раптово залишився без військ (виділено – В. А.), “в малъ штрокъ ѿроужныхъ”³⁵⁹. В оригіналі король, вказавши де кому знаходитися, “самъ же тѣхъ (виділено – В. А.) . в малъ штрокъ ѿроужныхъ”³⁶⁰. Що він не перебував у коментаторському “весело-безпечному стані”, переконує не врахований за засвідченого проникнення попередній виклад: “Даниль же израдивъ полкъ и комоу полкомъ ходити самъ изииде напередъ . (Даниль же израдивъ полкъ) и стрѣлчѣ же поустри наперѣа другиа шбаполы дороги”. Окрім того, як стверджено в безпосередньому продовженні, він ще й “дворьському же повелѣ за собою ходити”³⁶¹. Зрештою, не тільки на війні особа його статусу не “їздила сама”. Коментатор же жартівливо просував власний образ “князька” (пор. вище), щедрою рукою сягаючи “пожаданих реалій” звично без найменшої уваги до свідчень виразно “на потребу” експлуатованого джерела – не кажучи про загальний контекст традиції... Внаслідок цього за практикованого зосередження “веселий” виклад непомітно обернувся на цілком очевидний “весело-дурнуватий”.

Тому далі – ще краще. Дотримуючись знаного методу викладу “від самого себе”, стверджено: “Небезпечне становище батька помітив (sic!) Лев Данилович: “приїхъ к нему снъ Левъ . шдинъ и ре емоу іако никого с тобою нѣсть . азъ едоу с тобою”. Левові, однак, також був без дружини, як і інший син, Роман, що – за збігом – також приєднався без своїх військ (“и приїхъ к нему Романъ . снъ шдинъ”). Уся наступна оповідь фокусується на тому, як ці троє, у цілковитому відриві від решти військ, героїчно діють проти трьох чи чотирьох ятвязьких “сіл” (виділено – В. А.)³⁶². Таке враження, що читачеві випав ранковий виплеск – у повній ізоляції від усього попереднього цивілізаційного досвіду – безсонної уяви, перенасиченої нічним спогляданням завідомо “дурнуватих” бойовиків... Батько зі синами діяли далеко не “втрьох” й так само не “проти трьох чи чотирьох ятвязьких “сіл”³⁶³ – тільки запалених наступного дня відзначено п’ять³⁶⁴... Зрештою, як взагалі “ці троє у цілковитому відриві від решти військ, героїчно діють”?.. Проте що спроможна завідомо “зайва” тут “правда джерела” коли трактувальника не тільки остаточно “понесло”, а й “носить” неустанно – прогресивне коментування явно провадиться поза свідомістю?.. Таке враження,

³⁵⁸ Толочко О. Потомъ поиде Данило... С. 502.

³⁵⁹ Там само.

³⁶⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 832.

³⁶¹ Там же. Стб. 831–832.

³⁶² Толочко О. Потомъ поиде Данило... С. 502.

³⁶³ Ипатьевская летопись. Стб. 832–835.

³⁶⁴ Там же. Стб. 834. Пропонує в обширному коментуванні переліки “всього і вся”, не обов’язково було й цього разу “хитрувати” у вседозволеності наперед спочилої на раменах непідважальної правоти... Однак і “зовсім дорослим хлопцям” вдається забуватися стосовно неунікненних “надміру обтяжливих” зобов’язань дорослості...

ніби до палітурки видання академічної наукової установи вигадливий жартівник вклеїв щось зовсім інше...

Інакший цілком суголосний приклад того ж жанру – реакція на розповідь під 1259 р. про набіг Куремси на Волинь, зіставлену з іншим нападом, викладеним під 1255 р.: “Потом же Коуремьса приде ко Креманцю . и воева . школо Креманца . Андрѣви же на двое боудущоу . швогда взывающоуса королевъ есмь . швогда же Татарьскимь . держащоу неправдоу во срѣци . Бѣ предасть в роучи и^х шномоу же рекшоу . Батыева грамота оу мене есть . шнѣм же болма възьарившимса на нь і оубьень бы^с . и срѣце его върѣзаша . и не оуспѣше ничто оу Креманца . и възвратишаса во страны своя”³⁶⁵. Тлумачення не менш своєрідне: “Це друга оповідь про похід Куремси на Волинь. Перша, значно коротша, що стосувалася до походу Куремси під Кам’янець, міститься досить далеко попереду”³⁶⁶. Йдеться, однак, про воювання біля Крем’янця, а не, як стверджено, Кам’янця, тобто в зовсім іншому регіоні Волині. Таке плутання явно несподіване, однак далі – ще більше.

“Обидві “раті Куремсині” подано в літописі досить розпливчасто (sic!) й без жодних наслідків для Данила. Щоправда, коли перша “рать Куремсина кременецька” (не кам’янецька! – В. А.) бодай сюжетно мала продовження у формі серії повідомлень про походи у відповідь Данила проти татар, то другий похід Куремси завершується нічим (“не оуспѣше ничтоже . вратишаса во станы своя . рекше в поле”) і не має продовження в тексті літопису”³⁶⁷. Однак розповіді “у формі (?) серії повідомлень про походи у відповідь Данила проти татар” у літописі... немає і бути не могло, оскільки татари “не оуспѣше ничтоже . вратишаса во станы своя . рекше в поле”. У продовженні ж йдеться про... похід князя Романа Даниловича проти князя Ізяслава до Галича (з розглянутим грубешівським акцентом), епізод із литовським князем Войшелком та одруженням його сестри з князем Шварном Даниловичем, ще одну ятвязьку війну короля Данила Романовича, повернення до австрійської історії князя Романа Даниловича. Щойно після цього подано стосовно коротшу розповідь: “По рати же Креманецької Коуремьсинѣ . Даниль въз^авиже рать . противоу Татаро^м”³⁶⁸. Причому, розказано про воювання не безпосередньо зі самими татарами, а “людьми татарськими”: “вза Межибжьие . потомъ же воевахоуть . людье Данилови же и Василкови Болоховъ . а Лвови Побожье и люди Татарьския . веснѣ же бывши . посла сѣа своего Шварна на Городокъ . и на Сѣмоць . и на вси городы . и вза Городокъ . и Сѣмоць . и всѣ городы . сѣдашиа . за Татары Городескъ . и по Тетереви до Жедьчевьева Възъваглане же сольгаша Шварномъ . поемше тивоуна . не вдаша емоу тивоунити . Шварно же приде поймавъ городы вса . и по немъ придоша Бѣлобережцѣ . и Чарнатинци и вси Болоховци . к Данилоу прислаша”³⁶⁹. Наведене зіставлення показує цілком довільне трактування літописного переказу, навіть із... залученням “фактів”, у ньому неprisутніх. Додатковий приклад – нібито втрата тексту: “Значимим втрату тексту в першій же фразі повідомлення: “Потом же Коуремьса поиде на Данила и на Василка . без вѣсти . приѣха”. Однак чогось такого насправді немає: йдеться про несподіваний набіг Куремси – “без вѣсти приѣха”. Проте коментатори вже “опанували висоту” й неухильно посуваються manu armata у вибраному напрямі...

³⁶⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 829.

³⁶⁶ Стависький В., Толочко О. Пото^м же Коуремьса поиде... Галицько-Волинський літопис... С. 505.

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ Ипатьевская летопись. Стб 829–830, 830–831, 831–835, 836–837, 838–839.

³⁶⁹ Там же. Стб. 838.

Відповідно до визначеного спрямування незмінного успіху, зарисовується й продовження. Найближчим виявляється твердження: “Сюжетна послідовність другої оповіді про похід Куремси виглядає досить дивно. Фактично сюжет як такий у ній відсутній. З подієвого погляду – це “нульове повідомлення”, адже жодної корисної інформації читач з нього не отримує. Фрагмент повідомляє не про події, які відбулися, а про події, що не відбулися. Це повість про те, чого не сталося. З татарського боку “Коуремсь же не перешедшоу Стыра”; “не могшоу емоу преити”; нарешті, “не оуспѣвшє ничтоже”³⁷⁰. Проте зіставлення не позбавленого “літературних красот” (чого вартє хоча б “нульове повідомлення”³⁷¹) перегляду переконує, що насправді подано... “нульове тлумачення”. Мимоволі складається враження, ніби коментатори користувалися не самим джерелом, а якимось витягом з опущеною фактографічною стороною розповіді. Принаймні “повість про те, чого не сталося” супроводить немало того, “що відбулося”. Наведене твердження “Коуремсь же не перешедшоу Стыра”³⁷² має “непотрібне” продовження: “посла люди к Володимѣроу . выѣхавшимъ же ратнымъ . вои . из города изиодоша на нѣ гражанѣ пѣшцы и бившимса с ними крѣпко . и выбѣгоша из града идоша ^к Коурьмсь . исповѣдаша ѿко гражанѣ крѣпцѣ борются с нами . Данило же и Василко шдинако сбирастаса хотаща битиса с Татары”³⁷³. Віднайти тут “події, що не відбулися” можна хіба за неподоланної потреби сприймати описане акурат так – у цілковитому відриві від реалій джерела...

“Не менш дивно поводяться й руські князі. Усе, чим вони зайняті впродовж оповіді, – вони збирають і все не можуть зібрати армію, щоб протистояти татарам, які й без того не можуть нічого їм вдіяти”³⁷⁴. Однак поведінка та зусилля князів, знову ж, зовсім не такі, як під коментаторською клавішею: “потом же ѣхаста в Володимерь . и собравша мало дружини и молащаса Бѣу . ш нашествии Татарь . да Бѣ избавить ѿ . не могоуща же дружини собрати . сласта сѣмо и шнамо . прилоучи же са Василковымъ людемъ выѣхати . и шбрѣтше Татарь . биша ѿ . и колодники имаша”³⁷⁵. Хоча набіг застав зненацька, “Данило же и Василко шдинако сбирастаса *хотаща битиса* (виділено – В. А.) с Татары”. Але за присутності тих у короткий час зібрати необхідні для опору сили не було змоги. Коментаторське незмінно-зневажливе “вони збирають і все не можуть зібрати армію (sic!), щоб протистояти татарам” та “усю довгу й монотонну оповідь про дії князів можна було би передати одним реченням (повтореним щонайменше п’ять разів): Данило і Василько не могли зібрати армії (sic!)”³⁷⁶ не схильне враховувати реалій. Опір біля Володимира й припав при цьому “Василковымъ людемъ” успіх – ніяк не вияви так пожаданих серед бравих трактувальників безпорадності та нічогонероблення. Радше, перед

³⁷⁰ Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 505–506.

³⁷¹ Винахід явно припав до вподоби – його тут же повторено: “З погляду оповіді про діяння князів молитва і чудо також є повідомленнями з “нульовим” змістом”, див.: Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 507. При переповнених решток войовничого атеїзму коментаторах, звісно, зайве розважати про відсутність подібної школи у літописця...

³⁷² Ипатьевская летопись. Стб. 840.

³⁷³ Там же. Стб. 840–841.

³⁷⁴ Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 506.

³⁷⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 841.

³⁷⁶ Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 506. Явного модернізму в “збиранні армії” не випадає не відзначити. Твердження іншого коментатора з того ж приводу теж не цілком коректне: “Під час походу Куремси виявилось, що протистояти монголам нема чим: князі не могли зібрати дружини”, див.: Ричка В. Повідомлення про Данилове богомілля в Жидичині... Галицько-Волинський літопис... С. 250.

нами коментаторське “нічоґонерозуміння”, весело приправлене послідовним викривленням задокументованого перебігу подій задля всемірного насадження улюблених “неспроможностей” та “нездатностей”...

Успішну протидію нападникам відображає й оборона Луцька: “Потом же Коуремьсь стоящю оу Лоучка . створи Бѣ чюдо велко . Лоуческъ бѣ не оутвержень . и не оуражень . и сбѣгшимса во нь многимъ людемъ . и бѣ бо зимѣ бывъши и водѣ велицѣ . вномоу же пришедшоу к Лоучьскоу . и не могшоу емоу преити . хоташе мость прияти . гражаномъ же ѿсѣкшимъ мость . шн же пороки постави ѿгнати хотя . Бѣ же чю⁴ створи и стѣи Иванъ . и стѣи Никола . вѣтроу же такоу бывшоу . ако порокомъ вѣргшоу вѣтроу же вбращаше камень на нѣ . паки же мечющемъ . на нѣ крѣпко . изломиса Бѣжиею силою пракъ . ихъ . и не оуспѣвши ничтоже . вратишаса во станы своа . рекше в поле”³⁷⁷. Проте при трактуванні луцького воювання знову виразно засвідчено нерозуміння літописної розповіді. Згідно з коментаторами, епізод “розпочинається твердженням, що Куремса “стояв під Луцьком”. Але з наступної ж фрази виходить, що йому ще тільки належало “прийти до Луцька”³⁷⁸. Однак літопис вказав на чудо, яке сталося “Коуремьсь стоящю оу Лоучка”, а далі виклав у чому власне само чудо виявилось. Твердження, нібито “Куремса вже стоїть під Луцьком ще до приходу до міста”³⁷⁹, – тільки наступний з-поміж явних інтерпретаторських “винаходів”. Але ніяк не останній – навіть на зазначену тему.

До цього луцького сюжету є й інше завершення: “Враження таке, що перед нами – “порушений” текст, суміш епізодів із різних оповідей, механічно поставлених один за одним... Тож за кількома критеріями текст Іпат. 6763/1255, усередині якого знаходимо згадку про “перший” похід Куремси, є гетерогенним, набраним із різних фрагментів різного авторства”³⁸⁰. Ніякої історії знову не передбачено. Звісно, на тлі традиційних історичних досліджень наведена заява стосується іншого жанру так само, як інерідні й самі “новаторські здобутки”...

При трактуванні луцького епізоду привертає увагу також перелік “покровителів” чуда: “присутність поміж них св. Іоанна (sic!) може свідчити про обізнаність із уже готовою запискою про побудову Холма, де Данило складає обітницю св. Іоаннові (sic!) Златоустому, а святий стає “спѣшникомъ” у побудові Холма і за це дістає найрозкішнішу церкву в місті (виділено – В. А.)”³⁸¹. Проте це луцьке відсилання до святого Іоана не обов’язково пригадує холмські сюжети, акурат навіть навпаки. Святому Іоаннові – Богослову – посвячено луцький собор: вірогідніше відкликання саме до нього. Показово, що святий у цитованому записі за рангом вміщений перед іншим знаним покровителем Луцька – святим Миколаєм, що теж спроможне провадити до патрона собору, а не “постороннього холмського” святого.

Продавжуючи розвивати на показаних засадах інтерпретацію набігу Куремси, коментаторам у завершенні випало визнати: “виходить, що єдиною ствердною інформацією, єдиною подією, яка таки відбувається під час другого

³⁷⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 841–842.

³⁷⁸ Ставиский В., Толочко О. Потом же Коуремса... С. 508.

³⁷⁹ Там само. С. 509.

³⁸⁰ Там само. С. 511, 512.

³⁸¹ Там само. С. 507. Холмського святого вбачав у цьому місці також: Ричка В. Повідомлення... С. 249. Втім, перший із наведених авторів, як зазначено, мав категорично заперечити наявність у місті церкви, посвяченої святому (див. вище).

походу Куремси, є пожежа Холма³⁸². При рішуче “непотрібних” виявах протистояння нападникам холмський акцент справді мав би привернути увагу. Проте не коментаторів: “Складається враження, що вся історія другого походу Куремси (сама історична достовірність якого не піддається верифікації) (виділено – В. А.) написана довкола повідомлення про пожежу Холма, а весь ворох (sic!) її невиразних і суперечливих повідомлень є лише своєрідним ковчегом для того, щоб умістити пожежу бодай в якийсь історичний контекст”³⁸³.

Однак традиційне читання, як показано, здатне переконати стосовно відсутності “невиразних і суперечливих повідомлень”, які утледіли трактувальники, наділені обтяжливим даром таких відкриттів. І чи підозрювати вміщення розповіді про пожежу “бодай в якийсь історичний контекст” коли літописцеві (навіть “коментаторському”!) не належалося не знати справжнього?.. Попри всі засвідчені зусилля з утвердження протилежного, він, на відміну від трактувальників, не мусив видумувати й так само що крок – “помилятися”...

Оповідь про пожежу “прилучи же са сице за грѣхы . загорѣти^с Холмови ѿ ѡканьныхъ бабы си же потомъ спишемъ ѿ созданини гра^а и оукрашение цркви . и итого погибели мнозѣ”³⁸⁴ теж пояснено “від непрочитаного”. Інтерпретатори переконані: “редактор повідомлення про пожежу вже знає про існування записки про побудову Холма (про що й сигналізує її анонсом), а також – якоїсь оповіді про його (міста) чи її (церкви) “погибель многу”. Хоча само джерело твердить акурат протилежне. Коментатори, захопившись власною ідеєю, встигли й пожалкувати: “оповіді про “погибель многу”... ніде не знаходимо”³⁸⁵. Причина неуспіху очевидна: вловлена явним надзусиллям розповідь... відсутня. Літописець виразно твердить “ѿ созданини гра^а и оукрашение цркви . и итого погибели мнозѣ”.

Не було й молитви короля Данила Романовича після пожежі в холмській церкві святого Іоана Златоуста: “саме в церкві Іоанна Златоустого Данило молиться про відновлення: “вшедъ во цркъвь и видѣ пагоубу и сжалиси велми помоливса Боу паки шбнови и цркъвь шсти . пискоупомъ Иваномъ . и паки помоливса Боу . и созда . и твържъши и выша”³⁸⁶. Міркування про молитву власне в ній позаджерельне – конкретного храму літопис не подав. Що король “молиться про відновлення” – теж явна вигадка. Зрештою, на цю тему поміж коментаторами водночас витає ще й інша, засвідчена нібито визнаною “прямою заявою тексту, що після катастрофічної пожежі Данило входить в одну церкву і відновлює один храм, Богородиці”³⁸⁷...

Не менш показовий “успіх” присутній і в колективному коментуванні викладу щодо самого лиха. Тут одразу ж стверджено ніби йдеться “про побудову Холма і зруйнування його внаслідок пожежі”³⁸⁸, хоча “побудова” в джерелі насправді не фігурує. Як і, зрештою, – “зруйнування міста”. У коментарі ж – “пишний і багатомовний опис побудови величезного міста, в центрі якого зведено три (або чотири, коли враховувати читання Іпат.) величні храми”, який “перебуває в

³⁸² Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 507.

³⁸³ Там само. Підважена “історична достовірність” набігу Куремси – ще одна канонічна жертва домашньому божкові коментаторських “всесумнівів”.

³⁸⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 841.

³⁸⁵ Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 507.

³⁸⁶ Ричка В. Повідомлення... С. 249. Цит. за: Ипатьевская летопись. Стб. 845.

³⁸⁷ Стависький В. Як видається, найбільша змістова проблема... Галицько-Волинський літопис... С. 526.

³⁸⁸ Толочко О. Якоже древле писахомъ . во Коуремьсиноу рать... Галицько-Волинський літопис... С. 513.

очевидній суперечності з надзвичайно скромними розмірами найдавнішого городища Холма³⁸⁹. Попри присвоєне “всепроникнення”, не зауважено очевидно: за “надзвичайно скромними розмірами” приховано не місто, а тільки резиденцію (пор. далі) – винятково про неї у літописі і йдеться... Проте за залученої “грандіозності” “молодшому братові літописцеві” знову випало помилятися... Обіцянку розказати “w созданини град . и оукрашение цркви . и шного погибели мнозѣ” літописець “виконав, навіть із пересадою. Текст загалом справляє враження тріумфального, піднесено-урочистого й панегіристичного щодо князя Данила³⁹⁰. Показове також звинувачення попередників: “інтерпретатори не так намагалися збагнути його точний смисл, як “вчитати” в текст власні ідеї та уявлення, сформовані під впливом сторонніх імпульсів та мотивацій”³⁹¹.

Коментування – послідовно організоване акурат за власне щойно засудженим принципом – видно призначене “рятувати” ситуацію, проте випадає надто своєрідно. Попереднє підсумування археологічних досліджень подано так, ніби “нічого з перерахованих і описаних у літописі споруд цілком певно ідентифікувати серед матеріальних решток не вдається, натомість археологічно інтерпретовані споруди (наприклад, так званий “палацовий комплекс”) у літописі не зазначені”. Далі – ще більше. Стосовно собору: “Усупереч очікуванню дослідників, це виявилася не “превелика церква”, якою її зображає літопис, а споруда досить скромних масштабів (приблизно 22,4x14 м)”. “Інших культових споруд давньоруських часів на Кафедральній гірці досі не виявлено”³⁹² – це ще відіграє роль прагнення героя “*Dame de riq̄ue*” потроїти, усемерити багатство й стати незалежним.

Далі виклад взагалі входить у суцільний “потік свідомості”: “Усі три церкви Холма було збудовано в “городі”, тобто укріпленому дитинці міста, тож треба визнавати, що всі були *соборними храмами*. Потреба спорудження такої кількості соборів у *невеличкому місті* досить сумнівна”: “виходило б, що в місті було менше *пастви (sic!)*, ніж *обслуги трьох соборів* (виділено – В. А.)”³⁹³. Хоча “собори” тут незбагненні, глибокоерудиційний виклад стосовно них та столиці як “невеличкого міста” (sic!) – явно співмірного не менш знаменитому давнішому “князьку” – простує, залучаючи суголосний набір скарбів послідовно практикованої та очевидно спрямованої усевигадивості. Добре знані літописні “приходаѣ Нѣмцѣ и Роусь . иноязычники . и Лахы и дахоу днѣ и во днѣ

³⁸⁹ Там само. При цьому явно знехтувано “знаменитою” версією про наявність у місті лише одного храму (пор. вище, див. далі). “Опис побудови нового міста” далі фігурує й ще раз: Там само. С. 515. В одного з коментаторів “грандіозна розбудова столярного града “Королівства Русі” – явно навздогін... майбутнім подіям – об’являлася й раніше: Ричка В. Холмський проект Данила Галицького *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 13: *Confraternitas*. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Збірник наукових праць. Львів, 2006–2007. С. 105.

³⁹⁰ Толочко О. *Якоже древле писахомъ...* С. 518.

³⁹¹ Там само. С. 513.

³⁹² Там само. С. 514, 515. Втім “скромність масштабів” належалося би сприйняти в зіставленні – Спаська церква підміської монастирської владичої резиденції, наприклад, мала 7,6x7,6 м: Rudnik S. Wyniki badań architektonicznych kościoła w Podgórzu, gm. Chełm *Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic. Materiały z sesji naukowej, odbytej w Chełmie 1 XII 1995 r.* Chełm, 1997. S. 42. Луцький собор святого Іоана Богослова 1170-х років сягає розмірів 18,25x13,25: Малевская М. В. Церковь Иоанна Богослова в Луцке – вновь открытый памятник архитектуры XII века *Древнерусское искусство. Исследования и атрибуции*. Санкт-Петербург, 1997. С. 19.

³⁹³ Толочко О. *Якоже древле писахомъ...* С. 515.

и оуногы . и мастерѣ всацїи бѣжахоу ис Татарѣ . сѣдѣлници и лоучници . и тоулници . и коузницѣ . желѣзоу и мѣди и среброу . и бѣ жизнь . и наполниша двори . шкрѣтъ краѣ поле села³⁹⁴ при цьому належно зайві...

Спершу усунуто згадку про церкву Святої Трійці, проголошену “глосою”: “Поштовхом до цієї глоси, судячи з усього, стало двозначне формулювання Данилової обітници попереду в тексті: “вбѣщася Ббу и стѣмоу Иваноу . Златоустоу . да створить во има его . црѣквѣ”. “Во има его” глосатор зрозумів як “в ім’я Господа” і створив на полях відповідну церкву (виділено – В. А.), відсутню в переліку холмських храмів”³⁹⁵. Однак давній автор ніяк не побачив би тут обіцянки спорудження церкви “в ім’я Господа”. Не перешкоджений досвідом “наукового атеїзму” у поєднанні з очевидним недовченням, він сприйняв би при цьому обітницю Богу та одному зі святих спорудити церкву в ім’я цього святого. Посвячення храму “в ім’я Господа” – завідома “атеїстична ересь”. В ерудиційній конструкції “зайвий” святий Іоан Златоуст мав показово “подітися невідомо куди”... Явна метаморфоза самого посвячення Святої Трійці теж надто очевидна. Того, що “церква з глоси на полях” “зажъжена быѣ . и пакы создана быѣ”³⁹⁶, згадувати також не належиться...

“Непотрібне” не менш послідовно зникає й далі. Літописне щодо церкви святого Іоана Златоуста “двѣри же еи . двоа оукрашени . каменѣмъ Галичкымъ бѣлымъ . и зеленымъ . Холмьскимъ тесанымъ . оузоры тѣ . некимъ хытрѣчемъ . Авдѣемъ . прилѣпы ѿ всѣхъ щаровъ . и злата . напреди ихъ же бѣ издѣланъ Спѣсъ . а на полоунощныѣ . стѣы Иванъ”³⁹⁷, насправді подаючи прикрашення “дверей”, тобто їх обрамлення, “каменем... тесанымъ”, вказує на Авдія як різьбара³⁹⁸. Такий висновок підтверджує й присутність замість “оузоры тѣ” у Літописі князів Острозьких – “изритѣ”³⁹⁹. Відсилання: “У нинішньому стані текст твердить, що образ Спаса був написаний (виділено – В. А.) “напреди” узорів”⁴⁰⁰ – зовсім анекдотичне. Подане “напреди ихъ же бѣ издѣланъ Спѣсъ” насправді виразно стосується “дверей”, їхнього різьблення: “Спѣсъ” тут ніяк не “написаний” – чогось такого в обох версіях тексту немає. “Початок фрази твердить про двоє дверей. Натомість продовження її – “напреди ихъ же бѣ издѣланъ Спѣсъ” – не зазначає, котрі з двох тут маються на увазі, тож можна було б думати – на обох. Але ні, далі читаємо, що “на полоунощныѣ . стѣы Иванъ”. Можливо, якась утрата тексту таки має місце: бракує початку опису (південних?) дверей”⁴⁰¹. Однак “напреди ихъ” вказує на передні – головні західні двері⁴⁰²: вклякнувши при дверях, трактувальник цього не осягнув. Інші – звично південні, проте в тексті навряд чи помилково вказано північні. Мабуть, другі двері справді влаштовано від півночі – як у Василівській ротонді у Володимирі, що, очевидно, мали так само обумовити реалії забудови. “Південних” дверей у храмі явно не передбачено.

³⁹⁴ Ипатьевская летопись. Стб. 843.

³⁹⁵ Толочко О. Якоже древле писахомъ... С. 516.

³⁹⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 844.

³⁹⁷ Там же.

³⁹⁸ Александрович В. Мистецтво Холма... С. 146; Його ж. Мистецькі сюжети... С. 66; Його ж. Скульптура. С. 890; Його ж. Холм князя і короля Данила Романовича Александрович В., Войтович Л. Король... С. 178, 187. Пор.: Dąbrowski D. Kronika... С. 151, 218.

³⁹⁹ The old Rus' Kievan and Galician-Volhy-

nian Chronicles. P. 695; Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali... S. 399 (“Двери ж[e] еа двоа оукрашени каменіем[ъ] галиц[ъ]кым[ъ] бѣлым[ъ] и зеленым[ъ] холмьскимъ тесаным[ъ], изриты нѣкым[ъ] хитрецем[ъ] Авдеем[ъ]”). Пор.: Толочко О. Якоже древле писахомъ... С. 516.

⁴⁰⁰ Толочко О. Якоже древле писахомъ... С. 516.

⁴⁰¹ Там само.

⁴⁰² Пор. аналогічно: Dąbrowski D. Kronika... С. 151.

Помилковим сприймається також пояснення, що “створи” в соборі владика Іван “ѿ древа красна”; судячи із чоловічого роду (“точень . и позлащень”), найвірогідніше, вівтар, опис якого, отже, й обірвано⁴⁰³. Однак “точень” вівтар – щось несприйнятне взагалі, а не тільки в реаліях епохи: логічно – це ківорій із точеними стовпчиками⁴⁰⁴.

Після наведених успіхів – “за закономірністю Германа” – “літописець анонсує... оповідь про побудову одного міста і однієї церкви в ньому”, “твердив лише про одну церкву”. Кінець розповіді про знищення “повертається до теми єдиної церкви, яка зазнала руйнувань, та відновлення її. Пор.: “вшедъ во цркъвъ”; “паки шнови и цркъвъ шсти”; “и созда . и тврѣжьш и выша”. Звідсіля підсумування: “З буквального смислу тексту, а також із того, що він відділений від попередньої оповіді знаком завершення, впливає, що будівництво цієї церкви не було пов’язане з руйнуваннями від вогню й розпочалося вже після пожежі. Літописець натякає, що церква св. Богородиці ніби замінила дві згорілі церкви: “величествомъ, [и] красотою . не мене соущихъ древни^x [Хлебн.: не мнѣи суцѣ прѣвях]”⁴⁰⁵. Проте як тоді бути зі згаданим відсиланням до... існуючого собору при поверненні короля з Опавського походу 1253 р. “и приде во гра^a Холмъ . съ ч^eтъю и со славою в домъ . Преч^eтоѣ . падъ поклониса . и прослави Ба^a . ш бывше^m”⁴⁰⁶ та його відновлення після спалення? Отже, поява собору нібито щойно після пожежі міста – явне “запаморочення від власних успіхів”...

Наступне очевидне – свідчення й коментування стосовно храму – розпочинає визнання: “видається, найбільша змістова проблема опису побудови і погібелі Холма полягає в тому, що, усупереч обіцянці літописця розказати про побудову однієї церкви й оздоблення її, у теперішньому стані текст твердить про спорудження Данилом трьох церков. Це, своєю чергою, заходить у суперечність із прямою заявою тексту, що після катастрофічної пожежі Данило входить в одну церкву і відновлює один храм, Богородиці (виділено – В. А.)”⁴⁰⁷. В іншого коментатора щойно, як пам’ятаємо, побудовану лише після пожежі... “обіцянці літописця розказати про побудову однієї церкви й оздоблення її” випало стати ще

⁴⁰³ Толочко О. Якщо древле писахомъ... С. 517.

⁴⁰⁴ Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 70; Його ж. Скульптура. С. 890; Його ж. Холм... С. 186. Паралель цій унікальній конструкції пропонують знані мініатюри не зафіксованого походження київського (?) Євангелія початку (?) XIII ст. (Москва, Государственная Третьяковская галерея). Факсиміле див.: Галицько-Волинське Євангеліє XII століття: Видання факсимільного типу. Дослідження / Відп. ред. В. Мойсієнко. Київ, 2023. Про сам цей мотив див.: Александрович В. Мініатюри Євангелія (ГТГ, К-5348) на тлі українського книжкового малярства пізньої княжої доби Галицько-Волинське Євангеліє... С. 575–578. Як “drewniany, z elementami toczonymi, złocony obiekt, być może cyborium” згаданий також: Dąbrowski D., Wojtowicz L. [Analiza źródeł pisanych]. 2.1. Okres od XIII do 2. połowy XIV wieku *Od cerkwi katedralnej króla Daniela Romanowicza do bazyliki pw. Narodzenia NMP w Chełmie. Wyniki badań interdyscyplinar-*

nuch sezonu 2013–2014. Chełm, 2016. S. 37.

⁴⁰⁵ Толочко О. Якщо древле писахомъ... С. 517, 518. “Одна церква” королівського Холму набуде зовсім унікального продовження уже в найближчому коментуванні... Здогад стосовно появи собору тільки після пожежі в літературі вже курсував: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 69.

⁴⁰⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 826. У літературі пригадано у викладі літописного висловлювання: *Зубрицкий Д. История древняго Галичско-русскаго княжества*. Ч. 3. Львов, 1855. С. 171. За новіших часів увагу до цього запису як свідчення існування собору привернуто: Александрович В. Холмська ікона Богородиці (Історичні та культурологічні студії. Т. 1). Львів, 2001. С. 34. Найдокладніший огляд переказу див.: Його ж. “и приде во гра^a Холмъ...”. С. 124–127. Зрештою, є ще визнання й іншого коментатора про зруйнування собору в пожежі: Ричка В. Повідомлення... С. 247.

⁴⁰⁷ Ставицький В. Як видається, найбільша змістова проблема... С. 526.

одним апокрифом, уробленим з пригаданої обітничі короля при виборі місця для майбутнього Холму (про оздоблення храму тоді не йшлося). Намагання підкріпити “свою одну церкву” в місті відсиланням до переліку княжих поховань у соборі наївне, оскільки поховання засвідчено тільки в ньому. Як і нібито виявлені археологічно “на городищі залишки лише однієї храмової споруди часів Данила”⁴⁰⁸, оскільки само коментування наче визнає їх щонайменше три (пор. вище). Зведення існуючого собору на місці давнього, а не заново не є відкриттям. Поза ним досліджували й резиденцію, проте поки скромну частину – ширші висновки явно передчасні. Археологи ствердили наявність у її східній частині решток літописного храму святого Іоана Златоуста⁴⁰⁹.

Однак за схильності діяти звичним зусиллям й переконанні щодо літопису коментаторам літопис та археологія – не указ: “текстові можна повернути осмисленість (і відновити початковий задум), відновивши послідовність фрагментів”. Відзначивши – слушно – наявність у ньому відомостей тільки про “фрагменти церков” (насправді поодинокі їх елементи – так само й оздоблення), несподівано виснувано: “Лише зібравши ці фрагменти до купи, одержуємо одну цілісну споруду”! Далі стверджено: “нам невідомі кам’яні церковні двері, як невідомо, чи можливі вони з інженерного погляду”... Що в записі про двері, йдеться про їх обрамлення – ерудитія, як уже зазначено, не підказала. Підвела вона і з іншим аналогічним “відкриттям” – “Крім того, технічно неможлива позолота по каменю” як розважанням стосовно того, щодо чого коментатор явно не наділений найменшим уявленням... Зате переконаний: “літописець, у добрій пам’яті і при розумі, описує речі, які не можуть існувати в природі”, “архітектура церкви (лише з двома дверима) видається вкрай незвичною. Неясно, чому автор акцентує увагу на парності дверей (виділено – В. А.), де другими були “північні”, хоча в такому разі більш важливим був би вхід із південного боку церкви, де розташовано дияконник”⁴¹⁰, хоча останній мав би бути при вітварі, а не... наві, де незмінно влаштовувалися двері. Далі: “з буквального смислу тексту, йдеться лише про “північні” і “південні” двері. Церква без західного (головного) порталу видається химерною”⁴¹¹. Однак така “химера” – явний винахід власної працьовитості, як і “незвичність”... двох дверей у храмі.

Послідовно простуючи до “одного храму”, після цього стверджено, нібито поданий огляд деталей інтер’єру “здійснюється з погляду спостерігача, що стоїть у наосі церкви і бачить її внутрішнє оздоблення. В опису немає жодної деталі зовнішнього вигляду чи опорядження будь-якої із церков Холма”⁴¹². Чому в інтер’єрі коментаторського “одного храму” мало б бути ще щось таке... із опорядження та навіть зовнішнього вигляду (!) “будь-якої із церков Холма” – за явленого екстазу довідуватися зайве... Пояснення, втім, ще буде... “Споглядаючи інтер’єр”, “спостерігач кидає око “нарешті, на двері з образами Спаса й Іоанна Хрестителя (sic!) (виділено – В. А.). Після чого подано опис ікон, що прикрашали вітварну перегороду”. “Отже, безсумнівно, що двері подано в

⁴⁰⁸ Стависький В. Як видається, найбільша змістова проблема... С. 526.

⁴⁰⁹ Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Choraży T. Pałacium czy zespół rezydencjonalny? (Wysoka Gorka) w świetle wyników najnowszych badań *Sprawozdania archeologiczne*. Т. 66. Krakow, 2014. S. 148. Відкриття Павла Покришкіна

свого часу дали підстави твердити, як вважалося, про рештки церкви святого поза резиденцією: *Раннапорт*. П. А. Холм *Советская археология*. Москва, 1954. С. 321.

⁴¹⁰ Стависький В. Як видається, найбільша змістова проблема... С. 527.

⁴¹¹ Там само. С. 528–529.

⁴¹² Там само. С. 529.

контексті опису вівтарної перегороди храму. А отже, йдеться не про північний і південний (або західний і північний) портали церкви (яких спостерігач до того ж не може бачити, перебуваючи всередині церкви), а про двері – розташовані вздовж осі північ-південь – у вівтарній перегороді⁴¹³. Коментатор переконаний: “кожний із двох описів церков подає неповну й *інженерно небезпечну* (sic!) (виділено – В. А.) конструкцію церкви. Але, суміщені, обидва описи точно передають конструкцію хрестово-купольного (sic!) храму”⁴¹⁴.

До утвердження при цьому уже відвертого явного “чуда-юда” залучено ще також присутність у вівтарі святого Дмитрія церкви святих Косми і Даміана певного об’єкту “предь бочными двѣрми”. У коментатора оте “и волтарь пресѣго Дмитрея” далі фігурує двічі як окремих... “вівтар святого Дмитрія”⁴¹⁵, а тоді ще й втретє (пор. далі). Оскільки така простота не пасувала, “віддаємо перевагу варіантові Хлебн., де знаходимо: “б(огороди)чинами дверми”⁴¹⁶. “Богородичними” можна було назвати двері, тільки якщо на них було зображено Богородицю (sic!). Отже, поєднуючи описи двох церков, ми дістаємо “нормальний” комплект дверей у вівтарній перегороді, числом три, із зображеннями: Спаса, Богородиці та Іоанна Предтечі. Це, власне, Деїсус (як і очікувалось би), хіба що поданий у дзеркальному відображенні”⁴¹⁷.

Наведена небачена з’ява з... “Деїсусом на трьох дверях передвівтарної перегороди” покликана остаточно посоромити усю християнську іконографію заодно з теологією, релігійним мистецтвом та мистецькою практикою. Звісно, на засаді відвертої маячні, оскільки інакше подана “лавіна відкриттів” не виглядає й сприйматися не здатна. Почавши від трьох дверей передвівтарної огорожі храму XIII ст. та вміщення на них перелічених зображень, чого до коментатора як не було, так і бути не може... До виявів безперечної маячні належить також “авторитетне” підсумування: “Отже, гадаємо, є досить підстав уважати, що церкви, які нині фігурують в описі Холма, постали через штучне розділення елементів однієї церкви і розподіл їх поміж трьома. У початковому стані, до редагування повідомлення, мова йшла (sic!) про побудову й оздоблення однієї церкви, Богородичної”. У продовженні: “Очевидно, крім головного, присвяченого Богородиці, у ній було ще два престоли: Іоанна (sic!) Златоустого (уже не Предтечі! – В. А.) та Козьми і Дем’яна”. “Забутий” вівтар святого Дмитрія у другому з храмів пригадувати зайве... Завершальна “реконструкція: в початковій “записці” про побудову Холма приділи Богородичної церкви було названо “церквами”, і саме це дало редакторові змогу розщепити опис побудови соборної церкви на три фрагменти, “видобувши” в такий спосіб ще два храми: Іоанна (sic!) Златоустого та Козьми і Дем’яна”⁴¹⁸. Омріяний “редактор” – передбачається – так само у безтямі, як і коментатор... За такого “об’єднання та розщеплення” уже явно діється винятково “на коментаторському автоматі”, поза свідомістю...

Втім, “новотворчість” віднаходиться і в ситуаціях значно скромніших як із цитованим “неприйнятним” зворотом “и волтарь пресѣго Дмитрея стоить же ти предь бочными дверми красень . принесень издалеца”⁴¹⁹. У новітніх трактувальників літопису “перед церковними дверима (треба сподіватися, зовні храму – В. А.) *випис екзотичний кедр., що перетворило цю частину Холма*

⁴¹³ Там само.

⁴¹⁴ Там само. С. 530 (українською належить: хрестобанного).

⁴¹⁵ Там само. С. 530–531.

⁴¹⁶ Там само. С. 531.

⁴¹⁷ Там само. С. 530.

⁴¹⁸ Там само. С. 531.

⁴¹⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 845.

на ботанічний сад (виділено – В. А.)⁴²⁰. Це – в храмі та у вітварі!!! Оскільки давніше вже було й “дерево тис” – так само... у вітварі (!)⁴²¹, в актуальній “візії” це... “вітвар [з дерева тису, що] стоїть перед Богородичними дверима (sic!)”⁴²². Явлено нову вершину читання і трактування: на який спосіб апокрифічний (пор. вище) “окремий вітвар” здатен стояти... перед дверима, як прийнято, передвітварної огорожі? Однак за засвідченої стрімкості розвитку успіху вже, видно, здатне траплятися “геть усе”...

Зокрема, в новому зверненні до того, що в соборі “створи” владика Іоан, цим об’єктом – у просіянні від свіжо прочитаного – визнано “вітвар-проскинетарій”⁴²³: “Зазначена фраза може бути уламком опису вітваря св. Дмитрія, а може бути уривком опису іншого аналогічного вітваря”. “Складається враження, що опис предмета, який стояв перед Іоанновими (sic!) вратами (виділено – В. А.), зник із тексту (!). Можна припустити, це був ще один вітвар”⁴²⁴. Довідуватися як “вітвар” ще й здатний бути “днѣ... дивленію подобень” так само зайве... В ерудиційному екстазі зовсім забуто вихідне “и волтарь престѣго Дмитрея стоить же ти предѣ бочными дверми”. У коментаторському вітварі – перед тепер уже... “богородичними дверима” передвітварної огорожі” – навіть... двері віднайшлися...

На тлі досягнутих таким зусиллям “надпрогресивних реалій” у підсумуванні визнано: “Оповідь про будівельні проекти Данила не є реалістичним звітом про вигляд холмських споруд. Незалежно від рівня обізнаності автора (?), його текст призначався не для інформування, а радше для емоційного впливу на читача. Наголошення на унікальних деталях будівель і на далекому, зокрема іноземному, походженні елементів декору (виділено – В. А.), як видається, мало піднести престиж Данила, до чиєї резиденції зійшлися “вся благая” з навколишніх земель”⁴²⁵. В іншій версії додано: “описові Холма притаманний “імпресіонізм” (?). Завданням “волинського” автора є не так подати точне зображення об’єкта, як створити у читача враження про велич будівельного проекту князя Данила та незвичайність споруд і їх оздоблення”⁴²⁶. Втім, уже показано “проникливість” звернення до реалій тексту щодо самих будівель та їх наповнення. Чи випадає дивуватися ще й такому успіхові? “Емоцій” при цьому справді надмір, проте що спільного вони спроможні мати із нібито прийнятим зобов’язанням наукового дослідження?.. “велич будівельного проекту князя Данила” у знаменитого “волинського” автора “галицького” літопису... Справжня злива “відкриттвства” переслідує коментар з маніакальною настирливістю. Зокрема, можна ще вчитати: “Населення Холма було здавна (виділено – В. А.) православним”, а навіть: “У період побудови Данилом Холма (кін. 1240 – поч. 1250-х рр.)”⁴²⁷... Куди там вигадкам знаменитого ними барона Мюнхаузена... Прогресивні академічні наукові кадри ухитряються діяти на порядки грандіозніше!..

⁴²⁰ Стависький В. Накресливши способи розв’язання проблеми... Галицько-Волинський літопис... С. 533.

⁴²¹ Домбровски Д. Учредительная деятельность Данила Романовича в свете Галицко-Волинской летописи Русин. Международный исторический журнал. 2014. № 2(36). С. 136.

⁴²² Стависький В. Накресливши способи... С. 535.

⁴²³ “Джерело натхнення” трактувало про ікони, призначені для поклоніння, див.: Ев-

сеева А. М. Аналойные иконы в Византии и Древней Руси. Образ и литургия. Москва, 2013.

⁴²⁴ Стависький В. Накресливши способи... С. 535.

⁴²⁵ Арістов В. Опис Холма є унікальним текстом... Галицько-Волинський літопис... С. 546.

⁴²⁶ Там само. с. 544.

⁴²⁷ Там само. С. 536, 547.

Інший вияв того ж неспокою спровокувала лаконічна літописна розповідь про сам початок міста: “Холмъ бо городъ сиче бы^с созданъ . Бжїимъ веленемь . Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ . и постави во немъ пискоупа . издащоу же емоу по полю . и ловы дѣющоу . и видѣ мѣсто красно . и лѣсно на горѣ . шбѣходащоу шкроугъ его полю”⁴²⁸. Згадка про Угровськ визнана як нібито “необов’язкова в Іпат. 1259 і здається навіть чимось стороннім в оповіді про Холм. Заснування Холма не стоїть у жодному зв’язку – причинному, хронологічному, сюжетному – із заснуванням Угровська. Жодних підстав для згадки Угровська та його єпископа саме в цьому місці текст не дає”. Відкликання до того, коли король “созда градъ Оугорескъ” проголошено “зайвим”. Продовження стверджує: “Складається враження, що це відсилання до Іпат. 1223 є стороннім щодо основного тексту, причому в буквальному сенсі. Воно могло читатися на полі, а будучи введене в текст, розірвало початкове речення історії”⁴²⁹. Цілком прийнятно для звичайної логіки, що, резидуючи у Володимирі, Данило Романович заснував Угровськ й заклав у ньому єпископську кафедру, а перебуваючи в місті, незабаром під час полювання уподобав місце, де заклав Холм, куди невдовзі перевів недавно створену угровську єпископію. Проте для коментаторського проникнення усього цього не повинно бути.

Далі можна вичитати й інші не менш наполегливі “відкриття”. Виявляється, ще від того, як його “и всю Оукраиноу” король відібрав від Лешка Бялого, “Угровськ надовго став головним містом (виділено – В. А.) Данила”⁴³⁰ – нарижний камінь зауваженого зовсім знаменитого “переконання”, ніби Данило Романович не мав князювати у Володимирі (див. вище)... Уже відзначеної міри потрібного й непотрібного за такого розумування, звісно, не пригадати ніяк...

З-поміж холмських реалій літопису зроблено відкликання й до монументу з орлом. На тлі практикованого пояснення “усього”, окремого коментарю об’єкт не удостоївся (знаного аж надто своєрідного давнішого трактування “вежею” а навіть “замком”⁴³¹ можна було й не пригадувати)... Замість звичного коментування подано (без відсилання, ніби належалося віддаватися “пліткам”) погром явно не сприйнятого: “Цілковито фантазійною є й запропонована В. Александровичем інтерпретація споруди як “охоронного монумента роботи майстра Авдія з візантійським двоголовим орлом на головній боковій грані й заснованим на конкретних прикладах іконографії трактуванням “голів” як ангелів-охоронців Небесного Єрусалима”⁴³². Це реакція на оригінал:

⁴²⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 842.

⁴²⁹ Толочко П. Въ лѣта ж Данила и Василка Романови... С. 201.

⁴³⁰ Там само.

⁴³¹ Ричка В. стоить же столпъ поприща . ѿ горо^а камень... *Галицько-Волинський літопис...* С. 551–552. Найповніший перегляд вибраних прикладів: *Александрович В.* Мистецькі сюжети... С. 60–66. Інтерпретатор знав цю публікацію (див. далі), проте на вміщений огляд не відреагував. Втім, навіть “найпрогресивніший коментатор” губиться: “Що саме намагається описати літописець: *оборонну вежу* (sic!) (виділено – В. А.) чи колону?”, див.: *Толочко О.* Обмірювання архітектурної споруди в дітях... *Галицько-Волинський літопис...* С. 554. Із подальшого видно: “стовп”

існує винятково як “колона”, див.: Там само. З усіма “неунікненними” наслідками для “бідолашного орла”, за такого сприйняття просто таки приреченого її увінчати... До комплекту варто пригадати й давніше визнання вміщення пам’ятника нібито... “перед бічними дверима” церкви святих Косми і Даміана: *Толочко П.* Давньоруські літописи та літописці X–XIII ст. Київ, 2005. С. 333.

⁴³² *Ричка В.* стоить же столпъ... С. 552. Дісталось авторові цих рядків (теж без відкликання) і за Авдія: “так само варто обличити фантазування щодо фаху й обсягу будівничої діяльності згаданого в тексті “хитреця” Авдія, якого вважають архітектором Холма (В. Александрович), запрошеним із Візантії для спорудження міста”, див. *Толочко О.* Об-

“холмський монумент випадає визнати десятилітєвим кам’яним стовпом із зображенням орла на невисокому постаменті”⁴³³. “Візантійськість” та “двоголовість” тут відсутні взагалі. Узрівши неіснуючу “візантійськість”, не випало дочитатися до подальшого: “Опис підкреслює присутність зображення орла, але не дає вказівки, що той був двоголовим та увінчував монумент. Останнє літопис... заперечує категорично, стверджуючи, що орел знаходився на самому “стовпі кам’яному”... окремо відзначено й “голови”... “голови” не менш послідовно виявляються... завершенням. Тільки в такому сенсі два самостійних елементи “підніжки” та “голови” поєднуються зі стовпом між ними із вміщеним на ньому орлом”⁴³⁴. Коментаторське ж “відкриття” матеріалізовано визнанням: “У розгляданій звістці слід добачати не вежу (башту), а колону, що має, як і належить колоні, базу (“с подножками”), стовбур (“столп”) і, можливо (? – В. А.), капітель”⁴³⁵. Отже, “успіх” зведено до... “авторитетного”, хоча й не у всьому вдалого, переказу опублікованої на десятиліття раніше версії засудженого попередника. Зусилля приправлено не рідкісним теоретизуванням зразка “чи справді так було, чи може хто збрехав”: “Чи “столп” камень” належить до реалій, чи створений уявою літописця, визначити з певністю не видається можливим”⁴³⁶. Проте “не засумніватися” – не можна... Для трактувальника, як і літопис, – це “не реалія”: щось таке спроби не прислуговувати винятково “всепохвальним коментаторським зусиллям”...

Ще один показовий приклад того наскільки слугує – виклад під 1252 р. стосовно зустрічі короля Данила Романовича з угорським королем Белою IV у Братиславі (Пожоні) при німецьких послах. Сама розповідь, видавалося б, однозначно вимовна: “Нѣмци же диващеса шроужью Татарьскомуоу бѣша бо кони в личинахъ . и в коярѣхъ кожаныхъ . и людье во ярыцѣхъ . и бѣ полковъ его свѣтлость велика . ѿ шроужья блистающаса . самъ же ѣха подлѣ корола . по шбычаю Роускоу бѣ бо конь под нимъ дивлению подобень . и сѣдло ѿ злата . жьжена . и стрѣлы и сабла златомъ оукрашена . иными хитростями . ѿкоже дивитиса . кожуюхъ же шловира Грѣцького . и кроуживы златыми плоскими шшитъ . и сапозы зеленого хѣза шити золотомъ Немцем же зрацимъ мно- го диващимса ре^т емоу король не взалъ быхъ тысаще серебра за то шже еси

мірювання архітектурної споруди... С. 556. Справді писалося щодо Авдія як запрошеного з Візантії архітектора, проте – винятково в сенсі літературної версії (Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 47–48), з нею ніяк при цьому не солідаризуючись! Акурат навпаки: “Запропоноване візантійське походження Авдія, як і намагання побачити в ньому архітектора, природно, теж позаджерельна версія”, див.: Там само. С. 48. На відміну від “до спілки” “засудженого” Александра Майорова: “Летопись точно называет архитектора, прибывшего в Галицко-Волынскую Русь из Византии и воздвигшего собор в Холме (sic!) – это “хитрец Авдий (виділено – В. А.)”, див.: Майоров А. В. Русь... С. 514. Отже, явна неспроможність адекватно відтворити виклад? Проте коли найпростіший переказ сучасного тексту недосяжний, як сприймати “найширші” глибокі розмірковування стосовно тонкощів

літописного викладу разом із матеріями, завідомило не до порівняння складнішими?

⁴³³ Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 66.

⁴³⁴ Там само. С. 68. Загалом аналогічне, як відзначено, трактування: Толочко О. Обмірювання архітектурної споруди... С. 555–556.

⁴³⁵ Ричка В. стоить же столпъ... С. 553.

Коли “капітель” тільки “можливо”, то як тоді розуміти “голови”? На “колону”, що уже зауважено давніше (Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 68), нічим не вказано. Однак її прийняття, як зазначено, неунікнено провадить до орла над нею, вище... “Голів” тоді ніби... “немає”. “Голови” двоголового орла критики не витримують (Там само. С. 61, 62). Зрештою, тут – явна заповідь “трьох карт”: “неподалік міста стоїть стовп, на верхечку якого – орел”, див.: Толочко О. Якоже древле писахомъ... С. 513.

⁴³⁶ Ричка В. стоить же столпъ... С. 553.

пришель . шбъчаемь Роускимъ шцѣь своихъ . и просиса оу него въ станъ . зане зной бѣ великъ . днѣ того шнѣ же ѿ и за роукоу . и веде его в полатоу свою . и самъ соволочашеть еѣ . и шблчашеть и . и во порты своѣ . и такоу чѣть творашеть емоу⁴³⁷. Проте “всепроникнення” спромоглося узріти тут немало див, виведених від послідовного заперечення тексту як “нормального” літопису.

Зокрема, за переконанням коментатора, “Золоті сідло, шабля й стріли можна радше уявити в парадній рицарській залі ранньомодерних часів, аніж у “польових” реаліях середньовіччя”. Багатство ерудиції стосовно стану в “парадній рицарській залі ранньомодерних часів”, абстрагуючись від явної своєрідності такої “зали”, видає водночас очевидну необізнаність зі самим літописом та “польовими” реаліями. Зокрема, під час військових дій поблизу міста Городок (нині Львівської обл.) серед власне таких обставин з убитого боярина Михалка Скули “трои чеши снаше золоты” (1219)⁴³⁸. Йдеться тільки про боярина. “Володимерь и Мономахъ . пиль золото^м шоломомъ Донъ⁴³⁹, мабуть, теж не спеціально на показ... Однак коментатор звично визнав реалії розповіді “продуктом літературних зусиль”, ринувшись на заперечення історичності описаного. Стосовно німецьких послів до угорського короля це зроблено на такий спосіб: “Перебування всіх цих людей у Пожоні в один момент (причому в статусі послів) не є достовірно засвідченим. Імовіріше, “галицький” автор узяв ці імена з якогось документа, зокрема зі згаданого ним в іншому місці (ПСРЛ 2: 821) “шбѣта”, складеного королем Белою у зв’язку з одруженням Романа Даниловича з Гертрудою⁴⁴⁰. Для “достовірного засвідчення” самого літописного переказу мало... Що таким способом літопис відкинуто як загально визнане історичне джерело – не зауважено. Втім, у коментаторів щось подібне повинно переслідувати ніби єдиний “ненормальний” для їхнього всепроникнення західноукраїнський літопис... Додуматися до того, що зазначені німецькі послі, втім зальцбурзький єпископ, мали фігурувати свідками приватного договору угорського короля із князем Романом Даниловичем, про який, крім двічі стверженої його обширності⁴⁴¹ нічого не відомо – зовсім незбагненний вияв вигадливості, породжений цілком очевидним прагненням на відверто хуліганський тепер уже спосіб неодмінно “вкинути щось інше”. Адже літопис для “хулігана в екстазі” не існує категорично – тільки власна переповнена агресії завідомо нахабна “всевигадливість”... Безперечно, – ще один сюжет з-поза інтересів історичного наукового дослідження, що його не випадало би відбирати колегам-психіатрам... Спроможний пригадувати пам’ятну поведінку знаного невгомного персонажу в кабінеті вченого... Згідно з коментаторським всепроникненням: “Можна припускати, що *список послів* (виділено – В. А.) було розміщено на невеликому окремому аркуші або записано на великому (нижньому?) полі основного рукопису. Ремарки, що належать до першого комплекту (визнаних коментаторським зусиллям доповнень – В. А.), найімовіріше були приписані на бічних полях поряд з основних текстом або над рядком (у разі коротких ремарок, наприклад “с Нѣмци”)⁴⁴². “Бідна наука” – належалося б перефразувати принца данського... Сам “список послів” – у кількості трьох – тільки відтворює знане безконечно

⁴³⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 814–815.

⁴³⁸ Там же. Стб. 733.

⁴³⁹ Там же. Стб. 716.

⁴⁴⁰ Арістов В. Данила же приде к нему... С. 428.

⁴⁴¹ Ипатьевская летопись. Стб. 821, 836.

Другого наведеного запису коментар не врахував, див.: Арістов В. Данила же приде к нему... С. 430.

⁴⁴² Арістов В. Данила же приде к нему... С. 432.

“веселе” коментаторське переконання про походження усіх (!) “іменних” переліків джерела від “незабутнього останнього редактора”...

Не забарилося й продовження, зосереджене найперше на описі одягу короля Данила Романовича, заснованому нібито на суцільних запозиченнях, визнання чого покликане звично заперечити його реальність. Характерний приклад “запозичень” – зіставлення фраз із літопису та “Александрії”: “шнь же я⁴⁴³ и за роукою и веде его в полатоу свою” та “Даріи дръжа за роукою Александра и веде и въ полату свою”⁴⁴⁴. Спільне “и веде его в полатоу свою” за руку, цілком укладається до реалій стосунків запізаних від дитячих літ сватів – поза будь-якими приписаними текстові літературними хитрощами. Але, як неодноразово випало пересвідчитися, акурат реалії для коментаторів неприйнятні категорично. “характерні звороти з опису Данилового одягу, “дивленію подобень” та “якоже дивитиса”, знаходять собі відповідники у фрагментах, розташованих значно далі за текстом ГВл. Найбільше збігів помітно з панегіриком Володимирові Васильковичу, в якому відшукуються точні аналоги більшості позначень прикрас та матеріалів”⁴⁴⁵. Зазначений невдовзі описаний вірогідний ківорій холмського собору, “днѣ . и внѣ дивленію подобень”, на нагоду “зайвий”. Коментатору категорично не підходить, ніби “укладач панегірика використав найяскравіші фрагменти з твору свого попередника. ...*видається*, що послідовність написання текстів *могла бути* інакшою. Зокрема, панегірик пояснює згадки “кроуживъ” у вбранні Данила. Укладач панегірика зазначає, що така прикраса “достоить цѣрмь”. Нагомисть в описі Данилового одягу цей елемент виступає без атестації, що в даному разі *може свідчити* (виділено – В. А.) про запозиченість. Ті самі елементи одягу й оздоби є всі підстави вважати достовірнішими саме в панегірику”. “Підстави” – за їх безперечної відсутності – звично табуйовано... Однією з них, зокрема, став “поховальний одяг князя”⁴⁴⁶. Однак літопис чогось такого... не знає. Зворот “и оувиша и шксамитомъ . со кроуживомъ якоже достоить цѣрмь”⁴⁴⁷ твердить не про одяг, а тканину, якою “оувиша” тіло. Тобто, для коментаторського всепроникнення джерельний переказ традиційно навіть не обов’язковий... Звідсіля “вишукане еклектичне” (sic!) вбрання Данила Романовича, схоже, виникло тільки в уяві редактора ГВл, котрий зодягнув князя за останнім словом тодішньої “книжної моди”⁴⁴⁸ – “опис вбрання князя був залежний від опису оздоблення книг і поховального одягання Володимира Васильковича”⁴⁴⁹. Тобто, літописний одяг – знову ж тільки “улюблена” фікція. Навіть дратівливе “грецьке” покриття – “яким було оббито”⁴⁵⁰ (sic!) – кожуха “оловіром” теж підпало під “цивілізаторське зусилля”: “Можливо, в оригінальному тексті “грецьким” було названо інший предмет (sic!) (виділено – В. А.), замінений редактором на оловір”⁴⁵¹. “Редактор” – геть на коментаторський спосіб – теж явно у безтямі... “Предмет” як... “оббиття” кожуха – при всій скромності винаходу – незабутній здобуток усевидадливого невтомного наукового коментування разом із “відповідальним редагуванням”. “На підтримку” – в реакції на літописне прикрашення храмів “иконами златами” та “кованими” сріблом і золотом⁴⁵² –

⁴⁴³ Так у: *Арістов В.* Данила же приде к нему... С. 434.

⁴⁴⁴ *Арістов В.* Данила же приде к нему... С. 433.

⁴⁴⁵ Там само. С. 434.

⁴⁴⁶ Там само.

⁴⁴⁷ *Ипатьевская летопись.* Стб. 918.

⁴⁴⁸ *Арістов В.* Данила же приде к нему... С. 435–436.

⁴⁴⁹ Там само. С. 436.

⁴⁵⁰ Там само. С. 434.

⁴⁵¹ Там само. С. 437.

⁴⁵² *Ипатьевская летопись.* Стб. 925, 926.

із власних щедрот додано ще й “ошити” золотом ікони князя Володимира Васильковича⁴⁵³. Коли кожух “оббито”, та ще й “предметом”, заявлена ерудиція спроможна відкрити багато чого небаченого в посильно експлуатованому тексті...

Однак є ще також окремих “культурно-історичний сенс повідомлення про зустріч Данила й Бели”⁴⁵⁴, де належить довідатися, ніби “воєнні послуги руського князя мали певний грошовий еквівалент”⁴⁵⁵. Так угорському сватові випало “поплатитися” за звернення до Данила Романовича: “ре” йому король не взялъ быхъ тысаще серебра за то шже еси пришелъ . шбычаемъ Роускимъ шцѣвъ своихъ”. Усевігядливий коментатор переконаний: “Ідется про поширену практику заміни васальної служби “конно і оружно” на грошовий відкуп. ... Отже, Бела хвалить Данила за те, що той не відкупився, а прийшов на виклик сам, як приходили його предки, – це й означає “звичай руський”. Про васальну залежність предків Данила від угорських королів ми не маємо жодних свідчень. Але тут могло йтися не власне про їхню підлеглисть, а радше про вірність як чесноту, втілену в особистій участі у воєнних кампаніях”⁴⁵⁶. Якнайочевидніше, в наведеному взагалі неприсутня будь-яка ерудиція – і “конкретна” і “загальна”. Адже немає ніякого значення відсутність свідчень як щодо “васальної служби”, так і виявлену “вірність як чесноту”. Достатньо самих глибин коментаторської потреби... “Ця сцена відповідає етимологічному змістові фундаментального для європейського феодалізму поняття “інвеститура” (vestes – одяг, investio – дозягати, вбирати). Ідеться про акт надання сеньйором васалові землі або посади, який відбивало дарування символічного предмета в обмін на присягу вірності. Перевдягаючи Данила в “порты своѣ”, Бела демонстрував свій сюзеренітет”⁴⁵⁷. Треба розуміти: “силоміць”, заощаджуючи “землі або посади”... Звісно, “запропоноване розшифрування тексту вможливорює припущення, що слова “зане зной бѣ великъ . дне того” були вставкою редактора, який не зрозумів чи не схотів зрозуміти (виділено – В. А.) смислу тексту. Він подав “раціональне” пояснення Данилового перевдягання – було спекотно, а князь убрався не по погоді. Тож із символічно навантаженого опису феодального ритуалу вийшла кумедна сцена порятунку Данила від спеки”⁴⁵⁸.

Явно “кумедне” тлумачення коментатора, який власне й “не схотів зрозуміти” вимови джерела, спрямоване однозначно: “Отже, оригінальне повідомлення ГВл змальовувало Данила як васала угорського короля. Огляньмо ще раз змістові елементи цього повідомлення: виклик васала для надання військової допомоги, прибуття васала замість відкупу грошима від почесного обов’язку, символічні жести васала – їхати “подлѣ” сюзерена, вірність васала традиції та зобов’язанням предків – “пришелъ шбычаемъ Роускимъ шцѣвъ своихъ”, символічні жести сюзерена – прийняття у своєму помешканні та дарування одягу “з власного плеча”. Перед нами “феодальний текст” (sic!), де в наративній формі (sic!) викладено образ ідеального васала⁴⁵⁹ – не тільки “навіть так”, а й “тільки так”! “Волинський князь перебував у певній залежності від угорського короля й був змушений брати участь у воєнних кампаніях Бели “конно і оружно”, коли той покличе. Питання васальної залежності Данила від Бели традиційно обговорюється у зв’язку з подіями 1235 р. (церемонія коронації Бели, під час якої Данило вів королівського коня)... Урахування повідомлення ГВл про зустріч

⁴⁵³ Арістов В. Данила же приде к нему... С. 434.

⁴⁵⁴ Там само. С. 439.

⁴⁵⁵ Там само. С. 440.

⁴⁵⁶ Там само.

⁴⁵⁷ Там само.

⁴⁵⁸ Там само. С. 440–441.

⁴⁵⁹ Там само. С. 441.

Данила й Бели змушує думати, що їх васально-сюзеренні стосунки не були епізодичним явищем 1230-х рр., а тривали значно довший період, не зазнавши суттєвих змін після монгольського завоювання Русі. Такий висновок дає шлях до обговорення інших пов'язаних питань. Зокрема, це питання про можливий вплив васальної підлеглості Данила на незвичні обставини його коронації⁴⁶⁰. Явно притомившись, “можливий вплив” бравий коментатор не турбував... Від перевтоми вже зовсім не було сил (потреби!) довідуватися, де це Данило Романович, “васальствующи”, “був змушений брати участь у воєнних кампаніях Бели “конно і оружно”, коли той покличе”... Як і пам'ятати про знану переорієнтацію ставлення угорського короля до західноукраїнського володаря (аж до показового для “васально-сюзеренних стосунків” одруження доньки зі сином “васала”) після повернення того з поїздки до Батія та виниклі тоді взаємні пов'язання сватів... “Актуальна ерудиція”, явно “провасально” уроблена, усьому цьому мала спротивитися категорично... Того, що ота “васальна залежність” – безвідповідальна вигадка, заснована на вражаюче безвідповідальному ж говорінні на теми, зафіксовані в джерелах, й Данило Романович на коронації угорського монарха, як зазначено, провадив коня перед ним зовсім не як “безнадійно засвоєний” васал – всепроникливим коментаторам знати не належить зовсім. Належить до упаду повторювати “чого Івась навчився змалечку”...

Сюжету зі святими покровителями, до яких вдавався король Данило Романович, коментування теж не засвоїло. “Те, що християнський князь звертається до вищих сил, просить про заступництво і складає подяку за допомогу, цілком природно й очікувано. Не цілком очікуваним є інше: Данило виявляється єдиним персонажем “галицької” частини літопису, який молиться. Навіть його брат Василько молиться лише спільно з Данилом і лише у двох епізодах⁴⁶¹. Літопис, звісно, не хроніка молитовних звернень “взагалі”, тому висловлений подив не особливо оправданий. Що ж до зауваженої самотності, то її пояснення приховує виразно недооцінене походження і призначення літопису, сприйнятого винятково “вправою недалекого літописця князя Володимира Васильковича”, власне як літопису короля Данила Романовича. Відсутність такого усвідомлення – один із явних неунікненних наслідків вбитого до голови “бачення”. Оскільки на переконання “усепроникливих” – це пізніша “літературна фікція”, вимагати зазначеного відображення явно зайве. Трактувальники вже зовсім заплуталися у власних “відкриттях” та “викриттях”...

При цьому “набір небесних заступників, що до них звертається Данило”, “незвичний насамперед промовистою відсутністю. Данило жодного разу не звертається до свого небесного патрона. Таким уважають св. Данила Столпника (sic!), що цілком імовірно. Не апелює князь і до патрональних святих кого-небудь із своєї найближчої родини (наприклад, брата чи синів). Так само незвично, що князь жодного разу не звертається до найпопулярніших руських святих воїнів, до того ж “сродників” – Бориса і Гліба. Над причинами подібної індиферентності ще треба міркувати⁴⁶². Очевидний напрям розмірковувань підказує відсутність у святого Даниїла Столпника (так!) статусу небесного покровителя короля, хоча угровський монастир святого⁴⁶³ ніби фіксує цілком конкретний вияв його шанування. Показова неприсутність серед перерахованих явно “небажаного” святого Іоана Златоуста, хоча все сходиться на охрещенні

⁴⁶⁰ Арістов В. Данила же приде к нему... С. 441.

⁴⁶¹ Ричка В. Повідомлення... С. 250.

⁴⁶² Там само.

⁴⁶³ Ипатьевская летопись. Стб. 867. Зафіксований щойно під 1268 р.

короля власне в його ім'я⁴⁶⁴. Однак коментатори чогось такого вперто не бачать. Настільки, що перша холмська згада про святого для них – щойно запис “и прибуываше в домоу ст҃го Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ . слава Бѣ и прѣсѣтоую его мѣрѣ . и ст҃го Ивана Златаоуста” з опису повернення короля із Опавського походу 1253 р.⁴⁶⁵ Відсилення до знаного молитовного звернення та зобов'язання збудувати святому церкву вже при виборі місця для майбутнього Холму та подальшого визнання, що святий – “спѣшникъ” в його розбудові не враховано⁴⁶⁶ (навіть за їх присутності в інших коментарях, пор., зокрема, вище).

Серед завершальних епізодів трактування виділяються показові “митарства” берестейської коромоли – покарання мешканців міста Берестя (за їх “коромолу” з князем Юрієм Львовичем) встановленням натуральної на “берестян” та горошової – “горожан” данини, потрактованої як “ловчее” за версією Іпатського списку й “ловців” Літопису князів Острозьких⁴⁶⁷ разом зі супутніми їй обставинами. Запис “и ре^с боаромъ своимъ . есть ли . ловчи^и здѣ . шни же рекоша нетоуть^с не из вѣка⁴⁶⁸ подає податок відсутнім до того тільки в Бересті. Висновок, ніби це “податок з населення на утримання організованої служби князівських полювань⁴⁶⁹ здатна обумовити хіба можлива етимологія.

Засновані на поверховому читанні переказу явні довірливі трактування присутні вже в поясненні від кого мав надходити податок на “берестян”, на “горожан” “накладається відмінний, ненатуральний податок у чотири гривні; неясно, чи входив він у склад ловчєго⁴⁷⁰. У княжій грамоті, призначеній фіксувати покарання, не могло бути різночитань: “оуставляю ловчее . на Берестяны в вѣкы за ихъ коромолоу . со ста по (далі перелік – В. А.)... а на горожаныхъ . дѣ . гривны коунъ⁴⁷¹. Тобто, йшлося про оплату в натуральному та грошовому еквіваленті від відмінних груп населення: “неясності” з приводу входження податку на “горожан” “у склад ловчєго” – наслідок звичного поверхового залучення запису.

⁴⁶⁴ Див.: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 57–58; Його ж. Холм... С. 175–176; Його ж. Холмське шанування святого Іоана Златоустого *Збірник матеріалів VIII Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво”, м. Львів, 23 листопада 2015 року*. Львів, 2015. С. 247–252; Його ж. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”: король Данило Романович як oprunktowana “istota biologiczna”? [Рец. на кн.:] Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 4). – Kraków, 2016. – 412 с., іл. Княжа доба: історія і культура. Вип. 11: Княжий Львів 1256–2016 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017.. С. 176–177; Його ж. Холмський єпархіальний осередок... С. 97–98; Його ж. Холмське будівництво... С. 41.

⁴⁶⁵ Ричка В. Повідомлення... С. 249. Джерело: Іпатъевская летопись. Стб. 826. Новіший коментар: Александрович В. “И придет во гра^а холмь...”. С. 129–140.

⁴⁶⁶ Ричка В. Повідомлення... С. 249. Джерело: Іпатъевская летопись. Стб. 842, 843.

⁴⁶⁷ Толочко О. и приѣха въ Берестии . и ре^с боаромъ своимъ... Галицько-Волинський літопис... С. 640. Пор.: Там само. С. 640–643. Джерело: The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. P. 722; Іпатъевская летопись. Стб. 932.

⁴⁶⁸ The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. P. 722; Іпатъевская летопись. Стб. 932.

⁴⁶⁹ Толочко О. и приѣха въ Берестии... С. 643. Про таку “службу” теж ніби не відомо. Подані приклади XV ст. вказують на різновид звичайних прибутків великокняжого скарбу: Там само. При цьому довірливо потрактовано заголовок надання 1490 р. “Список пожалувань волянцям” коли в наведеному оригінальному записі подано “Вольнѣцомъ у Люблине”, вказуючи на волинських землях й підтверджуючи слушність трактування наведеними далі персоналіями представників знаних волинських родів Киселів та Порицьких, див.: Там само.

⁴⁷⁰ Толочко О. и приѣха въ Берестии... С. 644.

⁴⁷¹ Іпатъевская летопись. Стб. 932. Пор.: Толочко О. и приѣха въ Берестии... С. 640.

Таких непорозумінь більше. Покаранням визнано лише податок на “берестян”. Чому з двох видів тієї ж оплати, що в літописному викладі, як зазначено, стверджено цілком виразно, “покаранням” мав стати тільки один? Проте далі переконано заявлено: “чотири гривні з “горожан”, занотовані в кінці грамоти, не входять до складу ловьчого і були традиційною даниною князівських жителів дитинця на користь свого володаря”⁴⁷². Однак таке міркування доволі незалежно навіть із позицій самого коментатора, суперечить явному свідченню грамоти, за яким грошова данина – те ж стягнення, тільки з іншої групи мешканців. Тобто, повинно йтися про ще одне “тлумачення непотрібного джерела”, до того ж, – явно поверхове. Стосовно “князівських жителів дитинця” теж варто довідатися кого пригадано: вони спроможні сприйматися наче не зовсім рівнозначними “горожанам”. Залучене формулювання пропонує ще й очевидний ребус у самих “князівських жителях” (!), яких випадало би вбачати серед мешканців дитинця – підпалих покаранню городян... Адекватність творених на потребу коментування понять вартує, звісно, окремого відзначення...

Щодо тлумачення непрочитаного переконує й зовсім “рукотворний” супутній клопіт із датою “посадження” князя Мстислава Даниловича у Володимирі в продовженні. Стосовно початку володарювання, згідно з літописом, “оутолив же са ѿ плача (по князеві Володимирові Васильковичу – В. А.) . и нача росылати . засадоу по всимъ городомъ”⁴⁷³, то вказано на діяльність “оутолив же са ѿ плача”, тобто ніяк не “одразу ж по завершенні жалоби по братові”, що подано за явного ігнорування джерела⁴⁷⁴. При цьому послідовно викладено обставини перейняття влади в містах, які зі смертю князя Володимира Васильковича зайняв князь Юрій Львович. Спершу, після виходу того з Берестя, Мстислав Данилович “поѣха до Берестѣа”, “прѣбывъ мало днѣи в Берестѣи . и ѣха до Каменца . и до Бѣльска”. Звідтіля він, “оутвердивъ люди и засадоу посади в Бѣльски . и в Каменци . и приѣха въ Берестѣи” знову, де, зокрема, видав зазначену грамоту на покарання коромоли. Виклад завершено: “Кназь же Мъстиславъ сѣде на столѣ брата своего Володимѣра на самыи великъ днѣ . мѣца . априла . въ . і . днѣ . и нача княжити по братѣ своему”⁴⁷⁵.

Хоча маршрут подорожі цілком логічний, коментаторові узрілося “порушення хронології оповіді: Мстислав повертається з Берестя, сідає на столі у Володимирі, а потім знову опиняється в Бересті, звідки повторно повертається до Володимира”⁴⁷⁶. Однак враження “порушення” склалося через доволі незалежне об’єднання наведеної розповіді про перейняття влади у північних містах та подій уже після “посадження” у Володимирі на Великдень 1289 р. В пригаданому останньому – вже “післякоронаційному” – сюжеті “оутвердив же засадоу в Берестѣи . и поеха до Володимера . и приѣхавшоу емоу в Володимерѣ и сѣхашаса к нему боарѣ его старѣи и молодии . бещисленое множество”⁴⁷⁷. Стверджено, ніби князь Мстислав Данилович у період перейняття влади “мав перебувати у Володимирі тривалий час, поки з’ясував стосунки з Левом та Юрієм (посилав по татар, листувався з Левом, чекав виїзду Юрія з Берестя тощо)”. Водночас: “*Літописець*

⁴⁷² Толочко О. и приѣха въ Берестѣи... С. 645.

⁴⁷³ Ипатьевская летопись. Стб. 928.

⁴⁷⁴ Толочко О. и приѣха въ Берестѣи... С. 646.

⁴⁷⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 931, 932.

⁴⁷⁶ Толочко О. и приѣха въ Берестѣи... С. 645.

⁴⁷⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 933. У цьому фрагменті не зовсім зрозуміле повторне утвердження “засади”, проте само воно не принципове для реконструювання перебігу подій. Очевидно, після упокорення берестейських коромольників на місці потрібні були ще якісь додаткові заходи.

гадає (виділено – В. А.), що вся історія відбулася швидко, невдовзі по смерті Володимира. Натяків на тривалість (майже в півроку!) він не дає”. Сумнів щодо “тривалості” підказало переконання, ніби перипетії перейняття влади відсували її урочисте санкціонування. Вихід із так уробленої колізії знову дала “помилка літописця”, тепер уже навіть його “сваволя”. “Отже, повторний приїзд Мстислава до Володимира мусив статися значно раніше від зазначеної дати (посадження на престолі 10 квітня 1289 р. – В. А.). Натомість епізод із посадженням цілковито руйнує таку хронологію”⁴⁷⁸. Отой “повторний літописний приїзд”, як зазначено, зафіксовано вже через якийсь час після посадження, чого не спостережено. Так постало цілком фантастичне переконання ніби... не подано справжньої дати. Остаточно, видно, заплутавшись, запропоновано показове зовсім “атракційно-ерудиційно” неймовірне для історичних реалій та літопису: “Очевидно, датуючи посадження, літописець орієнтувався на останню дату, яку вже містив текст, – відкриття раки Володимира 6 квітня 6797 р. – і вибрав наступну ж неділю після неї (знаючи з Кл про приурочення князівських посаджень до неділі)”⁴⁷⁹.

Тобто виявляється, ніби пишучи невдовзі після самої церемонії, літописець – безперечний сучасник і свідок – мав подати не реальну її дату, а... “нафантазовану”. Само ж “ерудиційне викриття” – тільки результат нездатності адекватно сприйняти декілька рядків літописної розповіді з відповідного приводу! Казус усепроникнення, звісно, не для обговорення. Проте показовим є засвічене тверде переконання стосовно “меж допустимого” у самому літописі разом із тлумаченням. Навіть про проведення урочистості в неділю належало довідатися від “Кл”. У власній традиції такого усвідомлення існувати не повинно... Як і, зрештою, – традиції так само... За організованого на описаний спосіб трактування від літопису – цілком очевидно – залишається тільки послідовно приділена йому роль безголосі “служниці коментування”. Його “успішно” належить заміщувати “скарбам” усепроникаючих інтерпретаторських зусиль, розвинутих не інакше, як у жанрі лише віддалено спровокованого джерелом, немало відмежованого від нього всеперемагаючого коментаторського екстазу. Не надто схильного враховувати об’єктивну незалежність від особи самого інтерпретатора вихідної інспірації у літописному викладі.

Продовжив наведені міркування розгляд прикінцевої фрази: “а хто мое слово пороушить . а станеть со мною передь Бмъ . а вопсалъ есмь в лѣтописѣць коромолоу и”⁴⁸⁰. Стосовно останнього звороту думки розійшлися. Антін Генсьорський подав: “у ній є своєрідна короборація (завіряння документа), але висловлена лише опосередковано: вказано, що про бунт берестян та, ймовірно, покарання їх (ловчєє) вписано в княжий “літописець”⁴⁸¹. Олег Купчинський сприйняв його “засвідченням документа в Літописці, згідно з чим він набирав публічної сили”⁴⁸². Польські видавці віддали текст літописцеві⁴⁸³. Коментар

⁴⁷⁸ Толочко О. и приѣха въ Берестии... С. 645, 646.

⁴⁷⁹ Там само. С. 646. Іншого джерела досвіду в коментаторському уявленні, видно, бути не повинно...

⁴⁸⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 932.

⁴⁸¹ Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису (Волинські і галицькі грамоти XIII ст.). *Історичні джерела та їх використання*. Вип. 4. Київ, 1969. С. 174. Коментар явно “своєрідно” обізнаний зі

статтею, оскільки при цитуванні подав не конкретну наведену сторінку, а всі: Толочко О. и приѣха въ Берестии... С. 646. Втім, подібні “ощадливі” відкличання у виданні не рідкість (пор. вище).

⁴⁸² Купчинський О. А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. Дослідження, тексти. Львів, 2004. С. 351.

⁴⁸³ Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali... S. 618, przyp. 1519.

натомість визнав: “Своєю формою фраза є безпосереднім продовженням останнього речення грамоти”⁴⁸⁴. Отже, насправді зворот, як і грамота, належить князеві Мстиславові Даниловичу: стверджено вписання грамоти до літопису та – найважливіше, донедавна не зауважене, – зафіксовану на такий спосіб причетність володаря до укладення відповідного літописного переказу⁴⁸⁵. Власне так і являється “Мстислав єдиний з-поміж князів, про якого достеменно відомо, що він знав про існування літопису, цікавився його змістом і усвідомлював значення зафіксованого в літопису для майбутнього”⁴⁸⁶. Само ж на дивовижу наївне наведене твердження неприйнятне: мало би виявитися, ніби навіть князь Володимир Василькович “не знав, не цікавився й не усвідомлював значення”...

Проте коментатор не спостеріг цих якнайочевидніших обставин, вдавшись до узвичаєного “вигадування”. Маючи на увазі зворот “а вопсаль есмь в лѣтописѣць коромолоу и^с”, визнано: “Фактично ні саму грамоту як документ, ні її зміст не можна назвати “коромолою” (хоча термін там уживається). “Коромолою” можна було б назвати історію зради берестян”⁴⁸⁷. Ці розважання явно безсенсовні: залучене поняття спроможне мати єдине значення – невірність підданих й у галицьких сюжетах літопису відповідних прикладів явно не бракує. Що “коромолою” здатна бути... грамота, якою встановлено покарання за саму “коромолу”, – до чогось такого варто було додуматися... Це – одне з найпоказовіших поміж численних свідчень справді необмеженого плодження “непотрібних реалій”.

Таке ж враження викликає й визнання “коромолою” “історію зради берестян”, неunikнено насуваючи запитання: чому “історію зради”, а не саму “зраду” коли – за адекватного засвоєння запису – власне про “історію” нічого не відомо. Все описане діється уже після “коромоли” й стосується винятково покарання за неї. Для коментатора ж очевидне – далеко не завжди ймовірне...

Наслідок такого розумування – переконання з акцентом на віддалення: “Отже, навіть уважаючи фразу належною до грамоти, тлумачити її слід було б не так, що грамоту буде вписано в літописець, а так, що, видаючи грамоту, князь мав намір також (на додаток) описати коромолу берестян у літопису”. Складно дискутувати про наміри князя за практикованих підходів до їх з’ясування, проте тут же далі виявляється, що навіть для самого коментатора “точний (sic!) смисл фрази: “описав уже [обставини] їхньої коромоли”⁴⁸⁸, тобто закінчена дія, щось із минулого. На явному взаємозапереченні наголошувати зайве. Всупереч засвідченому переконанню, безпосереднє продовження знову твердить: “Коли Мстислав видавав грамоту, історія берестейської коромоли (виділено – В. А.) ще не була завершена і не могла вже бути написана, тож фраза належить літописцеві, який знає, що вище вже розказано про події, які спровокували видання грамоти”⁴⁸⁹. На який спосіб на час укладення грамоти “історія берестейської коромоли ще не була завершена” коли покарано вже вчинений злочин – довідуватися зайве. Грамота, як зазначено, навіть укладена не одразу після заспокоєння Берестя: князь видав її, лише відбувши до Кам’янця та Більська й повернувшись звідтіля. Проте коментатор переповнений присвоєної візії і не бачить нічого, окрім звичного: “фраза належить літописцеві, який знає, що вище вже розказано про події, які спровокували видання грамоти”. Звідсіля підсумовуючий

⁴⁸⁴ Толочко О. и приѣха въ Берестии... С. 647.

⁴⁸⁵ Увагу до цієї обставини привернуто: Александрович В. “Задавлені” проблеми... С. 230–237.

⁴⁸⁶ Толочко О. королеви же Данилоу... С. 478–479.

⁴⁸⁷ Його ж. и приѣха въ Берестии... С. 647.

⁴⁸⁸ Там само.

⁴⁸⁹ Там само.

висновок: “Іншими словами (sic!): перед нами імітація клаузули короборації, здійснена в момент вставлення грамоти в текст, що вже містив опис берестейської коромоли. Тобто: не грамота підтверджувалася вписом у літопис, а достовірність літописної історії засвідчувалася вписом до нього тексту грамоти”⁴⁹⁰.

Незрозуміло, чому між “коромолою” та грамотою, призначеною встановити покарання за неї, неодмінно повинен існувати прийнятий зв’язок. Чому внесення грамоти до літопису мало служити “підтвердженням” й чому грамоті належалося засвідчувати “достовірність літописної історії”, а викладена “історія” мала ще й бути “засвідчена” на описаний спосіб. Явлені зусилля до прочитаного винятково на “коментаторську потребу” джерела, як і раніше, викликають надміру запитань, яких назбирується “бещисленое множество”...

Проте одна обставина для літописної традиції тут справді виняткова – прикінцеве визнання князя про внесення “берестейської коромоли” його ж зусиллями до літопису. Адже не підлягає сумніву власне таке наповнення вміщеної безпосередньо після тексту грамоти фрази “а вопсалъ есмь в лѣтописѣць коромолоу и^х”. Послідовно не схильне зауважувати відображених у джерелі виявів активності західноукраїнських володарів, “надпроникливе коментування” такого цілком очевидного змісту нотатки не сприйняло. Хоча йдеться не тільки про конкретний запис, а й самотність стверджену в західноукраїнському та всьому літописанні старокіївської традиції безпосередню причетність князя до укладення літопису. Натомість запропоновано відмежоване від реалій тексту звичне переповнене коментаторства ерудиційне “плетення слівес”...

З-поза сюжетів, співвіднесених найперше не з поодинокими особистостями, чи не найважливішим сприймається трактування часу укладення самого літопису, від якого узалежнено немало аспектів сприйняття та інтерпретування літописної розповіді.

Основою уявлень щодо його походження стало перейняте майже столітньої давності визнання нібито присутності в тексті цитат із хронографічної літератури, запозичених від волинського Хронографу 1262 р.⁴⁹¹, що наче мало відсилати до появи літопису після цієї дати. Однак далі з’ясовано, що використано не фрагменти за Хронографом, а повні тексти⁴⁹², підваживши як ідею, так і датування. Згодом Хронограф навіть віднесено шойно до 1350-х років⁴⁹³. Не дивлячись на показану на такий спосіб очевидну безпідставність ідеї “післяхронографічного” походження, визнано, ніби уточнення “не фатально позначається на датуванні першої частини ГВл, адже лишається чинною дата 1264 (реальний час останнього хронографічного запозичення) як *terminus post quem*”⁴⁹⁴. Звісно, зовсім незбагненно чому до “останнього хронографічного запозичення” мало дійти під вказаним роком, коли сам Хронограф, як стверджено, навіть набагато пізніший. Надалі запропоновано визнання, ще раз найочевидніше здатне заперечити “хронографічний” вимір історії: “Ясно (sic!), що автори ГВл працювали з тим самим набором хронографічної літератури, що ввійшов до Іудейського хронографа, і, не виключено, у тому ж

⁴⁹⁰ Там само.

⁴⁹¹ Орлов А. С. К вопросу об Ипатьевской летописи *Известия Отделения русского языка и словесности АН СССР*. Т. 31. Москва, 1926. С. 93–126.

⁴⁹² Толочко О. Галицько-Волинський літо-

пис: історія тексту *Галицько-Волинський літопис...* С. 21.

⁴⁹³ Его же. О дате так называемого Иудейского хронографа *Ruthenica*. Т. 15. Київ, 2019. С. 277–281.

⁴⁹⁴ Його ж. Галицько-Волинський літопис... С. 21.

осередку (виділено – В. А.), хоча й не конче синхронно⁴⁹⁵. Міркування схильне ніби підважувати навіть й... “осередок”, у якому відбувалося укладення літопису! Незрозумілий також набір “хронографічної літератури”, коли насправді повинно йтися про її позиції, використані згодом у Хронографі. Як взагалі сприймати “синхронність” за визнаного набагато пізнішого походження хронографічної компіляції й що під “синхронністю” здатне матися на увазі? Отже, знову явно “не зовсім усвідомлена активність”? Не дивлячись на всі можливі якнайістотніші зауваження до прийнятої версії, походження літопису з часу, уточненого далі на після 1269 р.⁴⁹⁶, тобто періоду щойно після смерті князя Василька Романовича, подано наче єдино прийнятним.

Сам же час його появи пригадано неодноразово і в різних, нерідко відмінних версіях із нічим не доведеним головним стійким переконанням: “Нагромаджувана нами сума текстуальних свідчень дає більше підстав гадати, що ГВл являє собою ретроспективний текст на всьому своєму обширі, тобто весь проект писання історії Романовичів розпочався по смерті і Данила, і Василька⁴⁹⁷, літопис “від початку виникав на Волині після 1269 р.”⁴⁹⁸. Водночас функціонує й інша дата: “так званий “галицький” літопис виникає як цілісний твір після 1265 р.”⁴⁹⁹. “Текст “галицької” частини ГВл склався 1260-х рр.”⁵⁰⁰. З огляду на згодом прийнятий час укладення Хронографу – 1262 р. – та “сповнену хронографічних цитат” давнішу, галицьку частину літопису, “текст “галицької” частини міг виникнути тільки після 1262 р.”⁵⁰¹. “Натомість фрагменти ГВл, які приписують його (автора “галицької” частини – В. А.) авторству чи редакторству, як і загалом весь “галицький” літопис, виникають після 1260 р., імовірно, ближче до другої половини 1260-х рр.”⁵⁰². Зазначене набагато пізніше походження Хронографу ніяк не заважає практикованому всепроникненню: “Опис штурму Києва монголами міститься в середині “галицької” частини ГВл, яка, за найконсервативнішими оцінками, не могла бути створена раніше від другої половини 1260-х рр.”⁵⁰³.

До безперечних китів коментування належить також переконання стосовно суцільного редагування літопису з одним із показових його виявів: “у різних сегментах ГВл реєструються ознаки, які можна інтерпретувати як свідчення того, що ГВл у його початковому стані створювався не як “літописець Данила”, а як “літописець Романовичів”, де ролі Данила і Василька були збалансовані. Пізніше текст було відредаговано так, щоб безперечним лідером у тандемі виступав “король Данило”⁵⁰⁴. Переконання постало явно у цілковитому відриві

⁴⁹⁵ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 21, 26.

⁴⁹⁶ Його ж. [В та же лѣта] По оубьенъи же герьцюковѣ... С. 479.

⁴⁹⁷ Його ж. королеви же Данилоу... С. 477.

На таке “фундаментальне” твердження відреагував: *Dąbrowski D.* Badając Kronikę halicko-wołyńską (Kronikę Romanowiczów). Rozważania na marginesie opracowania Oleksija Tołoczki *Kwartalnik Historyczny*. 2023. Zesz. 2. S. 383 (“W celu wykazania późnego czasu powstania dzieła członkowie kijowskiego zespołu nie tylko pomijali niewygodne dla założonej tezy poglądy literatury, lecz nawet posuwali się do innych zabiegów mających udowodnić przyjętą koncepcję”). Пор.: *Ibidem*. S. 383–393. З підсумуванням: “jest to w

pewnej mierze związane z chęcią udowodnienia przyjętej z góry tezy co do czasu powstania i struktury źródła”: *Ibidem*. S. 393.

⁴⁹⁸ Толочко О. королеви же Данилоу... С. 479.

⁴⁹⁹ Його ж. Галицько-Волинський літопис... С. 46.

⁵⁰⁰ Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ. прислаша князи Литовьскіи... С. 180.

⁵⁰¹ Кириченко К., Толочко О. Те, що фраза, якою відкривається ГВл... С. 77.

⁵⁰² Толочко О. Коуриль бо митрополить . идаше посланъ... *Галицько-Волинський літопис*... С. 425.

⁵⁰³ Його ж. Приде Батый Кыевоу в силѣ тажыѣ... С. 318.

⁵⁰⁴ Його ж. королеви же Данилоу... С. 478–479.

від самого тексту, оскільки вказаних слідів “літописця Романовичів” насправді немає: джерело відображає історичні реалії й через те не могло не бути “літописцем Данила” від самого початку, послідовно фіксуючи справжнє доволі своєрідне місце молодшого брата при старшому, чого коментування, звісно, неспроможне визнати. Зрештою, запропонованого характеру “редагування” взагалі складно уявити. Воно презентується звичним для коментаторського середовища розвитком давньої ідеї Владіміра Пашуто нібито літопис “при дворі князя Василька, был переработан и продолжен с целью показать роль владимирского княжения и самого князя Василька Романовича в политической жизни юго-западной Руси”⁵⁰⁵.

Утвердженню прийнятого апогею редагування присвячено й наступне розумування: “Нотатка про Кінгу-Єлизавету під Іпат. 6714 належить особі, яка працювала з літописом чи не останньою, 1290-х рр. ... Таке “глибоке” проникнення найостаннішого з авторів/редакторів ГВл у початки рукопису, у зони, за які він не був відповідальний як письменник, спонукає вважати, що ГВл піддавався систематичному редакторському переглядові саме цією особою, а отже, остаточно оформився як текст не раніше від середини – кінця 1290-х рр.”⁵⁰⁶. При цьому “автор епізодів із сайгатом працював таки в 1290-х рр.”⁵⁰⁷. Водночас пропонується відсилання до “останнього редакторського епізоду, що мав місце за Мстислава”⁵⁰⁸, тобто князя Мстислава Даниловича, відомості про якого уриваються на 1291 р. При цьому “звістка про смерть Данила (короля Данила Романовича – В. А.) належить перу “волинського” автора і притому “другого”, що працював за часів Мстислава Даниловича (1290-ті рр.)”⁵⁰⁹. Так само “формула “син королів”, як і манера згадувати Данила у формі “король”, суть явища, міцно пов’язані з легітимізацією передання Мстиславові Даниловичу володимирського столу. Як такі, вони є прикметами лише певного часу й обставин і не могли виникнути раніше від 1289 року. Тож виникають підстави твердити, що фрагменти, марковані титулом “король”, або належать перу літописця, що працював за часів Мстислава Даниловича (тобто після 1289 р.), або ж були цим літописцем відредаговані”⁵¹⁰. Навіть згадка у контексті Опавського походу 1253 р. про святого Володимира Великого – тільки “інтерполяція в текст “галицького” літопису, здійснена “волинським” автором, що працював у 1290–1300-х рр., в епоху, коли справді виникає вшанування хрестителя Русі”⁵¹¹. Так

⁵⁰⁵ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. Москва, 1950. С. 103.

⁵⁰⁶ Толочко О. Данилови соущю во Оутрѣхъ... Галицько-Волинський літопис... С. 135.

⁵⁰⁷ Толочко П. В тоє ж лѣто придоша Литва... Галицько-Волинський літопис... С. 394.

⁵⁰⁸ Арістов В. Нѣкто же ѿ Лаховъ... Галицько-Волинський літопис... С. 578.

⁵⁰⁹ Йоґо ж. Повідомлення про комету 1264 р... Галицько-Волинський літопис... С. 589. Пор.: Йоґо ж. Быс по сих пришедшоу ѡканьномуу и безаконьномуу Ногаеви... Галицько-Волинський літопис... С. 605.

⁵¹⁰ Толочко О. королеви же Данилоу... С. 485–486.

⁵¹¹ Затилюк Я. Даниль же снемса . с

Болеславомъ... С. 461–462. Розлогі розумування на шляху до такого висновку див.: Там само. С. 456–462. До незмінних численних “літописних чудес” зламу XIII–XIV ст. уже випало відкликатися неодноразово. З цього огляду засвідчене переконання, нібито що-йно десь на рубежі XIII–XIV ст. “виникає вшанування хрестителя Русі” й наведені обидві літописні згадки нібито “провадять до рубежу XIII–XIV ст.” виявляється заснованим не тільки на прийнятому у відповідному колі відкиданні найранішої джерельної згадки про київського князя як святого. Водночас це ще також цілком бездоказове заперечення й наступного такого документального переказу задля торжества заздалегідь облюбованої ідеї неодмінно пізнього редакторського походження цих записів.

трудновловимим порухом поява остаточної версії літопису віднесена вже навіть і до XIV ст.

Показовим прикладом літературної надінтерпретації є коментар до літописного викладу про заснування волинського міста Кам'янець: “розъгноувъ же книги . и вынаса емоу прѣрчьство Исаино . Дхъ Гнѣ на мнѣ егоже ради помаза ма . блѣговѣстити нищимъ . посла ма ищѣлити скроушенымъ . срѣцмъ . проповѣдати полоненикомъ . ѿпущение и слѣпымъ прозрѣние... и созижють . поустыня вѣчна . запоустѣшаа преже . воздвигнути города поусты . запоустѣшаа ѿ рода . князь же Володимѣръ ѿ сего прѣрчѣтва . оуразоумѣ млѣтъ Бгю . до себе . и нача искати мѣста подобна . абы кдѣ поставити городъ . си же земля шпоустѣла . по . г . лѣ . по Романъ” “и посла Володимиръ моужа хитра . именемъ Алексоу . иже баше при шѣѣ его многы города рѣуба . и посла и во Володимѣръ . с тозѣмъци в челно^x . воз верхъ . рѣкы Лосны . абы кдѣ изнайти таково мѣсто . городъ поставити . се же изнашедъ мѣсто таково . и приѣха ко князю . и нача повѣдати . князь же самъ ѣха с боары . и слоугами . и оулюби мѣсто то . надъ берегомъ . рѣкы Лысны . и штереби е . и потомъ сруоби на немъ городъ . и нарче има емоу Каменѣць зане бы^c земля камена”⁵¹². Ерудиційне тлумачення визнало: “По Романе” може означати “по смерті Романа”, яка сталася 1205 р. У такому разі арифметика не збігається. З другого боку, жодних повідомлень про запусніння територій довкола Берестя (і тим більше – за Романа) у самому ГВЛ не знаходимо”⁵¹³. Однак невідомо, чому мало йтися саме про зазначене “запусніння” й чому належить віднімати літописні вісімдесят років від часу закладення міста та який стосунок повідомлення Київського літопису під 1196 р. “про спустошення волостей Романа Мстиславича, а серед них – Кам'янець”⁵¹⁴ – над Случчю – здатне мати до заснування західно-волинського Кам'янець князя Володимира Васильковича над Лосною: йдеться хіба що про збіг топоніму. Літописних вісімдесят років “після Романа” логічно варто додати до часу його загибелі, що пропонує 1285 р. Нескладно здогадатися, що авторові випало “видати” себе й такий рік здатен означати лише час появи самого запису – укладення відповідної частини літопису, пропонуючи не зауважену досі конкретну дату його історії”⁵¹⁵.

До показових виявів сприйняття джерела належить також гіпотеза: “фрагменти тексту, які в межах “галицької” частини виявляють обізнаність із ПВЛ та Кл (цитують, парафразують, постачають характерну лексику та фразеологію тощо), є “волинського” походження, що проникли в “галицьку” частину на якомусь пізнішому етапі редагування тексту”⁵¹⁶. Зайве переглядати всі 31 приклад, проте є очевидним зовсім інший родовід чималої кількості визнаних “запозичень”. Прийнята на підставі наявності в зіставлених текстах окремих близьких (але не завжди тих самих і тотожних – див. далі) залучених слів, насправді – не обов'язково запозичення. Для прикладу – четвертий номер. Фрагмент “и воидоша во . Днѣпръ . и возведоша пороги и стаща оу рѣкы Хорьтиць . на бродоу оу Протолици”⁵¹⁷ узалежено не тільки від розповіді

⁵¹² Ипатьевская летопись. Стб. 875, 876.

⁵¹³ Толочко П. и посемь вложи Бъ во срѣдце . мысль блѣгоу... Галицько-Волинський літопис... С. 599.

⁵¹⁴ Там само. “Ростиславъ Рюриковичъ . с Володимеричи . и с Чернымъ Клобоукомъ . ехавше и повоеваша и пожгоша . волость Романовоу . школо Каменца”: Ипатьевская

летопись. Стб. 698.

⁵¹⁵ До інших уже відзначених у літературі: Еремін І. П. Волинская летопись 1289–1290 гг. Труды Отдела древнерусской литературы. Т. 13. Ленинград, 1959. С. 114.

⁵¹⁶ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 35.

⁵¹⁷ Ипатьевская летопись. Стб. 741.

Повісті временних літ “поидоша на конихъ . и в лодыяхъ . и приидоша ниже порогъ . и сташа въ Протолчехъ . и в Хортичимъ встровъ”, а й фрази Київського літопису: “совокоуписа с Черными Клобоуки . и ѣхаша в борзѣ . изъѣздомъ до Протолчии . и тоу заша стада многа Половецкаа . в лоузѣ в Днѣпрескомъ”⁵¹⁸. “Запозичення” тут обмежене... географічною назвою.

Ще очевидніший приклад – у переказі про смерть короля Данила Романовича: “впаль в болесьть великоу . в неиже и сконча животь свои”⁵¹⁹. Його зіставлено зі записами Повісті временних літ: “Києви же прішедшю въ свои городъ Києвъ . ту и сконча животь свои” та Антоній Печерський у монастирі “сконча животь свои”⁵²⁰. Проте залучена формула “и сконча животь свои” – самостійна та загальнопоширена. Й такого як поміж вибраних прикладів, так і водночас поза ними – немало. Отже, ще один з головних доказів ніби пізнього походження літопису короля Данила Романовича таким не здатен бути ніяк.

Наведена очевидна безпідставність прийнятих висновків на основі насправді позбавлених залученого наповнення аргументів отримала й таке вираження: “Лише в “галицькій” частині знаходимо формулу з посиланням на весну як час події: “вѣснѣ же бѣвши”⁵²¹. Як переконує зацитоване твердження, круговерть “запозичень” взагалі не допускає думки, ніби на такий спосіб належалося подати події реального часу. Усвідомленню чогось такого не місце взагалі: побутують тільки “килимові запозичення”. При цьому не побачено, що на приданому тлі літописання як окремих історичний гатунок зовсім губиться. Однак, як неодноразово випало пересвідчитися, коментатори існують не для вивчення джерела... Для них значно важливіше прикладення до нього роїв власних не обов’язково хоч якомось “причесаних” міркувань... Із самим джерелом не завжди співвіднесених, а то й взагалі цілком суперечних його вимові та змістові за працюватого намагання “вчитати” в текст власні ідеї та уявлення, сформовані під впливом сторонніх імпульсів та мотивацій” (пор. вище). Тобто, за призвичаєння не читати літопис безмірно роздуті суцільні запозичення частенько відготовують випадкову наявність окремих тих самих слів, до того й зводячись.

Серед найприкметніших особливостей пропонованого погляду присутнє також переконання про пізнє редагування літопису, до якого в коментарях та супровідних текстах немало незмінно побіжних відкликань. До найважливіших із них належить твердження: “На початку “галицької” частини, у повідомленні Іпат. 1207 про невдалий проект шлюбу Данила Романовича з дочкою угорського короля, зроблено інтерполяцію (характерним для “волинського” автора прийомом повторення фраз), де наречену (св. Єлисавету) помилково ототожнено з Кунігундою (Кінгою), майбутньою дружиною краківського князя Болеслава Сором’язливого. Як виявляється, цим же автором написано некролог із похвалою самому Болеславу під Іпат. 1280. Інтерполяція стверджує: “тепер” Кінгу вважають святою. Кінга померла 1292 р., і відтоді розпочалося її шанування як святої” (див. докладніше коментар до ПСРЛ 2: 723). Отже, маємо *terminus post quem* для двох редакційних епізодів: фінального завершення ГВл і суцільного редагування його останнім автором “галицької” частини літопису (виділено – В. А.)”⁵²².

⁵¹⁸ Там же. Стб. 253, 671.

⁵¹⁹ Там же. Стб. 862.

⁵²⁰ Там же. Стб. 8 (у зіставленні приклад тут же повторено ще раз після наступного цитування стосовно святого Антонія Печер-

ського: Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 32), 146.

⁵²¹ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 38.

⁵²² Там само. С. 48.

Само визнання наведеної дати в історії літопису неприйнятне. Найперше свідчення про намір одружити Данила Романовича з не названою королівною нічим не поєднане із наступним переказом про святу Єлисавету Угорську. Спершу розказано: “Данилови соущо во Оугрѣхъ . король же Андрѣи . и боарѣ Оугорьстѣи . и вса земля . хоташе дати дщерь свою . за княза Данила . шбѣима дѣтѣскома бѣвшима . зане сна оу него не бѣ”. Далі – після запису про вбивство імператора Філіпа – занотовано одруження майбутньої святої Єлисавети: угорська королева “да дщерь свою . за Лонокрабовича . за Лоудовика . бѣ бо моужь силенъ . и помощникъ братоу ее . юже нынѣ стѣоу нарѣчаю⁵²³ . именемъ Альжьбитъ . преднеє бо има еи . Кинека . много бо послужа . Бѣви . по моужи своємъ и стѣоу нарѣчають⁵²³”. Не можна не погодитися із першою половиною висновку: “Зв’язок між двома історіями прямо в тексті не заявлений”. Проте зовсім неприйнятне продовження: “він впливає з “топографії” фрагментів, що прилягають один до одного”⁵²⁴. Адже топографія – ніяк не доказ пов’язаності, а що більше, – прийнятого: “Безпосереднє сусідство натякає, що друга історія є ніби продовженням і поясненням першої: королівну за Данила не видали (як хотів король), бо королева знайшла їй іншу партію”⁵²⁵. Тож “натяку” насправді немає. А наведене пригадування про святість – згідно з літописним записом – стосується овдової 1227 й померлої 1231 та канонізованої 1235 р. святої Єлисавети. Відсилення до її сестри Кінги, теж згодом канонізованої, тут відсутнє взагалі: не випадало би за нього приймати незрозуміле стосовно святої Єлисавети, ніби “преднеє бо има еи . Кинека”. Звідсіля намагання ув’язати запис із краківською княгинею безпідставне. Отож наче присутня нотатка про неї як святу й виведене звідси “редагування” літопису після 1292 р.⁵²⁶ – явно помилкові. Зрештою, шанування не виникло акурат зі самою смертю... Тобто один зі стовпів коментування у нібито “редагуванні” літопису піля 1292 р. явно видуманий.

Засноване на таких і подібних підставах “переосмислення” усього обшару літопису зусиллями “пізнього редактора” само по собі непридатне для сприйняття⁵²⁷. Не кажучи про переконання стосовно редагування завершеного тексту “останнім автором “галицької” частини літопису”, тобто, в коментаторській візії – начебто якимось цілком апокрифічним “молодшим автором” старшої

⁵²³ Ипатьевская летопись. Стб. 723.

⁵²⁴ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 131.

⁵²⁵ Ипатьевская летопись. Стб. 723.

⁵²⁶ Коментар переконує: “в одному випадку – щодо св. Єлисавети – можна навіть датувати час появи фрагмента в тексті – 1290-ті рр.”. “Коло підозрюваних” для 1290-х рр. досить обмежене. Можна припускати, що транслятором чуток із життя угорського двору було оточення дружини Лева Даниловича – Констанції, дочки короля Бели IV”: Толочко О. [В та же лѣта] По оубьеннѣ же герьцюковѣ... С. 455. Стосовно переконання щодо джерела, то варто нагадати, що йдеться про “чутки” двору короля Ендре II 1206–1207 рр. Підозрювати в їх поширенні... у 1290-х роках “оточення дружини Лева Даниловича – Констанції, дочки короля Бели IV”, його наступника від 1235 р.,

через стільки десятиліть – зусилля надто непевне. До того ж, сама княгиня востаннє задокументована ще... 1272 р.: *Dąbrowski D. Rodowód...* S. 114. Закладати, ніби через щонайменше два десятиліття “останньому волинському редакторові” хтось із її “угорського оточення” – невідомо навіть чи тоді існуючого – переказував “плітки” угорського королівського двору ще... початку століття – переконання явно непоборної на нього потреби... Знані, зрештою, й далеко не найприязніші стосунки князя Лева з володимирським середовищем, де укладено завершення літопису (у коментаторів – він весь)... Зовсім не випадково до коментаторських зусиль навколо святої Єлисавети у рецензента набралось немало зауважень: *Ejusdem. Badajac Kronikę...* S. 383–388.

⁵²⁷ Пор.: Еремин И. П. Вольнская летопись... С. 102–117.

його частини. Така цілком уже чудернацька з'ява – тільки зовсім зайве свідчення не тільки неодноразово зауваженого перебування поза джерелом. Повинно водночас йтися навіть так само й про неprisутність у власному тексті... Останній висновок далі отримує ще й додаткове безперечне підтвердження, оскільки не “галицький літописець” редагує увесь текст, а автор чи редактор завершальної частини, або ж його наступник – “галицький літопис” (див. далі)...

Коментування пропонує й немало інших очевидних заперечень можливості пізнього суцільного редагування. До окремих із них варто приглянутися.

“Про причини, що спонукали ґрунтовно переробити “галицький” літопис, можна лише здогадуватися. Цілком очевидно, що якісь суттєві риси цього літопису (естетичні, змістові) зробили його певного часу неадекватним і таким, що потребував реорганізації”⁵²⁸. Прийняте походження усього західноукраїнського літопису XIII ст. з 1260-х років чи пізнішого часу змушує визнати усвідомлену “неадекватність та потребу реорганізації” виниклою ніби уже невдовзі після укладення тексту – упродовж наступних двох десятиліть... Таке переконання – особиста заслуга – якнайочевидніший винахід самого коментатора, поглинутого систематичним видумуванням “потрібних реалій”...

Інше неунікненне зауваження із запропонованих розмірковувань: відкриття “неадекватність” – результат... активності літописця князя Володимира Васильковича як автора майже всього – в засвідченому переконанні – літопису XIII ст. Власне його зусиль належалося стосуватися й наступному визнанню: “початковий текст “галицького” літопису розповідав про двох Романовичів. І справді, саме такий зміст впливає з тональності початку твору: то мала бути фамільна сага про двох сиріт, що завдяки протекції угорського короля і краківського князя, переборюючи “крамоли і лєсті”, відвойовували втрачену отчину. Згодом такий сюжет і тональність здалися недоречними і було здійснено послідовне й цілеспрямоване виправлення тексту (відчутне в багатьох повідомленнях), що повсюдно вивищувало одного з братів – Данила, подаючи його не як клієнта могутніших політичних гравців (виділено – В. А.), а як самостійного князя”⁵²⁹. Природне старшинство Данила Романовича при цьому нічого не варте... Як і послідовно засвідчене в джерелі співвідношення між братами. Уже вказано також: отому “згодом” належалося відбутися в найближчому часі – тобто “фамільна сага” надто скоро виявила пожадану “неадекватність та потребу реорганізації”, кинувшись в обійми явно витвореного “за образом і подобою” “редактора”. Покликаного все переінакшити та вдосконалити, відпрацювавши акурат згідно з бажанням усепроникливих трактувальників, як їхнього ж власного породження...

Коротке підсумування запропонувало висновок: “Літописання на Волині виникає після 1264 р. в колі книжників, що перебували під впливом перекладних хронографічних пам'яток. Точніше визначити час початку роботи над літописом не вдається. Наприкінці 1280-х рр. (виділено – В. А.) цей перший історичний твір дістає продовження у формі “волинського” літопису. Після 1292 р. “волинський” літопис зазнає редагування тим самим автором або його наступником. Цей автор одночасно провадить систематичне перероблення “галицької” частини, внаслідок чого ГВл остаточно набуває того образу, у якому входить до складу Іпат. кодексу”⁵³⁰. Хоча присутнє й явно “коромольне”

⁵²⁸ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 48.

⁵²⁹ Там само. С. 49.

⁵³⁰ Там само. С. 53.

твердження про редагування “галицької” частини ГВл, не раніше від 1260-х рр., навіть “подвійно коромольне” через прийняття появи вже на цьому етапі каталогу володимирських єпископів: “Каталог володимирських єпископів під Іпат. 1223 з’явився на етапі редагування “галицької” частини ГВл, не раніше від 1260-х рр.”⁵³¹, підважуючи не тільки “генеральну лінію” походження усіх подібних переліків щойно від “останнього редактора”⁵³² й знову відсилаючи до неодноразово зауваженої тлумачної неузгодженості. Втім, подобу очевидної “коромоли” вдається відчитати й у нотатці про “каталоги як текст безперечно “галицький”, уставлений, отже, на етапі редагування початкового тексту “галицького” літопису”⁵³³. Написане, до того ж, явно не прочитано...

У такому викладі привертає увагу насамперед визнана дата 1264 р., в поодиноких коментарях у тому ж контексті подана і як “після 1262 р.” та “після 1269 р.” (пор. вище). Не можна пройти й мимо прийнятого укладення “літопису князя Володимира Васильковича” нібито щойно наприкінці 1280-х років. Само воно наче спроможне допускати ймовірність появи тексту уже й... після смерті князя – із явною “аналогією” з немовбито так само “посмертним” же літописом короля Данила Романовича... Нічим також не доведене й прийняття “суцільне редагування” “після 1292 р.” нібито щойно зовсім недавно – “після 1262–1264–1269 р.” – укладеної старшої частини літопису, оскільки після двох останніх записів про смерть 1292 р. пінського та степанського князів про сам літопис надалі нічого не відомо. А щедро множені “здогади” на засаді “можливого”⁵³⁴ для сприйняття, звісно, не надаються. Хоча в коментаторському баченні (про його підстави див. вище): “Нотатка про Кінгу-Єлизавету під Іпат. 6714 належить особі, яка працювала з літописом чи не останньою, 1290-х рр. Сліди руки цього ж редактора помітні в кількох інших редакційних доповненнях у “галицькому” літопису, і є підстави приписувати цій же особі принаймні окремі тексти “волинської” частини з повідомленнями за 1280-ті рр. Таке “глибоке” проникнення найостаннішого з авторів/редакторів ГВл у початки рукопису, у зони, за які він не був відповідальний як письменник, спонукає вважати, що ГВл піддавався систематичному редакторському переглядові саме цією особою, а отже, остаточно оформився як текст не раніше від середини – кінця 1290-х рр.”⁵³⁵. Отже, так насправді ніби й не відомо коли... Але неодмінно – за знаної джерельної “безвісті” з припиненням літописання. Звідси логічне запитання: чи випадало би на такому тлі множити усеможливі “успотрібні” здогади? Самому коментаторові без подібних явно надто сумнівних розваг, видно, не обійтися ніяк... Варто так само пригадати і його неспроможність відірватися від засвоєного перебування “володимирських книжників” “під впливом перекладних хронографічних пам’яток” – навіть за ствердженого значно пізнішого походження самої хронографічної копії...

⁵³¹ Толочко П. Въ лѣта ж Данила и Василка Романови... С. 201.

⁵³² Толочко О. Данила же приде к нему... С. 428, 430.

⁵³³ Толочко О. Бахоу же имена Литовскихъ князеи... С. 182

⁵³⁴ Показовим прикладом “можливого” є, зокрема, ні на чому не заснована пропозиція стосовно причетності до продовження літопису княгині Ольги, вдови князя Володимира Васильковича: *Jusupowić A. Kronika...*

S. 153. Навіть всупереч зазначеному виразному джерельному відсиланню до продовження літопису заходами князя Мстислава Даниловича. З приводу цього “відкриття” див.: *Александрович В. “Задамнені” проблеми...* С. 239.

⁵³⁵ Толочко О. Данилови соуццю во Оугрѣхъ... С. 135. Щодо розумувань з приводу “княгині Кінги” й співвіднесення із нею літописної історії, як зазначено, послідовно критично висловився Д. Домбровскі.

Невизнання відображення у літописі історичних реалій й систематична підміна їх, активне залучення привиду неустанних літературних запозичень спровокували, зокрема, таке зіставлення на матеріалі пригаданого грубешівського сюжету: “епізод “проводів” Данилом воїв імітує епізод з Іудейської війни, пор.: “а самъ ѣха проводить вой свои^x. ѣдоущоу же емоу . до Гроубешева . и оуби вепревъ шесть, самъ же оуби и^x рогатиною . г^r . а три . штрочи его . и вдасть маса воємъ на поуть . а самъ помоливса ст^mоу Николъ (ПСРЛ 2: 830)”; “и многимъ воломъ стоящимъ по жртвеникомъ . и повелъ кесарь иссѣщи вса . и вда воємъ на пищю . сам же съ своими велможами праздновавъ три дни”⁵³⁶. Неможливо сприйняти спільності між сюжетами поза вбивством кабанів й жертвних волів та – відповідно – “вдасть маса воємъ” і “вда воємъ на пищю”. Проте цілком очевидне хворобливе відшукування аналогів – разом із надто підозрілими – як улюблений метод підриву історичної достовірності літопису та підміна його незмінно пожаданою, єдиною прийнятною для коментаторів “літературною творчістю”. За такого підходу в грубешівському епізоді зникає найголовніше. Ця історія постає за обставин, коли князь Ізяслав просив від татар допомоги для походу на Галич “шни же реко емоу . како идеши в Галич . а Данило князь лють есть . шже шиметь ти животь то кто та избавить . онъ же не послуша ихъ . но собравъ около себе иде в Галич . Данило же слышавъ то скорбень бѣ^c . іако в невидѣньи се бѣ^c посла снѧ своего Романа . и боцары свои всѣ на нь . Лва бо преже шрадилъ бѣ королеви . а самъ ѣха проводить вои свои^x . ѣдоущоу же емоу . до Гроубешева . и оуби вепревъ шесть . а самъ же оуби и^x рогатиною . г^r . а три . штрочи его . и вдасть маса воємъ на поуть . а самъ помоливса ст^mоу Николъ и ре^r воємъ своємъ . аще сами боудоутъ Татарове . да не видеть оужась во ср^tце ваше (виділено – В. А.) . шнем же рекшимъ . Бѣ боуди помощникъ ти . створимъ повелѣнаѧ тоѧ”⁵³⁷. Безперечно, не епізод полювання, хоча й у літописному викладі унікальний, а власне напучування супроти татар і є ядром сюжету. Коментар до цього виняткового моменту літописного викладу не дійшов, обмежившись полюванням разом із прийнятим нібито літературним джерелом розповіді, насправді цілком вдуманим.

Проте наведене “запозичення” – тільки одне конкретне свідчення неоправданості поглядів, якими коментаторські зусилля, що на конкретних прикладах уже показано неодноразово, переповнені понад усяку міру. Їх належить сприймати окремим комплексом виявів коментування – через послідовно висловлене переконання у неодмінних суцільних запозиченнях із літературних джерел та взоруванні на них. Відображення подібного усвідомлення здатні зливатися у стійкий “гул запозичення” зі звичним завідомим перебільшенням коли для висновку про зв’язок навіть не віднаходиться жодних підстав. Окремі такі приклади вже була нагода показати. Варто вдатися й до інших.

“Відгомін цих двох образів похвали Романові (лева і рисі – В. А.) знаходимо значно нижче в ГВЛ, у похвалі Данилові й Василькові (Іпат. під 1251 р.), які після вдалого походу “придоста со славою на землю свою . наследивши поуть шѣѧ своего великаго Романа . иже бѣ изовштриса на поганьѧ . іако левъ . имже Половци дѣти страшахоу”⁵³⁸. Стосовно князя Романа Мстиславовича літопис твердить: “оустремил бо са баше на поганьѧ іако и левъ . сердить же бѣ^c іако и рысь”⁵³⁹

⁵³⁶ Стависький В., Тлочко О. Пото^m же Коуремьса... С. 511.

⁵³⁷ Ипатьевская летопись. Стб 829–830.

⁵³⁸ Стависький В., Вілкул Т., Тлочко О. удолѣвша всимъ поганьскымъ іазыко^m... Галицько-Волинський літопис... С. 86.

⁵³⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 716.

(перераховуючи й інших звірів). Проте поза устремлінням “на поганья . яко левъ” спільність тут не віднаходиться. “Відгомін” залучено ще також до наведеної характеристики ятвязького вождя Скомонда: “борзъ же бѣ яко и звѣрь . пѣшъ бо хода, повоева землю Пиньскоую”⁵⁴⁰, теж прирівняного насправді лише загалом до звіра.

Одразу набір “запозичень” віднайдено при зіставленні літопису з текстами, що згодом увійшли до Хронографу. Їх подано як “хронографічні запозичення” (пор. вище), хоча перегляд нерідко переконує у явній відсутності підстав для такого визнання. Так, зокрема, коли “премудрий” київський книжник Тимофій щодо угорських безчинств у Галичі “причтею ре^с слово . ш семь томители . Бѣнедиктъ”⁵⁴¹, їхньому зверхнику, паралель віднайдено у висловлюванні Хроніки Іоана Малали “А ш сем Ираклии иноу притчею рекоша”⁵⁴². Проте спільність тут хіба в понятті притчі, не здатному підказати жодної паралелі. Не випадає обстоювати його належність до звичного словника через широку присутність у релігійній культурі. Звідсіля – знову очевидне непорозуміння. Проте власне самостійного словника коментатори не визнають категорично, зводячи все до неодмінних “запозичень” незрозуміло-“безсловесного” у їхньому сприйнятті літописця.

Аналогічне віднаходиться й у переказі про вбивство литовського князя: “и тако бы^с конѣць . оубита Тренатина”⁵⁴³. Джерело побачено в записі “Юдейської війни” Йосифа Флавія: “и тако бысть конецъ Иродову житию”⁵⁴⁴, де “спільне” також само лише... слово “кінець”. Те ж стосується й узгодження фраз літопису “Володимѣрь же бѣ разумѣа древная и задная” та “аще быхъ не вѣдалъ передняя и задняя” Йосифа Флавія⁵⁴⁵: літопис навіть вказав зовсім інше – “Володимѣрь же бѣ разумѣа приатъчѣ и темно слово”⁵⁴⁶. Отже, – знову пожадане віднайдено... за його відсутності.

Очевидне перебільшення – й інше “запозичення” від того ж зразка: “По смѣрти же великаго княза Романа великоу матежю воставшю . в землѣ Роуской”⁵⁴⁷: “Въ то же врѣма матежю бывшѣ въ сыльныхъ жидо^х”⁵⁴⁸. При цьому пригадано твердження Київського літопису: “по смѣрти же Юрославлѣ . бѣ^с матежѣ великѣ в Галичкои земли”⁵⁴⁹, проте його проголошено “менш вірогідним взірцем з огляду на загальну орієнтацію початкового “галицького” літопису на хронографічні, а не літописні моделі”⁵⁵⁰. Наведене визнання – показовий взірець практикованого розумування. Приклад із власної традиції, безперечне свідчення давнішого функціонування у ній, не вартий уваги – навіть коли, за визнанням самого коментатора, повинно йтися про цілком звичне поняття уже для старокіївського літописання⁵⁵¹. Навпаки, існує облюбований зразок, до якого літописцеві належить вдаватися невідступно, поза ним наче не діючи. Про “хронографічну” модель уже йшлося... Наведено ще одне з-поміж численних у пошуках пожаданої незмінної “екзотики” свідчень того, як власна традиція нічого не варта, тобто – не здатна існувати. Функціонують винятково прийняті “моделі” й тільки вони...

⁵⁴⁰ Ипатьевская летопись. Стб. 799.

⁵⁴¹ Там же. Стб. 722.

⁵⁴² Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 22.

⁵⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 861 (а також литовських князя Войшелка та короля Міндаугаса: Там же. Стб. 868, 869).

⁵⁴⁴ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 22.

⁵⁴⁵ Там само. С. 25.

⁵⁴⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 913.

⁵⁴⁷ Там же. Стб. 715.

⁵⁴⁸ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 75.

⁵⁴⁹ Ипатьевская летопись. Стб. 657. Пор.: Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 75.

⁵⁵⁰ Толочко О. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 75.

⁵⁵¹ Там само. С. 77.

Показовий вияв коментаторського сприйняття – визнання запозичень у так званій Похвалі князя Романа Мстиславовича, засноване на досвіді попередників. Спершу стверджено: “Фразеологія панегірика свідчить про книжний характер тексту, набраного, подібно до намиста, з окремих фраз та уривків, що їх автор розшукав у перекладних візантійських творах і понанизував, часто без уваги до контексту джерела”⁵⁵². Далі “цитатник” тільки розвинуто. Зворот літопису “шодлѣвша всимъ поганьскымъ ѣзыкомъ оума моудростью ходаща по заповѣдемъ Бжѣимъ оустремил бо са баше на поганьѣа ѣако и левъ”⁵⁵³ сприйнято запозиченням із розповіді Іоана Малали про дитинство Геракла: “палицею оубившю смия . рекше одолѣвша частымъ слымъ похотѣмъ, оума мѣростію. акы палицею ходяща въ котызѣ . акы въ левѣи ямѣ . въ твердѣ оумѣ”⁵⁵⁴. Віднайшовши знайоме “оума моудростью/оума мѣростію”, коментатор тут же просіяв належним “Еврика!”. Не розмірковуючи, що власне знайдено. Само визнане співпадіння слів теж не у всьому переконує. Коли ж випадає думати, ерудиція явно підводить: “не цілком ясно, який комплімент робив Романові Мстиславичу автор похвали: чи князь перемагав язичників завдяки “мудрості свого розуму”, чи князеві *вистачило розуму* (виділено – В. А.) не порушувати християнських заповідей (sic!)”⁵⁵⁵. Хоча цілком очевидно: “оума моудростью” князь “ходаща по заповѣдемъ Бжѣимъ”⁵⁵⁶. Коментаторське “чи” з продовженням – ніяк не свідчення, ніби його творцеві “вистачило розуму”... Всупереч розважаням, зворот навіть не стосується попереднього “шодлѣвша всимъ поганьскымъ ѣзыкомъ”. Також у ньому не випало би визнати “певну якість Геракла”, яку автор похвали ніби “переніс на свого героя”, немов приховану в тому, що “Геракл жив у левовій норі й убив палицею змія, тобто переміг нечисті бажання свого ума за допомогою мудрості”⁵⁵⁷. Наче звичайне християнське тлумачення античного сюжету згідно з власним сприйняттям. Однак чи справді натякам на “нечисті бажання... ума” (!?) князя Романа Мстиславовича місце в... його похвалі? “Екстаз” звично загубив, про що власне йдеться...

Так само недалекокими та наївними презентуються й “запозичення” похвали в порівняннях із левом, риссю, крокодилем і навіть орлом⁵⁵⁸, покликані утверджувати переконання, немов кожне з них залучено від конкретного літературного джерела. Зіставлення із левом ніби навіть дав... набагато пізніший текст: “спокуслива паралель” наче лише... “не досить переконлива”⁵⁵⁹! Вимовнішого викриття “хворощі запозичення” не варто й шукати...

Ще один показовий приклад – “запозичення” згадок про прославлення Бога у короля Данила Романовича та святого Володимира Великого: “падѣ поклониса . и прослави Баѣ . ш бывше” (пор.: “и абѣе прозрѣ . видив же се Володимерь . напрасное исцѣление и прослави Баѣ”⁵⁶⁰, де співпадає лише

⁵⁵² Стависький В., Вілкул Т., Толочко О. шодлѣвша всимъ поганьскымъ ѣзыкомъ... С. 83.

⁵⁵³ Іпатѣвская летопись. Стб. 715.

⁵⁵⁴ Стависький В., Вілкул Т., Толочко О. шодлѣвша всимъ поганьскымъ ѣзыкомъ... С. 84.

⁵⁵⁵ Там само.

⁵⁵⁶ Власне такий сенс у фразі побачили, зокрема, перекладачі літопису, див.: Літопис Руський. За Іпатським списком переклад Л. Махновець. Київ, 1989. С. 368. Новіший польський переклад “уник” клопоту,

виділивши зворот комами: “który zwyciężył wszystkie pogańskie narody, mądrością umysłu, działając według nakazów Bożych”, див.: Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Tłumaczenie... S. 93.

⁵⁵⁷ Стависький В., Вілкул Т., Толочко О. шодлѣвша всимъ поганьскымъ ѣзыкомъ... С. 84.

⁵⁵⁸ Там само. С. 84–86.

⁵⁵⁹ Там само. С. 84–85.

⁵⁶⁰ Затилюк Я. Даниль же снемса . с Болеславомъ... Галицько-Волинський літопис... С. 460.

зворот “и прослави Ба” – настільки всезагальний, що “інспірація” явно позбавлена сенсу.

Віднайшлося й таке: “в похвалі Романові є запозичення з достовірно “галицького” тексту. Це – характеристика Скомонда з оповіді про ятвязький набіг: “борзъ же бѣ яко и звѣрь . пѣтъ бо ходя, повоева землю Пиньскоую . инши страны” (Іпат. 1248 р. (ПСРЛ 2: 799)). Це означає, що автор похвали працював після того, як виник і сформувався на всій протяжності “галицький” текст літопису. Спостереження, детально викладені в коментарі до ПСРЛ 2: 799–800, демонструють, що похвала Романові постала після похвали Володимирові Васильковичу, а отже, належить перу “волинського” автора, що працював за княжіння у Володимирі Мстислава Даниловича”⁵⁶¹. За пропонуваного розуміння невідомо, чому хронологічно ранній текст, як, зрештою, систематично в коментарях, неодмінно перейнято від значно пізніших записів, а не навпаки – тому належало вдаватися до ранішого переказу, проте “зворотна послідовність написання практично виключена”⁵⁶². Одначе, окрім “дорогого привида” пізнішого тотального “редагування”, таке переконання нічого не приховує.

Конкретні приклади можна множити, але практикована метода й так очевидна та полягає у зведенні наукового дослідження до виразно облегшеної забави з пошуку “знайомих” слів, втім не завжди навіть і потрібних... З усіма неunikненними наслідками, явленими що не крок...

Одна з показових презентацій “незабутнього успіху” коментаторського колективу співвідноситься із мовою. За усім комплексом явлених ознак це люди неукраїномовного середовища, вимушено до нього пристали та зовсім умовно – й не без виявів явної агресії – із ним пов’язані. Вони не володіють мовою, її не відчують та не потребують такого відчуття, що спровокувало чимало різнорідних не тільки мовних курйозів. Відповідно до новітніх надто підозрілих неunikнено згубних призвичаєнь, літературний редактор у виданні не передбачався, авторам же надто часто не читалося й власне (пор. вище). Про взаємне читання ніби не йшлося... Випадків, незмінно спровокованих на такий спосіб, приназбирується аж надто багато. Звісно, на вичерпність не претендується...

У короткому реченні “Помічаємо, що редакторський текст... оформлено зазначеним прийомом”⁵⁶³ першим словом повинно бути “зауважуємо”, а в закінченні – йтися про подання на зазначений спосіб. У звороті “стосуються саме до галицького князя”⁵⁶⁴ іномовне зайве “до” (=“относяться к галицькому

⁵⁶¹ Толочко О. Похвала Романові... С. 96.

⁵⁶² Його ж. Воеваша Ютвѣзѣ... С. 397.

⁵⁶³ Його ж. Галицько-Волинський літопис... С. 48. Пор. також: “Помічаємо” належить до традиційно улюблених слів, див., зокрема, також: Його ж. бахоу же имена Литовських князей... С. 182 (“Важко не помітити”); Його ж. бѣ бо преже того пискоуупъ. Асафъ... С. 210 (“Помічаємо, що редакторські додатки”); Стависький В. В та ж времена придоша безбожнии Измалтанѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 301 (“помічаємо аналогічний”); Стависький В., Толочко О. изииде же на празни сѣго Дмитрѣа... С. 404 (“Приглядаючись до цієї статті Кл, помічаємо”); Толочко О. бывшоу же князю оу ни Галицько-Волинський літопис... С. 415 (“По-

мічаємо, що в ній”); Кириченко К. В та ж лѣта явиса звѣзда... Галицько-Волинський літопис... С. 585 (“приглядаючись до тексту літопису, помічаємо, що повідомлення про комету та дві наступні короткі звістки”).

⁵⁶⁴ Стависький В., Толочко О. тогда же бояре Володимирьстии... С. 145. Аналогічне: Арістов В. Во има Шѣа и Сѣа и Сѣго Дѣа... Галицько-Волинський літопис... С. 621; Толочко О. Володимеръ же повелѣ писцо своему... Галицько-Волинський літопис... С. 623. Повторено там само й у фразі: “літописець недвозначно твердить, що характеристика стосується саме до Жирослава”: Його ж. Потом же льстивомоу Жирославоу... Галицько-Волинський літопис... С. 233. Пор. також: Арістов В. Данила же приде к нему... С. 433.

князю”), “стосується до пригадування подвигів”⁵⁶⁵, “стосується до двосторонніх взаємин” та “до сцен зустрічей”⁵⁶⁶, “стосувалися до часу перед постриженням Романової”⁵⁶⁷, пригадано “фразу, що стосувалася до Болеслава”⁵⁶⁸. Запис “першими місяцями”⁵⁶⁹ мав би виглядати “у перші місяці” чи “упродовж перших місяців”. Водночас “шлюб Романа Даниловича з Гертрудою Бабенберг стався весною 1252 р.”⁵⁷⁰. Двом “ціцеронам” твердження “очевидцем мала би бути людина воєнна, адже він прекрасно розбирається в осадній і захисній техніці”⁵⁷¹ відповідає “обізнаний з облоговою”. Грузинський “цар Давид, заздрячи на славу”⁵⁷², насправді “заздри́в славі”. “Першим шлюбом Данило був одружений”⁵⁷³ – явна калька з “первым браком”, як і “було попросту вилучено”⁵⁷⁴, “оповідь, що пропонується слідом”⁵⁷⁵. Те саме стосується й словосполучення “Разом з тим”⁵⁷⁶. Зовсім без калькування обійшовся запис “В обоих випадках”⁵⁷⁷. Мусили віднайтися й “нуникненні” тепер “лакуни”⁵⁷⁸. Ще один приклад практикованої мови пропонує “незабутнє” закінчення звороту “що вже детально було оповіджено”⁵⁷⁹. В одному з коментарів приподобалося позасловникове “вибірка”(=выборка), на 63 слова вжите тричі⁵⁸⁰. Трапляється й інше: “Причому це майже дослівна виписка, на відміну від інших хронографічних фрагментів, що являють собою(=“представляють собою”) переважно парафрази окремих висловів”⁵⁸¹, а також “Виписки з Іларіона”⁵⁸², “приписка”⁵⁸³, “має прив’язку”⁵⁸⁴, “зноси”⁵⁸⁵, “судячи з розмітки в головних свідках тексту”⁵⁸⁶, “присутня правка”⁵⁸⁷. “декларування якостей Романа і його

⁵⁶⁵ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 46.

⁵⁶⁶ Арістов В. Данила же приде к нему... С. 433.

⁵⁶⁷ Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ... С. 177.

⁵⁶⁸ Толочко О. слышавъ же Даниль приходъ Ростиславль. С. 358.

⁵⁶⁹ Його ж. кнагини же Романоваа... С. 112.

Як при цьому зазначено, єдине доступне свідчення з відповідного приводу зберегла: Новгородская первая летопись старшого извода ПСРЛ. Т. 3: Новгородская первая летопись старшого и младшего изводов. Москва, 2000. С. 240.

⁵⁷⁰ Толочко О. В та же лѣта времени минуовшоу... Галицько-Волинський літопис... С. 453.

⁵⁷¹ Стависький В. по смѣрти брата своего... С. 251. Пор. також “осадні машини”: Толочко О. Приде Батый Кыевоу в силѣ тажыцѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 321.

⁵⁷² Толочко О. изгнавшю Штрока во Шбезы... Галицько-Волинський літопис... С. 89.

⁵⁷³ Його ж. Данило же поиде с братомъ Василкомъ... Галицько-Волинський літопис... С. 445.

⁵⁷⁴ Його ж. VI. Завершення “галицького” літопису... Галицько-Волинський літопис... С. 589.

⁵⁷⁵ Його ж. По смѣрти же великаго княза Романа... С. 77.

⁵⁷⁶ Стависький В., Толочко О. изииде же на празникъ сѣго Дмитръа... С. 404; Толочко О.

Володимеръ же повелѣ писцю своему... С. 622.

⁵⁷⁷ Толочко О. Бѣранда же росмотровъ твердость корода... Галицько-Волинський літопис... С. 568.

⁵⁷⁸ Його ж. Се же соуть імена... С. 71. Пор. також: Його ж. Данило же поиде с братомъ Василкомъ... С. 445.

⁵⁷⁹ Толочко О. тогда же боаре... С. 146. Також: “оповіджено про походи”, див.: Арістов В. Быѣ по сиѣ пришедшоу шканьномуу и безаконьномуу Ногаеви... С. 601.

⁵⁸⁰ “завдяки поверховій вибірці повідомлень”, “Вибірку, очевидно, робив хтось із помічників... сам фрагмент літопису, з якого робили вибірку”: Затилюк Я. Лестько же посла посла своеѣ... С. 171. Так само: “Повна вибірка розподілу форм”, див.: Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ... С. 180.

⁵⁸¹ Толочко О. Потом же льстивомоу Жирославоу... С. 234. Пор.: “Текст являє собою”, див.: Стависький В., Вілкул Т., Толочко О. шдолѣвша всимъ поганьскимъ ѣзыкомъ... С. 84.

⁵⁸² Толочко О. къ семоу же кто исповѣсть... Галицько-Волинський літопис... С. 631, 636.

⁵⁸³ Арістов В. и оубѣди его... С. 474.

⁵⁸⁴ Толочко О. Приде Батый Кыевоу в силѣ тажыцѣ... С. 333.

⁵⁸⁵ Його ж. Галицько-Волинський літопис... С. 16.

⁵⁸⁶ Його ж. Воеваша Ютвазѣ... С. 395.

⁵⁸⁷ Там само.

войовничості щодо язичників., яке затим реалізується в оповіді⁵⁸⁸, “основано-го на контексті”⁵⁸⁹, “виділені жирним”(=масним)⁵⁹⁰, “бувши помилуваним”⁵⁹¹, “не бувши спадкоємцем”⁵⁹². Не обійшлося так само й без “вставки”⁵⁹³ та “не вставками, а переробками”⁵⁹⁴. Серед явно запозиченого також: “Складається враження, що вся історія другого походу Куремси... написана довкола повідомлення про пожежу Холма, а весь *ворох* її невизначних і суперечливих повідомлень є лише своєрідним ковчегом для того, щоб умістити пожежу бодай в якийсь історичний контекст”⁵⁹⁵. Коротка фраза “Данило відібрав у Гліба город, а самого заточив”⁵⁹⁶ пропонує потрійний курйоз – наче по штуці на автора. Неодноразово так само “гадання” подано як “ворожіння”⁵⁹⁷, “повод” у значенні привід⁵⁹⁸, “в разі викрадення скота”⁵⁹⁹ (“худоби”), “як вони загинули у вогні”⁶⁰⁰, священники “приходських церков”⁶⁰¹, комету “було видно голим оком”⁶⁰² (тобто неозброєним). Показовий зразок калькування: “Махновець убачав тут хронологічне зазначення свята “весіннього Миколи”⁶⁰³ (=весеннього) та “після довгих переміщень Литвою в пошуках”⁶⁰⁴. “и слоужбоу в неи створи” означає, що в церкві було регулярне служіння”⁶⁰⁵. “Збагачує” словник також неодноразово вжитий зворот “Він послався на”⁶⁰⁶ у сенсі “відкликався до”. Прикладів вживання “іншими словами”⁶⁰⁷ (=иными словами), “першими місяцями

⁵⁸⁸ Толочко О. Воеваша Іатвазѣ... С. 397.

⁵⁸⁹ Його ж. Данило же поиде с братомъ Василкомъ... С. 444.

⁵⁹⁰ Арістов В. Данила же приде к нему... С. 431.

⁵⁹¹ Стависький В. Іако бѣжалъ естъ Михаилъ... Галицько-Волинський літопис... С. 313.

⁵⁹² Там само. С. 319. Пор.: “Не бувши нащадком Рюрика, Данило, проте, діє як ктитор монастиря”, див.: Стависький В., Толочко О. изииде же на празни* сѣго Дмитръа... С. 405.

⁵⁹³ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 470; Толочко О. королеви же Данилоу... С. 482.

⁵⁹⁴ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 35. Пор.: Там само. С. 50.

⁵⁹⁵ Стависький В., Толочко О. Потом же Коуремьса... С. 507.

⁵⁹⁶ Арістов В., Стависький В., Толочко О. Времени же минуовшоу . и приде Боуранда... Галицько-Волинський літопис... С. 560.

⁵⁹⁷ Толочко О. Потомъ поиде Данило на Іатвазѣ... С. 505; Толочко П. и посемь вложи Бѣ во срѣдце. мысль блѣгоу... С. 594–600.

⁵⁹⁸ Стависький В., Толочко О., Арістов В. Времени же минуовшоу... С. 558.

⁵⁹⁹ Толочко П. В тоє ж лѣто придоша Литва... Галицько-Волинський літопис... С. 390.

⁶⁰⁰ Толочко О. Іакоже древле писахомъ... С. 521.

⁶⁰¹ Там само. С. 515.

⁶⁰² Кириченко К. В та ж лѣта Іависа звѣзда на востоцѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 584.

⁶⁰³ Ричка В. Повідомлення... С. 246.

⁶⁰⁴ Стависький В., Толочко О., Арістов В. Времени же минуовшоу... С. 559.

⁶⁰⁵ Толочко О. Того* лѣт . Мьстиславоу князю... С. 651.

⁶⁰⁶ Арістов В. В то ж время присла папа... С. 463. Пор.: Галицько-Волинський літопис: текстологія. С. 84; Затилук Я. Образ Філі в ГВл... Галицько-Волинський літопис... С. 196; Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 206; Толочко П. Крім загадковості походження “вигонців”... С. 223; Толочко О. Приде Батгій Къвеоу... С. 333; Стависький В. Слышавъ же корола Михаилъ... Галицько-Волинський літопис... С. 385 (“Посиланню ГВл на ніж як знрядъ дѣ вбивства”); Толочко О. Ббу помогшоу има . и придоста со славою... Галицько-Волинський літопис... С. 427 (“Книгу., на яку посилається Жуанвіль”); Його ж. В та же лѣта времени минуовшоу... С. 448 (“Серед авторитетів, на яких посилається Малаала”, “формулу послання на авторитет”); Його ж. [В та же лѣта] По оубьенни же герьцоковъ... С. 454 (“два послання на час”); Його ж. Бѣранда же росмотровъ твердость корода... С. 567 (“Іосиф посилається на”); Його ж. кѣ семоу же кто исповѣсть... С. 641 (“з посланням на Срезневського”).

⁶⁰⁷ Толочко О. кнагини же Романова... С. 108. Пор.: Його ж. Висновки попереднього коментарю... С. 187; Його ж. Потом же льстивомоу Жирославоу... С. 233. Пор. також, зокрема: Стависький В. по смрті же Володимерь... Галицько-Волинський літопис... С. 93; Ричка В. Потом же льстивомоу Жирославоу... С. 233; Толочко О. Сѣдащоу же Арославоу . въ Лоучьскѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 242, 244; Кириченко К.

1205 р.⁶⁰⁸, “похід на Угорщину зимою 1284/1285 р.”⁶⁰⁹, як і “Іудейський хронограф”, “Іоанн” та “Іосиф Флавій” – не перелічити. Пригадано й “св. Данила Столпника”⁶¹⁰. “опубліковані І. І. Срезневським уривки Псалтирі XI ст. (т. зв. Бичковський Псалтир)”⁶¹¹, “історія Коломана та угорців у Галичі виявилась недосказаною”⁶¹², “відбилася(=отразилась) інша традиція перекладу”⁶¹³, “озаглавлений”⁶¹⁴, “підхожі(=подходящие) фрагменти”⁶¹⁵. Привертає увагу так само окреслення “перед шойно розібраним фрагментом”⁶¹⁶(=проаналізованим), відкликання до “вітхозавітних мотивів”⁶¹⁷, “цілком очевидні маркери вставковості”⁶¹⁸. Твердиться про “походження “шловира Грѣцького”, яким було оббито кожух Данила”⁶¹⁹ (про покриття кожуха!) (пор. також вище), “На думку про редагування тексту спонукає”⁶²⁰. Систематично вжито “фон” замість “тло”⁶²¹). Не рідкість словосполучення “мова йшла”⁶²²), “найбільш ясно” і варіанти⁶²³,

Бжиимъ повелениемъ. прислаша князи Литовський... С. 180; Толочко О. слышавъ же Даниль приходъ Ростиславль Галицько-Волинський літопис... С. 363; Його ж. в злачтѣ Татарская... Галицько-Волинський літопис... С. 414; Стависький В. Як видається, найбільша змістова проблема... С. 527; Толочко О. Бѣранда же росмотрѣвъ твердость корода... С. 566.

⁶⁰⁸ Толочко О. княгини же Романова... С. 112.

⁶⁰⁹ Арістов В. Бысѣ по сиѣ пришедшоу шканьномуу и безаконьномуу Ногаеви... С. 601. У продовженні належно “похід на Польщу взимку 1286/1287 р.”.

⁶¹⁰ Ричка В. Повідомлення... С. 250; Предметний показчик Галицько-Волинський літопис... С. 668.

⁶¹¹ Толочко П. и посемь вложи Бѣ во срѣдце . мысль блгоу... С. 595 (й тут же далі: “повний список Типографського Псалтиря”).

⁶¹² Затилук Я. Лестько же посла посла своеѣ... С. 173. Пор.: “історія Ігоровичів у ГВл є недосказаною”: Затилук Я. Убивство галицькими боярами князів... Галицько-Волинський літопис... С. 158. Пор. також: “Плутаність та загальна недосказаність драматичної історії Ігоровичів”, “Недорозказаність” трагічної історії Ігоровичів” (Там само. С. 159, 162).

⁶¹³ Кириченко К. Приде Батый Кыевою... Галицько-Волинський літопис... С. 333. Пор.: “відбивало дарування”, див.: Арістов В. Данила же приде к нему... С. 440

⁶¹⁴ Кириченко К. Приде Батый Кыевою... С. 338.

⁶¹⁵ Толочко О. Приде Батый Кыевою... С. 318. Пор.: Його ж. слышавъ же Даниль приходъ Ростиславль. С. 362.

⁶¹⁶ Стависький В. В та ж времена придоша безбожнии Измалтанѣ... С. 297. Пор.: “розбір тексту”, див.: Його ж. Як видається, найбільша змістова проблема... С. 527.

⁶¹⁷ Толочко О. Приде Батый Кыевою...

С. 320. Так само: “ветхозавітні приклади”, “ветхозавітну історію”, “ветхозавітній історії”, “у Ветхому Завіті”, “Ветхого Завіту”, див.: Його ж. Бѣранда же росмотрѣвъ твердость корода... С. 567, 568, 569.

⁶¹⁸ Толочко О. Вѣ прежерченом же лѣтъ Миндовгова оубитыа... Галицько-Волинський літопис... С. 570.

⁶¹⁹ Арістов В. Данила же приде к нему... С. 434.

⁶²⁰ Стависький В. Іако бѣжалъ есть Михаилъ... С. 313. Пор.: “спонукати читача на думку”, див.: Його ж. Приславшоу же Могоучѣви... С. 402.

⁶²¹ “на загальному фоні антибоярської риторики” (Толочко О. тогда же бояре... С. 145), “спільний для всіх повідомлень язичницький фон” (Його ж. В тоє ж лѣто придоша Литва... С. 390) та ін.

⁶²² Стависький В. Приславшоу же Могоучѣви... С. 400; Толочко О. Коурилъ бо митрополитъ... С. 424. Пор.: “мова йде” (Його ж. Іакоже древле писахомъ... С. 528), “мова піде далі” (Затилук Я. Лестько же посла посла своеѣ... С. 167).

⁶²³ Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ. прислаша князи Литовський... С. 174. Так само: “Найбільш вірогідним” (Толочко П. Крім загадковості походження “вігонців”... С. 223), “Більш докладно” (Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 220), “більш частим” (Його ж. Приде Батый Кыевою... С. 332) “Найбільш вірогідним”, “в пошуках найбільш виразних... або найбільш відповідних нагоді висловів” (Там само. С. 317), “найбільш цікавими” (Там само. С. 333), “найбільш ранній” (Стависький В. Слышавъ же корола Михаилъ... С. 380), “найбільш імовірна” (Арістов В. Данилови Романовичю . князю бѣвшоу великоу... С. 413), Арістов В., Стависький В., Толочко О. Времени же минувшоу . и приде Боуранда... С. 559), “У більш ранній праці”

“як, приміром”⁶²⁴, “своєю чергою”⁶²⁵. Не оминуть і такого явного покручу, як “між згадками колодязя і сада”⁶²⁶. З децю іншого аспекту теми: регулярно твердиться про “південну Русь”, “монгольське завоювання південної Русі”⁶²⁷. Присутній і “Володимир-Волинський”⁶²⁸. Показовий приклад наслідків відсутності читання та редагування: “шукали в повідомленнях Никонівського літопису XVI ст. – відомого вмістища (=вмістилища) фіктивних повідомлень (виділено – В. А.)”⁶²⁹. За пропагованих тонкощів всемірного “коментаторського проникнення” складно не зауважити й “паломництва” (!) “суздальських князів” з метою “відбути процедуру інвеститури й одержати свої володіння з рук монголів на підставі ханського ярлика”⁶³⁰ чи фразу “нерідке для Хроніки Іоанна Малали”⁶³¹.

Мова – не менша складова та вияв успіху, ніж інші аспекти викладу. За такого “коментаторського” поводження із нею щодо наслідків можна не продовжувати. Повинно йтися про видання, яке “всі писали, але ніхто не читав”... Але наскільки тоді спроможні читати взагалі? Коментування дає надто багато підстав для цілком слушних сумнівів щодо усвідомлення такого зобов'язання – його постійної підміни показом себе самого...

Акурат мова – надто очевидне свідчення справжньої “власної дорожності”. При подібному відверто нахабному ставленні до неї чи чекати іншого поводження з літописом та історичною традицією загалом?.. За засвідченого сприйняття та відчуття мови сучасної як прихилитися до насадженого переконання щодо незмінної всепроникливості до літописного викладу та його вимови?

Не бракує і явних помилок завідомого “всезнайства”. “На думку про редагування тексту спонукає (виділено – В. А.) також і порушення темпоральної послідовності подій: дружину віддають Михайлові (чернігівському князеві Михайлові Всеволодовичу – В. А.) ще до того, як він повертається з Польщі (“Даниль же и Василко не поманоуста зла . вьста емоу сестроу . и приведоста его из Лახовъ”)⁶³². Однак “порушення” тут немає: факти подано окремо, без часової послідовності, що в джерелі присутнє неодноразово (пор. вище). Цілком безпідставний і висновок з приводу нібито пригадування зазначеного сюжету в бакотському зверненні печатника Кирила до князя Ростислава Михайловича: “немає сумнівів, що це резюме складено за текстом, який уже містився в літопису, і безпосередньо відсилає до нього (“не помниши ли . яко”)⁶³³. Якнайочевидніше повинно йтися не про “текст” “текстологічно стурбованих”, а самі події, однак для коментаторів неіснуючі. Зате існує печатник Кирило як “військовий командир”⁶³⁴, хоча ця його функція – безперечна вигадка: зовсім

(Толочко П. Потом же Воишелкъ . створи миръ... Галицько-Волинський літопис... С. 487), “Більш детальну інформацію” (Там само. С. 489).

⁶²⁴ Толочко О. королеви же Данилоу... С. 478.

⁶²⁵ Арістов В. ш лєсть зла єсть Галицько-Волинський літопис... С. 276; Толочко О. слъшавъ же Даниль приходъ Ростиславль. С. 363.

⁶²⁶ Толочко О. Якоже древле писахомъ... С. 518.

⁶²⁷ Стависький В. се бахоу братаъ его силньи воеводъ... Галицько-Волинський літопис... С. 345. Пор.: “розгромивши південну Русь” та “груп залезного від монголів населення південної Русі”, “до приходу монголів

у південну Русь”, “несподівано виринають у контексті монгольського походу на південну Русь”: Толочко О. Потоъ же Михаилъ бѣжа... Галицько-Волинський літопис... С. 304; Його ж. слъшавъ же Даниль приходъ Ростиславль... С. 350.

⁶²⁸ Толочко О. Приде Батый Къевоу... С. 336.

⁶²⁹ Його ж. Коурилъ бо митрополить... С. 462.

⁶³⁰ Його ж. ш злаа чѣтъ Татарьская... С. 415.

⁶³¹ Його ж. Приде Батый Къевоу... С. 339.

⁶³² Стависький В. яко бѣжалъ єсть Михаилъ... С. 313.

⁶³³ Там само. С. 314.

⁶³⁴ Толочко О. Коурилъ бо митрополить... С. 421

не про те свідчить джерело⁶³⁵. Скромний вияв авторитетного всезнайства – твердження з приводу запису Київського літопису стосовно галицького князя Володимирка Володаревича “перешель Болохово”: “Перейти можна поле, а місто – оминути”⁶³⁶. Отож, “перейти” місто незмінно “вскрацезнаючим” трактувальникам не вдається. За притаманної їм тонкості відчуття мови...

Помилковим є й розумування стосовно “загадкових” болохівських князів: “вони несподівано виринають у контексті монгольського походу на південну Русь і Угорщину, і так само раптово згадки про них зникають після того, як монгольська армія відійшла назад у степ. Тобто тривалість їх історичного “життя” – лише один рік”⁶³⁷. Насправді, крім цього епізоду, названі князі фігурують у літопису – хоча й так само за не зовсім зрозумілих обставин – ще двічі за десятиліття до того. Під 1231 р. їх пригадано коли король Данило Романович: “Видѣвшоу же са Данилоу . ш рѣкоу Велью . с королевичемъ” – “бѣ бо с королевичемъ . Шлксандръ . и Глѣбъ Зеремиєви” . инии князи Болоховъсци и Оугоръ множество”⁶³⁸. Вдруге вони через чотири роки виступають разом із “галичанами: “Придоша Галичане на Каменець . и вси Болоховъсци князи с ними . и повоеваша по Хомороу . и поидоша ко Каменцю . взявши полонѣ великѣ поидоша . в то же время . послалѣ ба^м Володимиръ . Данилови помощь Торцькы и Данила . Нажировича . Данилови же бояре въехавши ис Каменца . снемьшеса со штрокы . и постигоша ѣ и побѣжени бѣша невѣрнии Галичане . и вси кнѣзи Болоховъсци . изоимани бѣша . и приведоша е Володимѣръ . ко кнѣзю Данилови”⁶³⁹. Однак для коментатора обидві нотатки звично є “вторинними і виникли вже після того, як було написано історію конфлікту між Романовичами і болохівськими князями у 1241 р.”⁶⁴⁰. Літописного продовження “дѣтоу же наставшоу . нача посылати Михаилъ и Изаславъ грозача даи нашоу братѣю . или прѣдемъ на та воиноу”, як видно, зовсім “зайвого”, бути не повинно... Прийнятне пояснення сюжету віднайдено у Магістра Рогерія: “болохівські князі” нібито ідентичні з його зверхниками від монголів, наставленими над угорцями⁶⁴¹. От тільки чого тим “князям-колаборантам” фігурувати за часів виразно передмонгольських й не тільки явно не в “сільськогосподарському” контексті, а ще й княжою “братѣєю”? Чи звично не надто поспішав до висновку коментатор, зручно присівши на ще одну з безконечних “помилоч” літописця та тим себе й відмежувавши від потреби глибшого осмислення джерельного переказу?..

Показовий момент сприйняття співвідноситься так само зі “сюжетною роллю воеводи Дмитра, який спочатку захищав Київ до останньої можливості, а потім – будиши помилуваним загарбниками (“не оубиша его . моужства ради его”), – співпрацював із монголами й давав їм мудрі поради (виділено – В. А.)”⁶⁴². Керівника оборони тут заявлено... рядовим колаборантом. Хоча з “мудрих порад” зафіксовано... одну: “Дмитрови же Къевьскомоу тьсацкомоу . Даниловоу . рекшоу Батъєви . мози страпати в землѣ сеи долго время ти есть . на Оугры оуже поити . аще ли встрапаеши земла ти есть силна . сбероуть^с на та . и не поустатъ тебе в землю свою . про то же ре^с емоу . види бо землю гибноущоу Роускоюу . ѿ неч^стваго . Батъи же послюша свѣ^с Дмитрова . иде

⁶³⁵ Александрович В. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”... S. 188–189.

⁶³⁶ Толочко О. сышавъ же Даниль приходъ Ростиславль. С. 368.

⁶³⁷ Там само. С. 350.

⁶³⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 767.

⁶³⁹ Там же. Стб. 774–775.

⁶⁴⁰ Толочко О. сышавъ же Даниль приходъ Ростиславль. С. 355.

⁶⁴¹ Там само. С. 369–372.

⁶⁴² Стависький В. яко бѣжалъ есть Михаилъ... С. 319.

Оугры”⁶⁴³. Наскільки це “колаборація” – розважати зайве, як і так само – щодо засвідченої глибини коментаторського проникнення до тексту... Однак улюблене засудження короля через воєводу-“колаборанта” – цілком очевидне.

Уся розповідь про здобуття Києва у запропонованій візії “структурно імітує оповідь кн. І, гл. 7 Іудейської війни про взяття Єрусалима Помпеем”, тільки на тому й заснована: “Звідси ж походить і мотив “церкви” як останнього оплоту, а також її захисників, які б’ються, видершись “на комари”⁶⁴⁴. “певний паралелізм виявляється й між сюжетною роллю воєводи Дмитра, який спочатку захищав Київ до останньої можливості, а потім – будучи помилуваним загарбниками (“не оубиша его . мужьства ради его”), – співпрацював із монголами й давав їм мудрі поради, та самим автором Історії іудейської війни. Іосиф також був “воєвудою” в Йотопаті, захищав місто, був урятований римлянами (“храбрѣства его дѣла и мѣдрости” 415г, 30–31) і, зрештою, приєднався до ворогів”⁶⁴⁵. При цьому ще раз якнайочевидніше виявлено винятково “наслідування моделей”, задля якого факти навіть підкориговано – аж до явної дикості в “колаборації”. Історичні реалії – та ж порада воєводи – заважати не повинні: про них не йдеться взагалі! Навіть аж настільки: “Те, що саме храм у центрі міста виявиться останнім рубежем оборони, було визначено, як ми здогадуємося початковим задумом літописця, який перебував під впливом двох оповідей про взяття Єрусалима (Помпеем та Титом) в Іудейській війні Іосифа Флавія”. “Завдяки” цьому “оповідь про здобуття монголами Києва поводиться цілком очікувано: зберігаючи достоїнства літературного твору, *утрачає властивості історичного джерела* (виділено – В. А.). Текст розсипається на ланцюжки запозичень, прямих і прихованих цитат, парафраз, імітацій сюжетних ситуацій”, внаслідок чого “це ставить фатальне питання про достовірність”, яку, звісно, належиться заперечити. “Очевидно, що текст складався через багато років після подій і його літературний компонент набагато переважає історичний”⁶⁴⁶. За отакого “моделювання” розповідь про взяття Києва в літописі... відсутня: є тільки укладена “через багато років” “літературна фікція”, викрита щойно мускулами самовідданого коментування, до чого всі зусилля й спрямовано. У явному екстазі наступного завідомого абсурду “відкриття” не зауважено... Адже за навали подібних всепроникнень літопис не існує – тільки послідовно абстрагізована літературна творчість. Трактувальник не спохватився, як навченною рукою знову намалювалося щось із самого себе...

Цілком очевидне також заземлення подібних “усеможливих фікцій” винятково на українському ґрунті⁶⁴⁷. Розажати над безперечним ще й таким окремим коментаторським успіхом явно не випадало б...

Що ж до прийнятого “неодмінно пізнього” походження західноукраїнського літопису XIII ст., то таке переконання – лише результат притаманного коментаторам хворобливого всезнайського нечитання та неприйняття джерела. У самому тексті – на вражаючий спосіб не сприйнята безконечність барвистого живого відображення епохи, неможлива поза автентичним переказом сучасників й очевидців та його віддзеркаленням у літописному викладі. До принагідних

⁶⁴³ Ипатьевская летопись. Стб. 786.

⁶⁴⁴ Толочко О. Приде Батый Киевоу... С. 318, 319.

⁶⁴⁵ Там само. С. 319.

⁶⁴⁶ Там само. С. 322, 324, 325.

⁶⁴⁷ Принаймні “героїчній спробі” порозва-

жатися аналогічно проникливим способом на сусідському доробку (Толочко А. П. “История Российская” Василия Татищева: источники и известия. Москва; Киев, 2005) наче судилося випасти не надто похвально, див.: Майоров А. В. Русь... С. 12–14, 24–26 (і далі).

наведених варто додати скромний приклад, здатний належати до найяскравіших, – з опису конкретного епізоду історії короля Данила Романовича за омов протистояння з угорцями поблизу Шумська 1233 р.: противники “познавшимъ и . и хотащимъ мечи посѣчи конь его . мл^чтвомуу же Бѣу . безъ азвы изнесъшоу и . из ратныхъ . каже ѿ конца штроты мечевьи шерьсти претатѣ бывши на стегнѣ кона его”⁶⁴⁸. Сприйняти тут нібито відмежовану від конкретних за-свідчених обставин “пізню літературну творчість” бляклого коментаторського породження можна тільки за незмінно притаманної практикованим зусиллям цілковитої неприсутності “смаку часу”, історії загалом. Власне цим опубліковане тлумачення акурат і презентується переповненим понад усяку міру, послідовно подаючи єдино прийнятною у своєму колі реалією “себе ж дорогого”...

Явне нерозуміння викладу видає твердження: “за першого виходу на сцену Філя характеризується як “древле прегордѣи”, а проте “древле”, тобто в попередніх повідомленнях літопису, він не фігурує”⁶⁴⁹. Проте “древле” тут означає “віддавна”⁶⁵⁰. Одна з очевидних вигадок – ніби після монгольського захоплення Києва “з’явилися митрополити-самозванці. Про одного з них, що на Ліонському соборі 1245 р. називав себе “архієпископом Русі Петром”, дізнаємося з хроніки Матвія Паризького та Бйортинських анналів”⁶⁵¹ (на іншого претендує “не-спокійний” єпископ Асаф⁶⁵²). Насправді джерела не подали як “називав себе” владику Петро – застосоване окреслення не вийшло від нього самого: спрацював той же принцип, за яким на заході іменували князів старокиївської традиції королями⁶⁵³. “Усепроникливість” цього не зауважила. “Масовість” “митрополитів-самозванців” при тільки двох (взагалі-то одному) “претендентах” на таку роль, як і вони самі, – теж показовий образок коментаторського всеосуду...

Інше безперечне непорозуміння: “Данило не засновував Угровська. У “галицькій” частині ГВл Угровськ згадано під Іпат. 1204 як місто Олександра Белзького”⁶⁵⁴, – “Данило не засновував міста Угровська, про що свідчив текст самого ж літопису”⁶⁵⁵. Насправді вказаний князь тоді тільки “приа Оугровескъ . Верещинъ Столпъ . Комовъ”⁶⁵⁶: цитування звично понад похвалами... Літописне ж “созда градъ оугровескъ”⁶⁵⁷ протиріччям не є: цілком очевидно йдеться про заснування “свого”, нового граду⁶⁵⁸. Ще один приклад явного нерозуміння: “після інциденту з володимирським єпископом Іоасафом (sic!) Романовичі переводять резиденцію володимирських єпископів у Холм. Принаймні один із володимирських єпископів – Іоанн (sic!), справді, живе при Данилові в Холмі”⁶⁵⁹. Хоча знаний літописний перелік володимирських

⁶⁴⁸ Ипатьевская летопись. Стб. 769.

⁶⁴⁹ Толочко О. Висновки попереднього коментарю... С. 185.

⁶⁵⁰ Переконання, наче “Філя” фігурує тільки під час Ярославської битви й попередне давніше потрійне літописне відкликання до нього під 1217, 1219 та 1221 р. р. (Ипатьевская летопись. Стб. 736, 737, 739) нібито... створене на основі ярославського епізоду (див.: Арістов В. В той же час вийде Фила... С. 183–185; Толочко О. Висновки попереднього коментарю... С. 185–192; Затилюк Я. Образ Філі в ГВл... С. 192–198) – ще одна явна вигадка.

⁶⁵¹ Толочко П. Въ лѣта ж Данила и Василка Романови... С. 200.

⁶⁵² Там само.

⁶⁵³ Див.: Александрович В. Коронація... С. 189–190.

⁶⁵⁴ Толочко П. Въ лѣта ж Данила и Василка Романови... С. 201.

⁶⁵⁵ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 210.

⁶⁵⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 721.

⁶⁵⁷ Там же. Стб. 842.

⁶⁵⁸ Див.: Александрович В. Угровський епізод Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. С. 84–85.

⁶⁵⁹ Толочко О. бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 215. Пор.: Его же Основание Холмской епископии... С. 262–263, 269. Безпідставність заснованого на “потрібному”

владик такого архиєрея... не знає⁶⁶⁰, коментаторство незмінно “з усім обізна-не краще”.

Інша явна вигадка – сказане стосовно холмського храму святого Іоана Златоуста: “церкву, яка “красна і лѣпа”, зводили з використанням сполій з київських та інших храмів, будівництво відбувалося після 1246 р., коли Данило вже повернувся від Батия і почувався господарем усієї Південної Русі”⁶⁶¹. Зазначені “сполії” (у джерелі, як зазначено, – ікони і дзвони⁶⁶²) стосувалися не “зведення”, а оздоблення інтер’єру, нічим не вказуючи на власне спорудження, окрім як потенційного терміну *ante quem*. Втім, можна навіть натрапити на твердження: “Згодом, на межі 1240–1250-х рр., Данило мав змогу здобути сполії (ікони та дзвони) з київських монастирів для оздоблення Холма”⁶⁶³! Тобто, “щедрою рукою” – не тільки київських, а й “інших храмів” і навіть “київських монастирів”... Загальновідомо також, що король недовго “почувався господарем” (пор. вище)... З цього огляду прийнятий аргумент датування так само не працює. Не відомо для чого подавати, ніби в Холмі Данило Романович “спорудив численні (виділено – В. А.) церкви”, коли літопис називає чотири⁶⁶⁴, а сам О. Толочко ще й категорично, хоча й явно бездоказово (див. вище), відкинув існування церкви Святої Трійці. Коментатор, як зазначено, навіть знає “опис будівництва (sic!) нового велелюдного міста з... трьома соборами”⁶⁶⁵. “Обидва храми в Холмі зруйнувала пожежа, і саме в церкві Іоанна (sic!) Златоустого Данило молився Боу паки шбнови и црквъ шсти . пискоупомъ Иваномъ . и паки помоливса Боу . и созда . и твржши и выша”⁶⁶⁶. Однак літопис, як зазначено, не співвідніс згаданої молитви з певним храмом: “оувидивъ же сицю пагоубоу градоу . вшедъ во црквъ и видѣ пагоубу и сжалиси велми помоливса Боу паки шбнови и црквъ шсти . пискоупомъ Иваномъ”⁶⁶⁷. Про зовсім дивовижні зусилля колеги з доведення існування у Холмі взагалі єдиної церкви (див. вище) шеф-коментатор ніби знати не мав... “Зміст нашого каталогу надійно маркується часом волинського єпископа Козьми та, здається, холмського владика Іоанна (sic!). Козьму названо останнім у каталозі володимирських єпископів... є підстави припускати, що володимирський єпископ Козьма – сучасник холмського владика Іоанна (sic!). Крім зазначеного вище особливого шанобливого тону щодо цих двох, на користь нашого висновку промовляє й особливе ставлення *будівничих Холма* (виділено – В. А.) до святих патронів обох єпископів”⁶⁶⁸. Однак прикінцеве місце в каталозі володимирських владик “Въ

перекрученні літописного переказу сприйняття Іоана володимирським владикою показано: *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 86–87, 88–89 (пор. також вище).

⁶⁶⁰ *Ипатьевская летопись.* Стб. 740.

⁶⁶¹ *Толочко О.* бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 210. Пор.: *Його ж.* Галицько-Волинський літопис... С. 52. Твердження зусиллями іншого автора навіть розвинуто: “До того ж будівельного періоду, треба гадати, належить і спорудження церкви св. Козьми та Дем’яна”, див.: *Толочко П.* Въ лѣта ж Данила и Василка Романови... С. 200.

⁶⁶² Див.: *Александрович В.* Мистецькі сюжети... С. 54–56. Пор. також вище.

⁶⁶³ *Толочко О.* Галицько-Волинський літо-

пис... С. 52.

⁶⁶⁴ *Ипатьевская летопись.* Стб. 843–846. Новіший коментар: *Александрович В.* Мистецькі сюжети... С. 46–59; *Його ж.* Холмське будівництво... С. 48–58.

⁶⁶⁵ *Толочко О.* бѣ бо преже того пискоупъ. Асафъ... С. 212. В іншому місці тут же йдеться про “опис трьох величних і розкішно оздоблених церков, споруджених Данилом у Холмі”: Там само. Втім, наведена характеристика – винятково об’єкт для заперечення.

⁶⁶⁶ *Ричка В.* Повідомлення про Данилове богомілля... С. 249.

⁶⁶⁷ *Ипатьевская летопись.* Стб. 845.

⁶⁶⁸ *Толочко П.* Въ лѣта ж Данила и Василка Романови... С. 200.

лѣта ж Данила и Василка Романови” логічно мало би вказувати на урядування ближче до кінця так окресленого періоду. Принаймні ніщо не доводить прийнятого перебування на кафедрі вже начебто перед серединою 1240-х років. Так само завідомий вимисел – ніби два з трьох холмських храмів освячено на честь святих покровителів... володимирських владик⁶⁶⁹. Не згадати окремо анонімних “будівничих Холма” також не випадало би ніяк.

Показовий приклад коментаторського розуміння літописного викладу засвідчує тлумачення прикінцевого епізоду холмської його частини: “Фрагмент цього втраченого завершення (можливо навіть, фінальна фраза) виявився переміщений у початок оповіді. Так, довідуємося, що, вирішивши послати з Бурундаєм замість себе брата Василька, Данило провів його до Берестя. Наступна фраза несподівано виявляє Данила в містечку Мельнику і до того ж стверджує, ніби Данило вже складав подяку за порятунок від небезпек, ще навіть не позначених у тексті: “и еха Василко за брата . и проводи его братъ до Берестыа . и посла с нимъ люди своя . І І и помолився Боу [Іпат. дод.: стѣмоу Спѣсоу]. избавникоу ѿже естъ икона. ѿже естъ в городѣ Мѣлницѣ . во цркви стоѣ. Бѣѣ. и нынѣ стоить в велицѣ чѣти ѡбѣщаѣ емоу Данило король . оукрашениемъ. оукрасити и”. Тимчасом із дальшої оповіді дізнаємося, що до Мельника Данило потрапив лише наприкінці подій, після довгих переміщень Литвою в пошуках Войшелка й Товтивіла”... Отже, Мельник був не початковим, а кінцевим пунктом Данилових подорожей⁶⁷⁰. Однак молитовне звернення до Спаса Збавителя цілком очевидно не відбулося у церкві в місті Мельник: там тільки – що виразно подано додатковою алюзією до запису про молитву – знаходилася Його ікона, яку король пообіцяв оздобити. До міста королеві справді випало потрапити лише на завершення експедиції. Є так само безперечною присутність у літописі фрази “и помоливса Боу стѣмоу Спѣсоу . избавникоу” – “стѣмоу Спѣсоу” ніяк не “додано”. Явною вигадкою є також твердження, немовби литовський князь Войшелк “вважав себе гідним постригу на Святій Горі (Афоні)”⁶⁷¹: зафіксовано лише намір побувати на Афоні (під 1255 та 1262 р.), до чого, однак, не дійшло⁶⁷². Показовий і такий вияв прискіпливого коментаторського неспокою: “бентежить певна стилістична неохайність фрази зі згадкою “нѣкоего хитреца”: “и стоанье ихъ на четьрехъ головахъ члвцекихъ . изваано отъ нѣкоего хитреца”. Виходить, що изваано отъ нѣкоего хитреца” було “стоанье”⁶⁷³. Враження спровокувала відсутність не взятого до уваги вміщеного перед тим “комары с каждо угла переводъ”: “стоанье” стосується власне їх. Імператор Філіп Швабський названий “Людовіком”: “убивство імператора Людовіка (червень 1208)”⁶⁷⁴. Аналогічну помилку засвідчує твердження: “Під цим оглядом оповідь про короля Андрія, який не побачив Галича, видається схожою на анекдот про Мстислава Мстиславича (sic!), який “посидів на Галичиній могилі” замість галицького княжого столу”⁶⁷⁵. Насправді сюжет подає пересопницького князя Мстислава Ярославовича Німого: “Привѣдоша же Галичане Мьстислава на Бенедикта . и

С. 222.

⁶⁷² Іпатьевская летопись. Стб. 831, 859.

⁶⁷³ Стависький В. Накресливши способи розв’язання проблеми... С. 533.

⁶⁷⁴ Толочко О. Данилови соущю во Оутрѣхъ... С. 129.

⁶⁷⁵ Арістов В. королеви же ставшю во Звенигородѣ... Галицько-Волинський літопис... С. 240.

⁶⁶⁹ Див.: Александрович В. Холмський епархіальний осередок... С. 96–98.

⁶⁷⁰ Стависький В., Толочко О., Арістов В. Времени же минувшюу . и приде Боуранда... С. 559.

⁶⁷¹ Стависький В., Кириченко К. Означення “утровський” у каталозі володимирських єпископів... Галицько-Волинський літопис...

прииде к Галичю . и не оуспѣвшю емоу ничто же . Щепановичъ Илия . возведъ и на Галициноу могилу . усклабивса ре^с емоу . княже оуже еси на Галицини могилѣ посѣдѣлъ тако и в Галичѣ княжилъ еси . смѣахоу бо са емоу . воротиса в Пересопницю⁶⁷⁶. Ще один приклад: “1247 р., по смерті великого князя *Святослава* (виділено – В. А.) Всеволодовича, до Батия вирушили одночасно двоє синів Ярослава – Андрій та Олександр”. Тут “Святослав” – той же пригаданий і далі великий князь Ярослав Всеволодович, зі справжнім іменем присутній і в попередньому абзаці. При цьому не пояснено, якого власне “Ярослава” синів пригадано. Окрім того, “самому Ярославові довелося-таки поїхати в Каракорум, дорогою звідки (1246) помер⁶⁷⁷. Через пропущене “він” незрозуміло кому випало померти. Князя Мстислава Даниловича в цілком очевидній ситуації поіменовано... Романовичем: “Ніхто з нащадків Данила не вживав зазначеної формули як частини офіційного титулу, тож це є індивідуальною особливістю документів саме і тільки Мстислава Романовича⁶⁷⁸. Варто вказати й пригадування листа Владислава “Локотка⁶⁷⁹. Подані в холмській церкві святого Іоана Златоустого “двері з образами Спаса й Іоанна Хрестителя (sic!)⁶⁸⁰ в останньому разі мали б відсилати до патрона храму (пор. вище). Легко-довільний переказ викладу про вежу холмської резиденції “вежа же середъ города висока . якоже бити с неѣ шкр^стъ града по^сздана каменеємъ въ высоту . еі . лакоть . создана же сама . девомъ тесанымъ . и оубѣлена тако сыръ . сватащиса на всеи стороны⁶⁸¹ твердити: “Князь будеє вежу серед міста (sic!)⁶⁸². У продовженні в іншого “єрусалимськи вразливого” коментатора – “Образ високої білої будівлі посеред Холма (sic!), можливо, був навіяний описом єрусалимського храму, що височів серед міста⁶⁸³. Що спільного – поза безперечними скарбами всепроникаючих “коментаторських красот” – розташована ніяк не “посеред міста” вежа холмської резиденції здатна мати з... єрусалимським храмом за чергового “навіювання” довідатися, звісно, не вдається.

Плутаються не тільки святі та князі. Як показано, Крем’янець подано як Кам’янець. Холмський собор, статус якого не визнається, названо Успенським⁶⁸⁴. Переплутано й коментаторські “галицький” та “володимирський” літописи (див. вище). Причому, зроблено це навіть неодноразово. Наявність на початку переліку володимирських єпископів нібито запозиченої з Хроніки Іоана Малали фрази “Въ лѣта ж” на переконання коментатора “ідентифікує каталоги як текст безперечно “галицький”, уставлений, отже, на етапі редагування початкового тексту “галицького” літопису⁶⁸⁵. Як зроблене, на засвідчене переконання,

⁶⁷⁶ Ипатьевская летопись. Стб. 722 (під 1206 р.).

⁶⁷⁷ Толочко О. Бывшюу же князю оу ни^с... Галицько-Волинський літопис... С. 415. Аналогічно: “Текст “галицької” частини ГВл складався 1260-х рр.”: Кириченко К. Бжиимъ повелениемъ. прислаща князи Литовьскии... С. 180.

⁶⁷⁸ Толочко О. королеви же Данилоу... С. 485.

⁶⁷⁹ Арістов В. Во има Шѣа и Сѣа и Сѣго Дѣа... С. 620.

⁶⁸⁰ Ставицький В. Якоже древле писахомъ... С. 528. Пор. аналогічні помилки в попередній літературі: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 48, 52. До них “по-

сильно доєднався”: Dąbrowski D. Król... S. 91, 217, 219, 285.

⁶⁸¹ Ипатьевская летопись. Стб. 844.

⁶⁸² Ставицький В. Якоже древле писахомъ... С. 513

⁶⁸³ Толочко О. оукраси же иконы еже принесе ис Києва... Галицько-Волинський літопис... С. 541

⁶⁸⁴ Йога ж. Володимѣрь же бѣ разоумѣа приатьчѣ и темно слово... С. 630. Відсилання до інших аналогічних прикладів див.: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 68, приміт. 192.

⁶⁸⁵ Толочко О. бахоу же имена Литовьскихъ князеи... С. 182.

при останньому редагуванні доповнення до нібито давнішої частини літопису може водночас так само бути начебто “давнішим” – позакоментаторській логіці з’ясувати неможливо. Показовий для коментаторського середовища, переконаного в докорінному редагуванні літопису “невідомо коли”, курйоз подає фраза: “В інтерпретації автора *Анналів Польщі 1480-х рр.*”⁶⁸⁶: померлий 1480 р. Ян Длугош, звісно, ніяк не укладав їх у... наступному десятилітті. Причому він не самотній: стійкість переконання видає наступне відсилання до сюжету “в *Анналах Польщі Яна Длугоша (1460–80-ві (sic!) рр.)*”⁶⁸⁷. Інший безперечний – у цілком серйозному твердженні: “В оповіді про слов’янські лазні як форму тортур (sic!): “*шдва выльзуть ле живы . и обольются водою студеною . и тако шживу*”⁶⁸⁸. Явна помилка – сказане стосовно рідкісного “дієслова оудосити. Це слово, яке в *Іпат.* трапляється ще лише раз, у *Кл* під 6622 р.”⁶⁸⁹, насправді присутнє і в розповіді про пошуки князя Войшелка, вбивці князя Романа Даниловича: “*еха . ко Волковыскоу . лова яти ворога своево Вышелка . и Тевтила и не оудоуси его в городъ*”⁶⁹⁰. Сам момент навіть двічі навів інший коментар, співавтор якого... – той же О. Толочко⁶⁹¹.

Трапляються й не вичитані механічні помилки: “говорити про випадковіть”⁶⁹², “сини Рюрика звернулися по домопогу”⁶⁹³, “Данило вирушв в Орду”⁶⁹⁴, “навряч чи”⁶⁹⁵. Стаття з відкликання насправді опублікована не в, як подано, третьому, а першому випуску збірника⁶⁹⁶. Віднайшлось й таке відсилання до неодноразово залученого видання з опущеним патронімом короля (*Dariusz Dąbrowski, Król Rusi Daniel. Biografia polityczna (ok. 1201–1264)*)⁶⁹⁷.

Не бракує також цілком очевидних безпідставно приписаних літописцеві “викритих помилок”, як “помічаємо, що перехід від згадки про (одну) батьківську ікону до завершального акорду (у множині) стилістично невдалий: “*иконоу** принесе . из Ооуроучеего . Оустретеніе . ѿца . дивоу подобны . аже погоръша”⁶⁹⁸. Однак нічого невдалого в наведеному тексті немає: перелічено поодинокі ікони, далі згадані як погорілі: запис знову звично не прочитаний. Інший аналогічний випадок – позірний пропуск кількості поприщ (“*стоить же столпъ [за два?] поприща . ѿ горо^а*”)⁶⁹⁹: насправді це відкликання до одного поприща.

Неодноразово зауважену близькість тих самих слів як показове свідчення відзначеної відсутності необхідного приготування до друку теж не випадає не пригадати. Іноді цитати не переведено в належний шрифт й друкування не відтворило окремих літер. Усе це разом пропонує, зокрема, неодноразово на

⁶⁸⁶ *Затилюк Я.* Образ Філі в ГВл... С. 194.

⁶⁸⁷ *Його ж.* Убивство галицькими боярами князів... С. 159.

⁶⁸⁸ *Стависький В.* Сърчанови же вставшю оу Доноу... *Галицько-Волинський літопис*... С. 93.

⁶⁸⁹ *Толочко О., Ричка В.* Даниль же дворечкого посла... *Галицько-Волинський літопис*... С. 375.

⁶⁹⁰ *Ипатьевская летопись.* Стб. 847. Залучене слово подав і доданий до видання граматичний словник: Показчик до *Галицького літопису Галицько-Волинський літопис*... С. 811. “*brakujące słowa*” у вказівнику відзначив: *Dąbrowski D.* *Badając Kronikę*... S. 393, *przyp.* 40.

⁶⁹¹ *Арістов В., Стависький В., Толочко О.*

Времени же минуовшю... С. 560, 562.

⁶⁹² *Толочко О.* *Галицько-Волинський літопис*... С. 28.

⁶⁹³ *Стависький В.* *Огляд учених спроб*... С. 116.

⁶⁹⁴ *Толочко О.* *Слышавъ же корола Михайль*... С. 379.

⁶⁹⁵ *Його ж.* *къ семоу же кто исповѣсть*... С. 637.

⁶⁹⁶ *Його ж.* *оукраи же иконы еже принесе ис Кыева*... С. 548. *Пор.: Александрович В.* *Мистецтво Холма*... С. 144 (назву збірника при цитуванні передано недокладно).

⁶⁹⁷ *Арістов В.* *и оубъди его мѣи его*... С. 473.

⁶⁹⁸ *Толочко О.* *оукраи же иконы*... С. 549.

⁶⁹⁹ *Його ж.* *Обмірювання архітектурної споруди*... С. 554.

конкретних прикладах показане явне нечитання власного написаного на тлі незмінних домагань мовного ідеалу від об'єкту інтересу, тільки нарощуючи вражаючу кількість спровокованих трактуванням неунікненних запитань.

Обширного коментування західноукраїнського літопису XIII ст. не можна не відзначити явищем безпрецедентним. Однак, віддаючи належне докладним зусиллям, не випадало би не бачити, скільки при цьому “накоментовано” явно нічим не оправданого, непотрібного та зайвого, а найперше – навіть зовсім несумісного з автентичним змістом не лише джерела, а й так само його епохи через послідовне проведення знаменитої з наукового огляду схеми “літопис – ніщо, коментатор – усе”. Як вимовно засвідчено на численних конкретних прикладах, “коментаторські зусилля” неподільно задомінували над текстом, нерідко взагалі мало, а то й зовсім не браним до уваги. Окремі важливі фрагменти літописного оповідання не прокоментовано. Причому, повинно йтися про найістотніші для традиції моменти на чолі з історією останньої столиці короля Данила Романовича – Холму, звично “мало зауваженого”⁷⁰⁰, аби не сказати – не побаченого. Водночас пригадано чимало епізодів, притягальних найперше можливістю наговорити з того чи іншого приводу⁷⁰¹.

Не випадково, очевидно, видання уже викликало стриману реакцію із переліком численних казусів й найголовнішим делікатно сформульованим враженням: “Podkreślić jednak trzeba, że z opracowania kijowskiego zespółu należą korzystać w sposób nader ostrożny”⁷⁰².

Проведений перегляд численних вибраних моментів на конкретних прикладах показав також усю своєрідність практикованого коментування. Літопис – лише поштовх до розбудованого широко закроєного неспокою на теми відображених у ньому фактів та обставин і навколо них. Не рідкість ситуації, коли коментар взагалі не вдається до літопису, немов забуваючи про нього та розважаючи про щось зовсім інше, незмінно своє... Як і знана “похвальна

⁷⁰⁰ З приводу такої стійко вираженої в найновішій літературі, “традиції” див., зокрема: Александрович В. “Задамнені” проблеми... С. 202–203.

⁷⁰¹ Для прикладу – такі виразно дальшопланові сюжети, як теми “угорських волхвів” (Арістов В. королеви же ставши во Звенигородѣ... С. 236–240), перипетій життя святої Єлизавети Угорської, її сестри – святої Кінги (Толочко О. Несподіваним бонусом наших спостережень... Галицько-Волинський літопис... С. 135–138), персоналії угорських воевод з літописного запису під 1215 р. (Його ж. король же с великою любов'ю... С. 138–142), постать краківської княгині Гремислави (Арістов В. потом же съде Инъгваръ. в Володимерѣ Галицько-Волинський літопис... С. 119–125) чи Дербентські ворота (Толочко О., Ставиский В., Кириченко К. Західнокавказька (“чорноморська”) локалізація... Галицько-Волинський літопис... С. 91–92), перераховані приклади використання окремих слів у писемній традиції княжих часів (Ричка В., Толочко О. Досліджуючи хронографічні впливи... Галицько-Волинський лі-

топис... С. 537–543).

⁷⁰² Dąbrowski D. Badając Kronikę... S. 394. Із явно “сповільненою” реакцією на окремі надто очевидні вибірки докладених зусиль зразка “єдиної холмської церкви”. Показово, однак, що знаному дослідникові генеалогії “не випало відреагувати” на завідомо атракційну новацію у “єдиній великій княгині Романовій”... Хоч і не без очевидної куртуазерії при цьому відзначено “niekoniecznie godne naśladowania, metody pracy”, зокрема в систематичному замовчуванні “непотрібного”: Ibidem. Перелік (достатньо обмежений супроти наявного) визнаного невдалим: Ibidem. S. 381–393. Пор. підбір доданих, явно “спохватившись”, похвал: Ibidem. S. 393–394. Вимовним сприймається само співвідношення обсягів... Щодо можливості користання із запропонованого коментування “добрий рецензент” мав явно перестаратися – “самовираження” здебільшого для цього не годиться зовсім й науковій спільноті навряд чи належить почуватися особливо вдячною за запропоновані “Авгієві конюшні”...

практика” трактування поодиноких переказів винятково зі заскарбленого до попереднього власного досвіду, ще перед читанням. Коментування супроводить тверде переконання у нагромадженні мало не суцільних помилок літописця разом із очевидним задоволенням їх систематичного “викриття”. Серед найприкметніших особливостей так само – заснована на завідомо вигаданих підставах тверда впевненість у суцільному пізнішому редагуванні тексту й усеможливі зусилля навколо віднайдення його безконечних слідів. Хоча подібну практику вже достатньо давно показано безпідставною⁷⁰³. Літопис як окреме явище традиції при цьому фактично заперечено і відкинуто. На тому ж фундаменті вибудовано й переконання стосовно пізнього походження літопису часів короля Данила Романовича, визнаного щойно “посмертним”, як і, зрештою, так само, – літопису князя Володимира Васильковича. Причому, звично обходиться без найменших зусиль із доведення подібних надто “креативної” природи “відкриттів”. Нечитання та відсутність належного аналізу джерела неунікнено обертається неприсутністю власних міркувань, і як наслідок – погонею за забутими “староатракційними” ідеями та їх “голодним” відсвіженням⁷⁰⁴.

Не бракує й відвертого видумування пожаданих фактів. Перелік таких здобутків чималий із явною тенденцією до всеохоплення і різномірності. Починаючи від “єдиної великої княгині Романової” та її “галицького” монастиря чи того, наче король Данило Романович ніколи не мав бути волинським та київським князем, не коронувався й від повернення Угровська ніби повинен був постійно резидувати там, на коментаторську “потребу” ретельно оминаючи Володимир, відібрання Галича під час поїздки в Орду та його неналежність Романовичам нібито аж до початку XIV ст., відсутність Холмської єпархії до того ж початку XIV ст., коментаторська версія “угорського підданства” й інші не кажучи про такі завідомі “вершини”, як єдина холмська церква, пізні походження літопису короля Данила Романовича та його “редагування” після 1291 р. й безконечні “запозичення” – навіть... за відсутності “запозиченого”. Наступним “концепціям” належалося постати вже на подібного походження та опрацювання основі...

Розмова незмінно ведеться у віддаленні від літопису, буває настільки приблизно, що можна, зокрема, довідатися, ніби “у Києві – на початку XVII ст... він ліг в основу історичного пригадування православного народу Речі Посполитої”⁷⁰⁵. Хоча що в Києві мали “пригадувати” своє минуле на підставі... західноукраїнського літопису, – очевидний абсурд. Для цього служило власне літописання, з якого перед серединою XVII ст. навіть уклали скорочений виклад, “призначений для навчання дітей аби знали історію свого народу”⁷⁰⁶. Коментатор явно не те мав на увазі, знову не читав написаного... Поняття “православного народу Речі Посполитої” теж – понад похвалами, як і викликання “неунікненого”

⁷⁰³ Еремін І. П. Волинская летопись... С. 102–117.

⁷⁰⁴ Пор.: Мусин А. Некоторые мысли, возникающие после прочтения новых книг. Об “Очерках начальной руси”, составленных Алексеем Петровичем Толочко. Толочко А. П. Очерки начальной руси. – Киев; Санкт-Петербург: Лаурус, 2015. – 336 с. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 10: Святий Володимир Великий 1015–2015 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2016. С. 248. Не

вдаючись до атракційності звично пропонуваніх міркувань, варто обмежитися достатньо численними наявними критичними зауваженнями з їхнього приводу, наведеними в означених вдумливих рецензентських нотатках.

⁷⁰⁵ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 9.

⁷⁰⁶ Aleksandrovych V. The Will and Testament of Afanasij Kal'nofojs'kyj *Harvard Ukrainian Studies*. Vol. XV, N. 3/4. Harvard, 1991. P. 417, 420, 423.

привиду окупаційної держави. Очевидною нісенітницею сприймається буквально продовження наче той же західноукраїнський літопис від часів Ніколая Карамзіна “служить головним джерелом з історії Русі XII–XIII ст.”⁷⁰⁷. Сам текст, як відомо, відобразив винятково останнє століття й ніяк не придатний для пізнання з нього історії усїєї “Русі”. Не кажучи про коментаторську “Русь”. І т. д...

Зате осягнуто послідовне наперед осуджуюче забарвлення: “став головним, а часом і єдиним постачальником “історичних фактів”, достовірність і точність яких здебільшого не піддають сумнівові в науковій літературі, як не піддають сумнівам і загальний “сюжет” минулого, що його пропонує оповідь ГВл”⁷⁰⁸. Тобто, набір “історичних фактів” та “загальний “сюжет” минулого, що його пропонує оповідь ГВл”, придатні для залучення винятково після коментаторського “вдосконалення”... Як воно провадиться в інтелектуальному всеозброєнні і що після того від літопису разом із відображеною у ньому епохою залишається на конкретних вимовних прикладах показано цілком дохідливо. У послідовному явленні замість обіцяного “торжества історичної справедливості” торжества необмежених коментаторських “візій” незмінним коштом усе тієї ж “історичної справедливості”... “Візій” нерідко виразно абсурдних, не без завідомих одкровень на теми, в яких коментатори не зорієнтовані зовсім – разом навіть із відверто дикими вигадками. З явним намаганням заперечити історичність літопису, проголосивши його літературною фальшивкою за подобою власних зусиль самих трактувальників, приречених переінакшувати усе задля всемірного просування надто сумнівної власної “всепроникливості” з її неподоланим вмінням надзусиллям, вдаючись до їхнього ж висловлювання, “вчитувати” “в текст власні ідеї та уявлення, сформовані під впливом сторонніх імпульсів та мотивацій”... Проте навіть не сам літопис при цьому найголовніше. Йдеться про відкидання й заперечення відображеного в ньому одного з найважливіших етапів національної історії, перетворення того в “чорну діру”, щось безконечно-незбагненно-весело-“дурнувате” навіть...

“Ерудичійне” трактування супроводить очевидне окреме “надзавдання” зі всемірного відвертого послідовного плюгавлення літопису й разом із ним – національної традиції. Його проголошено “ненормальним”, спрепарованим за невловимих навіть для самих трактувальників умов нібито кінця XIII ст., причому набір “конкретних дат” подається без будь-якого аргументування через щедрий висип ніяк не узгоджених між собою здебільшого нічим не обумовлених “візій”. Так само й у літописному викладі не полишається каменя на камені – лише суцільна гонитва за “літературними взірцями” та їх бездумним відтворенням. За всіма цими об’явленнями виразно постає цілковита відсутність у колі самопроголошених професіоналів чуття до літопису та його епохи, відчуття історичного джерела загалом. Їх підмінює багатослівне проповідування омріяної фіктивності на відображення власної фікції самого непосильного коментаторського зусилля. Не позбавлене при цьому накинутах елементів “сміхової культури”, культури як окремої категорії сприйняття та усвідомлення історичної дійсності позбавлених зовсім. За подібними здобутками постаті Літописця належало перементися на рядове “інтепретаторське нещастя”.

Найбільше “благородних коментаторських зусиль” витрачено на всеможливе викривлення центральної постаті української історії XIII ст. – короля Данила Романовича. Упродовж усього винятково яскравого й барвистого в

⁷⁰⁷ Толочко О. Галицько-Волинський літопис... С. 9.

⁷⁰⁸ Там само.

доступних конкретних його виявах засвідченого за посередництвом літописного викладу та супутніх джерел довготривалого перебування на престолі короля незмінно супроводить послідовно нездорового забарвлення недалеко дрібничкове придирство, поєднане з очевидним надзусиллям з уроблення із нього на всеможливі способи “невістки”, ніяк “неспроможної догодити” всеви­могливій “коментаторській свекрусі”, – кволої, немічної, недалекої й ні на що не здатної. Відповідне спрямування сукупних коментаторських зусиль – при всьому приданому йому супровідному інтелектуальному хаосі – презентується не інакше, як безконечно убогим шемранням. Уже через само усвідомлення того, що королеві – його ж власними зусиллями насамперед – випало посісти виняткове місце в національній традиції. Незалежно від того, що кому з приречених на забуття пігмеїв заманеться чіпати до Особистості: сукупність “плюгавців” при такій постаті й згадувати не випадало б...

Чим тоді, врешті, сприймати отаке “прогресивне коментування”? Без­перечно, що при всьому явленому блиску нібито ерудиції та осягнення скарбів історіографії, запрозентовані реалії далеко не відображають сучасного стану осмислення літопису. Осмислення як такого взагалі запропоновано, правду кажучи, не надто багато й не на тому все якнайвиразніше засновано...

На тлі двохсотлітнього досвіду звернення до головного джерела західно-української історії XIII ст. опубліковане “коментування” спроможне пригадати хіба зусилля давніших авторів, які, не особливо докладаючись до вивчення історичного тексту, незмінно мали що сказати з його приводу. Але то був неунік­нений етап становлення наукового досвіду. Повертатися до чогось такого...

Однак саме подібний надто дивний крок і пропонує на довершення до набору приданих їй наукових та навколонукових атракцій ще й “розкішно” видрукувана кеглем видань для молодшого шкільного віку “книга, явлена на хартії із небес”...

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України*

АНОТАЦІЇ

Святослав ТЕРСЬКИЙ

ПІВНІЧНА ВОЛОДИМИРЩИНА В СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЇ (ПІДСУМУВАННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ВИВЧЕННЯ)

Проаналізовано сучасний стан вивчення археологічних пам'яток княжої доби в межиріччі Західного Бугу та Прип'яті – території, що у XI–XIV ст. складала північну частину Володимирської землі. Проаналізовано матеріали польових досліджень останніх десятиліть, а також предмети з колекції Любомльського краєзнавчого музею. Наведено аргументи стосовно належності цієї території до ареалу розселення волинян та до Володимирського князівства протягом X–XI ст. Акцент зроблено на аналізі зібраних на території та в околицях важливих на різних етапах розвитку території центрів Західного Побужжя – городищ в ур. Шопи на східній околиці міста Любомля, у Шацьку та Угровську. Відмічено концентрацію важливих знахідок, а також скарбів в околицях літописного Любомля. Подано коротку характеристику найважливіших знахідок, які накопичилися у колекції Любомльського краєзнавчого музею за останні десятиліття. Обґрунтовується висновок про недостатню дослідженість території Західного Полісся за княжої доби.

Ключові слова: археологічні джерела, Любомль, Угровськ, городища.

Андрій БІЛЕЦЬКИЙ

ПРО “ПОЛОНЪ БЕЩИСЛЕНЪ” І КІЛЬКІСТЬ РУСЬКОГО ВІЙСЬКА ПІД ЧАС БАЛКАНСЬКОЇ КАМПАНІЇ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА ХОРОБРОГО ТА НЕОБХІДНІСТЬ НОВОГО ПОГЛЯДУ НА ЇЇ НАСЛІДКИ

У даному дослідженні здійснена спроба встановити кількість руського війська, яке залучив князь Святослав Хоробрий у Балканських кампаніях. На підставі аналізу руських, візантійських і східних джерел, а також із залученням принципів логістики

SUMMARY

Svjatoslav TERSKYJ

NORTHERN TERRITORIES OF VOLODYMYR LAND OF THE PRE-STATE AND PRINCELY ERA IN THE LIGHT OF ARCHEOLOGY: SUMMARY OF THE CURRENT STATE OF STUDY

The article analyzes the current state of the study of archeological monuments of the princely era in the area between Zahidny Bug and Pripjat – the territory that in the XI–XIV centuries. made up the northern part of the Volodymyr land. The materials of field studies of the last decades, as well as objects from the collection of the Lyuboml Museum of Local History, were analyzed. Arguments regarding the belonging of this territory to the settlement area of the Volhynians and to the Volodymyr principality during the X–XI centuries are presented. Emphasis is placed on the analysis of centers collected on the territory and in the vicinity, which are important at various stages of the development of the territory of the Western Pobuzh region – hillforts in ur. Shops on the eastern outskirts of the city of Lyuboml, in Shatsk and Ugrovsk. The concentration of important finds, as well as treasures, in the vicinity of the historical Luboml was noted. A brief description of the most important finds that have accumulated in the collection of the Lyuboml Museum of Local History over the past decades is given. The conclusion about the insufficient research of the territory of Western Polissia during the princely era is substantiated.

Key words: archaeological sources, Ljuboml, Ugrovsk, hillforts.

Andrii BILETSKY

ABOUT THE “CAPTURE OF BESHCHISLEN” AND THE NUMBER OF RUSSIAN TROOPS DURING THE BALKAN CAMPAIGN OF PRINCE SVIATOSLAV THE BRAVE AND THE NEED FOR A NEW LOOK AT ITS CONSEQUENCES

In this study an attempt was made to establish the number of Rus troops engaged by Prince Svyatoslav the Brave in Balkan campaigns. Or the basis of the analysis of Rus, Byzantine and Eastern sources as well as the principles of logistics, the cronicle data are recognized as reliable.

визначаються достовірними кількісними переказами літописних даних.

Ключові слова: князь Святослав Хоробрий, Балканська кампанія, Русь, Візантія, писемні джерела.

Віталій НАГІРНИЙ

ПРО ОТОЧЕННЯ КНЯЗЯ РОСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА: ПОРЕЙ І ВИШАТА ОСТРОМИРОВИЧ

Зроблено спробу відтворити життєвий шлях двох осіб із найближчого оточення князя Ростислава Володимировича – Порей і Вишати Остромировича. Аналіз джерельних даних дозволяє припускати, що перший із них – Порей – походив із Новгородської землі і розпочав свою кар'єру ще при дворі батька Ростислава, новгородського князя Володимира Ярославовича. Очевидно, що в першій половині 60-х рр. XI ст. Порей пов'язав свою долю із Ростиславом Володимировичем і підтримав його претензії спочатку на новгородський престол, а пізніше на тмутароканський трон. Перебуваючи при дворі Ростислава в Тмутарокані, Порей належав до найближчого оточення князя. Після смерті Ростислава він повернувся на Русь і перейшов на службу до князя Всеволода Ярославовича. В якості його воєначальника брав участь в битві над р. Сожиця 25 серпня 1078 р. і, можливо, загинув в ній. Другий із згаданих осіб – Вишата Остромирович – походив із знатного новгородського роду. Його батьком був Остромир, новгородський посадник князя Ізяслава Володимировича. Є вагомі підстави вважати, що матір Вишати, Феофана, була донькою князя Володимира Святославовича та візантійської царівни Анни і що Вишата був спорідненим із князем Ростиславом Володимировичем. Орієнтовним часом народження Вишати є 30-ті рр. XI ст. Відомо, що він мав не менше двох братів або сестер і одружився не пізніше 1057 р. Немає однак підстав вважати, що синами Вишати Остромировича були Янь Вишатич і Путятя. Необхідно також відкинути твердження про те, що Вишата Остромирович і воєвода Вишата із літописної статті 6651 (1043/1044) р. це одна і та ж особа. Єдиним достовірно встановленим фактом із діяльності Вишати є його перебування поряд із Ростиславом в Тмутарокані

Key words: prince Svyatoslav the Brave, Balkan campaigns, Rus, Byzantium, written sources.

Vitaliy NAGIRNYI

ABOUT THE ENTOURAGE OF PRINCE ROSTYSLAV VOLODYMYROVYCH: POREY AND VYSHATA OSTROMYROVYCH

The article attempts to reconstruct the life path of two people from the inner circle of Prince Rostyslav Volodymyrovych – Porey and Vyshata Ostromyrovych. The analysis of the source data suggests that the first one – Porey – originated from the land of Novgorod and began his career at the court of Rostislav's father, Prince Volodymyr Yaroslavovych of Novgorod. It is obvious that in the first half of the 60s of the 11th century, Porey threw in his lot with Rostyslav Volodymyrovych and supported his claims at first to the throne of Novgorod, and later to the Tmutarakan one. Staying at Rostyslav's court in Tmutarakan, Porey belonged to the closest circle of the prince. After the death of Rostyslav, he returned to Rus' and entered the service of Prince Vsevolod Yaroslavovych. As his military commander, he participated in the battle on the Sozhitsa River on 25 August 1078 and might have died in it. Another person – Vyshata Ostromyrovych – came from a noble Novgorodian family. His father was Ostromyr, a Novgorodian official of Prince Iziaslav Volodymyrovych. There are good reasons to believe that Vyshata's mother, Feofana, was the daughter of Prince Volodymyr Svyatoslavovych and a Byzantine princess Anna, as well as that Vyshata was Prince Rostyslav Volodymyrovych's relative. Vyshata's estimated date of birth is the 30s of the 11th century. It is known that he had at least two brothers or sisters and was married no later than 1057. Nonetheless, it would be groundless to argue that Jan Vyshatich and Putyata were Vyshata Ostromyrovych's sons. There is also no reason to assert that Vyshata Ostromyrovych and the voivode Vyshata from the chronicle record 6651 dating back to 1043/1044 are the same person. The only reliable fact related to Vyshata's activity is his stay with Rostyslav in Tmutarakan. Vyshata's possible Greek origin may be the evidence of his engagement in the diplomatic

в 1064 р. Ймовірно грецькі корені Вишати можуть свідчити на користь того, що боярин залучався Ростиславом до дипломатичних контактів із Візантією. Помер Вишата Остромирович не раніше 1064 р.

Ключові слова: Ростислав Володимирович, Порей, Вишата Остромирович, князь, боярин.

Віктор МАНДЗЯК

НАСТАСЬКА ЧАРГІВНА (АНАСТАСІЯ ЧАГРІВНА) ТА ПОЛІТИЧНО-ДИНАСТИЧНА КРИЗА 1171–1173 РОКІВ У ГАЛИЦЬКОМУ КНЯЗІВСТВІ

Проаналізовано політично-династичну кризу в Галицькому князівстві 1171 р., пов'язану з любовним зв'язком князя Ярослава Володимировича з Настаською Чаргівною (Анастасією Чаргівною). Піддано критиці дві поширені в історіографії гіпотези, що Настаську (Анастасію) стратили через її публічне становище князівської нешлюбної дружини, або через її уявний статус чарівниці. Натомість, висувається версія, що вона була засуджена до смерті за надуманим обвинуваченням у віровідступництві, адже походила з прийшлої язичницької берендейської ханської родини.

Ключові слова: Настаська Чаргівна, Анастасія Чаргівна, князь Ярослав Володимирович, фаворитка, чарівниця, віровідступниця.

Микола КОЗАК

ЗАХИСНИЙ ОБЛАДУНОК У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ КНЯЖОЇ ДОБИ: ПІДСУМУВАННЯ АКТУАЛЬНО ДОСТУПНИХ ДЖЕРЕЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ЗНАХІДОК

Узагальнено дані про використання обладунку тулубу як головного елемента захисного спорядження професійного воїна в Галицькій і Волинській землі в добу середньовіччя. Введено до наукового обігу деякі невідомі досі знахідки, які залишилися поза увагою дослідників. Це, зокрема, три металеві предмети з науково-допоміжних фондів Національного історико-культурного заповідника «Давній Галич», які автор атрибутував як рештки елементів пластин обладунку. Звернено увагу на рідкісну знахідку повного набору

contacts with Byzantium by Rostyslav. Vyshata Ostromyrovych died no earlier than 1064.

Key words: Rostyslav Volodymyrovych, Porey, Vyshata Ostromyrovych, prince, boyar.

Victor MANDZIAK

NASTASKA CHAHRYVNA (ANASTASIA CHAHRYVNA) AND THE POLITICAL-DYNASTIC CRISIS OF 1171–1173 IN THE PRINCIPALITY OF HALITZ

This article analyzes the political and dynastic crisis in the Duchy of Halych in 1171, connected with the love affair of Duke Yaroslav Volodymyrovych with Nastas'ka Charyvna (Anastasia Charyvna). Two popular historiographical hypotheses have been criticized, that Nastas'ka (Anastasia) was executed because of her public status as a duke's illegitimate wife, or because of her supposed status as a witch. Instead, the version is put forward that she was sentenced to death on a trumped-up charge of apostasy, because she came from a resettled pagan Berendei's khan family.

Key words: Nastas'ka Tcharyvna, Anastasia Tcharyvna, Yaroslav Volodymyrovych, favourite, witch, apostate.

Mykola KOZAK

ON THE TOPIC OF THE DEVELOPMENT OF PROTECTIVE ARMOR IN THE HALYCH-VOLHYNIAN LANDS DURING THE MIDDLE AGES: INDUCTION OF CURRENTLY AVAILABLE JERRY VIEWS AND ARCHAEOLOGICAL SIGNS

The data on the use of body armor as the main element of the protective equipment of a professional warrior in Halych and Volhynian lands during the Middle Ages are summarized. Some hitherto known findings, which had been overlooked by researchers until now, were introduced into scientific circulation. These are, in particular, 3 metal objects from the scientific and auxiliary funds of the National Historical and Cultural Reserve "Davnii Halych" which the author attributes to the remains of elements of armor plates. Attention is drawn to a rare find of a complete set

пластин обладунку XIV ст., яка походить з грабіжницьких розкопок на Львівщині.

На підставі аналізу писемних, зображувальних та археологічних джерел автор робить висновок, що розвиток захисного обладунку у Галицькій і Волинській землях відповідає як загальним для Сходу Європи тенденціям, так і західним впливам. Західні впливи, а саме появу т. зв. плечових дисків (або ронделів) та інших західних зразків захисного спорядження, можна пояснити польським впливом і ремісничою діяльністю міських майстрів у XIV–XV ст.

У період з кінця XIII до початку XV ст. місцева зброярська традиція в регіоні могла співіснувати із західними зразками, які були привізними, або могли виготовлятися у великих міських центрах.

Ключові слова: Галицька і Волинська земля, обладунок, кольчуга, ламелярний і лускатий обладунок, плечовий диск.

Володимир ПЕТЕГИРИЧ

ЛЬВІВСЬКЕ ПИСАЛО. ДО ІСТОРІЇ ПИСЕМНОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КНЯЖОЇ ДОБИ

Проаналізовано рідкісну знахідку – найдавніше бронзове знаряддя для письма, віднайдене біля підніжжя Замкової Гори у Львові. Підкреслено, що традиція використання таких знарядь для навчання письма та коротких записів тягнеться ще з античних часів, коли їх називали “stylos” або “stylus”. У писемних джерелах Старокиївської держави за такими виробами закріпилась назва “писало”. Вони мали вигляд загостреного з одного боку стержня, який завершувався плоскою лопаточкою на другому кінці. Гострим кінцем знарядь продряпували написи на покритій воском дощечці, березовій корі (бересті), глині, шпукатурці чи навіть свинцевій табличці. Лопаточкою виправляли або зовсім заглажували написане. Львівське писало виділено в окремих тип за наявністю хрестоподібного прорізу на лопаточці. Аналогічні знахідки виявлено в 10 місцевостях, до того ж їх картографування виразно показало концентрацію таких писал на території Галицько-Волинського князівства у XII–XIII ст.

Висловлено версію про можливе виготовлення писал з хрестоподібним прорізом

of armor plates of the 14th century. Which comes from looting excavations in the Lviv region.

Based on the analysis of written, pictorial, and archaeological sources, the author concludes that the development of protective armor in the Halych and Volhynian lands is consistent with trends common to Eastern Europe and Western influences. Western influences, namely the appearance of the so-called shoulder discs, or rondel and other western examples of protective equipment can be explained by the Polish influence and the craft activities of city craftsmen in the 14th–15th centuries. In the period from the end of the 13th to the beginning of the 15th century the local armory tradition in the region could coexist with western samples that were imported, or could be made in large centers.

Key words: Halych and Volhynian lands, armor, mail armor, lamellar and cal armor, shoulder disc (rondel).

Volodymyr PETENYRYCH

THE LVIV STYLOS. TO THE HISTORY OF THE WRITTEN CULTURE OF THE WESTERN UKRAINIAN LANDS OF THE PRINCELY ERA

A rare find was analyzed – the oldest bronze writing implement found at the foot of Zamkova Hora in Lviv. It is emphasized that the tradition of using such tools for teaching writing and short notes dates back to ancient times, when they were called “stylos” or “stylus”. In the written sources of the Starokyiv state, the name “pen” was attached to such products. They had the appearance of a rod pointed on one side, which ended with a flat blade on the other end. With the sharp end of the tool, inscriptions were scratched on a wax-covered board, birch bark (birch), clay, plaster, or even a lead tablet. With a spatula, the writing was corrected or completely smoothed over. The Lviv pen is separated into a separate type by the presence of a cross-shaped slot on the blade. Similar finds were found in 10 localities, and their mapping clearly showed the concentration of such pens on the territory of the Galicia-Volyn principality in the 12th–13th centuries.

The version about the possible manufacture of pens with a cross-shaped slot on the blade in ancient Halych, where such tools are known, is expressed, and the largest number of iron and

на лопаточці у давньому Галичі, де відомі такі знаряддя, а також зафіксовано найбільшу кількість залізних і бронзових писал різних типів та форми для їх виготовлення.

Констатовано, що львівське писало і віднайдені у розташованому неподалік Звенигороді берестяні грамоти, велика кількість знарядь для письма і артефактів з кирилическими написами, а також імовірність існування шкіл грамоти у містах, про які маємо задки у писемних джерелах, показують, що писемність і грамотність були властивими не тільки елітарній частині суспільства, а й багатьом представникам "мовчазної більшості" міського населення, серед якої бралися за науку грамоти також тогочасні школярі.

Ключові слова: Львів, писало XII–XIII ст., берестяні грамоти, Галич, еліта, школи грамоти, "мовчазна більшість".

Юрій ЛУКОМСЬКИЙ

ПРО ЦЕРКВУ ВОЗДВИЖЕННЯ ТА ДРОГОБИЧ КНЯЖОЇ ДОБИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОСМИСЛЕННЯ ПОПЕРЕДНІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У результаті архітектурно-археологічних зондувань при фундаментах пам'ятки дерев'яної архітектури – церкви Воздвиження Чесного Хреста в місті Дрогобичі, з'ясовано будівельно-технічні особливості, стан збереження основи, ідентифіковано археологічно окремі із семи будівельно-обновлюваних періодів пам'ятки з часу побудови 1613 року. Зафіксовано архаїчні прийоми закладення основи дерев'яної церкви ранньомодерного періоду.

Під фундаментами виявлено заглиблений археологічний об'єкт зі знахідкою у заповненні уламку кераміки княжої доби. Низка ознак і стратиграфічні особливості формування заповнення дали підставу автору інтерпретувати об'єкт рештками пів-землянкового житла вказаного періоду. Уточнюється гіпотеза урбаністичного розвитку Дрогобича від неукріпленого початкового поселення солеварів на правому березі Побуку, переростання його у протоміське поселення XIII–XIV ст. на теперішньому Зваричькому передмісті та закладення нового локаційного середмістя на вільній території поруч із ним у XIV/XV ст.

bronze pens of various types and shapes for their manufacture is recorded.

It was established that the Lviv people wrote and the birch letters found in the nearby Zvenigorod, a large number of writing tools and artifacts with Cyrillic inscriptions, as well as the probability of the existence of literacy schools in the cities, which we have references in written sources, show that writing and literacy were inherent not only to the elite part of society, but also to many representatives of the "silent majority" of the urban population, among whom schoolchildren of that time also took up the science of literacy.

Key words: Lviv, writing of the 12th-13th centuries, birch letters, Halych, elite, schools of letters, "silent majority"

Yurii LUKOMSKYI

ABOUT THE CHURCH OF THE EXALTATION OF THE HOLY CROSS AND DROGOBYCH OF THE PRINCELY AGE RESULTS OF COMPREHENSION OF ADVANCED ARCHAEOLOGICAL ADVANCES

As a result of architectural and archaeological soundings at the foundations of the monument of wooden architecture – the Church of the Exaltation of the Holy Cross in the city of Drohobych, the construction and technical features, the state of preservation of the foundation were clarified, and some of the seven construction and renovation periods of the monument were identified archaeologically. built in 1613. Archaic methods of laying the foundation of a wooden church of the early modern period have been recorded.

Under the foundations, a buried archaeological object was discovered with a find in the filling of a fragment of pottery from the princely age. A number of signs and stratigraphic features of the formation of the filling gave the author a reason to interpret the object as the remains of a semi-dungeon dwelling of the specified period. The hypothesis of the urban development of Drohobych from the unfortified initial settlement of salt producers on the right bank of the Pobuk, its growth into a proto-urban settlement of the 13th – beginning of the 14th

Ключові слова: архітектурна археологія, Дрогобич, церква Воздвиження, фундаменти, княжа доба, гіпотези.

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

“И ПРИДЕ ВО ГРА^А ХОЛМЬ . СЪ ЧСТЬЮ И СО СЛАВОЮ”. ПОВЕРНЕННЯ КОРОЛЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА З ОПАВСЬКОГО ПОХОДУ ЛІТА 1253 РОКУ У ВИКЛАДІ ХОЛМСЬКОГО ЛІТОПИСЦЯ: МІЖ ВИМОВОЮ ДЖЕРЕЛА ТА “СКАРБАМИ ІСТОРИОГРАФІЇ”

Проаналізовано запис Холмського літопису короля Данила Романовича про повернення короля з Опавського походу літа 1253 р. Показано укладення літописної нотатки з двох хронологічно взаємопов'язаних сюжетів про відвідання з подячною молитвою собору та пізніше перебування у церкві святого Іоана Златоуста й проаналізовано обидві складові частини запису як важливе свідчення до історії розбудови нового осередку володіння короля. Привернуто увагу до виразно стверженої у літописному описі відсутності в обох сюжетах брата короля, князя Василька Романовича, всупереч прийнятим у літературі трактуванням, насправді неprisутнього на той час у Холмі. Хоч згадка про побачення короля з ним і вміщена між обома записами про відвідання храмів, зустріч братів насправді мала відбутися пізніше. Привернуто увагу також до того, що повернення короля до столиці не передбачало присутності при цьому папського легата, який привіз королівську корону і з яким король бачився у Кракові на шляху з Опавської землі.

Літописний запис про прибуття до Холму показано найважливішим уславленням й найвищою похвалою королеві, записаною на сторінках Холмського літопису.

Ключові слова: Король Данило Романович, повернення з опавського походу 1253 р., Холм, собор Богородиці, церква святого Іоана Златоуста, князь Василько Романович, папський легат.

centuries is clarified in the current Zvarytskyi suburb and the foundation of a new location center on the free territory next to it in the 14th/15th centuries.

Key words: architectural archaeology, Drohobych, Church of the Exaltation of the Holy Cross, foundations, princely age, hypotheses.

Volodymyr ALEXANDROVYCH

“AND A HILL WILL KHOLME TO THE CITY WITH HONOR AND WITH GLORY”. THE RETURN OF KING DANYLO ROMANOVYCH FROM THE OPAVA CAMPAIGN IN THE SUMMER OF 1253 IN THE EXPLANATION OF THE KHOLMY CHRONICLE: BETWEEN THE PRONUNCIATION OF THE SOURCES AND THE “TREASURES OF HISTORIOGRAPHY”

The entry in the Kholm Chronicle of King Danylo Romanovych about the return of the king from the Opava campaign in the summer of 1253 is analyzed. The composition of the chronicle note from two chronologically interconnected stories about the visit to the cathedral with a prayer of thanksgiving and later stay in the church of St. John Chrysostom is shown, and both components of the record are analyzed as important testimony to the history of the development of a new center of the king's possessions. Attention is drawn to the absence of the king's brother, Prince Vasylo Romanovych, clearly stated in the chronicle story in both plots, contrary to the interpretation accepted in the literature, he was actually not present in Kholm at that time. Although the mention of the king's meeting with him is inserted between the two records of visiting temples, the meeting of the brothers was actually supposed to take place later. Attention was also drawn to the fact that the king's return to the capital did not include the presence of the papal legate, who brought the royal crown and whom the king met in Krakow on the way from Opava land.

The chronicle record of the arrival at the Holme is shown as the most important glorification and the highest praise of the queen recorded in the pages of the Holme Chronicle.

Key words: King Danylo Romanovych, return from the Opava campaign in 1253, Holm, Cathedral of the Virgin, Church of St. John Chrysostom, Prince Vasylo Romanovych, papal legate.

Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. Володимир Александрович]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023–2024. Вип. 16. 272 с.

Художник
Федір Лукавий

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Літературний редактор
Володимир Александрович

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
м. Львів-26, вул. Козельницька 4, тел. (032) 270-14-18

Підписано до друку 19.12.2023. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 22,04.